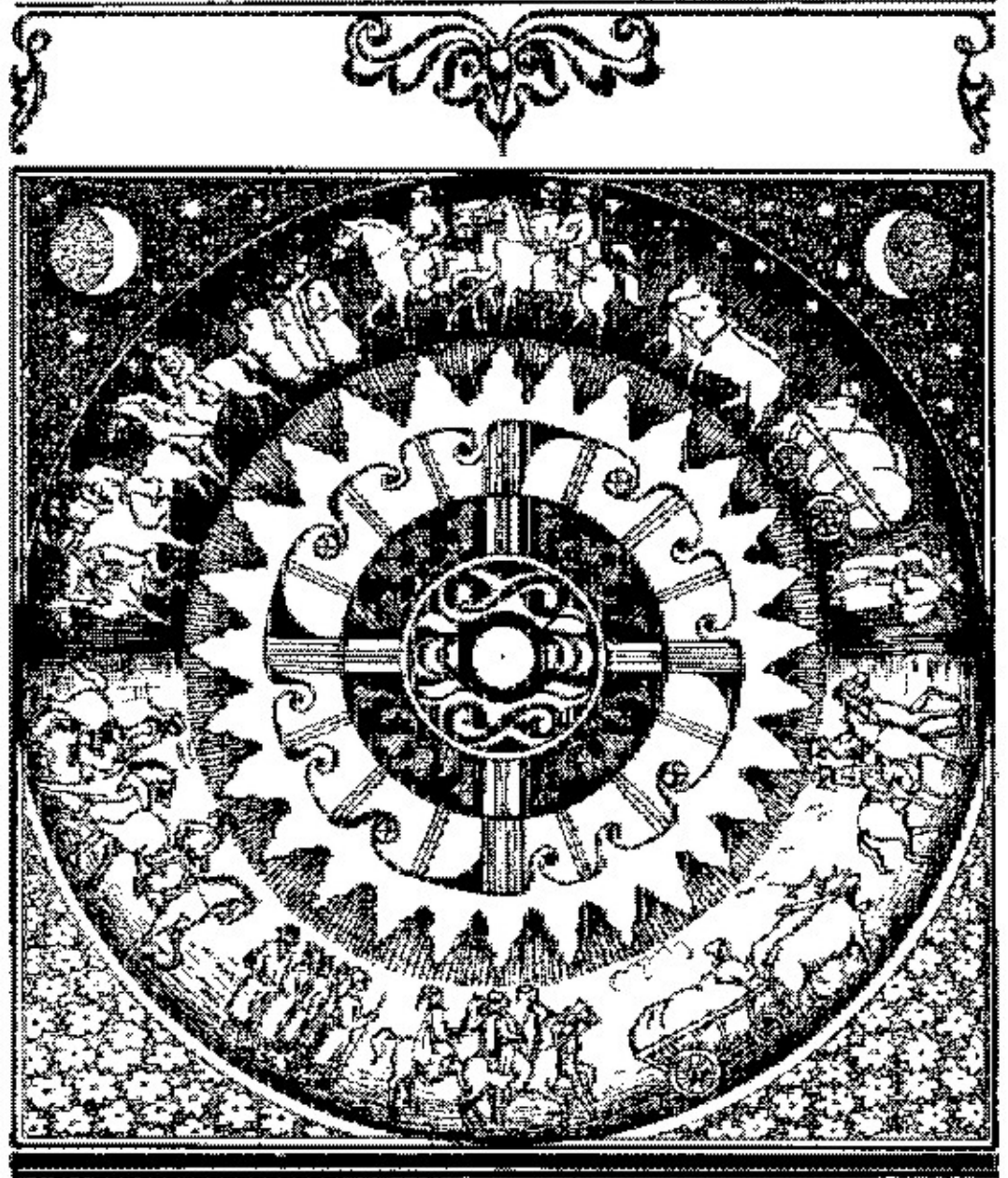

Бакутський ЩЛЯЖ 1-2 2008

Редакційна колегія:

Семистяга Володимир (головний редактор), *Боярчук Дмитро*, *Борисова Ольга*, *Бур'ян Михайло*, *Галич Валентина*, *Галич Олександр*, *Глуховцева Катерина*, *Голобородько Василь*, *Жулинський Микола*, *Зеленько Анатолій*, *Кульчицький Станіслав*, *Курило Віталій*, *Лупій Олесь*, *Матяш Ірина*, *Михальський Ігор*, *Мовчан Павло*, *Низовий Іван*, *Німчук Василь*, *Ночовний Микола*, *Неживий Олексій* (відповідальний секретар), *Ужченко Віктор*, *Шаповал Юрій*

Редакційна рада:

Боднарук Віра (Чикаго, США), *Бут Олександр* (Донецьк, Україна), *Васильєв Валерій* (Київ, Україна), *Винар Любомир* (Кент, США), *Гайовий Гриць* (Київ, Україна), *Горlach Степан* (Торонто, Канада), *Климов Анатолій* (Луганськ, Україна), *Литвиненко Віталій* (Луганськ, Україна), *Петрова Ніна* (Москва, Російська Федерація), *Синельникова Лара* (Луганськ, Україна), *Степанюк Борислав* (Київ, Україна), *Куромія Гіроакі* (Бломінгтон, США)

Наукові редактори:

докт. філ. наук *Галич О.А.*, докт. філ. наук *Зеленько А.С.*, докт. іст. наук *Шаповал Ю.І.*

Редакційна колегія з фаху історичні науки:

Шаповал Юрій Іванович — доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України (*головний редактор спеціалізованої редакції*), *Борисова Ольга Василівна* — доктор історичних наук, професор кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *Бур'ян Михайло Степанович* — доктор історичних наук, професор, академік природничого відділення РАН, завідувач кафедри всесвітньої історії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *Кульчицький Станіслав Владиславович* — доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії НАН України, *Литвиненко Віталій Федосійович* — доктор історичних наук, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Луганськ), *Матяш Ірина Борисівна* — доктор історичних наук, професор, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ), *Михайлюк Віталій Павлович* — доктор історичних наук, професор, академік АН ВШ України, завідувач кафедри всесвітньої історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Луганськ), *Михальський Ігор Сергійович* — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Редакційна колегія з фаху філологічні науки:

Галич Олександр Андрійович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Східного філіалу Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (*головний редактор спеціалізованої редакції*), *Галич Валентина Миколаївна* — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики та видавничої справи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *Глуховцева Катерина Дмитрівна* — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *Жулинський Микола Григорович* — доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, *Зеленько Анатолій Степанович* — доктор філологічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, *Німчук Василь Васильович* — доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту української мови НАН України, *Ужченко Віктор Дмитрович* — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Наукові матеріали й розвідки рекомендовано до друку вченою Радою Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів, залишає за собою право на літературне редагування та скорочення текстів. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, назв несуть автори. Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються. Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу засновників видання забороняється. При передруку публікації посилання на "Бахмутський шлях" обов'язкове

Відділи редакції:

вул. Оборонна, 2, к. 4-20, Луганськ 91011. Тел. (0642) 55-09-39. Факс (0642) 59-90-08
вул. Матросова, 4а, Луганськ 91011. Тел. (0642) 71-95-32
вул.Кутузова, 8, к. 315, Київ 01011. Тел. (044) 295-81-76. Факс (044) 220-64-74
www.library.lg.ua

Бахмутський ШЛЯХ

№ 1/2
(50/51)
2008

Літературне та наукове історико-філологічне видання

Заснований у березні 1994 року
Виходить щоквартально

Журнал видано за фінансової
підтримки Всеукраїнського
товариства "Просвіта"
імені Тараса Шевченка

Головний редактор
Володимир Семистяга

Редакційна колегія:

Боярчук Дмитро (Луганськ)
Борисова Ольга (Луганськ)
Бур'ян Михайло (Луганськ)
Галич Валентина (Луганськ)
Галич Олександр (Луганськ)
Глуховцева Катерина (Луганськ)
Голобородько Василь (Луганськ)
Жулинський Микола (Київ)
Зеленько Анатолій (Луганськ)
Кульчицький Станіслав (Київ)
Курило Віталій (Луганськ)
Лупій Олес (Київ)
Матяш Ірина (Київ)
Михальський Ігор (Луганськ)
Мовчан Павло (Київ)
Низовий Іван (Луганськ)
Німчук Василь (Київ)
Ночовний Микола (Луганськ)
Неживий Олексій відповідальний секретар (Луганськ)
Ужченко Віктор (Луганськ)
Шаповал Юрій (Київ)

Засновники і видавці:

Трудовий колектив журналу "Бахмутський шлях"
Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
Всеукраїнське товариство "Просвіта" імені Тараса Шевченка

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 11 квітня 2001 р. №5-05/4 і від 14 листопада 2001 р. №2-05/9 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки" та "філологічні науки".

(Бюлетень ВАК України. — 2001. — №3, №6).

ЗМІСТ

ПРОЗА

Евген Каленюк <i>Фантастичні ноктюрни</i>	3
Анастасія Швердіна <i>Потвора</i>	21

ПОЕЗІЯ

Василь Голобородько <i>Чорна книга</i>	33
Іван Низовий <i>На вітрі, на вістрі</i>	44
Микола Ночовний <i>Ми — із голоду</i>	50
Олександр Печора <i>Яблука на вітрах</i>	52
Василь Старун <i>Календар-поводир</i>	66
Антоніна Тимченко <i>Любов залишається</i>	68

МОЛОДІ ГОЛОСИ

Наталія Чирка <i>Помовання на щастя</i>	71
---	----

СПОГАДИ

Катерина Короць <i>Григір Тютюнник у Кам'яниці-Бузькій</i>	74
--	----

ПРОЧИТАЙТЕ ДІТЯМ

Іван Світличний <i>Ріднокрай наш дорогий</i>	76
--	----

ГРІНЧЕНКОВІ ДЖЕРЕЛА

Олексій Неживий <i>Рік Бориса Грінченка на Луганщині</i>	81
Борис Грінченко <i>Як жив український народ (коротка історія України)</i>	84

НАУКОВІ СТАТТІ • РОЗВІДКИ

Юрій Шаповал <i>Петро Шелест у контексті політичної історії України XX століття</i>	101
Володимир Ткаченко <i>Українські наукові школи (1921—1939 рр.): лідери і послідовники</i> 113	
Нані Гогохія <i>Спогади українських селян як джерело до вивчення практик повсякденної життєдіяльності українського суспільства 1920—30-х рр.</i>	119
Тетяна Анпілогова <i>Завдання й напрями використання гуманітарної інтелігенції Донбасу в політиці партійної влади в період непу</i>	126
Володимир Семистяга <i>Розвиток сільського господарства на Луганщині у перше повоєнне п'ятиліття (історичний аспект)</i>	131
Богдан Пастух <i>Герої романів Володимира Винниченка: подвійний стандарт моралі</i> 145	
Віра Фоменко <i>Урбаністичні візії Володимира Винниченка</i>	152
Олександр Галич <i>Природа рідного краю в поезії Олександра Долженка</i>	161
Анатолій Зеленько <i>Про регіоналізацію України і регіональну мову</i>	166
Зінаїда Сікорська <i>Про особливості мовної суміші в деяких науково-гуманітарних текстах</i>	170
Катерина Глуховцева <i>Говірки Луганщини як об'єкт етно- та соціолінгвістичного вивчення</i>	181

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Олена Лапко <i>Науковець, педагог, письменник (до 60-річчя Олександра Галича)</i> . . .	187
Володимир Семистяга <i>Науковець, педагог, просвітянин (до 60-річчя від дня народження професора Анатолія Олексійовича Климова)</i>	190

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Ірина Савенко <i>Письменницькі щоденники — жанр древній і молодий</i>	193
Олексій Неживий <i>Чи все достовірно й потрібно в шкільному підручнику з української літератури?</i>	196

Євген
Каленюк

ФАНТАСТИЧНІ НОКТЮРНИ

Каленюк Євген Сергійович народився 29 липня 1978 року в місті Северодонецьку. Перші його твори в жанрі фантастики були надруковані в Северодонецькій дитячій газеті “Калейдоскоп” ще під час навчання в школі. Твори Є. Каленюка були відзначені першою міською літературною премією імені В. Стуса в 1995 і 1998 роках та першою премією обласного (Луганського) літературного конкурсу “Молоді голоси — 96”. Лауреат обласного літературного конкурсу “Срібний голос” (1998) у номінації “Фантастика”. Володар гранту Луганського обласного благодійного фонду духовного розвитку “Данко” 2000 р. Дипломант Міжнародного конкурсу кращих творів молодих українських літераторів “Гранослов — 2001”. У його творчому доробку книжка “Зроби свою свободу” і більше півсотні публікацій у часописах Києва, Москви, Харкова, Луганська, Кіровограда, Житомира.

Після закінчення Національного університету “Києво-Могилянська академія” одружився і живе в Києві. Пише рецензії на книги для журналу “Книжник-Review”, грає в “Брейн-ринг”, ходить в гори і має багато інших захоплень. Своєї фантазії зараз втілює в комп’ютерні ігри, обравши цю справу своєю професією.

Якщо ж Євген зосередить свої інтереси на літературній творчості, то від нього можна було б чекати суттєвих успіхів на ниві “красного письменства”.

Сенс

Сухий чих пострілу сколихнув тишу над озером, але вона негайно зімкнулася знову. Куля розтрощила гострий кам’яний зуб, що стирчав неподалік берега. Бризнули скалки, верхівка осіла та, хитнувшись, повалилася у воду з глухим плюскотом. Відлуння над озером не було.

Я сів на велику шорстку брилу і, прихилившись спиною до скелі, глянув на схід. Заграви над Містом звідси вже видно не було. Чудово. Хоч зараз Місто не завадить мені нічим. Повільно підвів пістолет. Ще дин зуб, виточений примхливими прибережними хвилями, розсипався кам’яними крихтами.

Мабуть, вже час. Напевно, я ще не зовсім усвідомив, що збираюся зробити, бо моя рука, анітрохи не здригнувшись, слухняно повернув цівку пістолета у протилежний бік. Абсолютно чорний немигаючий погляд пістолета мене аніскільки не тривожив.

— Добрий вечір! — почув я зовсім поруч. “Дивно, я не чув кроків”. Може я подумав це уголос, бо знову почув:

— Це озеро поглинає звуки. Озеро, що мовчить.

— Доброго й вам вечора, — озвався я, опускаючи пістолет. — Я не знав, що це озеро — Мовчазне.

— Ви не тутешній? — незнайомиць, якого було погано видно в сутінках, присів — Так. Приїхав до Міста у справах.

— Справи, я бачу, не дуже.

— Можна сказати, що так.

Масивний пістолет в моїх руках звисвся донизу, майже до землі.

— Вас не бентежить, що я не дивуюсь? — озвався по якійсь хвилі незнайомиць. — Бачте, це озеро... Воно сприяє... Я тут з тією ж метою.

Я повернув голову і вперше подивився на свого співрозмовника з інтересом. І тут його прорвало...

* * *

Я не мав ані найменшої гадки, ким була ця людина. Мені, та і йому теж, усе на світі дуже скоро стане таким далеким та непотрібним... Я розповів йому усе.

Про те, як ми зустрілися з нею вперше. Про хиткі дошки палуби та про зламаний каблучок. Про те, як, знехтувавши ліфтом, ніс її на руках на восьмий поверх. Про першу ніч, зорі та теплі струмені повітря з кліматизатора. Про подорож, прохолодні світанки та водія попутної вантажівки, який до біса не любив спагеті. Про поцілунок, що вона залишила на стрічці мого автовідповідача, ще не припускаючи, що він виявиться останнім. Та про запах горілого м'яса, змішаний з бензиновим... Про свідчення свідків. Там було багато народу, але не було мене.

Хвилину ми мовчали.

— Стає прохолодно, — зауважив він нарешті, ховаючи свого пістолета кудись під пахвою.

— Осінь. Вечір. — Я підвівся.

Він також встав, глянув униз:

— Тут, напевно, метрів двадцять.

— Так. Це озеро — наслідок землетрусу. Земля просіла — бачте, який ламаний берег. Внизу каміння... Я волів би залишитись он на тому.

Я ступив крок уперед, до краю кручі.

— Стривайте! — Він схопив мене за рукав. — Хочете, розповім вам свою історію?

— Чому б й ні? Загалом, поспішати мені нікуди.

Ми всілися на порослу синюватим лишайником брилу, яка ще зберігала рештки денного тепла.

— Я був бізнесменом, — почав він, сівши якось неприродно прямо. — Здається, непоганим. Поважав закон, хоч у деяких, зовсім поодиноких, випадках все ж доводилося його переступати. Те, що лишилося від цих випадків, тепер завжди зі мною, — він поплескав себе по лівому боку грудей, і неясно було, що він має на увазі — серце чи пістолет.

— Я мав майже все: гроші, великий дім, шикарний мобіль, особистий екраноплан. Багато подорожував і багато чого побачив за своє життя — і все це на мною зароблені гроші. Але життя

бізнесмена подібне до енцефалограми шизофреніка. І от позавчора я втратив усе. Залишився без мідяка, один в чужих краях... А вже ж не молодий! Усе життя призбирував собі статок і не хочу знов починати все з нуля. У моєму віці якось незручно чистити на вулиці черевики перехожим. Я вважав себе вже найнещаснішою людиною в світі, але от ви розповіли мені свою історію...

— Добрий вечір! — пролунало зліва, і з-за виступу скелі з'явилася неясна постать. — Вибачте за нагле втручання, але я просто знаходився неподалік і все чув.

— Невже? — задумливо спитав невдаха-бізнесмен. — І що ж ви думаєте з цього приводу?

* * *

Я хмикнув:

— Про що я тепер можу мати яку-небудь визначену думку? Ви не заперечуватиме, якщо я присяду біля вас?

Вони охоче посунулися, і я сів на базальт, що повільно холонув.

— Річ у тім, що я теж децю втратив. І теж вважав свою втрату достатньо важливою для того, аби вирішити, що моє життя позбулося сенсу. Я був професійним навіювачем. Ви знаєте, яка риса найважливіша для навіювача? Впевненість у собі. Як би це вам пояснити... Ну, хіба можна, скажімо, навіяти щось кому-небудь, якщо ти не впевнений у самому собі? І от саме цю якість я нещодавно втратив. Навряд чи зможу вам пояснити, чому втрата здатності до навіювання так на мене вплинула. Ну, це щось на кшталт паралічу. Ментального паралічу, — коли ваш мозок неспроможний ні до чого, окрім гризот. Зрозумівши, що абсолютна впевненість більше до мене не повернеться, я дістався цього озера, влігся на каміння і, зібравши залишки волі, почав умовляти своє тіло вмерти.

— Жахливо... — прошепотів один з моїх слухачів.

Від нього сходив трепет щирості.

Інший виявив стриманість, але омани в ньому теж не відчувалось. Втім, яка може бути омана, коли попереду у тебе вічність?

— Жахливо, — повторив перший. — Втратити впевненість у собі... Що може бути страшнішим?!

— Як це що? — здивувався я: невже він не розуміє горя бізнесмена? — Звісно, найстрашніше — це повністю втратити матеріальну основу буття, залишитися ні з чим і не мати можливості повернути втрачене!

— Ви так вважаєте? — тихо спитав колишній бізнесмен. — Я не хочу сказати, що ви помиляєтесь, проте мені видається найстрашнішим та найнестерпнішим втратити найдорожчу людину.

Він співчутливо потиснув першому руку вище ліктя.

— Я вражений, як ви таке пережили!

— Пережив? Я ж бажав піти з життя... І навіть не підозрював, що комусь може бути гірше, аніж мені!

— І я теж поводився, як старий ма-разматик.

— Та що ви! — втрутився я. — Не знаю навіть, що робив би я, опинившись на вашому місці.

— Сподіваюсь, те саме, що і я зараз, — колишній бізнесмен покопирсався під курткою, розмахнувся і жбурнув в озеро пістолет.

Звук плюскоту згас, мов утоплений погляд.

— Незвичайне озеро, — проказав перший. — Тут немає луни.

Ми мовчки дивилися один на одного. Нарешті колишній бізнесмен порушив тишу:

— Доброї вам ночі, — він обернувся і закрокував у напрямку Міста.

— Постривайте! — перший рвонувся йому услід. — Ви не проти, підемо разом?

— Прощайте! — крикнули вони мені, розчиняючись у мороку ночі.

Я встав, повів плечима, розгорнув трохи затерплі крила і, змахнувши, одірвався від землі.

Нікому!

Добряча порція Карлової лайки могла пробрати кого завгодно, але не Бена, з котрим вони прокрутили не одне подібне дільце.

— Ми не можемо його більше чекати! Я вже двічі чув патрульні сирени.

Вузкий брудний провулок стискали лещатами глухі стіни, що сягали п'ятого поверху. Попід стінами валялися купи різного смердючого мотлоху — картонні коробки, мішки з непотребом... Посередині провулок був перегороджений іржавою дротяною ґраткою. Із широкої калюжі неподалік ліниво піднімалися, ледь голубіючи в місячному світлі, ріденькі пасма пари.

— Патрулі сюди не заїжджають. Заспокойся.

— Але ж, Бене...

— Я не хочу втрачати свої п'ять тисяч тільки тому, що у тебе вже мокро в штанах.

— Це у мене мокро в штанах? — спаленів Карл.

— Тихо, ти! — Бен схопив Карла за плече. — Здається, я чув шурхіт...

— Поліцейські? — прошепотів Карл.

— Навряд. З якого дива вони стали б гратися з нами в піжмурки. Просто оточили б...

— Авжеж. Певно, то пацюки.

— Може... Що ж, ще п'ять хвилин — і звалюємо.

Навіщо, подумав Бен, було зв'язуватися з цим тупоголовим скиглієм? Треба при нагоді здихатися Карла. Там, де вистачить на двох, вистачить і на одного.

В купі сміття неподалік знову щось завовтузилось.

Різно обернувшись, вони побачили, як сколихнулася пара над калюжею.

— Там все-таки щось є.

— Підем поглянем, — Карл видобув з кишені маленького чорного револьвера і рушив першим.

Бен тримався у двох кроках позаду.

Карл підкинув ногою одну з коробок...

Бен запам'ятав тільки крижаний жах на Карловому обличчі: в пітьмі промайнуло щось вузьке і стрімке — і голова Карла, глухо гупнувши, покотилася у калюжу, залишаючи темний слід по воді. Повіки востаннє здригнулися, рот відкрився, вивергаючи мовчазний страшний крик... Тіло повалилося набік, з пошматованих артерій струменів пульсуючий фонтан...

Бен кинувся навтьоки, але боляче врізався в ґратку. Озирнувся — і завмер.

В кількох кроках, майже схована п'ятерою та клубами пари, стояла істота на чотирьох лапах, розмірами з великого пса, але передні кінцівки були значно довшими від задніх. Тонкий довгий хвіст звивався, здіймаючи бризки. Велика голова на тонкій шиї немовби застигла в чеканні.

Бен притиснувся спиною до ґратки і спробував зробити обережний крок убік. Монстр звівся на задні лапи.

— Слухай... може, ми домовимось?

Якийсь інстинкт підказував Бену, що ця химера має розум.

— Я нікому не скажу! Нікому!

Хвіст потвори завмер.

— Обіцяю! Присягаюся! Відпусти мене... Нікому нічого не скажу! Нікому!

З гучним сплеском химера розгорнула крила, яких до цього Бен не помічав. Потужна хвиля кинула Бена на ґратку, і коли він через якийсь час опритомнів, навколо не було нікого. Жодної живої душі.

* * *

Старий парк навіював Бенджаміну Крейбергу не дуже приємні спогади молодості. Деяких місць він просто терпіти не міг. Але маленькій Джанет подобалося тут гуляти у супроводі діда, котрій завжди розповідав їй безліч цікавих історій.

— Підемо додому, Джанет. Вже пізно.

Дівчинка визирнула з-за дерева:

— Та ще ж навіть не сутеніє, дідусю!

— Ми забрели далеко, поки дістанемося до машини, вже й смеркне.

— Дідо, тут щось є!

Бен зійшов зі стежки.

В цьому місці кущі були не такими густими, і крізь плетиво гілляччя він побачив потемнілий від часу та порослий мохом кам'яний паралелепіпед.

— Що це?

— Річ, про яку і мені вже пора подумати...

— А, це надгробок! Правда? Я знаю, що колись померлих ховали в землі.

Бен нічого не одказав.

Джанет вибралася із заростів, схопила діда за руку і вони закрочили стежкою до автомобіля.

— Дідусю, почитаєш мені сьогодні нову казку?

— Можливо... ти почуєш найстрашнішу із моїх казок.

— Оце так! Тільки ж ти читатимеш так, аби й справді було страшно. Гаразд?

Вдома Бенджаміна Крейберга чекав приємний сюрприз — видавництво надіслало п'ятнадцять примірників його нового фантастичного роману: п'ять книг та десять компакт-дисків. Але Джанет нетерпеливилось почути казку, тож Крейберг відклав пакунок на потім.

— Вони не пам'ятали й самі, звідки прийшли і куди йдуть, — почав Бенджамін, примостившись на краєчку ліжка біля Джанет. — Вони були змушені ховатися від людей, яких було дуже багато на цій планеті...

Глянув на Джанет, вдоволено зауважив її округлені очі.

Казка була доволі довгою, і коли Бенджамін дочитував до кінця, Джанет вже спала. Проте продовжував читати: він вважав цю казку найкращим своїм твором і йому було цікаво, як вона звучатиме вголос.

...перед Біллом, видихаючи в обличчя гарячий сморід, стояло чудовисько, яке щойно на його очах так жахливо вбило Курта. Чудовисько було трохи нижче за Білла і мало чотири лапи. Передні кінцівки були набагато довшими, велика голова трималася на неймовірно тонкій шиї. Матово чорні очі майже не вирізнялися на тлі мускатної шкіри. Здавалося, що у потвори взагалі немає очей. Але ж ні, чудовисько не було сліпим. Бо тільки-но Білл спробував зробити крок убік...

Бенджамін раптом почув тріск.

Джанет дивилася на нього матово-чорними проваллями очей, а ковдра тріщала під натиском двох вигнутих шипів, що збільшувалися з кожною миттю.

— Ти порушив обіцянку, Бене! — голос Джанет був схожий на скрегіт чогось гострого по склу.

Ковдра тріщала і рвалася, шкіра шматками здиралася з її обличчя.

Бен завалився навколішки.

— Це ж тільки казка для маленької дівчинки!..

— Діти ростуть. Тридцять вісім років тому ти сказав: "Нікому!". Мені дуже шкода, дідусю...

Залишки ковдри сповзли на підлогу. Перед Беном постав чорний ящір без

очей. Хвіст звивався, щелепи розтулилися і з хряскотом зімкнулися.

Бен випростав руки вперед і нагнувся, підставляючи під удар незахищену

голову. Фонтан крові з розірваної аорти залив постіль. Кілька кривавих крапель упали на рукопис, що його Бенджамін Крейберг все ще стискав у руці... Як тоді Карл — револьвера...

Візит Смерті

— Боже мій, Стефане! — Кейс, змахнувши рукою, позначив лінію біля порогу. Охоронці зайняли позиції по обидва боки від входу, скануючи професійно підозрілими поглядами сходи і зяючий отвір на місці дверей ліфта. — Ти виглядаєш просто жахливо!

— Можливо. Не знаю... Я розбив дзеркало кілька тижнів тому. Воно поводилося знуцально.

— Думаю, корчило тобі страшні пики.

Я кілька секунд дивився у стелю, намагаючись згадати, чим же мені не догодило дзеркало, потім махнув рукою.

— Напевно. Заходь, Джастине. Ти прийшов вчасно, я саме відчув себе ганебно тверезим і зібрався виправити це неподобство.

Кейс злісно причинив скрипучі двері, струсив з капелюха крихти штукатурки і покачав головою:

— Авжеж, я прийшов вчасно. Ще тиждень такого життя — і все, що я міг би для тебе зробити, це організувати розкішні похорони та видати останній твій роман. Незакінчений, звичайно ж.

Останні слова пролунали з якимсь питальним відтінком.

— Уже майже скінчений! — запевнив я його. — Лишилося сторінок з п'ять... п'ятдесят. От тільки голова розмакітриться, так і засяду...

Кейс нарешті перестав нахабно роздивлятися мене й озирнув кімнату. Відклеєні місцями шпалери, старі гіпсові херувимчики під стелею, шафа з властивостями сейсмографа, що дзенькає склотарою щораз, коли мимо будинку проїжджає вантажівка, стіл із дощок, не стільки обструганих, скільки обтесаних часом. Єдиний предмет розкоші — велике шкіряне крісло перед столом.

— А ліжко? Пам'ятається, у тебе було ліжко?

— Я віддав його сусідці зверху... чи знизу. Небораку зовсім дістали клопи, і вона викинула їх разом з диваном.

— Стефане, не ображайся. Дозволь мені висловитись. Я знаю тебе вже тридцять років... чи сорок? І тобі ніколи не доводилося сумніватися в моїй доброзичливості. Зараз ти просто випендрюєшся. Ти загнав себе в нелюдські умови і всіляко знуцаєшся над власним організмом. Як? Ти знову почав курити?

Я засміявся, що завдало мені деякої незручності при запалюванні сигарети.

— Стефане, ти викликаєш жалість своїм виглядом. Коли б я не знав, що ти достатньо забезпечений, щоб скупити всю нерухомість у радіусі п'яти кварталів, я б запропонував тобі грошей. А ще краще — надіслав би санітарів і відправив би тебе на примусову реабілітацію.

Але він цього не зробить. Саме тому, що ми знаємо один одного занадто довго.

— Джастине, не роби з цього трагедії. Ти ж знаєш, це мій метод.

— Так, звичайно! Коли ти писав про ув'язнених, мені довелося вносити за тебе заставу. Коли ти писав про наркоманів, я тричі викликав швидку допомогу. Коли ти писав про альпіністів, саме я послав гелікоптер з рятувальниками. Про твій "Блакитний трикутник" мені взагалі згадувати огидно. Може, я ще не все знаю? Ти ніколи не писав, скажімо, про канібалів?

Я від душі розсміявся і ступнув до шафи, що слугувала мені баром. Кейс заглянув усередину через моє плече.

— Але ж щоразу все кінчалося добре, правда? Чому зараз повинно трапитися інакше? Мій герой — здоровенний російський мужик, випити пляшку горілки для нього — дрібниця...

— Росіяни не п'ють це, — Джастин підняв пляшку із в'язкою смарагдово-зеленою рідиною. — І взагалі, чому тебе завжди приваблюють услякі покидьки і психи? Ти не пробував писати про нормальних людей?

— Людина залишається нормальною тільки доти, поки з нею не відбудеться

щось гідне живописання. Після цього вона стає або психом, або покидьком.

— З тобою завжди було важко сперечатися. Грати словами — твоя професія і, що найгірше, — твоє покликання.

— Ага. Що будеш пити?

— Ні, Стефано, я не буду пити. Не знаю, що з тобою відбувається, але вживанням в образ це не обмежується. Ти повинен зупинитися.

Я роздратовано пихнув димом.

— Джастине, якби я дозволяв людям на себе впливати, то зараз розкидав би гній під тюльпани десь у Центральній Європі.

— Я знаю, знаю, — кивнув Кейс. — У цьому твоя сила і твоя слабкість. Ну що ж, я побачив те, що припускав побачити.

Після того, як Джастин пішов, я з півгодини сидів у кріслі, уп'явшись у вікно. Краєвид внутрішнього двору, обплутаний мотузками для білизни, завалений промоклим мотлохом, перегороджений навіщось напівзогнилим дощатим парканом, на якому ще можна було розрізнити кілька слів кирилицею, не міг сприяти піднесенню настрою в нормальній людини. Хіба що ця людина провела тут щасливе дитинство і тепер повернулася з війни. Я ж провів тут три місяці, і це місце дихало мені в обличчя розпачем. Кожна тріщина, кожен зацвілий патшок на стіні, кожне розбите вікно — все шепотіло мені про розпад, катастрофу, повільне умирання. Я чув цей шепіт щодня, все голосніше і голосніше. Я терпів, поки міг, потім сідав і писав кілька сторінок підряд. Ставало легше, якийсь час після цього я залишався глухий до стогонів цих стін. До наступного разу. От так я і працював.

Вийшовши зі ступору, я насилу розтиснув побілілі пальці, випустивши з руки пляшку з-під віскі. Будь вона живою, я б її точно задушив.

* * *

Уже три дні я не міг написати жодного рядка. Джастин Кейс, сам того не усвідомлюючи, своїм приходом злякав мого головного персонажа. Тепер “здоровенний російський мужик” ховався десь під шафою, розділяючи темряву і пил із парою павуків. Але природа брала своє,

і злодійкувата рука періодично непомітно для мене простягалася до однієї з пляшок, після чого рівень рідини в обраній нею посудині значно знижувався.

Не знаючи де подітись від неробства, я розважався як міг. Намагався співати, малювати, читати. Зараз, занурившись у скрипучу глибину крісла, я метав кришечки від пляшок у відро, що стояло високо на шафі. Не сказав би, що в мені вмер гарний баскетболіст. Мої снаряди раз у раз ударялися об стіну, чи влучали в стелю, їхнє падіння на підлогу супроводжувалося слабким стукотом, схожим на деренчання монети. Прослухавши цей такий неголосний дробовий стукіт у черговий раз, я задумливо прицілився — і тут тільки збагнув, що кришечка, яка мала б його видати, усе ще затиснута в руці. Шляхом нескладних логічних міркувань я прийшов до висновку, що остання серія постукувань виходила від вхідних дверей. Поки я плився через кімнату в передпокій, стукіт повторився.

Високий — приблизно одного зі мною зросту — сухорлявий молодий чоловік дружньо посміхався мені через поріг. Його матово-чорна плоска валізка була немов продовженням костюма — такого ж непроникно глибокого чорного кольору, у якому безвісти тонуло світло будь-якої яскравості. Його обличчя, ніби добре підігнана маска “ви-не-зможете-відмовитесь-від-цієї-пропозиції”, було блідим до напівпрозорості, що я приписав спершу дефекту свого отруєного алкоголем зору — знаєте, коли очі дивляться в різні боки, але в мозку обидві картини суміщаються.

— Стефан Карлсон?

— Так написано на дверях, — похмуро підтвердив я. Комівояжерів недолюблюю з дитинства. — Що ви продаєте? — я покосився на його валізку. — Кишенькові пілососи?

— Я представляю фірму “Вестерн Уоквей Лімітед”. Ви навряд чи чули про нас. Нашого телефону немає в довіднику, ми з'являємось самі і рідко коли більше двох разів до однієї фізичної особи.

Я погано розумів, голова була мов чауном налита, і мені треба було декілька секунд, щоб звести воедино чорне вбрання, назву фірми і його останню фразу.

— Ви з похоронного бюро? Хтось помер?

— Ні, і поки ні. Але нам необхідно поговорити. Це у ваших інтересах. Я можу ввійти?

Я мовчки відступив усередину.

Гість мимохідь окинув поглядом моє скромне помешкання, ледь кивнув, немов вітаючи підтвердження якогось свого здогаду, і взявся майже безшумно, але жваво перебирати папери всередині своєї валізки. Така безцеремонність викликала в мені деяке роздратування. Я подумав, чи не сісти в крісло, поклавши ноги поруч з його чортовою валізою, що наочно продемонструвало б, хто тут зрештою хазяїн. Клянуся, ще п'ятдесят грам — я так би і зробив. Але почуття обережності, контужене, однак усе ще живе, залишило мене стояти, підпираючи спиною одвірок. Демонстрацію територіального домінування я обмежив демонстративним розкурюванням сигарети.

— Отже, які ж послуги пропонує ваша фірма?

“Представник” повернувся до мене. На фоні вікна він здавався ще більш прозорим, я міг бачити крізь нього пару голубів, котрі з байдужим виглядом удобрювали дах навпроти. Я зморгнув, і коли це не допомогло, пересунувся так, щоб за моїм гостем виявилася гола стіна. Матеріальності це йому не додавало, але видимість покращилася.

— Містере Карлсоне, ви, наскільки мені відомо, письменник, — він прокашлявся й уп'явся в листок, витягнутий з валізки. — За сорок шість років творчості ви зобразили триста двадцять один випадок смерті ваших персонажів. П'ятеро з них перенесли більше ніж одну смерть, а смерть ще п'ятдесяти двох була розглянута з різних точок зору, по два, три і навіть дев'ять разів. Ваші герої бували задушені, застрелені, зарізані, задавлені, заморожені, зазмажені, зацьковані собаками, засипані піском і чорноземом, залоскотані до смерті. Вони вмирили від отруєння, від падіння з великої висоти, від страху чи щастя, від голоду або спраги, від нерозділеної любові, від раку і чуми, від удару електричним струмом чи тупим предметом по голові. Вони тонули, розчинялися в ідких речовинах, розбива-

лися в авто-, авіа- і залізничних катастрофах, виходили у відкритий космос без скафандра, бували з'їдені дикими і домашніми тваринами, і навіть роялем-монстром. У своїй постелі вмер тільки один персонаж — перестарався в любовних утіхах...

Я знизав плечима:

— Можливо, так воно і є. Навіщо ви приводите мені всю цю статистику?

— Ну як же, такий інтерес до теми смерті заслуговує докладного розгляду.

— Ви, часом, не працюєте на якусь спецслужбу, людину в чорному?

Він раптом перемістився від столу до мене одним рухом, несподівано плавним, як для його велосипедної статури.

— Містере Карлсоне, ви коли-небудь задумувалися над власною смертю? Бачу по вашому обличчю, питання риторичне. Ви досить винахідливо відбираєте життя своїх героїв. Але яку смерть ви zvolили б для себе?

Він стояв так близько, що я міг би розгледіти власне відображення в його блідо-голубих очах, коли б воно там було. Я не цілком довіряв зараз своєму зору, але мені здавалося, що очі дивного гостя не відбивають нічого, навіть відблисків світла від вікна.

— До чого ви хилите? Я поки не збираюся вмирати!

Він зітхнув.

— Містере Карлсоне, вам залишилося жити близько місяця. Не можу сказати, що шкодю про це. Мені взагалі ж байдуже.

— Що ви городите! Це моє життя і моя смерть! До чого тут ви?

— Я і є Смерть.

Я завмер, намагаючись зосередитися і пригадати хоча б одного свого смертельного ворога, досить багатого, щоб дозволити собі витратитися на кіллера. Найлютішим своїм ворогом я міг вважати старого, що жив колись на одній вулиці зі мною. Якось я випадково переїхав його собаку. Але ж, старий вмер років десять назад. Залишався ще один очевидний варіант.

— Так ви просто псих, молодий чоловіче! У мене тут немає телефону, але якщо ви будете так люб'язні почекаати тут хвилин з десять, я спущуся до автомата на розі, і незабаром ви отримаєте

цілком кваліфіковану допомогу. Повірте мені, у місцевій психіатричній клініці дуже гарний персонал. Я знаю, я писав там роман...

— Дихніть на мене.

— Що?!

— Дихніть на мене димом.

Що ж, психам небезпечно суперечити. Я гарненько затягся і випустив у його напрямку довгий струмінь тютюнового диму. Його обличчя і верхня частина торса, охоплені сірими клубками, миттєво проявилися, утративши прозорість майже повністю.

— Що... — нарешті видавив із себе я.

— Не переймайтеся цим, містере Карлсоне. Я займаю цю посаду вже двісті сімдесят років, і за цей час устиг наслухатися подібних вигуків на всіх мовах і у всіх можливих варіаціях. Усі вони зводяться до одного: “Що ж ти таке?”

— От саме... — якимись судорожними рухами, намагаючись не повертатися спиною до співрозмовника, я зняв із шафи відро і кинув туди недопалок.

— Як уже було сказано, я представляю фірму “Вестерн Уоквей Лімітед”. Ми обслуговуємо людей, життя яких у всіх температурних галузях обривається в найближчому майбутньому, у вашому випадку — через місяць. Ми надаємо широкий вибір опцій, що визначають найкращий для клієнта спосіб відходу з життя.

— Тобто, я можу вибрати, від чого вмру?

— Саме так. Варіанти майже нічим не обмежені. Назвіть вашу улюблену смерть, і ми подивимося, що можна зробити.

— А оплата?

— Наша ціна доступна для всіх.

— А точніше?

— Ви помрете трохи раніше, скажімо, за один день до офіційної появи Похмурого Женця.

Я спробував надати своєму обличчю максимально тупого виразу. Мені це вдалося, і агент Смерті неохоче пояснив:

— Бачите, останнім часом, у зв'язку з демографічною кризою, керівництво вважає за потрібне ввести в налагоджену тисячоліттями роботу Смерті елемент здорової конкуренції. Підвищити ефективність, так вони говорять. Найпохмурішого Женця з його допотопною косою і викопною шкапою, звичайно,

зняти не зважилися. Не знаю навіть, чи було йому це поставлено до відома. Він так само з'являється до вмираючого і ніщо йому не може перешкодити. Ну, скажіть же нарешті, якій смерті ви надаєте перевагу? Безболісній? Отруєння оксидом вуглецю досить популярне останнім часом. Чи ви хочете піти красиво, щоб вашу смерть ще довго згадували? Це буде непросто, але можна буде влаштувати, скажімо, падіння метеорита. За всю історію людства документально зафіксований всього один подібний випадок.

— Я навіть не знаю, що...

— Звичайно, вам важко швидко прийняти таке важливе на ваш погляд рішення. Однак, повірте, насправді спосіб відходу з життя не такий уже й важливий. Інакше ціна не була б настільки незначною.

Він закрив валізку.

— У вас є доба на міркування. Я з'явлюся ще раз завтра о цій же порі. А зараз прошу вибачити, на мене чекають інші клієнти.

Він направився до виходу, але перед самими дверима зупинився й обернувся:

— Так, є ще одна, але необхідна умова, тільки при виконанні якої ви можете бути клієнтом нашої фірми. Із сьогоднішнього дня і до дня смерті ви не повинні змінювати своїх звичок. Це звичайна помилка, котру допускають люди, що мають з нами справу. У випадку порушення цієї умови ми знімаємо із себе всіляку відповідальність за можливі порушення в плані.

Сказати, що цей візит мене спантеличив — значить просто промовчати.

* * *

Але наступного дня ніхто не прийшов. Весь день я без визначеної мети крокував кімнатою, раз у раз затримуючись біля дверей і дослухаючись до кроків на східцях. Та момент, коли під дверима з'явився складений учетверо лист паперу, я все-таки пропустив.

“На жаль, Ви не зважили на попередження. Ваше рішення надалі уникати вживання алкоголю категорично суперечить політиці нашої фірми. Ми змушені відмовити Вам у наданні послуг. Але з

огляду на Ваші значні заслуги в популяризації нашої сфери діяльності, ми готові надати Вам ще один шанс. Ви можете зв'язатися з нами за нижчечказаним телефоном, і за умови повернення до колишнього способу життя, ми обслуЖимо Вас на загальних підставах.”

Я не виходив з будинку вже пару тижнів і трохи відвик від вуличної штовханини, нахабних таксистів, настирливих продавців одноразових авто, залишків пластикових упаковок, та інших атрибутів міського життя. У примарній вежі “Хеві Лайт Індастріз” мене вже очікували. Без зайвих питань я був перепроваджений у кабінет Кейса.

— Джастине, — атакував я, ледь за секретарем зачинилися двері. — Це ти усе придумав!

— Здрастуй, Стефане. Я теж радий тебе бачити.

— Це був не дуже смішний жарт. І момент ти міг би підібрати драматичніший.

Постріл навмання. Єдине реалістичне пояснення. Спроба схопитися за край повсякденної реальності, що вислизає. Але все-таки я майже пошкодував, коли реальність ущільнилася, поважчала і знайшла звичні форми.

Джастин Кейс розсміявся:

— Ну, не можу я, коли ти так на мене дивишся. Так, так, це я все придумав. Твоя кімната — один великий відеопроєктор з високим оптичним розділенням. Можеш пошукати оптичний кабель у стінах. І професійна гра. Ти б, звичайно, пізнав Патрика, якби цікавився, що зараз дивиться молодь. І момент не міг би бути більш драматичним. Адже ти співався, швидко і неминуче.

Умить все стало на своє місце. Загадкова фірма, її напівпрозорий представник, необхідна умова. Я став жертвою терапевтичного, жартівливого розіграшу. Мені нічого не залишалось, окрім як засміятися разом з Кейсом.

— А телефон?

— Який телефон?

— Який зазначений у записці. Обізватись, якщо передумаю.

— Не знаю. Патрик сам писав свою роль. Можна запитати.

Кейс підійшов до столу. Селектор змовницьки підморгнув зеленим індикатором.

— Джиме, дай мені Патрика Дейні.

— Це неможливо, сер. Патрик Дейні вмер! Це новина дня, сер. Убитий упалим метеоритом.

Грубе втручання

Пізній жовтень справно утримував спеку десь далеко за північним тропіком. Літо, здавалось, згадало щось важливе і повернулося закінчити свої справи у місті. Вечір неохоче вибрався із подовжених тіней, але й він, за прикладом жовтня, вперто зневажав своїми обов'язками. Люди, що встигли вже відвикнути від спеки, ходили сонні і розманіжені. Коли у цьому світі щось трапляється, то саме у такі-от дні.

Вдзовж пустельної набережної чітким, майже стройовим кроком, рухався чоловік. Гнаний попутним теплим вітром, від нього утівав самотній пластиковий стаканчик. У стаканчика могли бути на те причини. Очі чоловіка, неймовірно великі і бляклі, обрамлені сіткою помітно пульсуючих кровоносних судин, були широко розкриті, а смугляве зморшкувате обличчя перекошене гри-

масою застарілого хронічного презирства. Його темно-сірий плащ бойовим стягом метався по вітру.

— Стій, Інакше, куди поспішаєш?

Чоловік різко зупинився і обернувся на оклик. Стаканчик теж зупинився відпочити.

З непомітної лави під розбитим ліхтарем піднявся невисокий, але кремезний чоловіча у добряче пом'ятому сірому костюмі, не менш м'ятому капелюсі і при круглих окулярах з товстими скельцями. Посміхаючись собі у вуса, він зробив крок назустріч першому.

— Вічної рівноваги тобі, Якщо, — озвався чоловік у плащі, потискуючи простягнуту руку.

— Це саме те, що я чекав почути, — засміявся Якщо. Вони неквапно закривали далі.

Сонце вже сховалося за обрієм, і спека поступово витіснялася задухою. Вони мовчали, проте у стороннього спостерігача навряд чи склалося б враження, буцімто їхня зустріч випадкова, і вони, мов старі друзі, які не бачилися багатьох років, не можуть знайти тему для розмови. Скоріш вони наперед знали, про що будуть говорити, з першого до останнього слова, і не бачили особливого сенсу у цій розмові.

Якщо зняв свого капелюха, запустив п'ятірню у рідюче волосся і засоромлено посміхнувся:

— Чи не почуваш ти себе старим?

— Так, мабуть, — зітхнув Інакше, не відриваючи погляду від усе ще тьмяніючої червоної смужки вечірнього неба.

— Чи не означає це, що ми можемо нарешті плюнути на все і скинути світ зі своїх плечей?

— Ні, жодним чином, — погляд Інакше спалахнув блідим вогнем, примусивши Якцо, зіщулившись, відвернутись.

— Не набридло ще? — тоскно кинув Якцо кудись убік.

— Набридло? — Інакше зупинився, здивовано здійнявши ліву брову. — Хтось гарно сказав: коли досконалість вам набридла, значить ви її з чимось сплутали. Але з іншого боку... — він понизив голос майже до шепоту. — Які ми недосконалі...

Як? Ми недосконалі? — Якцо уїдливо посміхнувся. — Але з іншого боку...

Вони продовжували свій неспішний моціон уздовж берега. Поперед них виписували кренделі пластиковий стаканчик.

— Хтось гарно сказав, — пробурмотів Якцо. — Коли досконалість вам набридла, значить ви її з чимось сплута-

ли, — він повторив ці слова, наче куштуючи на смак, і похитав головою.

— Не набридло ще? — в голосі Інакше прорізалося якась подоба іронії.

— Набридло, — кивнув Якцо і знов надягнув свого капелюха.

— Чи не означає це, що ми можемо нарешті плюнути на все і скинути світ зі своїх плечей? — фраза Інакше зміїлася знуцанням, але Якцо, здавалося, серйозно замислився.

Із тіні під деревом їм назустріч виступила невиразна фігура.

— Закурити не знайдеться? — прошипіла вона, завмерши у вичікувальній позі.

— Ні, жодним чином. — Якцо вистрілював у нього поглядом, і той, бурмочучи щось про клятих інтелігентів, зник у придорожніх кущах.

— Так, мабуть, — Якцо обернувся до Інакше. У густих сутінках його очі зблиснули пустотливими бісенятами. Або це були усього лиш полиски світла далеких ліхтарів на скельцях його окулярів.

— Це саме те, що я чекав почути, — пробурмотів Інакше.

— Чи не почуваш ти себе ... старим?

Але Якцо, махнувши на прощання рукою, вже розчинився у темряві, яка нарешті дихнула прохолодою.

— Вічної рівноваги тобі, Інакше! — долинув його згасаючий голос.

— Стій, Якцо, куди поспішаєш? — гукнув йому услід чоловік у плащі, проте, не дочекавшись відповіді, роздратовано плюнув собі під ноги і закрокував у інший бік. Пластиковий стаканчик злякано метнувся з-під його черевика і з відчаєм кинувся у річку.

Довга прогулянка

Якцо припинив спостерігати за ростом Якітки у мого підмурка та зосередив увагу на ватажку гоблінів. Вже п'ятдесят сім весен плем'я живе в моїх околицях. Мабуть, настав час змін.

Ватажок гоблінів був потворним рівно настільки, наскільки цього вимагав його статус в племені: широкий, волохатий, з грубо тесаною, перевантаженою виступаючими деталями фігурою. І

його спіткала та ж вада, що й усіх теплокровних, — надмірна метушливість. Він носився навколо мене так, що я ледве міг за ним угледіти. Зграя підлеглих бігала слідом. Його поведінка явно вказувала на те, що забрів він сюди під час полювання не випадково.

— Що тобі потрібно, теплокровний? — спитав я, повернувши до ватажка Погляд.

Щоб зрозуміти відповідь, мені довелося напружитися і мить-другу поміркувати над його фразою: дуже вже швидко він все випалив.

— Сталий, я хочу бути королем всіх гоблінів світу. Скажи, що я повинен для цього зробити.

— Навіщо тобі це?

— Я зберу дуже велику армію і завоюю весь світ.

На іншу відповідь я і не розраховував. Хто тільки не приходив до мене за подібною порадою. Немає сенсу пояснювати гобліну, що й без нього знайдуться ті, хто буде сидіти вище за всіх. Але його запал можна використати.

— Я скажу тобі це, якщо ти виконаєш мою просьбу.

— Яку, яку?! — заплескав у долоні ватажок.

Тут я ще трохи замислився. Гобліни побігали, потім порозсідалися навкруги на травичці і притихли.

— Гей, теплокровний, прокинься! — мені довелося підвищити Голос, щоб збудити їх. — Вирубай та випали цей ліс, потім перемажи кочовиків на півночі, а тоді приходь за порадою.

Я спостерігав, як гобліни радяться. Ватажок кивнув мені, і весь натовп зник у хащі. Я знов повернув Погляд на квітку. Їй залишилося рости тут зовсім недовго. Я добре знав, на що здатні зацікавлені в чомусь гобліни. Мені трохи жаль лісу, але це почуття добре гармоніювало з меланхолійним настроєм, що охопив мене останнім часом. Мені захотілося бачити навколо степ.

* * *

Кочовик відпустив коня, і той, відбігши на деяку відстань, заховався у степовій траві.

Людина була високою за їх мірками, але, як на мене, то дуже вже блідою була його безволоса шкіра. Чорні очі блимали з-під вій, він так і обмацував мене поглядом. І, як усі теплокровні, він був занадто верткий. Здається, раніше люди були більш статечні.

— Що тобі потрібно, теплокровний?

— О, Сталий, ти вже не раз допомагав нам порадами відтоді як ми розбили

гоблінів та прийшли сюди. Допоможи ще раз.

— Кажі повільніше, прошу.

— Нас тиснуть ельфи з заходу. Вони саджають ліси на краю наших степів та будують свої селища все ближче до нашої столиці. Ми не можемо воювати у лісах. Що нам робити?

Ох, як це мені набридло! Завжди навколо табуни з пастухами, мисливські загопи, мандрівники скачуть через степ. Хочеться самотності.

— Ви повинні виконати мою просьбу, а потім прийти за порадою.

Кочовик схилив голову. Я подивився, як сонце зайшло за обрій і вимовив:

— Збудіть і приведіть до мене драконицю Ромм, яка спить під Бар'єрними Горами.

Кочовик кликнув коня і поїхав собі, а я дивився на поцятковане зорями небо. Якщо мені і не набридло щось у підмісячному світі, то тільки вони. Шкода буде не бачити їх. Я добре розумів, що трапляється, коли будять дракона, — не одного з молодих нікчем, а справжнього старого дракона.

* * *

Щось довге спускалося зверху, погойдуючись та лякаючи риб. Це мене зацікавило, і я звернув на дивну річ Погляд цілком. Якщо я правильно зрозумів, це була підвішена на канаті діжка з причепленим знизу якорем. Якір гепнувся в намул, і діжка зазвучала. Я ледве міг розібрати, що промовляв той, хто намагався до мене докричатися, а про те, щоб впізнати голос, не було й мови.

— Сталий, нарешті я тебе знайшов! Тільки ти, твої поради можуть мені допомогти.

Нічого подібного, з тієї пори, як повалилися Бар'єрні Гори і море розлилося тут, не відбувалося. Напевно справа буде цікавою.

— Хто ти?

— Я — принц Крапля-в-Морі. Прохаю, порадь, що я повинен зробити, щоб звільнити Бліду Діву з Подвійної Башти?

Чудово. Вчасно він з'явився. Все було обдумано заздалегідь, тож з відповіддю я не забарився:

— Ти знаєш, що пораду від мене можна отримати, виконавши мою невеличку просьбу.

— Я готовий.

— Добре. Тільки не поспішай так. Йди до Південного Мага і скажи йому, що ти бачив у цьому морі голову Йормунганда, який визирнув з-під води.

— І все?

— А відтак приходь за порадою.

Діжка з якорем побігла вгору.

Йормунганд, звісно, добрий співбесідник. Може, найкращий із усіх, з ким доводилося говорити. Неквапний, розсудливий. Та після того, як він сказав, що Досконалість є статичною, я в ньому розчарувався.

Щось мене останнім часом пройняла непосидючість. Тягне до зміни місць.

* * *

— О, та ти змінився, Довгокрил! Скільки весен ми вже не бачились!

Велетенський орел став, здається, більш важким і, можливо, менш моторним. На спині і кінцях крил проглядало сиве пір'я.

— Так, Сталій, вже весен двісті. Як тільки я дізнався, що Південний Маг, намагаючись спіймати Йормунганда, підняв зі дна скелясті гори, я зрозумів, що це твої витівки, і вирішив провідати старого Сталого, спитати, як твої справи.

— Як завжди. Я ж Сталій. А що діється в світі? Тут нагорі майже нікого не буває, новин обмаль.

— Все те ж саме. Східний та Західний Маги знову зчепилися. Ельфи зазнають

занепад, але нічого не роблять, тільки гуляють по лісах і співають. Кочовики-коневоди притиснуті до Мандрівних Гір якимись південними. Король Примор'я втратив у бою з гоблинами свого меча. Орків знов загнали в болота.

— Так, так... Правильно я зрозумів, що прийшов ти не за порадами?

— Звичайно. Коли я будь-що просив у тебе?

— За це ти мені подобаєшся, хоч ти й теплокровний. Слухай, Довгокрил, чи не міг би ти виконати моє невелике прохання?

— Ну, якщо не доведеться ні з ким воювати...

— Ні, ні. Чи живий ще Огрук, ватажок племені гоблинів, яке розбили кочівники сто дві весни тому?

— Живий, щоправда, подряхлів трохи.

— Чудово. Будь ласка, передай принцу Крапля-в-Морі, щоб він очолив кочовиків та розгромив південних. За це кочовики дадуть йому найкращого коня, який зможе проскакати до центру Неможливої Пустелі, де стоїть Подвійна Башта. В Башті він знайде старий стяг Імператора гоблинів. Цей стяг він повинен передати Огруху, який збере під нього усіх гоблинів світу. Потім Крапля-в-Морі повернеться до кочовиків і вони з Блідою Дивою будуть жити довго та щасливо.

— І це все?

— Так. Хоча, постривай-но...

Гори — це добре. Прохолодно, чисте повітря, сонце, хмари внизу. Та це все вже було, було. Я бачив усе в цьому світі. З іншого боку, мене завжди приваблювали зірки...

Ноктюрн

На фоні натужного ревіння мотора Краулера два удари прикладом по приладовій панелі прозвучали майже нечутно, хоч матово-сіра поверхня і тріснула від ударів. Дерек виправдовуючись буркнув:

— Прокляті комахи, зачепили за живе!

— У моторі гніздяться, паразити, ближче до тепла, — добродушно припустив я. Мені зі свого затишного місця за сидіннями, де я влаштувався, лежа-

чи на згорнутому наметі, не було видно якої шкоди завдав Дерек краулеру. Зате Коллу все стало ясно відразу. Він зірвав із голови навушники і, продовжуючи між тим вести краулер через нагромадження стовбурів і гілляччя, дотягнувся до Дерека і вліпив йому промовистого запотиличника.

Провинному вистачило розуму не гарячкувати. Незважаючи на втому і загальну напруженість атмосфери в екі-

пажі, він лише здивовано глянув на караючого. Завжди спокійний Колл цього разу не витримав:

— Бовдуре, ми лишилися без радіо!

Дерек знизав плечима:

— Та тут лишилось їхати всього чотири години. Не пропадемо. Що тут може ста...

Договорити йому не вдалося. Краулер із хряскотом загальмував і завмер догори носом, наїхавши правою гусеницею на повалене дерево. Колл подався вперед, пронизуючи поглядом лобове скло, поводив фарами, доки голубуваті промені не схрестились на чомусь, видимо-му лише йому.

— Що за маячня? Невже людина?!

Першим, прихопивши з собою гвинтівку, з краулера вискочив Дерек. За ним слідом Колл, виплутавшись з ременя безпеки. Останнім вибрався я.

Людина у пошматованому і закривавленому одязі майже не дихала, коли ми обережно розібрали над нею вітровал. Ніяких документів при ній не виявилось, і на стандартному комбінезоні — ніяких нашивок чи прикмет, які допомогли б отримати хоч якусь інформацію. Питання, що зі знайденим нам тепер робити, поставив Дерек, він же й подав ідею:

— Пристрелити, щоб не мучився чоловік.

Я запротестував, Колл мене підтримав.

Проте везти його на краулері зараз теж не можна було. Судячи з усього, в нього поламано кілька ребер. Можливо, уламки пошкодили легені. Окрім того, струс мозку, внутрішній крововилив. Це я визначив на око, бо колись хотів стати лікарем, — отже, потрібно негайно викликати допомогу.

— Як?

— Так, дійсно... Треба комусь залишитися з ним, почекати, поки інші доберуться до бази і викличуть флаер з лікарем, — зробив висновок я, і ніби поставив крапку.

— Гаразд. От Дерек і залишиться.

— Що Дерек? — встав дибки той. — Як в лайно лізти — так одразу Дерек! Все життя вигрібаю...

— Добре, добре, я залишуся, — якомога непривітніше зиркнув я на Дерека і відвернувся.

— Ти впевнений?

— Я серед нас трьох найбільше можу слугувати за лікаря. І я люблю ніч.

Все трапилось так несподівано, що тільки значним зусиллям волі я зміг примусити себе повірити в реальність того, що відбувалось. Ще півгодини тому я входив до складу групи... браконьєрів? Авжеж, чого вже там, браконьєрів, які повертались на базовий корабель з дальнього мисливського рейду. І ось — пошкоджена рація, поранена людина, якої тут ніяк не повинно бути, намет посеред лісу, інопланетного лісу, і не менш інопланетна ніч з перспективою чекати допомоги годин сім, а то й більше. Ніч, до речі, тут химерна: три сонця і вісім місяців роблять її дуже нерегулярною, від кількох хвилин до трьох стандартних діб. Без спеціальних астрономічних розрахунків я не міг сказати, скільки вона триватиме сьогодні.

Попри все, я люблю ніч і, звичайно ж, зовсім її не боюся. Зрештою, ніч — це той же день, тільки трохи темніший, і щоб хоч якось відрізнити їх один від одного, люди набули звички вночі спати. Але мені зараз спати ніяк не можна. Треба стежити за станом пораненого і чекати звуку двигунів, щоб пустити сигнальну ракету.

Сьогодні вночі місяців на небі було сім. Можливо, десь там над самим обрієм, закритим деревами, висів і восьмий. Місяці були маленькими, їхня сукупна яскравість ледве перевищувала яскравість повного земного Місяця. Бліде сяйво, тріск якихсь створінь у кущах, кострубаті стовбури, що обступили невеличку галявинку, розчищену краулером, — досить земна обстановка.

Слухаючи нерівне уриване дихання чоловіка в наметі, я згадував одну із своїх минулих ночей.

Це було кумедно. Так-так, кажу без іронії. Якось уночі, сидячи на старому міському кладовищі, ми із Доріс мало не задихались від сміху.

— Символи! — патетично проголошував я, вказуючи на хрести, що похилилися врізнобіч. — Кумири слабких духом.

— Ку... що? — перепитала Доріс, і ми знову зареготали. Наш сміх був викликаний різними причинами, але мету він мав одну: зняти напруження кладовищенської ночі. Сміх зазвичай досить сильний

засіб боротьби із стресами. Недарма люди готові платити, щоб їх смішили.

— Чому це хрест — кумир слабких духом? — Доріс присіла на перекладину хреста, який наполовину вріс у землю. — Моя мати була християнкою.

— Істинно віруючі слабо усвідомлюють своє місце і мету в житті. Замість прагнення щось змінити вони підмінюють це поняття “волею Божою”. Їм необхідна віра у вищу силу, щоб здійснити що-небудь. Тож як же при цьому вони можуть бути сильні духом?

— Який ти розумний! — Доріс повисла в мене на шиї, і все скінчилось так, як і багато разів до цього, з варіаціями у часі і місці дії.

Для чого я тримав її біля себе? Навіть не для того, щоб регулярно займатись любов'ю. Напевне, мені потрібен був хтось, кому я зміг би висловлювати пропущені істини, видаючи їх за наслідки глибоких роздумів.

Паперово шелестіло листя на деревах, і зірки незайомого неба перемішувалися з вогниками світляків. Я здригнувся від несподіванки, бо раптом ніч пронизав тонкий вереск якоїсь істоти, і в цю мить зрозумів: чогось не вистачає. Вчинивши коротку інвентаризацію оточуючих предметів, я виявив, що один із місяців закотився за далекі гори.

Ба! Та я вже більше години сиджу тут біля намету, а світ все якось крутиться без моєї участі. А чи крутиться він взагалі? Питання, безумовно, цікаве, але не завадило б перевірити стан мого підопічного.

Він все ще був непритомний. Крові проступило через пов'язку зовсім небагато. Відчувалось якесь напруження в його тілі, здавалось, що, приставивши вухо, можна почути скрип снастей старовинного вітрильника. Організм боровся. Це вже добре.

Надворі похолодало. Не надто, на якісь два-три градуси, але відчутно. Крім того, в лісі було досить вогко. Сидячи отак перед наметом, втупившись у переплетіння гілок, я ризикував прихопити нежить, якщо справа і далі йтиме таким чином. У мене було два варіанти: заховатись у наметі або запалити термітну свічку. Я обрав другий.

У перші секунди, засліплений спалахом, я прикрив очі долонею, а коли знову глянув поверх вогню на стіну із стовбурів дерев, що оточували галявинку, мені здалось, ніби щось темно-неокреслене метнулося вбік і сховалося за кристалними кущами. Божевільний стратосферний вітер нагнав звідкись хмари і закрив ними майже все небо, залишивши лише два маленьких місяці, і я не відразу піднявся перевірити повідомлення своїх очей. Освітивши підозріле місце ліхтариком гвинтівки, я не виявив нічого такого, що могло б свідчити про небезпеку, і повернувся в намет.

Через хвилину хмари пронеслися геть, і я з полегшенням обвів поглядом всі сім місяців. Ще один приєднався до своїх друзів над іншою півкулею.

Від довгого сидіння ноги затерпли. Я підвівся розім'ятися.

Не розумію людей, улюбленою розвагою яких є танці. Ще менше розумію тих, які вище всього цінують балет. Оті заявлені докази: пластика людського тіла, ритм руху, etc. У світі є безліч речей куди цікавіших. Наприклад, антипод руху — нерухомість. Впевнений, що дев'яносто дев'ять і дев'ять десятих відсотків цих танцюристів ніколи і не задумувались, чим відрізняється нерухомість стіни старовинного замку, мудра вікова нерухомість, від нерухомості кухля на столі. А як контрастує напружена нерухомість натягнутої струни і безнадійна втомлена нерухомість “кумира слабких духом” на старій занедбаній могилі! А ліниво-хижа нерухомість богомола, що чатує на якусь бідолашну муху! А відносна нерухомість двох перехоплювачів, коли все навкруги шалено летить назад, і лише крило напарника застигає в метрі від твого! Це можуть по-справжньому зрозуміти тільки пілоти. А порожня до неймовірності, до болю в очах, але все ж ілюзорна нерухомість космосу... Звичайно, цей танок нерухомостей сприймається суб'єктивно, проте хіба ж не так сприймається і балет?

Візерунок дерев у сірих тонах все більше нагадував мені вицвілі панорамні стереошпалери в одному з готельних номерів. Тільки там, порушуючи одноманітність фону, на стіні висів великий

годинник, стилізований під дерево, з аналоговим циферблатом на 24 години. А замість зозулі з них періодично вискакувала якась незрозуміла істота і моторошно скреготала. Поцікавившись у персоналу, я з'ясував, що раніше там дійсно була традиційна зозуля, але одного разу якийсь механік, що зупинився в цьому номері, у парі зі своїм приятелем переробив нещасну в те, що зараз виконувало її функції.

Я подумав, що тут як раз і бракує такого годинника — на дереві навпроти мене.

До речі, про час. Я сиджу тут уже більше двох двох годин. Я ще раз зайшов до намету перевірити пораненого. Він лежав, як і раніше і, схоже, не приходив до тями ні на секунду. Тільки повіки його зрідка тремтіли.

Коли я вийшов назовні, термітна свічка вже догоряла, супроводжуючи свою агонію шипінням і невеликим феєрверком. Ніч знову стала справжньою, не ущемленою втручанням розуму. Я вирішив не спотворювати її новою свічкою, поки не почну відчутно замерзати.

— Дійсно. Не потрібно світла.

Я підвів очі. Нерухомий силует, що ледь вирізнявся на тлі гілок, які тихо колихалися, формою нагадував людську постать.

— Чому, дозвольте запитати?

— Мені не потрібно. У мене немає очей.

— А хто ж ви, власне, такий?

— Нижня частина Діна Моррісона.

— І як почувасться нижня частина цього джентльмена?

— Кепсько. Не любить він мене. Забуває про мене. Каже, що є інші справи, важливіші.

— Ну, це він даремно. Не можна забувати про свою нижню частину.

— Так, так! Скажіть йому про це, сер! Він вас послухає, адже він теж в'язень, як і ви, — силует, здається, застрибав і заплескав у долоні.

— Так, тільки я не в'язень...

— В'язень! Як не в'язень? Ходімо! — він наблизився і, взявши мене за руку, потяг за собою. За його спиною щось блиснуло. Я вирвав свою руку, він ще раз промайнув перед моїми очима — і все стало на своє місце. Нікого не було

навкруги, позаду горбився намет, а зверху на мене уп'ялися чотири жовтуваті зіниці.

Моя улюблена ніч дозволяє собі жарти. Я, певне, задрімав. Ні, спати мені не можна.

І як дивно — я сприйняв те, що відбувається, абсолютно спокійно, ніби чекав на появу цієї тіні, нижньої частини Діна Моррісона. Ні, я запитав у неї, хто вона, отже не чекав. Але, може, я очікував на когось взагалі? Та ні, нічого непередбачуваного я не чекав! Та тільки чому ж я не спитав у того хлопця, хто такий цей Дін Моррісон? Здається, в'язень... І де ж його верхня частина? І звідки він, власне тут узявся?

Я підвівся з поваленого дерева, щоб походити по галявині. Зараз я звернув увагу на те, що простору там майже не було. Вільне від дерев місце було зовсім невелике, а намет, окрім того, займав його більшу частину. Сірі стовбури оточували галявину з усіх боків, і навіть там, де краулер залишив за собою широку смугу прим'ятої рослинності, густі кущі вже розпрямились, піднялись і набули свого природного стану. Цікаво. Взагалі все нормально. Так само шаленіються у повітрі світлячки, так само попискують і потріскують мрії ксенобіолога, нерозрізніювані в темряві. Всі місяці на своїх місцях.

Я заглянув усередину намету. У слабкому світлі люмінесцентних внутрішніх стін намету нерухомий чоловік виглядав настільки невідповідно стереотипу "вінця творіння", що я готовий був припуститися найгіршого. Але ретельний огляд факту смерті не підтвердив. Власне, факт не був фактом: поранений залишався без свідомості, проте, вмирати, схоже, не збирався.

— От і добре, — я підбадьорливо підморгнув безмовному тілу. — Буде прикро, якщо ти вріжеш дуба раніше, ніж потрапиш до лікаря. Покинувши намет, я запалив ще одну свічку і, лігши горілиць так, щоб на мене не попадали іскри, взявся вивчати розташування небесних світил. У мене було припущення, що вісь обертання цієї планети помітно процесіює. Звичайно, можна буде запитати

про це наших навігаторів, але поки є час, варто спробувати простежити за цією гіпотетичною процесією самому.

Небо оберталося над планетою цілком професійно; помітити це обертання можна було лише порівнюючи розташування зірок із розташуванням гілок дерев. Цікаво, як би відреагував який-небудь середньовічний арабський звіддар, якби йому повідомили, що більша частина роботи, якій він присвятив життя, — даремна трата часу? Астро-навігація знецінила його старання. Кому зараз спадає на думку давати назви сузір'ям, які видно з інших планет, або рахувати зірки?

Міркування — не найкращий спосіб боротьби зі сном, скоріше, навпаки. Тому я спробував розборсати себе розмовою вголос.

— Ніч триває вже чотири години. Є шанс, що вона скоро скінчиться. Стоп! Ось так і міняється людина непомітно для себе самого. Навіщо мені ранок? На швидкість прибуття допомоги його настання навряд чи сильно вплине. Невже ніч викликає в мене неприсмні відчуття?

— Вночі важче що-небудь побачити. Цей час не для художників, — пролунало у п'їтмї.

— Ну то й що? — не збагнув я.

— Тому ніч тобі і не подобається.

— Ні, мені ніч подобається, але... Треба думати, я розмовляю з верхньою частиною Діна Моррісона?

— Так, ти правий.

— Ваш... нижній колега називав мене в'язнем. Ви не в курсі щодо причин, які спонукали його до цього?

— Ні, не знаю. Адже ти художник, і ніхто інший.

— Малювати я вмю, це правда. Але я ніколи не займався цим професійно.

— Не може цього бути. У тебе очі художника.

— Але ж очі — це ще не весь художник... — я піднявся і глянув у бік, звідки лунав голос. На галявині нікого не було, окрім мене, але ж я міг поклястися, що той хто говорив, знаходився не далі двох метрів!

Що відбувається?

Я розмовляю... з чиймись "половинками", які мають різні погляди на мою

професійну приналежність, причому під час розмови сприймаю цю маячню як належне! Припустимо, це був сон. Мене могло розморити. Я поглянув на годинник і виявив, що з моменту мого останнього звернення до нього пройшло майже дві години. Отже, я спав... Але ж два схожі сні підряд!..

А може, сон був один, і прокинувся я тільки зараз? А може, я взагалі ще не прокинувся? Ну, годі, так не довго і з глузду зсунутися. Просто треба більш ретельно слідкувати за собою.

Мені вчулося, що крізь шум нічного лісу пробився слабкий стогін, і я кинувся у намет. Ні, поранений, як і раніше, хаотично рухав очима за закритими повіками. Я поправив пов'язку і вийшов.

Заактивувавши ще одну свічку, я перевірів гвинтівку. Її тїнь дрижала і розпливалася в мерехтливому світлі, підсвідомо навіюючи сумніви у вогневій моцї, гарантованій фірмою "Віксен". А проти кого, власне, я збираюсь цю саму міць застосовувати? Хїба що проти цвіркунів і світлячків? А може, проти дурноверхих тїней, які нібито говорили зі мною?

Можливо, до того спричинило яскраве світло свічки, але світлячків навколо я більше не бачив. Зате цвіркуни геть знахабніли, і в нападі колективного божевїлля заповнили простір хїтиновим скрекотїнням. Тїльки від одного тїльки цього безперервного стрекоту можна було, здавалось, збожеволїти. Може, це прикмети ранку, якому пора б колись настати. Я оглянув небо, але нїяких ознак зорї не виявив, хїба що не дорахувався ще одного мїсяця.

— Ні, ні, до ранку ще довго, — тїнь знову стояла поза колом світла, але я вже не міг розгледїти безсумнївно антропоморфну фігуру.

— З ким маю честь?..

— Я — зовнїшня частина Дїна Моррісона, — вїдповїла тїнь.

— Гадаю, менї рекомендуватися зайве?

— Так, я знаю, хто ви.

— Хм, мене вже називали сьогоднї вночі в'язнем і художником. Хто ж я, по-вашому?

— А, ці нижчі... Вони дурні, грубі і нічого не тямлять у людях. Нїхто з них

не бачить далі свого носа. Ніякий ви не художник і не в'язень.

— А хто ж я, в такому разі? Мені цікаво знати вашу думку.

— Ви — професійний негідник. Ви все життя прожили мурмилом, мурмилом і залишитесь...

— Ну, це вже занадто...

— Та не слухайте ви його! — З іншого боку постояла ще одна тінь, розрізнити яку було не легше, ніж її попередниць. Я виявився між ними.

— А ви, дозвольте...

— Я, з вашого дозволу, внутрішня частина Діна Моррісона.

— Дуже приємно. А я — в'язень, художник або, можливо, закінчений мерзотник.

— Не переймайтеся, їй-право. Вам сказали це нижчі частини, які не розуміються у таких питаннях і не занадто обтяжені інтелектом.

— Он як? — я глянув на місце, де стояла зовнішня половина. Її там уже не було. — А як би охарактеризували мене ви, судячи з усього, особистість досить високорозвинена?

— Дякую за комплімент, але я лише частина особистості. Внутрішня, але частина.

— А все-таки?

— Якщо вже надали мені право висловити свою думку, то, по-моєму, вас досить точно можна охарактеризувати як філософа-аналітика. Проте ця характеристика навряд чи може претендувати на статус єдино правильної.

— Чому ж?

— Невже ви не розумієте? Адже це дуже просто. Гаразд, я покажу вам.

Тінь наблизилась, окреслена лише контуром, і кивком покликкала за собою. Я не відчував у свій руці плоті, але щось тягнуло мене в світло-сіру діру на фоні лісу. Ще один невеликий крок — і я опинився, як мені здалося, десь неподалік Стіксу.

Десятки, сотні силуетів ковзали навкруг, з тихим шепотом, іноді викрикуючи щось уголос, але частіше бурмотіли невиразне.

— Хто це?

— Це — частини Діна Моррісона. Багатогранна особистість, чи не так?

— І всі тут, у цьому місці?

— О, місце не має значення. Воно залежить тільки від вашого уявлення. Проблема в іншому. Чим більше таких особистостей може виділитися в людині, тим частіше між ними відбуваються конфлікти. Ось дивіться.

Тінь показала на місцину, де, то зливаючись до пари, то розпадаючись на десятки фрагментів, несамоовито боролась дві частини.

— Кожна з них має свою думку відносно того, що відбувається. Іноді вони з'ясовують правоту досить болісними, як для людини, методами. Ох, вибачте, будь ласка, я, спостерігаючи в собі деякі розбіжності...

Прямо на моїх очах, що від подиву, мабуть, стали схожі на совині, внутрішня частина Діна Моррісона розсипалась на складові, які завертілись навколо мене, намагаючись відновити status quo. Десь далеко заревіла тварюка із настінного годинника, вертаючи мене в реальність з наметом і догоряючою термітною свічкою...

Стривай, який то ще настінний годинник?

Важкі розривні кулі, що призначались для малахітового панцирника — нашої основної мішені на цій планеті, шматували зарості довкола галявини. Гриміло, тріщало, стогнало. З дикою, незрозумілою мені самому насолодою натискав я на курок, аж поки гвинтівка не відізвалась порожнім клацанням.

Тремтячими руками я замінив магазин і дослав патрон у ствол, але стріляти більше не став. Навряд, щоб я вклав цю тварюку, яка так вдало зімітувала годинника, але ж точно налякав. Цвіркуни теж заткнулись. У лісі було так тихо, що хотілось відразу лягти і вмерти. Я опустився на повалене дерево, поклав гвинтівку на коліна.

Що, що відбувається зі мною? Щось лежить за межами мого розуміння, таке, що ніколи раніше не траплялося.

Але якщо спробувати аналізувати... Який тут, з біса, аналіз... "Внутрішня частина" цього довбаного Моррісона не має рації. Ніякий я не філософ-аналітик. Я просто втомився, хочу спати і не їв уже майже десять годин. Думка про їжу дала імпульс тілу, яке сунулося в

намет за плиткою шоколаду і автоматично спожило її, мало не забувши зняти обгортку.

Я відчув себе трохи краще і спробував напружити свій втомлений розум. У неприродній тиші я заново усвідомлював, хто я, де я, і для чого саме тут. Результати мені не сподобались. За мною вже повинні б прилетіти. Де той бісів флаер? Я підняв очі до неба і прислухався. Свисту турбін не було чути, тільки ледве шелестіло під дією вітру листя. І лише кілька місяців променились байдужістю, здоровою байдужістю невідконтрольної людини природи.

Де ж цей флаер?

Я люблю ніч.

Думки знову повернулись до мети мого перебування тут. Треба б переверити...

— Дякую, мені вже краще.

Світла було дуже мало, але щось в мені увімкнулось, і я зрозумів: це не може бути ніхто інший.

— Я радий за вас, але все-таки вам не можна ще вставати.

— Не турбуйтеся, я знаю, що роблю.

— Якщо не помиляюсь, Дін Моррісон?

— Так, я.

— Чудово. Я тут уже мав можливість познайомитися з вами, так би мовити, по частинах. Вони мене, треба визнати, неабияк здивували. Хотілось би дізнатися дещо від вас особисто.

— Будь ласка.

— Чому кожна частина сприймала мене по-різному?

— Хіба вам не пояснили?

— Напевно, але це було зроблено однією частиною. Мені не хотілося б спиратись лише на її суб'єктивну думку.

— От бачите, ви самі все зрозуміли. Кожна частина особистості, в залежності від її функціональних особливостей, по різному реагує на один і той же подразник. Ви мало використовуєте свою нижню частину, тому моя аналогічна частина визначила вас в'язнем. Подібна ситуація з художником і рештою визначень.

— Справді, я так і думав. Виходить, ми зійшлися в поглядах з вашою внутрішньою частиною.

— Хіба у мене є внутрішня частина?

— А чому її не повинно бути?

— Бо я мертвий.

— Як це?.. Але ж ви живі!

— Один мій дитячий друг якось вирішив жартома прикинутися мертвим. Він так вдало це зробив, що був кременований. Після того випадку мені розхотілося вмирати, і ось тепер, коли це все-таки сталося, я прикидаюся живим.

— Це, мабуть, дуже важко?

— Так, нелегко. Мій час вичерпується.

— Але ж... зачекайте ще трішечки! Скоро прилетить лікар, він допоможе вам!

— Я ж сказав, що я мертвий. Ви щось чули про оживлення мертвих?

— Ну...

— От бачите. Я й так дуже довго прикидаюся. Мене зацікавили ви. І ось що я вам хочу сказати наостанок: не надумайте міняти свій склад думок. Це залежить від вас. Прощайте.

Він повернувся до намету.

Безмісячна діра над моєю головою наповнювалася наростаючим скреготом, гарячим і невблаганним. Безперервне вищання вивертало ніч навиворіт. Безглуздо було затикати вуха: він проникав у сам череп і резонував з його стінками. Я зціпив зуби, щоб не відчувати тремтіння, ввімкнув нічний приціл і спрямував гвинтівку в бік джерела звуку.

Я люблю ніч, звичайну ніч.

* * *

Зараз, згадуючи, як намагався підстрелити флаер, я відчуваю лише сором. Всі мої карти були биті: ранок настав через півгодини після мого відльоту; флаер я так і не пошкодив; у відповідь на мої благання швидше доставити Моррісона у медвідсік здивований лікар відповів, що поранений — мертвий уже не менше чотирьох годин.

Обстеживши мене, лікарі констатували легке тимчасове божевілля в результаті нервового перенапруження. Після короткого курсу лікування я знову був здоровим.

І моя більша частина, як і раніше, любить ніч.

м. Київ

Анастасія
Шевердіна

Поміж нас

Оповідання

Народилася 7 червня 1989 року в Луганську. У 2006 році закінчила СШ №26 із золотою медаллю, у 2004 році — Луганську художню школу.

Навесні 2006 року видала роман-фентезі “На краю фантазії”, відзначений першою премією в номінації “Російська проза” на обласному літературному конкурсі “Молоді голоси”. У квітні 2007 року була нагороджена Міжнародною літературною українсько-німецькою премією імені Олеса Гончара. Брала участь у художніх виставках в Україні, Польщі, Японії. Лауреат та дипломант міських і обласних художніх конкурсів. Має досвід роботи на обласному радіо.

Сьогодні — студентка II курсу факультету української філології ЛНУ імені Тараса Шевченка спеціальності “Літературна творчість”.

Ігор визирав у вікно, сховавшись за шторою. Сьогодні, після стількох зимових хурделиць і морозів, було на диво тепло і сухо. Сутінки лагідно сповивали брудне подвір'я, і в душу мимохіть прокрадався солодкий передвесняний смукток. Це був вдалий час для самотньої прогулянки, проте ще не надто пізній, щоб прогулянка відбулася. Такі вечори завжди дарують розраду — навіть йому, навіть у переддень операції.

Із синього мороку впливли та увійшли до тьмяного кола світла від ліхтаря двоє людей — чоловік і жінка. Дівчина стояла до Ігоря обличчям, проте він не міг його як слід роздивитися. Незнайомка немов підстрибувала від щастя, відкидала на плечі довге золотаве волосся і дзвінко сміялась. Юнак натомість був млявий, пригнічений і постійно озирався, ніби боявся нападу. Дівчина взяла його за руки, і вони помінялися місцями. Тепер світло виразно окреслювало обличчя юнака, і Ігор здригнувся. Вадим Плющ! Дійсно, Вадим — його колишній найкращий друг. Якщо, звичайно, можна так казати. Коли вже людина згодилася залишити свою прихильність до тебе в минулому, то, мабуть, не слід називати її другом. Тим паче — найкращим.

Серце Ігоря болісно стиснулося. Був час, коли вони були щасливими, коли вони були разом, а потім нікому не потрібний подвиг звів між ними стіну.

Він і досі пам'ятає, як це сталося — яскраво, у деталях, немов би це відбулося вчора, а не п'ять років тому. Вони разом склали вступні іспити до університету й у піднесеному настрої вертали додому. Сутеніло, як зараз; липневий вечір був спекотним і задушливим, але Ігорю було прохолодно — ще не зовсім вийшли з нього передекзаменаційне хвилювання та колотнеча. Вони зайшли у провулок і залишили позаду сяйво нічних вітрин і шум автомобілів. Друзі сміялись, і невтомний хлопчачий регіт відлунював десь далеко у темряві.

Навколо було тихо, декілька вікон сяяли серед ночі золотавими плямами, аж раптом гарчання скаламутило спокій провулка. На них мчала зграя собак — сильних, великих, роздратованих. Хлопці щодуху кинулись до проспекту, але Вадим затнувся і впав на теплу ще землю. Збентежений Ігор спинився. Попереду, всього у кількох кроках — багатолюдна вулиця, залита рятівним світлом, позаду — найкращий друг, який безпорадно плазує в пилюці, і вийскаженої собаки, що вже схопила Вадима за штани. Як хотілося втекти, вибігти між люди і, втамувавши сльози, волати, волати, волати! Але ж ні — ось біля ніг здригається нажахана людина, яка вже не в змозі підвестися — і він не міг її покинути, не міг віддати її смерті. І тоді Ігор затупав ногами і щосили за-

кричав, кличучи на допомогу, а коли зграя на хвильку відсахнулася, впав на землю і затулив собою друга. А потім — гарчання, слиняві пащі, стогін і суцільний біль. Біль, який не минувся і досі.

Через декілька днів Вадим завітав до лікарні. Сів на красчок кушетки і безбарвно кинув: “Я не знаю, як мені жити надалі. Думаю, тут наші стежки розходяться”. Ігор не міг говорити, а якби й міг, не сказав би нічого. Вражений, принижений, він не мав сили навіть заплакати.

Так, п’ять років минуло, а їхні стежки так жодного разу й не перетнулися. Позаду — біль, втрачені ілюзії, попереду — нескінченні операції, зламане життя навіть навіки скаліченої людини. Вадим швидко збагнув, як жити далі: закінчив університет, знайшов роботу, одружився з дівчиною свого рятівника. А що залишилось Ігорю? Зрада, страх, ненависть до себе. І жах у очах матері, яка примушує себе дивитися на сина, і зневага сусідів, які називають його потворою, і жодного дзеркала, в якому Ігор міг би побачити суцільний шмат м’яса, і нічні прогулянки, і маска, і жодної надії.

А він — той, кого Ігор врятував, той, хто не зміг би жити без обличчя, той, хто не вимовив жодного слова подяки — стоїть у тьмяному колі світла і обіймає не дружину, ні, — чарівну дівчину із золотавим волоссям, яка нічого не знає про жахливий випадок тієї літньої ночі.

Ігор відійшов від вікна. Більше не хотілося гуляти, не хотілося жити. Хотілося бігти до Олени, яка могла б стати його, а не Вадима, дружиною, і кричати, що вона помилилася, що Плющ врешті зрадив і її, і що так їй і треба. Зрадник зрадив зрадника. Це природно. А от те, що він — молодий, розумний, сильний, відповідальний — ніколи не зможе жити так, як вони, — це неприродно. Це несправедливо. Це цілком... інакше...

Післяопераційний ранок завжди буває невимовно складним. І хоча Ігор з кожною наступною операцією певною мірою звикав до всіх незручностей і прикростей моменту, коли анестезія вже не діє, а скаламучена свідомість ще не контролює прояви болю, він змусив себе розплющити очі й помацати забинтоване обличчя. Цього разу йому намагалися

зліпити ніс. Звісно, цей ніс не буде схожим на усі інші, проте він, принаймні, буде. Якщо, звичайно, чергова спроба лікарів буде вдалою і тканина добре приживеться на пошматованому обличчі.

Ігор досконало вивчив цю лікарню, яка за стільки років вже стала йому другою домівкою. Із закритими очима він міг би у деталях змалювати палату або гуляти просторими коридорами. Тут він спілкувався майже із усіма хворими, проте до певного часу. В решті-решт, їхні пов’язки знімали, і всі вони — у кращому або гіршому стані — вирушали по домівках, а він, так і не зустрівши жодного разу людину, схожу на себе, залишався у лікарні — загадковий пацієнт, незмінний квартирант операційної.

Двері відчинилися, і двоє санітарів занесли до палати дівчину із зав’язаними очима. Дівчина пручалася, і головний лікар Сергій Петрович був змушений стримувати її за руки.

— Зрозумій же, Надю, тобі потрібен лікарський відділ більш вузького профілю! — голосно пояснював огрядний чоловік, борючись із тонкими кінцівками, що звивалися і вислизали з його рук. — Звісно, тут працюють професіонали, і наші окулісти допоможуть тобі, проте я волів би перевести тебе до спеціалізованої клініки. До того ж у жіночих палатах немає місць, і ти змушена будеш знаходитися серед чоловіків. Дозволь мені віддати тебе Карачевському!

— Не хочу Карачевського! — галасувала дівчина. — Не хочу, не хочу! Я хочу залишитися з тобою! Тут, з тобою! З тобою!

— Та досить вже смикатися! — закричав завжди флегматичний Сергій Петрович і від злості затупав ногами. — Це шкідливо! Припини істеріку!

Пацієнтка схлипнула і заспокоїлася.

— Сергієчку, любий, залиши мене тут! Я так боюся, — шепотіла вона, стискаючи його долоню у своїх. — Роби що завгодно, але не кидай мене. Хай буде, що буде!

— Ех! — зітхнув головний лікар і махнув рукою. — Кладіть тут.

Санітари обережно перетягли дівчину на ліжко і поправили хустку на голові. З-під квітчастої тканини вислизнуло і обвило сніжно-білу шию золотаве пасмо.

Пацієнтка і лікар ще довго шепотіли, але Ігор вже не слухав. Спостереження сварки так стомило його, що хлопець невдовзі заснув.

Коли Ігор прокинувся, сонце вже сідало, і прямокутники світла від великого вікна витягнулися і відповзли до іншого боку палати. Перед очима все ще плив туман, у порожній голові наполегливо гула одна-єдина думка: “Чи вдався цього разу ніс?” Пацієнти у палаті мляво ворушилися: хтось смоктав сік, хтось гортав газету.

Дівчина навпроти нього (Ігор згадав, що її звати Надя) лежала тихо і не порушно, ніби мертва. Йому навіть здалося, що вона не дихає, але, придивившись, Ігор упевнився, що простирadlo ледь-ледь підіймається, і почав роздивлятися стелю. Цьому заняттю він, напевне, присвятив хвилину двадцять, оскільки, коли його відволікли голоси у палаті, сонце вже сіло і медсестра увімкнула світло.

Ігор скинув свою дивну відстороненість і прислухався до голосів.

— Ти знаєш, хто це зробив? Знаєш, хто випік мені очі кислотою? Знаєш?! — сичав знайомий жіночий голос. — Так, твоя люба дружина!

— Ну то й що? — мляво відповів чоловік у білому халаті, який стояв біля ліжка Наді спиною до Ігоря.

— Що?! — скрикнула дівчина. — Чому я не знала про неї? Чому ти не сказав, що одружений? Через тебе я тепер — негативний персонаж, злодійка, яка заслужила на покарання! Через тебе я тепер не можу ненавидіти свого ворога, бо я його розумію!

— Припустим, я сказав би тобі про неї, — знехотя відповів чоловік. — Але це нічого б не змінило. Ти ж була закохана у мене, як кішка.

— Я, на горе, і зараз закохана! — зітхнула Надя. — А ти? Що ти мені скажеш?

— Я не знаю, як мені жити далі, — протяг чоловік.

Ігор майже не скрикнув від подиву і болючих спогадів. Той самий голос, та сама фраза! “Не може бути”, — стиснувши зуби, подумав він.

Надя насилу підняла голову, і Ігор уявив, як хочеться дівчині зараз побачити негідника крізь товстий шар вати й бинтів.

— Не знаю, — поплямкавши, продовжував відвідувач. — Думаю, тут наші дороги розходяться.

— На біса! — дико, страшно закричала хвора, сідаючи на ліжко і скидаючи простирadlo. — Як тобі жити?! Тобі?! До чого тут ти, Вадиме?! Це я осліпла! Я навіть твою гидку пику не зможу побачити, а я ж художник! Зрадник! Ти використав мене для розваги, а тепер кидаєш, злякавшись труднощів?! Боїшся, що інвалід буде мати до тебе претензії?!

Вадим, задкуючи, відходив до дверей.

— Не бійся! — волила дівчина, б'ючи повітря руками і захлинаючись слиною. — Я нічого від тебе не хочу! Але знай: якщо вийду звідси, я тебе вб'ю, негіднику! Я знищу тебе, як ти мене знищив! Ненавиджу! Ненавиджу тебе! Будь ти проклятий!

Чоловік вибіг з палати, а Надя, на мить зіп'явшись на ноги, скрикнула і впала на підлогу. Жінки у палаті заголосили, а парубок з ампутованою рукою закричав на них і побіг по допомогу.

Через хвилину медсестри підняли дівчину і поклали на ліжко. Вона всім тілом здригалась і огидно белькотіла. Піна стікала з її синіх губ по щоці аж за шию.

Ігоря трусило. Серце, немов скажене, калатало у грудях парубка і ледь-ледь не розірвалося, поки захеканий Сергій Петрович робив хворій укол, а медсестри пропонували свідкам жахливої сцени заспокійливе.

Проковтнувши таблетку, Ігор заплющив очі. Поволі зойки і зітхання у палаті стихли. Хворі забажали відпочинку, і хтось вимкнув світло. Ігор вслухався в задушливу темряву, намагаючись виділити з-поміж інших тихе дихання Надії. Йому вперше було страшно за когось більше, ніж за себе.

Зранку Ігоря забрали на перев'язку. Коли він повернувся, Надя так само тихо лежала на ліжку і не ворушилася. Насилу відірвавши погляд від її довгого волосся, яке розсипалося по подушці, ніби сонячне проміння. Ігор зітхнув і ліг. За вікном дощ зміщувався із снігом, хмари мляво пливли на південь, обіцяючи тривалу негоду. Від нудьги і болю Ігор відразу ж заснув; після обіду його знову захопила дрімота. Провівши таким чином день, він змушений був зустрічати ніч із широко відкритими очима. Відтоді,

як світло згасло у палаті, він жодного разу навіть не позіхнув і з неспокійним серцем слухав, як непоступлива зима кидає у шибки пригорщі води і льоду.

Приблизно опівночі двері відчинились і огрядна людина, прослизнувши до палати, схилилась над Надею.

— Нарешті, — сердито промовила дівчина. — Скільки вже можна чекати?

— Вибач, у мене хворі, — пошепки відповів чоловік, і за голосом Ігор впізнав Сергія Петровича. — Що ти хотіла?

— Хотіла сказати, що ти жорстокий лицемір і жалюгідний брехун, — схлипнула пацієнтка. — Ти казав, що зір неодмінно повернеться, а Карачевський запевнив, що не варто і сподіватися! Ну, чого мовчиш? Соромно? От і добре, бо мені боляче, мене роздирає від клятого болю!

— Чого ж не сказала раніше? — стурбовано докорив її лікар. — Де болить?

— У грудях болить, — зітхнула Надія. — Серце...

— Серце ти мені ніколи не довіряла, — прохолодно відповів Сергій Петрович. — Тож, я і не візьмуся...

— Ти ж можеш позбавити мене від страждань?

— Я працюю над цим, повір, працюю старанно...

— Ні, я не про те, — перервала дівчина. — Я не зможу так жити. Я не хочу жити у п'ятні. Якщо вже я стала калікою, я не бажаю бути нею довго. Я знаю, Сергію, є спеціальні уколи. Вони присипляють, звільняють від обтяжливого життя, від болю, від страху. Звільни мене, Сергію, бо сама я не зможу!

— Ти не при собі, — головний лікар із жахом відкинув простягнені до нього руки. — Не вигадуй дурниць! Ти сильна, молода, вродлива жінка, ти майже здорова, ти маєш жити! Евтаназія — це останній засіб, це найвідчайдушніший рятунок від фізичних страждань.

— А щодо духовних?! — вигукнула дівчина. — Це не рахується?!

— Тихше! — Сергій Петрович благоголюючи склав долоні. — Заспокойся! У нашій країні це не дозволено, це розглядається як вбивство!

— Ну то вбий! Ти ж казав, що кохаєш мене, то вбий заради кохання! Не будь егоїстом! Не примушуй мене стражда-

ти, аби тільки тобі насолоджуватися моєю присутністю.

— Я присягав, що буду боротися за кожне життя, що стану на сторожі людського здоров'я! — відрізав головний лікар. — І я не посмію відібрати їх, особливо у того, кого кохаю!

— Ти ж лікар, ти повинен бути гуманістом! — зашепотіла Надія, у відчаї кидаючись на лікаря і стискаючи його в обіймах. — Будь ласка, допоможи мені!

Сергій Петрович насилу відірвав дівчину від себе і кинув на ліжко.

— Дай мені спокій! — скрикнув він і побіг геть, залишивши двері відкритими. Надія зітхнула, лягла на бік і накрила голову ковдрою.

Ігор обережно підвівся і вийшов з палати.

У кінці коридору на столі поряд з великим журналом, телефоном і шафкою із різноманітним медичним приладдям тьмяно горів нічник. Чергова зникла, і замість неї на посту здригався від беззвучних ридань головний лікар. Ігор крадькома підійшов до нього з надією непомітно прослизнути до вбиральні, не потурбувавши при цьому засмученого чоловіка. Проте Сергій Петрович почув кроки і підняв червоне обличчя, витираючи очі великими кулаками.

— Куди це ви зібралися? — тоненьким жалібним голосом запитав він.

— Я за природньою потребою, — відповів Ігор, пориваючись іти далі.

Лікар схопив його за руку.

— Ви чули?

Сльози безперервно лилися з його ладних очей.

— Сергію Петровичу, — намагаючись вкласти у свій голос якнайбільше співчуття, наблизився до лікаря Ігор, — вона звикне.

— Ні-ні, — захитав головою чоловік. — Не звикне. Я давно товаришую з Надією, я знаю її краще, ніж будь-хто, навіть краще, ніж вона сама себе знає, і відчуваю, що вона не змириться. От ви, Ігорю, — ви сильний чоловік. Я спостерігаю за вами п'ять років, і ви ніколи не скаржилися. Вам не так боляче, бо ви інший.

— Я такий самий, — заперечив Ігор, вириваючись з рук товстуну. — Я — людина. І мені так само боляче, але я навчився терпіти. Я не скаржився, бо

всі хотіли бачити у мені чоловіка, бо так всім зі мною було б легше, і я змушений був стати сильним.

— Я не можу її змусити! — Сергій Петрович скривився і заридав ще сильніше. — Вона така вродлива, така розумна, така талановита! Я все б для неї зробив! Що там та присяга! Я порушив би будь-яку клятву, аби вона була щасливою! А вона не хоче бути щасливою зі мною, вона хоче бути щасливою наодинці! Хоче піти! За що це їй? Якби я міг, я віддав би їй і зір, і життя, та я безсилий! Навіщо мені допомагати іншим, якщо я не можу допомогти їй!

І він схилився над столом, б'ючись об нього головою.

— Не треба, Сергію Петровичу! — роздратовано скрикнув Ігор, не наважуючись доторкнутися до лікаря.

— Залиш мене! — проридав чоловік, ховаючи обличчя у долонях. — Що за життя?! Навколо самий жах, самі потвори! І вона, вона — мій космос, моя душа — тепер ніщо, одна з них! Боже, як огидно! Боже!...

Ігор швидко відвернувся і пішов назустріч темряві.

Ігор погано спав цієї ночі, і тепер блідий березневий день видавався йому жахливим. Ранок зіпсувала перев'язка, зроблена як завжди необережно, тому він самотньо сидів на підвіконні, ігноруючи всіх присутніх у палаті, і утримував свої думки навколо двох звичайних предметів — свого нещасливого життя і Вадима Плюща, який мав би вже стати божевільним горбанем силою Ігоревих прокльонів.

Оскільки жалітися Ігор не звик, а жалість до себе роздирала йому груди, він так захопився солодким самокатуванням, що зовсім забув про плин часу.

Від думок його відволік лише Сергій Петрович, який по обіді увійшов до палати і голосно привітався з пацієнтами.

Ігор скося глянув на товстуну і помітив, що той тримає у руках три великих яскраво-зелених яблука.

“Спробую здогадатися, для кого це”, — посміхнувся про себе Ігор і вирішив поспостерігати за лікарем.

Сергій Петрович, сором'язливо нахиливши голову, підступився до Надії і по-

клав яблука їй на коліна. Вона доторкнулася до яблука і наморщила носик.

— Що це?

— Яблука, — прошепотів лікар.

— Це я зрозуміла, — обурилася дівчина. — Навіщо ти їх приніс?

— Ти ж просила...

— Я — просила?! — скрикнула Надія. — Тобі наснилося?

— Не вигадуй, Надю, — жалібно промовив Сергій Петрович. — Я зранку заходив, і ти казала, що хочеш яблук, і неодмінно таких от зелених.

— Ну, то було зранку, — позіхнула хвора. — Треба було довше ходити: я б не тільки яблук перехотіла, а вже б і померла від старості.

— То чого ти хочеш тепер?

— Полуниць.

— Березень надворі, — зітхнув лікар. — Немає полуниць...

— Нема — то і не треба! Забери свої яблука! Сергій Петрович не поворухнувся.

— То забереш? — погрозово запитала дівчина.

— Пригости кого-небудь...

— І не подумаю. Не хочу нічого твого, — вона скинула яблука на підлогу і зашепотіла. — Збирай, збирай, Сергію, навіщо добру пропадати.

Під пильними поглядами пацієнтів Сергій Петрович важко опустився навколішки і склав яблука до подолу халату. Надмірна вага нахилила його до землі, і він насилу встав, спершись ліктем на тумбочку.

— Підняв? — голосно засміялась Надія, прислуховуючись до його важкого дихання. — Принизився до того, аби забрати відкинутий подарунок? Я б ніколи і нізащо не забрала!

— Подобається наді мною знущати-ся? — закричав Сергій Петрович, стискаючи яблука тремтячими руками. Здавалося, він вагається — відкинути їх геть чи сховати до кишені. — Подобається мене принижувати?

— Це дуже легко, — посміхнулася пацієнтка. — Не треба і старатися.

— Зле вередливе дівчисько! — вигукнув лікар. — Марнослава дурепа! Добре, що ти осліпла! Біль піде тобі на користь! — і вибіг з палати, гримнувши дверима.

Надя сердито відкинула за спину жмуток сонячного проміння і ображено скри-

вила губи. Ігорю ані на хвилину не стало її шкода: він був впевнений, що вона засмучена не через хворобу, а через те, що розвага з лікарем так швидко закінчилася. Піддавшись якомусь незрозумілому поклику, Ігор підійшов до дівчини і сів поруч з нею на зім'яте простирадло.

— Даремно ви не забрали яблука, — насміхаючись, промовив парубок. — Такі вже вони були свіжі і соковиті!

— Що тобі? — скрикнула Надя.

— Нічого, — знизав плечима Ігор. — Я просто сиджу. Вам це неприємно?

— Мені однаково, — фиркнула, наче роздратована кішка, дівчина.

— От і добре, — лагідно відповів Ігор.

Вони просиділи мовчки лише кілька секунд, коли Надія почала вовтузитися і сопти носом.

— Ну то й що? — не витримала вона. — Хто ти?

— Ігор, — представився хлопець.

— А чому ти тут?

— Через ніс.

— А я через очі, — зітхнула Надя.

— Все налагодиться, — пообіцяв Ігор.

— Навряд чи...

— Навіщо ви так із Сергієм Петровичем? — з докором промовив Ігор після хвилини роздумів і мовчання. — Він хороша людина.

— Він ніякий. Він — величезна сіра пляма.

— Він допомагає людям. Він вас кохає.

— Він допомагає і кохає, бо так треба. Повір, він волів би померти, розчинитися без сліду, бо його все обтяжує. Він кохав мене, бо я нічого не боялася. Він не хотів бути поряд — він хотів бути мною. А тепер я така, як він — сіра пляма на яскравому полотні. Тепер він вже не буде мене кохати. Ніхто не покохає зламану, безсилу людину. Навіть я сама себе не покохала б! Втім, ти не зрозумієш...

— Чому ж? Я теж відчуваю себе знищеним...

— Через ніс? — посміхнулася Надя. — Це смішно!

— Може й так, — погодився Ігор.

— Звісно, що так. Чоловік ніколи не повинен здаватися. Він повинен завжди йти до кінця — навіть у найгіршому своєму задумі.

“Певно, як Вадим”, — хотів зіронізувати Ігор, але не наважився.

— Тоді Сергій Петрович — справжній чоловік, — зауважив хлопець. — Він не здається навіть тепер, коли ви здалися.

— Маленьке серце у нього і любов маленька. А людина має зробити у житті щось визначне. От ти, наприклад, ти зробив що-небудь велике?

— Так, — глухо відмовив Ігор. — Велику помилку.

— І яку? — з цікавістю запитала Надя, присуваючись до співбесідника.

Ігор встав і глянув на неї згори вниз.

— Невиправну.

День добігав кінця, а до Надії так ніхто і не підходив. Дівчина почувала себе самотньою й ображеною. На увагу Сергія Петровича вона, звісно, зараз не розраховувала, але Ігор хвору зацікавив, і їй хотілося познайомитися з ним ближче. Надя любила бути у центрі уваги, а оскільки іншої компанії у неї не було, сумний хлопець із травмованим носом неминуче потрапив у поле Надіїних інтересів.

Дівчина здогадувалась, що ліжко Ігоря десь поруч, і, остаточно знудьгувавшись, голосно його покликкала.

Ігор, як завжди, сидів на підвіконні і думав свою сумну думу. Особисте нечестя так сильно його поглинало, що дівчина із золотавим волоссям відійшла на другий план, і її дзвінкий голос здивував та навіть роздратував хлопця.

Він знехотя підійшов до Наді і схилився над ліжком.

— Чогось бажаєте?

— Посидь зі мною, — попросила дівчина, посуваючись вбік і звільняючи Ігорю місце. — Мені сумно.

— Мені теж сумно, — зітхнув Ігор і опустився на краєчок ліжка. — І взагалі я не вмію розважати жіноцтво.

— Ну то й не треба розважати, — погодилась Надя. — Просто побудь поряд. Ти ж не знаєш, як страшно бути сліпим.

— Здогадуюсь, — похилив голову Ігор. — Іноді і зрячі люди не можуть помітити зло під самим своїм носом.

— Це інше, — заперечила дівчина. — Якщо не розгледів зрадника — побачиш наслідки. А я нічого не бачу — ні друзів, ні ворогів. Сама темрява навколо — холодна, непорушна, безкрая. Інколи здається, що мене замкнули у тіс-

ній комірчині, а інколи — що залишили посеред нічної пустелі. Так хочеться відкрити очі, відчутти, як світло тече під повіки, — і не виходить. Я боюся забути, який він, той втрачений світ, боюся йти вперед, бо мені ввижається, ніби стежки кинулися врозтіч з-під моїх ніг. Я боюся, що й інші осліпнуть, і ніхто у суцільному мороці мене не знайде, не простягне руки, і все зникне, немов би ніколи й не існувало. А часом я думаю, що нічого не було і не могло бути. Хто сказав, що ті видимі речі — справжні? Можливо, ми з самого початку перебували у мороці, навпаки мандрували через хаос. Хто скаже, як воно є? Хто скаже, як краще?

Ігор мовчав. Багато років тому забулися слова розради. А втім у його вустах вони набули б присмаку злої насмішки, бо він в них не вірив. Та й навіщо втішати — з цього моменту її життя піде шкереберть і порятунку від цього немає. Не треба сподіватися. Треба мати мужність змиритися з початком кінця.

Хлопець поглянув на Надію.

“Певно, важко буде сховати у темряві це тендітне тіло, і біле личко з пухкими губами, і дивовижне волосся, — подумав він. — Найтяжче, коли не знаходиш підтримки собі самому”.

— Не мовчи, — нагадала про себе дівчина, торкаючись Ігоревої руки. — Розкажи про себе.

— Не хочу.

— Розкажи будь-що, — попросила Надія.

— Я багато читав останнім часом, а жив мало, — задумливо промовив Ігор. — То ж можу розповісти про книги, але не про життя.

— Згода, — посміхнулася дівчина. — Починай. Я слухатиму уважно-уважно.

Ігор почав розповідати. Про загадки історії, про таємниці природи, про розквіт і занепад держав та сімей, про людей видатних і малопомітних. Розповідав весь вечір, і весь наступний день, і ще декілька днів потому, а вона припишкляла сиділа поряд, схиливши голову йому на плече. Вони втратили міру часу — зачудовані один одним, захоплені виром чужих життів. Об'єднані спільним горем, відрізані від усього світу, вони все-таки були щасливими...

Після огляду у головного лікаря Ігор повернувся до палати збентеженим і розгубленим. Звісно, хворий чекав цього моменту, але не думав, що він настане так швидко. Напроти, він хотів би віддалити його на багато-багато тижнів.

— І як наші справи? — весело поцікавилась Надія, коли Ігор підійшов до неї і взяв за руку.

— Не дуже, — похмуро відповів хлопець.

— Це ж чому?

— Тому, що мене сьогодні виписують.

Ігор розтиснув пальці і витончена жіноча долоня випала з його рук.

— Ну що ж... я тебе... вітаю...

— Дякую! — роздратовано вигукнув Ігор і відійшов до свого ліжка. У голові наморочилось, серце, як скажене, калатало у грудях. Він застиглими руками вигрібав з тумбочки речі, кидав на постіль, а потім у повному безладі перекладав до валізи.

Надія почула, як склянки дзеленчать в руках у Ігоря і тінь болю лягла на її біле чоло.

— Поспішаєш? — якимось злостиво запитала вона.

— Сама знаєш, — так само відповів Ігор.

До палати увійшла медсестра і віддала Ігорю виписку.

— І давно ти знав?

— Сергій Петрович щось казав позавчора, проте я не звернув на це уваги...

— Ну звісно! — криво посміхнулася дівчина.

— Я провідаю тебе, — пообіцяв Ігор.

— Як хочеш, — позіхнула Надія.

Ігор взяв валізу і зупинився біля Надіного ліжка.

— Я йду.

— Йди.

Він хотів би обійняти дівчину, запевнити, що не забуде про неї, але її красиве обличчя було прохолодно-ворожим, і Ігоря шпигонула у серце образа.

“Невже я не причарував її, як вона мене? — з гіркотою подумав він. — Невже її радість, ніжність, турбота — все несправжнє? Невже вона зі мною гралася? Невже їй ні трохи не шкода розлучатися зараз? Одне ласкаве слово, одна посмішка — і я залишився б, проте... проте їй все одно”.

Ігор високо підняв голову і з невласливою йому пихою поважно промовив:

— Прощавай.

— Прощавай, — байдуже відповіла Надія.

Ігор покачав головою і вийшов.

Надія кілька хвилин нерухомо сиділа на ліжку, а потім лягла на бік і, обхопивши коліна руками, застогнала.

Вдома Ігоря зустрічала мати — сучорлява весела жінка із сніжно-білим волоссям. Після багатьох днів, проведених у лікарні, Ігор по-новому глянув на неї і жахнувся. Вона постаріла швидко, але непомітно для нього: за лічені роки зігнулася і посивіла, а хода її стала поспішною та невпевненою, немовби жінка, роблячи свої обережні кроки, мала ось-ось упасти. З жалем Ігор подумав, що весь цей час його цікавило лише власне перетворення, а життя людини, яка йшла поруч з ним через всі незгоди, цікавило найменше. Всі жертви, всі сльози сприймалися як належне, і хоча Ігор і вірив, що вона страждала ще більше за нього, він не міг цього собі уявити. Йому здавалося, що поза таким сильним болем, який він витримав сам, пролягає межа, за якою закінчується вже людина і все людське, а мати все одно була людиною — найкращою з усіх, всупереч усьому.

Розмовляючи з матір'ю, дивлячись телевізор, посмоктуючи гарячий чай, Ігор думав лише про Надію. Наступного дня він вже навіть одягся, аби навідати її у лікарні, але раптом згадав те байдуже обличчя, той безбарвний голос, і з відразою відкинув плаща. Відразу пригадалася і власна неповноцінність, виповз із сутінок свідомості і причаївся під серцем, неначе холодна гадюка, страх перед людьми. Ігор відчув спустошення, і, не звертаючи на матір жодної уваги, мовчки просидів біля вікна, схиливши важку, стомлену голову на долоню.

Наступного ранку сонце світило по-весняному яскраво і весело. Ігор зупинився посеред осяяної кімнати і закрив очі. Відразу провалилися в темну безодню старенькі меблі, підлога, золотий прямокутник вікна. Ігор відчув себе мізерною комахою посеред моторошної пустки, самотньою порошинкою у величезній чорнильній плямі.

— Боже, як страшно, — прошепотів Ігор. — Нехай що з цього вийде, нехай люди з мене насміються, але я її не покину.

Він поспіхом одягнув плащ, сховав обличчя у картатий шарф та вибіг з дому.

Надії здавалося, що від моменту виписки Ігоря минуло не дві доби, а два роки. Не хотілося ходити та спати, дівчина їла і дихала через силу. Вона чула й рахувала кожний удар серця і була впевнена, що тільки силою волі примушує його повільно здригатися у грудях.

Коли Ігор увійшов до палати, вона тихо лежала на простирадлі, витягнувши тонкі білі руки й ноги. Неначе пелюстки соняшника, розляглися навколо голови довгі пасма волосся. Вона знову здавалася мертвою, як і в перші дні у лікарні.

— Чому не зустрічаєш? — прошепотів Ігор на вухо дівчині.

Надя мовчки скривила бліді губи.

— Не побачу радості — піду назад, — суворо проговорив Ігор.

— Підеш?! — підхопилася з ліжка Надія. — То ти справді тут?! Ти не ввижаєшся мені?!

— А що, мав би?

— Лихий тебе забери, Ігорю! — закричала Надія. — Де ти забарився?! Скільки тебе можна чекати!

— А ти чекала?

Ігор сів поряд з нею і доторкнувся до золотавого волосся тихо й ніжно, як торкаються зазвичай до квітів.

— Ігорю, мені без тебе погано, — промуркотіла дівчина, нахилившись йому на плече.

— Маю для тебе подарунок, — весело сповістив хлопець.

— Якщо це троянда, краще б ти її не приносив, — сумно відказала Надія. — Все одно не побачу.

— Ні, це парфуми, — посміхнувся Ігор, вкладаючи їй у долоню маленький флакончик.

— Дякую тобі...

Обидва замовкли, смутно похиливши голови.

— Знаєш, мене вже виганяють, — надтріснутим голосом повідомила хвора. — Кажуть, місць у лікарні бракує. А йти нікуди. Батьки в Білорусі, а тут жодної рідної душі не маю...

— Але ж ти мешкала десь до цього?..

— Так, винаймала однокімнатну квартиру неподалік від центру, — відповіла Надія. — Майже всі гроші, що я їх зароб-

ляла, вчителюючи в художній студії, йшли на неї. Тепер нема й не буде заробітку, то ж і життя не буде... Мені, Ігорю, аби кілька місяців тут протриматись, полікуватись у місті, а потім я б викликала батька і поїхала до рідного села...

— А що, як ти, — невпевнено почав Ігор, — як ти трохи погостюєш у мене? Щоправда, грошей на лікування я для тебе не зможу знайти — сам, знаєш, щойно з лікарні — але ж жити в мене ти зможеш скільки захочеш...

— А я не обтяжу тебе, твою родину? За сліпими непросто доглядати...

— Я живу з матір'ю, працюю вдома. Тож я наглядатиму за тобою.

— А мати не буде проти?

Ігор посміхнувся.

— Не буде. Вона поїде до тітки в Полтаву.

— А вона про це знає? — засміялась дівчина.

— Хіба що здогадується, — весело відповів Ігор. — Проте не турбуйся — я її не виганяю і не вижену: просто ми давно вже не відвідували родичів.

— А тобі я не заважатиму? Що ти рошиш вдома?

— Я програміст, тож відірватися на декілька хвилин від комп'ютера мені буде вкрай корисно. Протягом останніх трьох років я спілкувався виключно з ним, і він уже встиг мені набриднути.

— Тоді, якщо твоя ласка, я із задоволенням погостюю у тебе!

— Згода. Давай вчинимо так — ти збирайся, а я заберу в Сергія Петровича виписку.

— Добре, — відповіла Надія і відразу ж почала намацувати і складати у великий пакет одяг і ліки.

Ігор зайшов до кабінету головного лікаря і привітався. Сергій Петрович, немов напівсонний, похилився на стільці й пробурмотів щось незрозуміле. Серед розкиданих зім'ятих документів на столі перед ним лежали три яскраво-зелених яблука. Погляд Ігоря ніби спіткнувся об ці знайомі вже йому соковиті фрукти, і він на хвилю відволікся.

— Що, Ігорю? Щось негаразд? — запитав лікар.

— Дякувати Богу і вам, все добре, — посміхнувся хлопець. — Я на деякий час надам прихисток Надії, тож хотів би отримати її виписку.

— Ось, тримайте, — товстун простягнув йому м'ятий аркуш. — А у вас що, серйозні плани стосовно неї?

— Певно, що так, — радісно відказав Ігор.

— Тоді маю для вас пораду, — зітхнув Сергій Петрович. — Від Надії можна чекати чого завгодно. Ми давно вже знайомі з вами, і я впевнився, що ви гідна людина, тому я довіряю вам Надію. Але я добре знаю цю дівчину, тому можу лише поспівчувати вам.

— Мабуть, ви все-таки погано її знаєте, — відрізав Ігор, — раз не бажаєте їй щастя. Зі мною вона буде щасливою.

— Я знаю, — погодився лікар. — Вона отримає, що хоче, а от ви — навряд чи. Саме тому я застерігаю вас, а не її. Надію важко не кохати, а кохати ще важче.

— Я впораюсь, — пообіцяв хлопець.

— Воля ваша, — сумно відмовив товстун. — Проте, вона художниця; форма її цікавить значно більше за зміст. Тож, Ігорю, заради загального добра ви маєте молитися, аби Надя не прозріла.

— Що за ересь! — обурено вигукнув Ігор, ідучи до дверей. — У прозоринні — її щастя!

— І ваша поразка. Наша поразка, її поразка, — прошепотів лікар і закрив, ніби засинаючи, очі.

Ігор вийшов з кабінету сердитий і стурбований. Чим ближче він підходив до палати, тим чіткіше розумів, що лікар, можливо, правий.

— Ти надія моя, — промовив Ігор, притискаючи дівчину до себе. — І ти залишишся зі мною.

— Звісно, залишусь, — посміхнулась вона, обіймаючи його за плечі. — А скажи-но мені, любий, який ти із себе?

— Я, я... — розгубився хлопець, — я... звичайний...

— От і добре, — відгукнулась Надія. — Йдемо додому!

Ігор взяв у ліву руку пакет, а на праву сперлася Надія. На серце його ліг важкий смуток.

“Якби вона була зряча, то втекла б від мене із криком жаху, як і інші, — подумав хлопець. — Пробач мені, Надю, пробач мені, Боже! Господи, якщо ти можеш нагородити мене за втрати, нехай все залишиться, як є... заради загального добра...”

Ігорю подобалося йти вулицею поряд з Надією, відчувати тепло маленької долоні, споглядати за танком сонячних іскорок у розкішному волоссі і знати, що він її єдина підтримка і єдина надія. Йому подобалося бути сильним, бути бажаним.

Надії також подобалося йти поруч із хлопцем. Він був таким лагідним, впевненим, надійним. Як їй хотілося його бачити! Як їй хотілося просто бачити!

Вони зайшли до квартири, тримаючись за руки. Сива Ігорева мати розгублено стояла осторонь і м'яла у висохлих руках ганчірку.

— Мамо, це Надія, — відрекомендував дівчину Ігор. — Вона житиме з нами.

Мати мовчала, і Надії стало страшно. Люди навколо вирішували її долю, а вона була відгороджена від них сліпотою. В голові не було жодних думок, кінцівки ледь-ледь ворушилися. “Будь ласка, не виганяйте, тільки не виганяйте,” — подумки благала дівчина і відчувала, що ось-ось почне просити про прихисток вголос.

— Що ж, — тихо відказала змарніла жінка, — нехай живе. Проходь, Надіє!

Дівчина нетерпляче зробила крок вперед і наштовхнулась на трюмо. Ігор підхопив Надію під руки, провів до зали і посадив на диван. Потім повернувся до матері і міцно її обійняв.

— Вона сліпа, мамусю, — пошепки промовив він. — Вона зовсім-зовсім сама. Зрозумій мене...

— Я розумію, — втомлено відповіла мати. — Проте, тобі буде важко, сину. Без грошей, захисту, без здоров'я. Вам обом потрібен догляд...

— Дякую тобі за все, — тихо відповів Ігор, цілючи зморшкувате чоло і пасмо білого волосся. — Спасибі, що ніколи не нагадувала про свої жертви, не принижувала зверхністю. Спасибі, мамо! Я твій боржник назавжди, довіку. Скільки стоятиме світ, я буду тебе любити. Але зараз... зараз мені не потрібна допомога. Ти заслужила на відпочинок, їдь до тітки на кілька тижнів, коли хочеш, а я впораюся сам.

— Хіба ж хочеш — мусиш, — посміхнулась мати. — Але я не проти. Ввечері я від'їду.

Провівши матір до автостанції, Ігор повернувся додому і почав готувати вечерю. Він помічав у собі дивовижні зміни:

легкість, веселість, здатність на все заради щастя. І щастя, він зрозумів нарешті, може у нього бути. Не просто може — буде обов'язково. Він тепер у це вірив.

Ігор зайшов до зали і зупинився посеред кімнати. Надія почула кроки і попросила папір і олівець. Ігор посадив її за стіл, поклав перед нею аркуш, а у долоню вклав ручку. Дівчина міцно стисла ручку і, по-дитячи висунувши між губ кінчик язика, доторкнулась ручкою до паперу. Ігор мовчки стояв у неї за спиною, а вона сиділа і сиділа непорушне, не наважуючись провести лінію. Раптом вона зітхнула, відкинула ручку і без сліз заридала.

— Я так хочу малювати, — стогнала вона. — Хочу і не можу. За що це мені?!

Ігор нахилився і обійняв дівчину. Надія схлипувала, але відкрила для нього обійми і притислася обличчям до його щоки.

— Ми з усім впораємося! — прошепотів Ігор.

— Ти обіцяєш?

— Обіцяю.

Дівчина посміхнулась і поцілувала його у губи.

Минув місяць. Весна прийшла рання і Запашна, немов польова квітка. Ігор і Надія сиділи перед телевізором, і він дивився, а вона слухала новини. Думки обох були десь далеко від маленької кімнати і блакитного екрану.

Вони жили удвох і були щасливими. Ігор був у захваті, коли Надії вдавалося намалювати дещо, схоже на пейзаж або людину, а Надія раділа, коли Ігор цілісний день вихваляв її за рівно застелене ліжко. Вони разом ходили до поліклініки, але розмовляли з лікарями наодинці: ані Надія, ані Ігор не хотіли зайвий раз нагадувати один одному про своє каліцтво. Вони навіть у якійсь мірі змирилися з ним і почувались удвох немов одна повноцінна людина. Удвох вони були сильними і сміливими.

Подумки повернувшись до телевізора і завжди невтішних новин, вони міцніше обнялись, заचाївши у серці смуток.

— Господи, який небезпечний цей світ, — ледве промовила Надія. — Особливо для таких, як я. Як це все-таки жахливо: хворій людині залишитися наодинці з цією державою і цими людьми.

Ігор промовчав, і Надії стало боляче. Після місяця сумісного життя вона спо-

дівалася на продовження їхнього кохання, але хлопець, здавалось, не міг або не хотів закріпити ці стосунки.

— Шкода, — голосно зітхнула дівчина, навіть не зрозумівши, що вона вимовила слова безвиході вголос.

Ігор подивився на неї, і серце його ніби стислось. Красива, розумна, добра, але цілком безпорадна. Що краще: не бачити людей або самому для них не існувати? Що легше: щоб про тебе піклувалися, чи щоб ти сам піклувався про когось? Йому хотілося любові й ласки, але відповідальність за іншу людину почала його страшити. Ігор хотів би зробити вирішальний крок — на це в нього б вистачило мужності, але чи хотів він усе життя (бо все для себе хлопець вирішував раз і назавжди) присвятити хворій людині? Втрачений для людей, невже він зміг би зберегти для них Надію? Невже він зміг би забезпечити гідне життя ще для когось, коли не міг зробити цього для себе? І взагалі, потворі кохати легше, ніж кохати потвору...

— Ох, — тяжко зітхнула Надія і додала. — Хай буде, як буде. Мені нічого втрачати.

Ігор почув той тихий голос і посміхнувся.

“А мені є що втрачати, — подумав він, — своє серце. Та навіщо воно людині, яка не живе по-справжньому? Хай буде, як буде. Коли вже вона розіб’є мені серце, то принаймні моя чорна душа буде гармоніювати з моєю огидною зовнішністю”.

— А знаєш що, Надю? — голосно промовив Ігор. — Я тебе вітаю: невдовзі ми з тобою одружимося!

Ігор не йшов додому із РАГСу, а летів, немов би на сніжно-білих крилах щирого кохання. Безмежно-високе волошкове небо, перші паростки трави, обличчя людей — все здавалось веселим і привітним. Задивившись на ігрища котів під вікнами будинку, Ігор налетів на перехожого і паспорти випали з його рук. Чоловік, навіть не поглянувши на Ігоря, швидким рухом підняв документи і простяг хлопцю. Ігор хотів їх взяти, але рука залякла у повітрі: перед ним стояв здивований Вадим. Побачивши навпроти свого обличчя вдало зроблену маску, Плющ інстинктивно відсмикнув документи і стис їх так сильно, що пальці його стали білими.

— Як справи? — насилу видавив із себе Вадим.

— Добре, — похмуро відповів Ігор.

— Бачу... А де ти був?

Ігор не хотів відповідати. Він зробив крок назад і сховав руки за спиною.

— Кажуть, живеш з дівчиною? — посміхнувся Вадим.

— Живу! — спалахнув Ігор. — А що?

— То може ще й одружишся?

— То й одружуся, — з викликом кинув хлопець. — Чому б і ні? Дівчина і весела, і добра, і красива.

— Певно, ще й недобачає, — присвиснув Вадим.

— А якби і так, то яке тобі діло?!

Вадим знизав плечима й опустил погляд на документи, які і досі тримав у руках. Він відкрив верхній паспорт і побачив фото Надії.

— Що це? — вирячив очі Плющ. — Де ти взяв Надин паспорт?

— Де взяв, там більше немає, — відповів Ігор. — Дай його мені негайно.

— Не віддам, доки не поясниш, — наполягав Вадим. — Ну, кажи!

— Вона сама мені його дала! — закричав роздратований парубок. — Сама! Сама, бо ми одружуємося!

Він вирвав документи з рук застиглого від здивування Плюща і попрямував до під’їзду.

— А коли... коли ж... це станеться?! — закричав йому навздогін Вадим.

— А йди ти під три чорти, собака! Нічого я тобі не скажу!

— Ну то й не треба, — криво посміхнувся Вадим. — Сам дізнаюся і привітаю.

— Не хочу тебе ані бачити, ані чути!

Ігор зайшов до квартири смутний і ніби тяжко хворий. Плющ завжди приносив йому самі нещастя.

Вони стояли посеред просторої холодної зали, взявшись за руки. Із стриманим захватом дивилися на них великі осяяні вікна величної сталінської будівлі. Не так їм обом уявлялася колись ідеальна шлюбна церемонія, але вони були щасливі — лише удвох на весіллі, лише удвох у житті.

Весела жінка з дивною зачіскою вже почала виголошувати свою урочисту промову, коли поріг переступив захеканий чоловік. Ігор глянув на нього і неначе пірнув у крижану воду.

Вадим наблизився до пари і махнувши жінці рукою, наказав:

— Зупиніться!

Ігор, холонучи від жаху, заперечив порухом голови, і жінка продовжила говорити. Надія так сильно стисла руку нареченого, що Ігор мало не закричав.

— Надю! — перекикуючи працівницю РАГСу, наполягав Вадим. — Надю, не роби цього! Ти пошкодуєш! Ти не знаєш, хто це!

Він схопив дівчину за руку і смикнув, проте Ігор не відпускав маленьку гарячу долоню.

— Надю! Не помилися! — галасував Плющ.

— Досить! — крикнула Надя жінці. — Досить бурмотіти! А ти, — вона повернулася до Вадима, — звідки взявся? Як ти мене знайшов? Може, ти прийшов за мною?! Ти хочеш мене забрати і одружитися прямо зараз?! Ти мене кохаєш?!

— Ні, але я хочу тебе застерегти! Ти просто не бачила, який він страшний! У нього знівечене все тіло! Він ходить у масці, бо людям не можна бачити такий жах!

Надія мовчки повернулася до нареченого і спробувала звільнити руку. Ігор покірно відпустив дівчину, схиливши у безнадії голову.

— Скінчено, — тихо промовив він. — Ти знову все зіпсував. Ти зруйнував моє життя, Вадим. Я врятував тебе, а ти на знак подяки штовхнув мене у пекло. Ти забрав все моє, так забирай і її! Пограйся і викинь на смітник, прожени без жалю, бо вона моя, бо я люблю її, і мені буде гірко! Ти ж мрієш, щоб я страждав, мрієш, щоб я скоріше вмер, адже борг твій такий великий, що ти ніколи, ніколи його не сплатиш! Я ненавиджу тебе! Ненавиджу! Будь ти проклятий! — і він, схопивши Вадима, плюнув йому у обличчя.

— От бачиш — він псих! — закричав Плющ, задкуючи і витираючи рукавом обличчя. — Він каліка, виродок, потвора!

— Я теж каліка, — тихо промовила Надя. — То і я потвора?

— Ти — інше, — спробував виправдовуватися Вадим. — Ти вродлива.

— І все ж ти мене кинув. Всі мене кинули — окрім нього. І я маю вірити зараз, що єдина нормальна людина у світі — монстр? Я маю вірити тобі, тому, хто мене зрадив?

— Не я один, усі інші скажуть те саме!

— Я знаю інших — вовків у овечій шкурі! Тих брехунів, що тицяють пальцем у одного, аби ніхто не побачив загальних недоліків. Я і він — ми потвори віднедавна, а ти і вони — від віку й назавжди!

— Іди геть! — закричав Ігор, штовхаючи Плюща у груди. — Не псуй нам повітря своєю жовчу, своїм смердючим диханням, лицеміре! Тобі поряд з нами не місце!

І, повернувшись до Надії і обійнявши її за плечі, тремтячим голосом промовив:

— То що скажеш, моя Надіє?

— Все, що хочеш, мій чоловіче, — посміхнулася дівчина, простягаючи до нього руки.

Ігор вніс молоду дружину до кімнати і, поставивши на ноги біля відкритого вікна, зняв маску і відкрив пляшку дорогого червоного вина. Один повний по вінця бокал вклав у долоню Надії, другий взяв сам і, все ще здригаючись від хвилювання, жадібно притулив його до спраглих губ. Крапля скла по підборіддю і впала на білу сорочку.

— Ой, — зойкнула Надія, торкаючись тоненьким пальцем червоної плямки. — Зіпсував!

Ігор здивовано поглянув на Надію. Вона зняла окуляри, і її чудові очі — а вони виявилися веселими і яскравими, як сонячний бурштин, — потонули у його зажуреному темно-синьому погляді. Несподівана здогадка оглушила Ігоря, примусивши його похитнутися.

— Ти що... ти бачиш?! — Надія посміхалася.

— О Боже! — у паніці закричав Ігор, затуляючи долонями обличчя. — Боже! І давно?

— Досить давно, щоб усе роздивитися.

— І що ж ти побачила?! — з викликом вигукнув Ігор, відкриваючи обличчя і підступаючи до Надії.

— Ти мене обманув, — спокійно і серйозно зауважила Надія. — Ти казав, що ти звичайний. А це неправда. Ти дуже особливий, ти найкращий, Ігорю!

— Можливо, ти бачила ще щось?

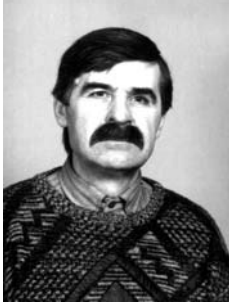
— Лише дещо, — усміхнулася дівчина, обіймаючи чоловіка. — Стежку у майбутнє, до щастя.

Луганськ,
січень 2008 р.

Василь
Голобородько

Чорна книга

Гра “у жука” біля пам’ятника Тарасові Шевченку

Обряд непродуманий,
а тому незручний для виконання:
бо ж всі стають зі зверненими обличчями
(де мають бути очі)
до пам’ятника Тарасові Григоровичу
(де немає очей),
а ті (вибрані й обрані),
хто покладає вінки,
на початку покладання,
прямуючи до підніжжя
від зібраного натовпу,
ніби уповноважена частина їх,
з кожним кроком віддалення
від суверенного натовпу,
все більше і більше, в міру наближення,
повертаються до тих, хто їх послав,
своїми сідницями.

Апофеоз покладання ними (парою)
вінків —
одночасне нагинання
(у побожному схилинні,
чи просто, щоб покласти вінок,
бо не кидатимеш же,
стоячи струнко!) демонструє
неймовірну неповагу до тих,
хто їх послав до підніжжя:
одночасне з’явлення двох тлустих задів,
випещених
м’якими сидіннями службових іномарок,
вигідними паралонами домашніх фотелів,
котючими коліщатками офісних задокатів,
тих самих людей, що й до незалежності,

у тих самих штанах,
що й до самостійності.

Мене завжди вражала реакція натовпу
на отаку демонстрацію задів:
у момент синхронного нахилання
двох уповноважених
лунали гучні оплески, ніби ніхто з тих,
хто зібрався на цю патріотичну імпрезу,
не може стриматися від спокуси,
бачачи такий
привабливий об’єкт,
що не завдати першим,
випереджаючи решту,
ніби під час гри “у жука”
на вечорницях, гучного ляпаса.

Ті, хто покладав вінки,
відразу стають струнко
і не повертаються до натовпу,
ніби вони й так здогадуються,
хто ж так дошкульно нагадав про себе:
зображуючи саму невинність на обличчі,
як у грі “у жука”: ж-ж-ж!

березень 2000

Змінений голос

Хоч хата моя й одноповерхова,
але для сусіда, який мене викликає з дому,
вона двоповерхова
(епіфанія:
хата одноповерхова,
але яка мислиться двоповерховою —
символ за ознакою:
“бути тим, що недосяжне для інших”).

Сусід викликає мене голосом,
якого я від нього ніколи не чув,
та й сам він за все своє життя
жодного слова не вимовив
отаким голосом —
це для того, щоб я знав,
що він уже не сусід
із звичним для нього й для мене голосом
(епіфанія:
сусід із зміненим голосом —
символ за ознакою:
“бути тим, хто є незнайомцем”).

Але у тому зміненому
— є ж якісь підстави, й вагомі, для того,
щоб голос було змінено! —
голосі,
у тому викликанні зміненим голосом,
міститься і його знання
моєї давньої провини,
і осуд мене за ту провину,
і — вирок.

Отакий змінений голос
перед мою одноповерховою хатою!

січень 2002

Корінці квітів

Серед полів, що вже давно обробляються,
трапляються місцини,
яких іще ніколи не торкався плуг,
і це не обов'язково давні половецькі могили
(епіфанія:
місцина, якої іще ніколи
не торкався плуг —
символ за ознаками:
“бути тим, що є цілиною”,
“бути тим, що є цілим”,
“бути тим, що може бути цілиною
і тим, що може бути розораним”).

На таких місцинах і рослинність
збереглася реліктова,
яка на розорюваних полях
уже повиводилася:
воронці, півники, дівоча кров
(епіфанія:
реліктова рослинність:
воронці, півники, дівоча кров —
символ за ознаками:
“бути тим, що треба берегти”,
“бути тим, що дуже гарне”).

Якось нам з тобою довелося іти
навпростець через поле
(бо як іти дорогою, то було б дуже далеко),
і ми натрапили саме на таку місцину,
але той, хто орав ниву поряд чи навколо,
цього разу не оминув її,
а чомусь переорав,
і корінці реліктових рослин
опинилися на поверхні:
картоплинки воронців,
потовщені корені півників,
тонкі корінці дівочої крові
(епіфанія:
переорана місцина,
якої іще ніколи не торкався плуг —
символ за ознаками:
“бути тим, що було цілиною”,
“бути тим, що було цілим”,
“бути тим, що стало переораним,
перекопаним”).

Тобі забажалося назбирати тих корінців,
однаково тепер вони пропали б,
бо не змогли б рости
в оброблюваному ґрунті:
я став допомагати тобі збирати корінці,
в цей час, мабуть, ми обоє думали про те,
де ми їх посадимо на нашому обійсті
(епіфанія:
наше обійстя —
символ за ознаками:
“бути тим, що є спільним для обох”,
“бути тим, що об'єднує обох”).

Я нахилився і став вигрібати із землі
корінець півника темного забарвлення,
ти раптом попросила його собі
(епіфанія:
корінець півника собі —
символ за ознакою:
“бути тим, що роз'єднує спілку двох),
мовляв, це корінець синього півника
і у твоєму городчику
(епіфанія:
твій городчик —
символ за ознаками:
“бути тим, що не є спільним для обох”,
“бути тим, що є твоєю окремою власністю”)
вже ростуть жовті півники,
а тепер ти б хотіла,
щоб там цвіли іще й сині,
синій — твій улюблений колір з дитинства
(епіфанія:
синій —
символ за ознакою:
“бути тим, що звучить подібно
до слова “син”).

жовтень 2002

Обмін усмішками

Під час нашої зустрічі
ти усміхаєшся мені,
розтуляєш губи, дві губи —
розриваєш повздож надвоє рибину,
на цей раз пропонуєш віддати мені
ту частину, яка без хребта та без голови,
а собі залишити ту частину,
яка з хребтом та з головою.
Коли ж я у відповідь
усміхатимуся тобі —
розриватиму повздож надвоє рибину,
собі залишатиму ту частину,
яка з риб'ячим хребтом та з головою,
а тобі передаватиму
ту частину розділеної рибини,
яка без хребта та без голови.

грудень 2002

Під полагодженим дахом

Щоосені поправляю дах,
щоб і краплі не протекло.

Аж сьогодні виявилось,
наскільки мої зусилля були марними —
краплі тихо течуть по щоді
і я їх витираю
лівим рукавом.

грудень 2002

Квіти на поштовій картці

Гарні слова, які приємно слухати,
розшукую поміж квітів на тому лужку,
де мені колись було добре,
як від утішних слів.

Квіти,
куди не погляну — квіти,
але не знаходжу тієї, що розшукую,
бо та квітка була однолітня
і недовго цвіла — усього одне літо,
а на сьогодні чомусь звелася.

Гарні слова розшукую
поміж намальованих квітів
на забутій поштовій картці —
давньому привітанні із днем янгола.

(Епіфанія:
квіти —
символ за ознакою
“бути тим, що утішне”).

грудень 2002

Подвійна катастрофа

Через брак грошей
квартира і досі не облаштована —
книжки лежать стосиками попід стінами,
мов у японського студента.

Так давно лежать,
що вже й звук до такого інтер'єру,
та й безпомилково орієнтуюся
у пошуках потрібної книжки.

(Епіфанія:
книжки на звичному місці —
символ за ознакою
“бути тим, що приносить спокій”).

Але варто ненароком
якусь книжку покласти
на неналежне їй місце,
як відразу усе змінюється —
вишина стосика, та й не одного,
зазнає зміні інтер'єр,

от якби він змінився,
коли б під стіною поставити,
прихиливши, садовий заступ,
а від того всього змінюється
і все моє життя:
пошуки потрібної книжки
стають тривалішими,
у вікно, на розквітлу вишню під
сусіднім будинком,
милуватися часу не знаходиться.
Повернутися до попереднього стану
неможливо —

не знаю, в якому саме порядку
знаходилися мої книжки
у стосиках попід стінами
до катастрофи.
(Епіфанія:
книжки не на своєму місці —
символ за ознакою
“бути тим, що викликає тривогу”).
Де тепер шукатиму Шевченка?
Де тепер шукатиму Саченка?

лютий 2003

Пагінець чорного кленка

На подвір'ї,
на тому місці, де ніколи б не подумав,
що там щось може вирости
(не те, що посаджене та кохане,
а й таке, що саме б насіялося)
якось проходячи,
зауважую маленький пагінець —
стовбурець не більший за сірника,
а завершується двома листочками,
які навіть іще й не розділилися
надвоє,
ще ніби один листочок.

За кольором стовбурця
та за формою листочка
визначаю, що цей пагінець —
це маленький чорний клен,
чорненький кленок
(епіфанія:
суфікси, які надають словам
демінутивності —
символи за ознакою
“бути тим, що мале”).

На подвір'ї маленький пагінець
чорного клена,
навколо стовбурця траву повиривано,
землю розпушено
(ніби чорного кленка щойно посаджено,
ніби кленка звідкись щойно пересаджено),
щоб було жалкіше.

лютий 2003

Той ховається

Він ховається від тих,
хто його розшукує.

Чоловік без капелюха
виходить із двору,
зараз він повідомить усім,
хто його чує
на вулиці,
що він випадково
виявив пропажу —
у нього хтось позичив заступ.

“Не кажіть, будь ласка, нікому,
бо це той узяв,
хто ховається від тих,
хто його розшукує —
чуєте: він десь тут недалечко
копає.”

березень 2003

Арешт дружини

Ніяк не можу зараз пригадати,
за яку ж таки провину
арештували дружину —
синьооку Марію — Сосюри,
але мою дружину арештували
— на дванадцятому році
незалежності України! —
тільки за мої теперішні погляди,
тільки за мої минулі,
ще студентські, вчинки,
ба навіть тими ж співробітниками
карального органу,
дарма, що вони перейменувалися
(епіфанія:
арешт —
символ за ознаками:
“бути тим, що роз’єднує спілку двох”,
“бути тим, що не дає можливості
спілкуватися обом”).

Я ходжу на роботу,
у мене вихідні тільки в суботу та неділю,
мені завжди

за повсякденними клопотами ніколи,
я не маю змоги з’їздити провідати її
у гебістській тюрмі:
і не знаю, що їй треба

передати найнеобхідніше,
і не знаю, що їй у записці написати,
і не знаю, чи їй дозволяються

такі записки,
і не знаю, чи працює
та установа по вихідних,
і не знаю, чи дозволяється
побачення тепер,

коли її тільки затримано та допитувано
(допити на гебістській мові називаються
бесідами та дізнаннями),
і не знаю, в якій саме тюрмі її тримають,
чи тут у місцевій районній,
чи в обласній,
а може завезли аж до самого Києва! —

безсилий я в тому, щоб чимось
зарадити своїй дружині,
навіть побачитися з нею не можу,
хоча й відчуваю свою вину в тому, що її
арештували гебісти, бо знаю,
що це сталося тільки через мене,
хоча і їй в останні роки

нашого спільного життя,
задовго до арешту,
на багато речей відкрилися очі,
тож тепер вона могла вирізнити

в людському натовпі
прихованого цивільним одягом
таємного гебіста,
і вони знали (чи здогадувалися) про це,
і це їм ой як же не подобалося,
аж нарешті вони таки
знайшли можливість помститися,
вони її ось тепер
— на дванадцятому році незалежності
України! —

арештували.

До мого безсилля та вини
додається ще й каюття:
чому я вчасно не виемігрував
разом із сім’єю
із цієї проклятої країни!

квітень 2003

Писана торба

Усюди ношу з собою
мобільний телефон
(писану торбу).
Та ніхто мені не дзвонить,
і сам я не знаю,
кому б його зателефонувати.

Чи не завести мені
іще один,
щоб інколи дзвонити
самому собі?

березень 2004

Інтерв’ю: луна

Інтерв’ю — українською мовою
мало б називатися “луна”,
бо ж давно зауважено,
що значущість мовленого тим,
у кого беруть інтерв’ю

у відповідь на запитання інтерв'юера
залежить (а можливо й повністю
полягає) від того,
наскільки дотепними
є поставлені запитання.

От і тепер
інтерв'юерка запитує у мене,
як я нині задовольняю
свої сексуальні потреби,
а я нічого не можу на те відповісти,
не зважаючи на те, що запитання
мені самому подобається,
але через те, що я мовчу,
луна не звучить, отже,
інтерв'ю не здійснюється.
Я міг би сказати їй у відповідь
на запитання,
що я вже досить старий,
вона підбадьорила б мене тією мудрістю,
що старий кінь борозни не псує,
я міг би розвинути сказане далі
(за прислів'ям),
мовляв, так, старий кінь борозни не псує,
але й глибоко не оре,
та я й далі мовчу —
луна не звучить,
інтерв'ю не здійснюється.

Якби це була кореспондентка "Paris soir",
вона про таке не запитала б,
бо ж вона чудово розуміє, що для самотніх
чоловіків існують спеціальні заклади,
де недорого можна задовольнити
свої, якщо вони є, сексуальні потреби.
Але коли вона заходила із диктофоном
до мого готельного номера,
де ми домовилися зустрітися для інтерв'ю,
я зауважив, що палець кореспондентки,
щойно вона переступила поріг,
знаходиться на гудзику.

травень 2004

Поштовий голуб

Кучанин, після багатьох років,
під час випадкової зустрічі зі мною,
став розповідати про своїх голубів
(став жаліти своїх голубів)
(Епіфанія:
голуб —
символ за ознакою
"бути тим, що знаходиться посередині"):
"Пам'ятаєш, у мене колись були голуби,
так мої дівки просто замучили
одного голуба —
заманулося їм вивчити його
на поштового голуба:
то було прив'яжуть йому до ніжки квітку

якусь із городчика перед хатою,
а як відійдуть квіти,
то ложку, то виделку прив'яжуть,
а як і їх уже не ставало,
прив'яжуть гайку чи гвинтик,
які завжди валялися на подвір'ї
(хіба один раз лагодив свого мотоцикла!) —
та все пускали того голуба летіти
(Епіфанія:
квітка —
символ за ознакою
"бути тим, що найкрасивіше
за все на світі",

ложка чи виделка,
гайка чи гвинтик —
символи за ознакою
"бути тим, що мале").
А голуб із таким листом
саме стільки міг летіти,
аби тільки через яр
до стежки на протилежному боці
міг долетіти,
а там на стежці завжди сідав.
Чи ти не бачив коли того голуба,
адже ти часто ходив
саме тією стежкою за яром?"
"Ні, жодного разу не бачив, мабуть,
він устигав злетіти,
якось відв'язавши дзьобом
свого кожного разу нового листа,
до того часу,
коли я з'являвся на стежці,
хоча інколи мені й кидалися у вічі
то квітка якась із городчика,
то ложка чи виделка,
то гайка чи гвинтик,
але ж я жодного разу не пов'язував
ці знахідки із вашим двором,
із вашими голубами,
із городчиком коло вашої хати,
із вашим вічно ремонттованим мотоциклом".
"Це тривало того літа,
коли моя менша стала дівкою,
і щойно звернула на тебе увагу
та й думала вже тільки про тебе,
про тебе,
як ти проходиш стежкою за яром".

липень 2004

Повернення додому

Знав же напевне,
що треба берегти свою дитину,
бо в цьому світі стільки небезпек
на неї чекає,
але — не вберіг:
тільки-но син відійшов,
розшукуючи ягоди, за кущ

— ніби й поряд зі мною,
але зник з моїх очей —
як небезпека відразу ж уречевилася:
велика кішка викрадає сина у місці
здавна мені знайомому і звичному.

Викрадає сина кішка
— створіння м'яке і лагідне,
але ця кішка виросла до розмірів
свого родича — тигра,
а тому разом із збільшенням розмірів
вона втратила свою м'якість і лагідність,
натомість з'явилася жорстокість і хижість,
які чи ми й наважуємося
підозрювати у нашій
звичній — такій хатній — кішці.

Знаю, що велика кішка, як і кожен звір,
понесла сьогоднішню здобич —
мою дитину — до своєї нори,
— як стала великою кішкою,
то й місце свого перебування поміняла:
замість хатнього комина
тепер у неї тепла нора —
яка у неї на узліссі, біля самого села,
звідки рукою подати й до нашого дому.

Ідучи — з наміром урятувати сина —
по слідах великої кішки,
натрапляю на місце, де вона перепочивала
— тягар незвичний для кішки,
хоч і великої —
ось тут присідала,
аж корінці трави повимивалися,
ось тут клала сина на землю,
аж трава прим'ялася гніздечком від голови.

Що ближче наближаюся до села,
то ближче наближаюся до нори
великої (відтепер) кішки,
до нори, біля якої (якщо запізнюся,
якщо не встигну)
будуть лежати тільки білі кісточки,
як біля нори усякого звіра.

Перед очима стоїть картина
поїдання дитини,
наче одягання смугастого, як тигр, светра:
коли одягає його, то светр ковтає його:
спершу разом з руками і головою,
а потім голову випускає з пащі —
ось так увесь день —
дорогою до своєї нори —
тримає сина у своїй хижій пащі.

жовтень 2004

Хатка на одну людину

У цьому селі
у кожній хатці — невеличкій хаті —
— готельному номері на одну особу —

— шпаківні на одного шпака —
— вулицю на одну бджолу —
живуть по одному:
не тільки старі,
родичі яких давно повмирали,
або з'їхали кудись у світі із села,
а й молоді — різного віку —
жінки й чоловіки,
дівчата й парубки та й діти.

У цьому селі
вранці — від кожної хатки —
виганяють на пасовище корову
з одним рогом,
з одним хвостом,
з однією ногою,
з одним оком,
з однією дійкою.

У цьому селі
виходить — із невеликої хатки —
самотній чоловік,
іде по сусідах,
щоб скластися з кимось по гривні
та хоч пляшку купити,
та розпити разом,
але він ніколи нікого не знаходить,
тому наодинці повертається
до своєї хатки — невеликої хати,
а через деякий час із іншої хатки
виходить інший самотній чоловік
з тією ж метою — зустрітися з кимось —
але й цей чоловік нікого не знаходить:
ніколи ніде нікого не зустрічає.

(Епіфанія: не знайти з ким випити —
символ за ознакою: залишитися в самоті,
і далі перебувати самому,
ірреальна можливість
спілкування, проблематична
для мешканців
маленьких хаток і реальна можливість,
яку усвідомлює автор).

листопад 2004

Небезпечний час

Цей міський квартал
став таким небезпечним:

після заходу сонця
вийде дівка з дому
купити гумову кульку —
згвалтують,

після заходу сонця
вийде чоловік з дому
купити скляний пузир —
заріжуть.

вересень 2005

Сусіднє село

Усе життя прожив у рідному селі,
та нещодавно переселився в інше місце,
яке тепер є новою домівкою —
новим моїм селом.

Від того часу рідне село
стало сусіднім селом:

іду вуличкою рідного села,
зустрічаю незнайомих людей,
ні з ким привітатися,
стати поговорити,
попід вікнами інші квіти,
таких і не бачив раніше —

ніби в інше, сусіднє село
навідався.

вересень 2005

Твоя весна

Де ти проходиш стежкою,
там квіти розсипано,
і не обабіч стежки,
а на самій стежці —
ніяк і пройти,
щоб на квітку не наступити!

Цих квітів ніхто не помічає,
як би пильно він не приглядався,
бо йому помітні тільки сліди
пташиних ніжок на стежці.

Я й сам ніколи тих квітів не бачив,
аж поки не зустрів тебе
та не помножив подумки тебе
на кожне місце,
куди не погляну,
на кожну мить,
як тільки пригадаю тебе.

Ось і знову ти ідеш
вузенькою стежкою,
і в кожній ступці від твоїх черевичків
то пролісок,
то ряст.

(Епіфанія:
пролісок, ряст —
символи за ознакою:
“бути тим, що найкрасивіше
за все на світі”).

квітень 2006

Лісові птахи

у лісі
лісові птахи
голос подають

і ховаються
не в листі дерев
а в луні
тому й селяться в лісі
лісові птахи

травень 2006

Медова пригода

У мене у руках пір'інка
із візерунком синього кольору.

Думаю,
що це із птаха,
із пави,
але ж у наших краях пави не водяться!

Незнайомий чоловік тримає аж три пір'інки
— а я тішився, що тільки у мене
є така пір'інка —
і спрямовує мій погляд на жінку.

Та стоїть подаль,
на шії у неї прикраса із пташиного пір'я.
Здогадуюся,
що це вона у медовій пригоді
загубила і мою пір'інку
і три пір'інки в руках незнайомого.

(Епіфанія:
пір'інка — символ дівочої
незайманості за ознакою
“бути тим, що найкрасивіше
за все на світі”).

листопад 2006

Два саджанці яблуньок

У переповненому трамваї
чоловік везе два саджанці яблуньок,
у тисняві тулить їх щільно до себе,
боїться, щоб не зламав хто ненароком.

В кінці трамвайного маршруту,
уже на окраїні міста,
вагон майже спорожнів —
тепер розсаджуй обидва саджанці
кожного на окремі сидіння!

Сидять дві яблуньки
на відстані у вісім метрів одна від одної,
дивляться у вікна
червонобокими яблуками.

квітень 2007

Шукаю вітер

Шукаю вітер,
який допомагав віяти зерно на току:
стояли віяльники біля вороху пшениці,

підкидали лопатами зерно —
лопати від зерна золотіли
і ворох пшениці золотів
від повіу вітру.

Шукаю вітер,
який крутив крила вітряку:
кожне крило від дотику вітру залоскотане,
як дитина, вертілося все веселіше,
як дитина, ухилялося від доторків,
та, як дитина, знов прихилилося
до повіу вітру.

Шукаю вітер,
який розвівав твоє розпущене волосся:
пасма волосся перегортав на твоїй голові,
вибирав місце, куди завити квітку,
а ти й не перечила, підставляла голову
тим повівам вітру.

Тепер шукаю вітер,
шукаю вітер у полі:
чи не причаївся один зернятком у колоску,
чи не сховався другий у рурочку стебла,
чи не згорнувся третій аж при корінці?

жовтень 2007

Святковий вечір

Ходить і ходить змій по селу,
ніздрями більшими за ніс
принюхується до диму з димарів.

(Епіфанія:
змій — символ парубка,
який сниться дівчині
на переході від півдівки до дівки
за ознакою “бути тим, що змінює”).

До хати, де печуть пиріжки,
залітає через комин —
їсть пиріжки за одним столом
із дівчатами на порі
та лоскоче їх нишком,
щоб сміялися.

На досвітку вилітає з димаря:
позолочений іскрами,
із повною пазухою
надкушених пиріжків.

листопад 2007

Лялька

уже був і забув
післявоєнні
звинені з різнобарвних
обрізків крамної матерії
ганчір'яні ляльки
якими гралися
сусідські дівчатка у кукли

а сьогодні
до нашої хати
син привів свою дівчину

ось вона вийшла з лазеньки
у моїх домашніх капцях
у синових шортах та футболці
із нашим рушником
пов'язаним на мокрій голові
тюрбаном

грудень 2007

Родини зірочок

Бабуся посилає свою онуку до сусідки,
у якої брала насіння зірочок:
“Будемо справляти родини зірочок”.

Навесні скопала грядку глибоченько,
заскородила рівенько,
посіяла рівенько,
поливала раненько —
а сьогодні розцвіли зірочки,
а сьогодні день родин зірочок.

“А як ви будете святкувати
родини квітів?”

“А так:
простелимо кухвайку на порозі,
сядемо із сусідкою рядочком,
та й дивитимемося мовчки на зірочки”.

грудень 2007

Серенада

так легко
між високими будинками
луна
підносить людський голос
аж до горішніх поверхів

так хороше
серед темної ночі
вигукнути
“я люблю тебе”

дівчині
яка неуважна
сидить біля каміну телевізора
переглядаючи якийсь серіал
раптом причуються ці слова
і не визначить вона напевно
звідки вони пролунали:
чи то з вулиці
чи то з телевізора
але серце її стрепенеться
ніби від щемкого акорду
гітари

січень 2008

“Золота осінь”

Олексіві Неживому

Тихо сидимо,
святкуємо з приятелем урожай цього року
на ячмінь
та на хміль.
Тихо говоримо про те, про се,
але на нас починають звертати увагу:
ніби ми голосно розмовляємо,
ніби ми вживаємо ненормативну лексику,
ніби ми хапаємо один одного за петельки —
ні, ми розмовляємо по-нашому
у цьому окупованому місті,
серед окупантів та колабораціоністів,
що повсідалися за сусідніми столиками
та теж святкують наш (не наш) урожай.
Час переходити в інше місце,
щоб продовжити наше свято врожаю
непомітними.

Під час переходу виявилося, що
я перестав бути
шевченківським лауреатом —
нарешті уречевився мій давній намір,
про який я неодноразово заявляв!

І це трапилося
у золотий час “Золотої осені”.

березень 2008

Будьмо, як горобці

У міжетнічних шлюбах
діти народжуються недолюдьми —
успадковують найгірші риси своїх батьків.

Я знайомий із одним суржою,
так той хитрий, як вірменин,
а носатий, як тернополянин.

У моноетнічних шлюбах
нащадки поліпшуються
у кожному наступному поколінні,
аж до здатності літати,
як горобці.

березень 2008

Полетючий вірш

Недописаний вірш — саме цей —
на аркуші із шкільного зошита
залишив на столі, щоб на якусь хвилинку
відійти до поліції з книжками:
проходячи повз стіл, побачив, як
аркуш паперу, ніби від поруху повітря,

здійнятого моїм проходженням, злетів
над стільницею —

ледве встиг припинити політ долонею.

Думаю собі — з деякою тривогою —
як же поведеться вірш після того,
як я його допишу?

березень 2008

Мої вірші Вінграновського

Не розповів,
не розповів Вінграновському
— ніби й нагода траплялася, але —
не розповів про те,

як я вчив його вірші напам'ять
під час робочої зміни у шахті:

чіпляв дві вагонетки з породою до канату,
на задній вагон чіпляв козу,
тис на кнопку, щоб відправити

вагонетки на-гора,
сідав на лавку з розпила

на двох породицах,
втягав переписаного

вірша Вінграновського,
читав і запам'ятовував його напам'ять.

Та я не розповів Вінграновському про це,
бо, впевнений, він би

не почув моєї розповіді,
адже вуха у нього були не там,

де в усіх людей,
а по обидва боки голови —

він би почув про козу,
він би почув про орла
(вагонетка, що зірвалася раптом з канату
та летить шахтним схилом униз

аж на штрек,
змітаючи на своєму шляху

усеньке кріплення
своїми металевими крилами),
але моєї розповіді він би не почув.

Не розповів, адже неодмінно треба
було б його попередити,

що суть тих віршів полягала не в тому,
що він написав,

а в тому, що я у той час —
у час моїх відслонених

горизонтів — у них вичитував,
адже у нього писалося:

“Я чув тоді — колосся проростає
з його руки крізь голову мою”,
а мені читалося:

“Я чув тоді — колосся проростає
з його руки крізь голову мою”.

Іван
Низовий

Політичний ярмарок

Продаються партії і рухи
тим, хто більше грошей принесе, —
в час непевний сварок і розрухи
на торжищі знадобиться все.

Товпляться у черзі крайні праві, —
при зростанні цін впаде вага;
ліві, геть закаляні в неслав'ї,
пряники жують з-під батога.

А центристи, начеб фігуристи,
в епіцентрі зваги і звитяг,
вкотре піднімають в небо чисте
тристазаплямований свій стяг.

Хто кого сторгує, вряди годи,
хто програ, хто виграє торги
там, де не було й немає згоди
і панує хаос навкруги?!

* * *

З одного боку — на брехні й цинізмі,
З другого ж — на молитві та сльозі
Росло моє сирітство в рогозі
І лопухах, — долало біди різні
І громові погрози при грозі.

В одному разі — топтане і кляте,
В другому — приголублене, в добрі,
Текло моє життя в лихій порі, —
П'янило молоде вино, налляте
По врожаях нових в міхи старі.

Я честь не загубив, і маю совість
Не ганити й не гудити судьбу,
Не тратитись дотла на проклятьбу
Невільних зрад, —
суєтна тиимчасовість
Лиш тїнь кладе на чесну боротьбу.

НА ВІТРІ, НА ВІСТРІ...

Дійду кінця логічного по всьому
Що вадило, та не могло спинить
Мою ходу, мою плавбу й на мить, —
Свій смертний страх не викажу нікому,
Дарма, що маю спрагу ще пожить.

* * *

*На додушення залишків
української мови в зоні "Регіонів"*

І Савич Іван, і Микита Чернявський, —
оба — обереги вкраїнської мови
на східних теренах, — обачно померли,
ганьби не зазнавши у рідній державі.
Осліпни, вікно моє! Не відчиняйтесь,
заштурхані двері! А ти, безголове
суспільство, замовкни, — ніхто не відверне
від тебе, хахлячого, смерті в неслав'ї!

І зойком, і схлипом нагадує слово
оглухло-осліплим рабам-автохтонам
про правду прапрадідів, правих по праву
в несправеднім світі: хто мову втрачає,
той страчує сам себе... Зраджена мово,
поглумлена антинародним законом
і віддана хижій орді на потраву,
прости, — на твій захист
в пустелі кричав я!

* * *

Роздира мою вушну мембрану
гвалт всеукраїнської біди, —
справа долина:
"Не зрадь Майдану!",
зліва грима громом:
"Не кради!"

Рано, дуже рано
барикади
розтягли в морози на дрова, —
зради ж від оновленої влади
не чекали...

Людоньки, овва!
Знову ятрять незажилу рану...
Після помаранчу — каламуть...
Ідеали

зраджують
Майдану
й далі —
по інерції —
крадуть.

* * *

Будеш знов, Ісусе, на Голгофі
мученицьку смерть за нас приймати,
бо прийшли до влади “справжні профі”,
на торгах купивши всі мандати.

Мають повне право катувати
іменем новітнього Пілата,
тож готуйся, страднику, до страти
від руки поплічника і брата.

З регіонів сунуть легіони,
вже не римські — з Криму і Донбасу,
і для них немає перепони
ні на жоднім рубіконі часу.

Ще воскреснеш ти бодай на днину,
На часину ще зійдеш з ікони,
лиш не перетворюсь на людину
біля ніг всевладної персони!

* * *

Я — виборець.
Шануйте ж, кандидати,
мої права,
допіру не малі:
без мене ви не в змозі посідати
в державнім курнику
найвищі всі щаблі.

Без мене ви не зможете клювати
добірне все, що є лиш на землі, —
отож не смійте з гонором плювати
на бідний свій народ
у вашій кабалі!

Пікетування облради

Вийшли ми — жалюгідна жменька —
захищати свої права:
хай побачить держава всенька
що когорта бодай маленька
патріотів

іще жива
і в Луганську...

(Пристали коні
й погубилися підківки,
І шаблі зіржавили в схроні, —
ми ж козацькі сини і доні
вчули вітер степів терпкий).

Помаячили на майдані,
покричали не в лад “Ганьба!”
Обласні ж “братани” захланні
не з’явилися на поле “брані” —
в них сесійна йде “молотьба”
язиками

про нашу мову...

Та вона ж не така, мовляв,
як їм хочеться...

Знов і знову
солов’їну і калинову
на поглумлення москалям
віддають...

... А престольний Київ
мочить вусонька в коритах...
Кураїниться

шлях

Батиїв
межи штучних морів-поміїв,
по заледве живих житах!
Влада, видно, про нас, дрібноту,
геть забула — трясє престол
землетрусно...
Тож ми достоту,
на пікетську свою роботу
валим валом, як на футбол.

П’є з Лугані веселка воду, —
веселково підпомага,
щоб одвічні права народу
не здали ми ніколи зроду
знахабнілим своїм ворогам!

* * *

До влади рвуться зрадники Майдану,
злигавшись з воріженьками...

Таж ворон, —
се правда, —
очі ворону другому
не виклює!

Наївні й малорослі ми,
пересічні, за Ющенком,
не здатні ще
до самостійного державотворення,
до українського сонцестояння!
Нас можна купувати й перепродувати
не лишень поодиноці — регіонами,
лівоберіжжям, тавріями, кримами,
а галичан упертих шляк най трафить
з ляхами вкупі! — їх не помоскалиш
і не побілорусиш...

О Хахляндіє,
де ти еси,
в якому позавсесвіті?!

* * *

“Не того, як завше, ми обрали
на гетьманство! — зарідав Майдан. —
Та ж орава пнеється в “енерали”,
ті ж “пани” вчиняють “дерибан”!

Як я співчуваю Президенту, —
він же мій, по Сумщині, земляк, —
пожалів би якось, та моменту
для жалів не виберу ніяк!
Крутимось на різних ми орбітах:
він в Європі знов, а я — в лайні,
в гущині амбітно-неприкритих
маргіналів, у трясовині
“Регіонів”...

Ющенко на лаврах,
притомившись, м'яко спочива,
ну а ті, хто мав би спать на нарах,
у Криму ведуть свої “жнива”.
Гне верба свої журливі віти
до води. Країна жде біди
звідусіль. І треба розуміти:
нікому в нас пасти череди!

* * *

Купують все, що продається
задешево. І ми — товар
на цьому торжищі.
Сміється
самовдоволений гендляр!
Скупили твердь земну й небесну
(могутній символ, цей срібняк),
й останнє вже — хрестовоскресну
господню віру — за дурняк...
За дурнем дурень до “престолу”
несе копійку, мов бджола
нектар квітковий...
“Комсомолу
і рідній партії — хвала!”
Такі ми є. Хахли совкові.
Еклектики. Електорат.
Добра — нема. Нема любові.
І брат вже братові — не брат.

* * *

Все, що в душі, те й на пиці є, —
суть я свою ж не приховую:
йду в любову опозицію,
лобі вчорашнє скасовую...
Нічого з “любими друзями”
бідним поетам ділити!
Будемо в тихому лузі ми
вічну калину любити...

Самозневага

Які ж бо гнучкошиї ми і ниці!
Аж дивно: як тримає ще земля
тих, що лизали радісно сідниці
всім зайдам — від ляшка до москаля?!

Забув би все принизливе й погане,
відрікся б від ганеби назавжди,
якби ж не пролунало постмайданне:
— Лижі своїм розкохані зади!

* * *

Ненашим “нашоукраїнцям”

А сонце все одно — воно
підсушує майбутні ниви,
щоб вигрівалося зерно
в ріллі пухкій. Альтернативи
немає в сонця, — веснодень,
відомо, цілий рік годує, —
проміння сипле з повних жмень,
не обділяє, не гордує
ні жодним крихітним шматком
землі плодючої...
Братове,
прикрийте фіговим листком
своє коріння,
не готове
до проросту, —
таж євнухи —
неповноцінні, як мужчини...
Огріхи ваші і гріхи
вже палить сонце Батьківщини
й вітри роздмухують міхи!

* * *

Хулителям нашої волі

Під знаком окрику
доволі
хозарювати в дикополі
негод сьогоднішніх!
Мій знак
відповідально-запитальний:
чому втікає обрій дальній
від кам'яних бабів;
байбак
про що свистить;
а ця дорога
надій загублених
до Бога
чи приведе в погідну рань;
чи засів,
зрошений Можасм,
майбутнім врадує врожаєм,
чи каменем кане в Потудань?..
Шукайте відповідь повсюди!
В кольчуги не ховайте груди
і не гострїть мечі й списи...
Дикішого немає поля,
аніж чужа озліла воля, —
від неї, Господи, спаси!

* * *

Відбудем вибори і повінь
І всі гайнем на посівну
Лиш прооре лискучий промінь
Пухку й пахучу борозну.
Доволі ми галасували,
На чесну душу брали гріх
І несвідомо просували
До влади явно не своїх.
Дурили нас вертепним німбом
На вузьколюбій голові
Вітька безродного,
Що ніби
І народивсь при булаві.
Прости нам, Господи!
Помиїв
Ми, українці, не їмо,
І древній наш престольний Київ
Яйцепадучим не здамо.

Міжвладдя

Верховна зрада сходиться на низи
луганські,
чому ті безмежно раді,
бо вже давно вовтузяться у зраді
і моляться на ложні образи
псевдопророків...
Множаться гріхи
під благовісту дзвони
великодні, —
чим глибше вниз,
тим ближче до безодні,
яку прикрили брехень лопухи.

* * *

Засидівся в холодному барліжжі,
Занудився в буденності буття,
Ні в рідній стороні,
Ні в зарубіжжі
Нікому не потрібний;
Без пуття
Самоз'їдаюсь,
Хоч достатньо їжі
І різного всілякого жраття.
Питаюсь в себе:
“Чом самоз'їдаюсь
Отак,
Собі ж самому на біду, —
Нечиста совість,
В перегріхах каюсь,
Чи зроду був зурочений
В роду?..”
В безпам'ятстві безлюднім
Спотикаюсь, —
От-от впаду...

* * *

Я не викричав досі себе,
тож хриплю із останніх потуг
перед тим, як мене загребе
в рідну землю найкращій мій друг.
Б'ється жайвором в купол небес
голос мій, — на майданах зірвавсь, —
аж полинно-гіркий маргінес
по-українськи на мить здивувавсь.
До-кричу, до-хриплю, до-зітхну, —
не стороннім на світі прожив,
і любив нечужу сторону,
і для неї не був я чужим...

* * *

Затягнімо тугіш пояси,
пригасимо жадобу лукаву,
а ти, Боже, якщо ти еси,
попаси нашу бідну державу;
протилежні з'єднай полюси
і засип тую прірву імлаву,
що в похмуро-почварні часи
пролягла через славу-неславу!

Новий відлік часу

Реальність скасувала всі квазари,
яких все'дно не видно нам з казарми...
Відмінено всіх кайзерів, хозарів, —
епоха ж бо базарних комісарів,
кремлівських емісарів, — щезли чвари
за Україну... Лугопісуари
автонімують. Скасувались нари
для бандюків... Прем'єрствують завгари...
А що ж електорат? Із вуст — ні пари.
Суцільна параноя. Тари-бари...

Розкозачений доценту

Щасливий жереб мій
(Таж дідько з ним,
З цим жеребцем!)
Дістався знов другому...
Об'їжджений,
Я був невиїзним,
Не вихідним
(Окрім, хіба що, з дому)
З радянських “кущів”...
Клятий закордон
Прожив без мене,
Як і я без нього.
І мій Дінець
Впадав у тихий Дон,
Нічим не ошаслививши нікого...

Докраю здичавів без козаків
Мій степ,
Звугліли коршуні і коні
На антрацит,
Лиш зграйка байбаків,
Чи дїтваків,
Свистить не териконі.
Не легко вже й повірити,
Що жив
Тут пращур мій,
Бо я тут лиш існую,
Окраїнний, окрадений, чужий
Тим, хто ошую всівсь
І одесную.
Весною вже востаннє в кураях,
На вигоні життя, перед вигнанням,
Перед закланням згинути в краях
Іще крайніших,
Мічених вмиранням.
“Яка така ще вольниця тобі
Примарилась на старість, юний діду?
Від всього, що здобуто в боротьбі,
Сьогодні не лишилося і слїду”, —
Собі самому, втишившись, бурчу,
Себе самого, втішившись, жалію,
Запалюю на покуті свічу,
Щоб розганяла млу, якщо зімлію...
Зламався, скажуть недруги;
Вони
Радїтимуть, звичайно...
Ворїженьки,
Я ще живий,
Ще не скінчив війни
За волю-долю України-неньки!

* * *

*Юлії Тимошенко —
посестрі Ліни Костенко і Ніни Матвієнко*

Безвірник, а за Юлею піду,
бо то ж розумна жінка і ваблива,
якщо й не сотворить якогось дива,
то хоч на час відверне ту біду,
що з “регіонів” штормом насува...
Гуртуйся, добродїю, навколо Юлі,
аби для нас не змовкли всі зозулі
і жайвір над житами не вгавав;
аби звучала мова чарівна
з медових вуст двох мавок —

Ліни й Ніни —
в гаях тисячолїтніх України
і на врожайних лунистих ланах;
аби Чернеча вищала гора,
над горами найвищими здіймалась
і жодна дрібноптаха не боялась
гойдатися на струменях Дніпра.

* * *

На вістрі епохи, скажу відразу
вам, пропартійні товариші,
я жив тугожилно,
тож маю виразку
виразно голодного шлунка
й душі
задушено-кволої...
Нині я вперто
на вітрі епохи жадаю жить,
не знати поразок,
любити відверто
все те,
що до нього душа лежить!

Прохіндіада

Даремно ми галасували,
голосували за “своїх”, —
“рахівники” ж підтасували,
на душу взявши смертний гріх,
під “наших”, “любих”...
Результати
невтішні вельми:
бандюки
пролізли знов у депутати
і всі заповнили шпарки
в місцевих радах!
Дуже раді
і ті, “ненаші” вже,
і ті,
що стали “нашими”, —
при владі,
в гурті —
всі грїшники “святї”!
На зрадї виресли
й на зраду
завжди готові,
без ідей,
і щоб очолить підлу владу,
завжди знайдеться прохіндей!

* * *

Трапляються, звісно, іуди й паскуди
і просто недолюдки поміж людьми,
такими, як ми, — нас багато повсюди,
тож більшість суспільства складаємо ми,
прощенні та прості. Прийшли ми не в гості
до когось чужого, — свої до своїх, —
на покуті божім калинові брості
й колосся — на них помолитись не грїх;
не грїх похвалитись добром і любов’ю,
теплом подїлитись, згасити жалі
веселим вином, що не шкодить здоров’ю
всечесних людей на священній землі.

Жартома про невеселе

Єдина користь від протистоянь
двох опозицій без чітких позицій —
це розкриття секрету їх діянь
опозиційних: “В мене ти позичив
і не віддав!” “Та ні, це ти украв
чуже у когось! Я лиш справедливості
високу відновив, задля добра
ліквідувавши злочинів можливість...”
Нема порозуміння... Що ж тепер
ловити нам в суцільній каламуті?
Бодай би хоч якийсь міліціонер
Прикоськав цих суспільних баламутів!

Віртуальна подорож з чужини на батьківщину

На масштабній мапі світу
через лупу
я відкрив для себе крихітний
Беліз,
дещо більші Гондурас і Гваделупу,
й з Еквадору за екватор переліз.
Притомившись від такого
“автостопу”,
з паралеллю я схрестив меридіан
і “полунав” із Америки в Європу
через вічно-атлантичний океан.
Глипав оком через лупу я на мапу:
де ж ті Рими, де ж ті Відні,
чи хоча б
ті Варшави з Братіславами?
Від крапу
зарябіло в прилупачених очах...
Приземлившись до мапи носом —
через лупу
(кілька сіл необережно перетовк)
під кущем калини я мітлу і ступу
запримітив:
значить близько Конотоп!
Прозирай же, моя лупонько,
будь ласка,
визначай чітку орбіту, —
полечу
віртуально до реального Луганська,
в рідній твані свої рани омочу!
Доточу свої знання й летючий досвід
до програм регіональних земляків,
мож, поймуть,
як їм жилось погано досі
в глупоті і лопухах —
без “лупаків”...

* * *

Маю пенсію, рівноцінну
собівартості поросяти,
бо не вмю про Україну
на замовлення влади писати.
Та й ніколи вже не навчуся
торгувати своїм сумлінням,
бо й не хочу, —
і в цім ручуся
непродажним своїм поколінням!

Зостанусь самим собою

Хотів був, явитись
своїм — для своїх,
і нашим — для наших...
Та близько
лиш, був, підступив, —
пролунало крізь сміх:
— Куди з твоїм писком, хахлисько?!
вони ж лиш для себе — свої,
для сім'ї, —
спаношеністю своєю
витоптують всі намагання мої
боротись в гурті за ідею!
Міняю стратегію круто свою
на тактику ближнього бою:
один на один перед світом стою,
ідею прикривши собою.

* * *

Реваншистам не терпиться знову
після втрат і сопливих жалів,
всіх хахлів запроторити в хлів,
Відібравши і волю, і мову.
І в ярмо — калинову, тернову —
запряжуть, як безмовних волів,
переорювать обшир полів
на толоку відстійно-тирлову.

* * *

Вже нічого ділити — все поділено:
життя і смерть, неслава й забуття...
Приморений останніми подіями,
заснув у тупику мій паротяг.
В усі кінці — мовчання без пояснення,
бо що писати без коментарів,
яких — нема?! Я з роздумами власними
не справлюсь. І ще дужче постарів.

2006 р.
м. Луганськ

Микола
Ночовний

Ми — із голоду

Духовні ми — голодоморці,
Безрідні блукавці в мороці.
Одне лиш в благальному кроці:
“Мамо-о-о-о...”
До матері власної,
До Матері Божої: “Мамо-о-о-о...”

* * *

Лежали в полі колоски.
Об'їждчик бив нас.
Ми — з торбами.
І ми чомусь благали: “Мамо...”
Хоч в нас усіх померли мами,
Але, щоб так не бив об'їждчик.
Було тоді нам невтямки,
Що мали й ми також умерти.
О, золоті ті колоски:
Ви з гербу взяті колоски,
Чи з відстані життя і смерті?!

* * *

* * *

В дворі — могила.
Зламана калина.
Годинник зупинивсь.
Німує час.
Лиш з-за вікна
Вмираюча дитина
Очима голоду
Вдивляється у нас.

* * *

Я із праху страждених.
Мене не зварили в окропі.
Втратив голос, ім'я, віковий родовід.
Не сльозами —
ропою душа моя кропить і кропить
Здавна славний,
знедолений мій український нарід.
Він із вічності. Він, як не втрачена доля.
Мова древня і пісня із тисячоліть.
Я себе пам'ятаю ще скіфом із Дикого поля
І слов'янську свою на півсвіту розквіт.
Поплатився... дроти. І нужда, і німота.
Гайвороння кавчить. Пси скаженні гарчать.
Та ж розвиднилась синь, зацвіла позолота
Й триєдина,
Господня народу вернулась печать.
Ми — із голоду! З експериментів жажітних!
На порозі нового століття із пекла втекли.
Є вже справжні сини.
Ми ж не євнухи і не бездітні.
Хоч до сонця й не звикли.

* * *

Взимку — душа на зламі.
Вгамовують білі гами.
Вина і горілки грами, —
Як холодно!
Як голодно нам, —
Ми правнуки голодоморців.
У кожнім втікаючім кроці
Воляння:
“Мамо-о-о-о”.

Коли вже голод у селі,
Для чого руйнувати церкву?..
Серцями й розумом отерпли
Вчорашні діти ще землі.
І до життя і знань уперті.
О, Боже, стань же на землі
Супроти зла, супроти смерті!
О, Боже, кісточки в золі,
А тіло — людоньки ж вони! —
Обдерте...

* * *

Зійшлись біда і лобода
В історії на перехресті.
Мовчить Європа. Навіть не шелесне
Той стяг, що здійняли на Євересті.
Дивується лиш лобода:
Чом руки страдницькі до неї так біда?..
“Ой, горечко!..” — тужливе поголосься.
“Ой, лишенько!..” — ніхто і не сплакне.
“Ой, дітоньки!” — В непам'яті невід.
Кому ще не болить це “не...”?!
Пшеничне — ситості колосся,
Біду тоді — не тільки нашу — обміне.
Хтось там не розуміє ще мене,
Мовляв, ну що там, втратив рід...
Біда українська є бідою бід
І, може втрапить кожен
В цей пекельний слід.
Біда-село полтавське Ромодан,
Якщо конкретною.
Але ж таки — безадресна біда.

* * *

Орали чорнозем.
Яке велике груддя!
34-й був.
Село знов заселили.
Все теж у центрі —
Сталіна погруддя
Й — переселенців велелюддя.
Лиш двоє юродивих,
Це, як завше, у селі,
У дзвони били.
О, як вони жаліли,
Як любили
Тих,
Котрі учора ще живі були,
Хто з ними був.
...Орали чорнозем,
А юродиві — в дзвони били.

* * *

Запалю свічу.
У склянку горілки наллю.
Пом'яну.
Через мене їх болі течуть.
Й, мов би, прадіда голос почув:
“Як же ти, правнуче?
Чи не втратив українську честь?..”
Я ж, відчувши вину,
Ще, і ще раз-пом'яну,
В безвість доль і життів запірну, —
Пом'яну.
На могилі ягіддя калин заторкну —
Пом'яну.
До волось діточок і — свою сивину, —
Пом'яну.
Азм я є,
У мені, наді мною встає
Горе нашого люду,
Як сьогоднішнє горе моє.
Запалю свічу
І мовчання ХХ віку
Болем серця перемовчу.

* * *

Простенька задача, одно в ній питається:
Чому матері від дітей відрікаються?
І діти чому від батьків відрікаються?!
Немає у світі страшнішої мсти...
А все почалося-звергали хрести,
І син — проти батька,
а брат — проти брата, —
То все не безслідно, сьогодні — розплата
За голод! За смерть! За одвічне сирітство!
О Боже, прости їх за... Людоїдство.
За зраджених, зречених, за убійних...
Заплющусь: розп'яття на муках огнених
Заплющусь: і знову, знову ввижається,
Що рід від рідні і від землі відрікається.
Безрідні Івани... І землі безплідні...
З колін не звелася ще Совість і Гідність.

Ще не настала пора милосердя.
Душа до душі щоб, а серце — до серця.
Та, кажуть, хтось бачив провіщення знак,
Який над прийдешнім не вис, а укляк...
Не вірю, що вигадка то спересердя,
А вірю: настане пора милосердя.
Покута покут і прощення прощень
Живими озонним проллється дощем,
І стане і змістом життя і осердям
Пора Милосердя. Пора Милосердя.

Реквієм

Голод очі гасив і — висмоктував сили.
Збиткувалася влада:
дивись, ще не вмерли...
Якби всіх поховати у спільну могилу —
Була б вища вона за Говерлу.
Якби сльози — до краплі — зібрати усі:
Материнські, дитячі, сирітські, —
Заштормило би Чорнеє море
Й — вийшло б з берегів.
А вони ж — сіль землі
І — совісті сіль...
Плани, хто ці здійснив людоїдські?!
Невпокорених, хто,
Відібравши зерно, упокорив?..
На — Голгофу! —
Водала червона епоха.
Україна вмирала.
Воскресла, — не вмерла!
Дом Любові — веління Господнє — звести
Й — щоби вищим він був за Говерлу!
І підносячи стяг золото-синій,
Ми говорим:
Сьогодні ми вільні і сильні
Але будем вовік пам'ятати
Убійних,
Й життя в кого так,
Наче спалах.
Нас не вбили кати.
Нас Іуди також не приспали.
Ми співаєм: “Україна — не вмерла!”
Хрест на душу — не маємо мсти.
Україні ж — за тих, хто не встиг долубить,
Мрію звершить не встиг, —
За усе! За усіх — цвітом щастя цвісти!
Чому вродила так погано лобода?
Чому калачики погано так вродили?
Голосить Терпелиха: “Ой, біда...
А з чим же я до — до баби й діда,
До матері і батька.
Братів, сестер,
До діток, — З чим же на могилу?..”
Тяжіють над душею болю брили.
Червоні зловтішаються горили...
Чому матеріальне нас приспало так?!
Чому на Україні
не встановим спільний Хрест?!
Чом — разом: “Ще не вмерла в Україні...”
І, порізано: “Христос воскрес!”

м. Луганськ

Олександр
Печора

Скарб дитинства

Я давно вже натхненно думав:
підготую для квітів клумбу!
Враз мені дивний скарб відкрився —

наконечник стріли з дитинства.
Жерсть легка, не іржава й досі,
тільки трішки гачечком носик.

І, здалося, то я ще вчора
(хоч минуло вже з гаком сорок)
насував на очеретину,
наче носика Буратино.
Тримав лука, як зброю путню,
бо летіла стріла в майбутнє.

Скільки стріл по світах блукає!
Та оця мене тут чекає.
Пригадалося так багато!
Як була ще тут біла хата...
Як же ми запускати вміли
з братом-вітром летючих зміїв!..

П'ятдесят вже. Якби ж — піввіку.
Як же солодко. Як же гірко...
Гріє серце стріла з дитинства —
мрія хлопчика богатирська.

Рідне хатнище завжди близько...

Планетонька

Сережки влітала в коси
беризонька за двором,
коли проводжав у космос
Гагаріна космодром.
Відчула обійми сина
планетонька голуба.
Яка ж то велика сила
космічного голуба!

ЯБЛУКА НА ВІТРАХ

Раділи старі і діти,
летіла по світу вість.
Мене ж повели на мітинг —
читати свій перший вірш.
До церкви, чи ж то — до клубу
із банею без хреста.
Було там багато люду.
Вірш проклятим, певно, став.

Ні разу у тому храмі
я більше не виступав.
Давно відлітав Гагарін.
Клуб церквою знову став.

Нехай зорельоти линуть...
Та в серці моім — журба.
Лиш тільки б гойдалась мирно
планетонька голуба.
Лиш тільки б усі дороги
крізь душі, серця, уми
з порогу вели до Бога.

Щоб люди були людьми.

* * *

О, незабутній час,
студентства плин нестримний!
Симфонія Карпат
в устах вітрів і рік
і той ранковий вальс
у мові голубиній
пригадую стократ.
Їх у собі зберіг.

Пройшла палка пора,
коли зустрів я зрілість,
творіння гончарів
вкладав у серця ритм.
Та все, що увібрав, —
взірцем лишив на вірність,
на розчерки доріг
і в поривання рим.

* * *

До всього треба дотику душі —
корінням — в землю,
крилами — у небо.
Де вічний пошук,
там нема межі.
Там вічний рух —
життя потреба.

* * *

Іду в казковому полоні.
Ось яблуні, що я садив.
Вклоняються мені в долоні
достиглі сонячні плоди.
Дерева, — мов птахи величні.
Тулюся до тепла їх крил.
Вони мене у вирій кличуть —
у інтернатський колектив.
Ось верби розпустили коси,
берези й клени шелестять.
Мені здається, то ще й досі
тут “однокашники” шумлять.
Бібліотека, книги-сестри...
Мій вихователь! Упізнав.
— Сашко, це ти? — питання перше. —
Ну, як життя? І ким ти став?
— Додому, татку, я приїхав...
Мов рідні, міцно обнялись.
Поміж дорослих чоловіків
розмови про життя велись...

* * *

Як сталося, —
ніхто не зна того...
Та тільки і тепер говорять люди,
й, напевно, довго буде чути всюди
про дивака
відважного,
крилатого.
Зосталась скеля,
ніби пам'ятник.
Відлуння доліта, —
віта атлета,
що вільним вітром
молодого лету
над прірвою гойдається,
мов маятник...
Зібралися творці з гітарами.
Готують крила,
коригують плани.
Здіймаються,
кружляють
дельтаплани.
І трави, й хмари
тішається
“Ікарами”.

Крилата доля

Як виростав,
у снах, наче птах,
часто літав над хатами.
Де б не бував,
не забував
рідне гніздечко жадане.
Ну й мастаки
в нас парубки!
Ой і гарнющі дівчата!
Квіти цвітуть,
діти ростуть,
гарно щебечуть внучата!
Друзі мої,
в рідні краї
часто вертатись годиться.
Солоно жать,
солодко мать.
Хай не міліє криниця.
За небокрай
сонце сіда.
Крила розправила доля.
В повені літ
вабить політ.
Радо вертаюсь до поля.

Рідне поле

У поле йду.
Отут лишило слід
моє дитинство.
Тут стрічаю схід.
На трави падаю,
на маковий рубін,
очима — в небо,
в теплу голубінь.
Сміється сонце
росами полів.
До хмар уперше
звідси захотів.
Відчув отут я
зоряний політ,
у дивних росах
хліборобський піт.
Краплини долі
в пісню перелив.
Вагомість чую
в колосінні нив.
Жагою ранків
повняться літа.
Все, що здобуду, —
цій землі віддам.

Хлібодари

Поезія — від польових доріг.
Поезія — від чистої криниці.
Ім хлібний степ вклоняється до ніг —
колосья стигле сонячно іскриться.

Така буденність — то провісник свят.
У ній робота закіпає потом.
Збирають хліб —
землі найбільший скарб.
Прадавня суть поезії — робота.

Для них найліпше слово — Урожай.
Вони його в неспокої діждали.
Для наречених буде коровай
і тепле слово — щедрим хлібодарам.

* * *

Смерка.
Втомився вітер у діброві.
Принашкли коники вечірньої пори.
І тільки краплі
падають
згори
та місяць
хитрувато сунуть брови.

* * *

Яблунова віхола
у саду —
пелюстки рожевії
у меду.
Гомонять під стріхою
ластівки,
крилами черкаючи
об шибки.
Хато моя, хатонько —
білий сум,
я тобі печаль свою
принесу.
Колискову пісеньку
щоб почуть —
журавлем-журавликом
прилечу.
...Опадають яблука
у саду.
Я до тебе, саду мій,
припаду...

Провидіння

Низько-низько
опускались дикі гуси.

Диво-птаха сіла
чиста, наче сніг.
Рідну душу в сні провіснім
стріти мусив.

Впізнавав,
але повірити не смів.

Мандрівниця
наче вже клювала зерна.
Поруч зграя рудо-сіра —
де й взялась.
Милувала біла гуска
рідну землю...

Не помітив,
як у небо здійнялась.

Не вмовкає крик душі
у високості...

Провидіння
чи провідини мене?
То невже ж вона
прилинула у гості
попередити про дивне
чи страшне?

Чуття батьківщини

Не повернувся ти.
Прости.
Так мало ми були знайомі.
Ти землю рідну захистив,
а для родини — невідомий.

В далечині дожив.
Один.
І душу думи обпікали.
З безбатьківщини від біди
по долю діти утікали.

Стежки тернисто пролягли.
Щемить те давнє горе й досі.
Тебе не ми не вберегли —
було життя, як вічна осінь.

Була зима, як давній гріх.
А пам'ять променить дитинно.
Й тоді я бачу разом всіх
І чую подих Батьківщини.

* * *

Закучерявів на межі щавель.
Тріпоче вороному гриву злива.
Полоще яблука...
Цнотливо пахне нива...
Зліта у вирій срібний журавель.

Спадок

Тоді, як пільги ще були
й користувались ними люди,
а ті, що били себе в груди,
ще й зверху “вибити” могли, —
вважали батька* диваком.
Не добивався він мундиром
ні телефону, ні квартири.
Як всі, стояв за молоком...

Похоронили без промов...
Довкруг усе куцішим стало.
І цокає у спадок “Слава”,
мов серце, сповнене добром.

* * *

З-за хмари місяць визирає,
моргає в дзеркалі ставка.
Над буйнолистям-буйнотрав'ям
ще соловейко не змовка.

Радіє й журиться серденько —
прекрасне лігечко мина.
Милується
і швидше тенька,
щоб дивуватися сповна.

* * *

Матінка-маківка між терном...
Де пелюстки твої, де зерня?

Мати красу віддала дітям.
Німбом на скронях туман квітне.

Маки гойдають рушник мамин.
Шепчуть у тишу:
“Побудь з нами...”

Покинута хата

У червонім намисті вишня
зустрічати гостинно вийшла.
Хвіртка скрикнула.
Скрип той — подив.
Чи то гість?
Чи вернувсь господар?
Ні стежини. Спориш та м'ята.
Похилилась старенька хата.
І здалося, дивились скося
вишні, яблуні, абрикоси...

Нічне

Схилились мальвові вінки
на хату —
пам'ятник чеканню.
Скриплять обвітрені хвіртки,
протяжно й болісно зітхають.

Ой не чужі вони мені —
двори,
неначе кладовища...

Покинуті, мов по війні,
колодязі, хати і вишні.

А земляки повимирали
або до міста подались.
Давно городи не орались...
Та це ж недавно,
не колись!

Торкаюсь звалених воріт.
Невже зозуля відкувала?
Невже земля відвікувала?
Чужою стала...
Де ж мій рід?

Зростають, слава Богу, діти.
І в селах родичі ще є.
Але ж чужіє нічне!
Лелекам нікуди подітись.

Мене, заблудлого, прости.
І сили дай звести оселю.
Щоб воскресити рідну землю
і лелечат-внучат ростить.

Байдужість

Полола тітка буряки —
шкребла сапою...
Тяглися змолоду рядки —
була рабою...
Співала й плакала. Всього
було доволі.
Колгосп (чи як там ще його?)
щодня неволив.
Стьобала доля... Щем дощем
за чоловіком.
А їй стрічатися іще
з пенсійним віком...
Якось в лікарні кілька діб
гляділа матір.
За те дотації на хліб
лишив бухгалтер.
Могла в заяві попросити
людців лукавих...

* Батько — інвалід I групи ВВВ.

Та краще вже поголосить
між буряками.
Не варто клопоти усі
нести в правління...
Ще можна жити у селі.
Було б терпіння.
Раділа: "Хтось поздоровляв
із ювілеєм.
А ще "Козачку" замовляв
в Лубнях для мене".
Казала: "Сердитись дарма.
Звідкіль їм знати,
про те, що радіо не гра
у мене в хаті".
Тяжка хвороба до села
прилипла дуже.
В могилу півсела звела
б а й д у ж і с т ь .

* * *

На Покрову в малім селі
клуб відкрили.
І товар завезли, й пісні,
й говорили.
На Покрову, як повелось,
храмували.
"Гей, співай, козаки!" — здалось,
всі співали.
Завітало гостей тепер,
як ніколи.
Жаль, що вранці якраз помер
дід Микола.
На Покрову столи довкруг
асфальтівки.
Храм сьогодні, а похорон
з понеділка.
Старий конюх закурює,
крутить вуса.
"Нема коней. І родичів...
Та кріплюся".
На Покрову в селі краса...
Плачуть вдови.
"Нам би в город автобуса,
до зубного б!..
І онуків провідати,
й нащот пенсій —
поміняти якісь справки
у собезі..."
На Покрову з'їжджаються
храмовії.

А потому — в малім селі
вовки виють.
Як до клубу збираються
парубійки, —
нема навіть причини їм
зчинить бійку.
Гей, дівчата, мов горлиці,
не баріться,
в свої рідні околиці
поверніться!
Буде й газ і гулятимем новосілля.
А найбільше радітимем на весіллі.
А як діток хреститимем, —
свято знову.
Нову церкву відкриємо
на Покрову.
Дай же, Боже, нам кращую
долю мати,
гарну пісню козацькою
всім співати.

Місячна соната

*Присвячую славному землякові,
народному артисту, композитору
П.І. Майбороді*

Ще постріли околиці гойдали.
Весняний вечір сутінки стелив.
Червонозоряні бійці ступали
в німі німецькі стомлені тили.
Безлюдний дім,
зачинені віконця.
В кімнату,
де давно ніхто не жив,
впустили воїни шматочок сонця,
і свіжий вітер тишу ворухив.
Телефоніст Платон
спинивсь раптово —
рояль — мов диво!
Постріли мовчать.
Бетховена погруддя мармурове...
Палають пальці...
Клавіші звучать.
Полинула мелодія журлива.
З глибокого прокинулася сну
кімната,
у хвилини ці щаслива,
неначе хто впустив сюди весну.
Заслухались, замріялись солдати —
домашнім затишком оселя віддає.
Звучала владно "Місячна соната"...
І кожен, певно, думав про своє.

Платону бачилось безкрає поле,
село і верби над ставком стоять,
полтавський шлях,
уздовж — стрункі тополі...

І мати...
Линь, сонато! Линь стократ!..

Вже музика заповнила кімнату,
і стало невимовно тісно їй.
Через віконниці і вулиць варту
злігала музика на тлі руїн!..

Незвично, несподівано звучала
соната після бою в тиші тій.
Зі сховища в магічному мовчанні
йшли постаті,
мов привиди нічні.

Коли ж завмерла
вже й остання нота,
старенький німець
ближче підійшов.

— Як же це так?
Воюєте ви проти,
а німця музику граєт карашо?

— Не проти Гейне
і не проти Баха,
Бетховена чи Шіллера війна.
Проти фашизму, —
мовив автоматник, —
воюємо.
Війна — його вина.

Платон мовчав.
Бо думкою полинув
в своє село,
яке згоріло вщент.

Вже не ступати шляхом тополиним
загиблим друзям.

Невимовний щем
озвався разом з пострілом гармати.
І кожен думав про своє стократ!

Солдати мовчки поспішили з хати.
За матір!
За сонату!
В бій, солдат!

Тітка Параска

— Тітко Параско, що вам допомогти?
Важко ж одній вправлятися...
— Мій помагайку, спасибі. Спочинь.
Адже тобі лиш п'ятий.

— Тітко Параско, а ви все одна?
Ще не вернувся дядько...

Гірко і важко всміхалась вдова.
Сльози кропили грядку...

* * *

Мов дідугани, сиві явори
над шляхом кладовищенським
застигли.
Голодна тічка з буйним вітром
скиглить.

І дощ пере.
І густо кучерявиться спориш.
Посеред двору погріб бовваніє.
На залишках воріт —
підкова мріє.

І дріж бере.

Удовиний острів

Тут лавочки давно нема.
Господарює вже зима.
А на горіщині старій
прикутий ящик.

На хвiртці — зірка жерстяна.
Хто тут живе — не кожен зна.
А ще — висіли ліхтарі.
Забули й нащо.
Колоча темінь. Ні листів...
А до дітей не долетить.
Стоїть під хатою ослін,
присісти просить.

Світанок розбудив усіх.
Ворота настіж.
Чистять сніг...

І двір осиротів, осліп.
Труну виносять.

Хуторянка

Б а л а д а п р о д о л ю

В глухому хуторі жила
стара-старісінька бабуся.
В світах історія гула...
Про неї білий світ забувся.

У пам'яті бабуся та —
минулого століття спогад.
Природа дика, мов свята.
Отут зустріти можна Бога.
Частенько згадую той рай.
Тут довелося опинитись.

Прямцем до рідних добиравсь.
Зайшов у двір води напитись.

Тут огорожа — зайва річ.
Як буйно квітли-пахли вишні!
З хатини білої навстріч
усміхнена бабуся вийшла.

— Гостей давненько не було.
Мо', молочка?

Он, бачиш, мека...
Там за городом — джерело.
Он там, де кружеля лелека...

Вода пречиста, дивний смак.
Яка тоді була природа!
А як привільно квітнув мак...
Блага яка була погода...

Бабуся цюкала хмизок,
в плиті надвірній щось варила.
— То, кажеш,
навпростець зайшов?
І говорила, говорила...

— Я зроду в місті не була.
Тепер і зовсім не годжуся.
Отут від роду прожила.

— Бабу, як звати вас?
— Маруся.
Немов на Марсі космонавт,
пісень співаю та журюся.
Посеред світу тут одна
тихенько Господу молюся.

— А скільки літ вам?
— Та мені
ніколи не жилося ловко.
Неначе галка на ріллі.
А посивіла — в голодовку.
Повимирало півсела.
З моїх нікого не зосталось.
То небо кару посила.
І у війну “нареготалась”.

— Набідувались?
— Що казать?
У тридцять третім надивилась,
як заставляли помирать.
А німці в хутір не з'явилися.
Стояли поруч. Ну то й що?
Хати не стали руйнувати.
А от коли москаль прийшов,
то заходився грабувати.
Той визволитель-окупант
забрав курей, корів — тим паче.
Страшніше не траплялось банд.
Та що казать, Господь те бачив...

— А чоловіка й не було?
— Ото якраз перед війною
побралися. Пішов на фронт.
Вернувся сивим старшиною.
І вдома враз помер від ран.
Он за садком його могила.
Лише її я вберегла,
а інші всі — ріллею вкрили.

Карнач — пихатий зубоскал,
трофейну, гад, гвинтівку
сцапав...

То теж був капосний москаль,
триповерховими кацапивсь.
Коли теплилось кілька хат,
всі разом якимось доживали.
Судилось — по обох світах.
Тепер одна. Всього буває...

Оце подужала сарай,
держу таку-сяку худобу.
І пекло тут, і рідний рай.
А кажуть, вже перебудова...

І що коли кому гряде...
Не всім однаково живеться.
А радість — бачити людей.
Буває, й радію озветься.
Щось чую про нове життя.
І відчуваю, й трішки бачу.

Хоч помагає каяття,
та в самоті частенько плачу.

— Чи ж хтось таки вам помага?
— Найбільше — Бог, за віру в нього.
Спасибі, що дровець врубав,
і дякую за добре слово.
Чекає кожного вінець.
На долю сердитись не треба.
Йти шляхом, а чи навпростець, —
підкаже і розсудить небо.

Буває, що нема й гроша,
і дуже вже на серці млосно...
Але на місці ще душа.
І носять пенсію колгоспну.

Якось ходила до села
казенного купити хліба.
Ще з осені як залягла,
то й зиму ледь не всю боліла.

Найбільше дошкуля зима.
Радію, коли сніг розтане...

Вже й назви хутора нема,
та хуторянку пам'ятаю.

Балада про діда Гната

Ще Сула не розтала,
а душа — відліта...
Діда Гната не стало.
А прожив він до ста.

Нелегкими шляхами
між вітрами ходив.
А село було — храмом.
Щедро долі годив.

Від Дніпра і до Праги
шлях проліг бойовий.
За відвагу мав шану.
Вік — в колгоспі робив.

Факт: ефрейтор Муравський
з фронту скарбу узяв —
для рубанків-струганків
півмішка залізяк.

Бо додати віку
вмів оселям усім.
Півсела його вікон
й досі дивляться в світ!

Мав небесну іскринку —
вправно столярював.
До сторіччя він скрипку
для душі змайстрував!

Гнат не ойкав ніколи.
Хоч жилосьь — не меди.
Півжиття порав бджоли, —
мед водився завжди.

Мо', й тому в нього стільки
не було болячок?
Раз — боліла печінка.
Раз — у ногу гвіздок.

І було, — подивуйся:
скрипку візьме мастак,
підфрантить сиві вуса
та як вдарить гопак!

Не втече, було, тісто,
коли хліба спече.
Смачно вмів попоїсти.
Знав і міру, і честь.

І попоратись впору
дід проворний встигав.
А як внуки до двору, —
ввесь куток не вгавав!

Кожна зморшка світилась
життєдайним добром.
Йому б жити годилось!..
І ціни б не було.

Рідко дід був у місті.
В неба ради питаю.
“Сільські вісті” провісні
здавнелезна читав.

Не ганявся за возом.
Власні погляди мав.
Спершу голос Морозу
на підтримку віддав...

— Бандюковичу — дулю.
Ну вже й ірод такий!
Вірю Юценку, Юлі.
Треба їм допомгти.

Як було б усім паші, —
не ревіли б воли.
Дуже радий, що наші
врешті перемогли!

Та якби ж не мішали...
Скаунів запрягли, —
ради слави держави
багатезно б змогли!

На омріяне жито,
теплий вітре, повій.
Як же хочу пожити
я при владі новій!

Повесні буде літо
і трава в молоці.
Будуть в пахощах мліти
мальовничі Хитці.

От би вулики власні
доробити в момент.
Приїжджайте на Спаса, —
буде сонячний мед!

Діда Гната не стало.
Світла пам'ять жива.
Від причілка до ставу
зеленіє трава...

Вітер хвiрткою скрипне, —
в путь новий вируша.
Озивається скрипка,
мов нетлінна душа.

* * *

Скриньку стару фарбували.
І здивувалися — лист!
Ще не забулось: колись
повною скринька бувала.
Пам'ять — болючий дурман...
Сумно впліталася вістка
про незабутній Афган.

Про нерушимий Союз,
про непорушні кордони,
праведну магію дому,
про берегиню свою.

“Веснами плаче берізка.
Знаю, зітхає протез.
Баян — проти болю протест.
Хай не змовка українська!”

Пироги й узвар давала мати
для годиться.
Та сусід забув...

Ще й тепер гойдається на чатах
сивий сонях — виклик забуттю...

Будемо онуків зустрічати.
Разом куштуватимем кутю.

Кутя

Щастя — коли немає нещастя.

Народна мудрість

У різдвяний довгожданий вечір
(вже на покуті поставили кутю)
завітав у новомоднім френчі
наш сусід на прізвисько “Утюг”.
— Драстуйте.

Ну, як ви здесь живьоте?
Шо там обещает мер? О, ес!
Налівай, хазяюшка, кампоту —
малость пріполощім “Мерседес”...

У голоднім повоевннм році
(не вдалося стерти забуттю)
по вечірній мерзлій поволоці
я носив хрещеному кутю.
Він стрічав, щасливий, біля печі,
що світила жерлом у вікно.
Був святим для нього

той святвечір,
бо дітей у нього не було.
Всі померли

в лютім тридцять третім...
Він живим лишився, бо “сидів”...
І не раз дивився в очі смерті
за десяток житніх колосків.
Ще б сидів у тій “казенній хаті” —
виручили клятї вороги:
під Берліном вже у сорок п’ятім
він лишився правої ноги.

— Добрий вечір! Як живете, татку?
Він сміявся у вечірній млі.
— Не меди, та краще, ніж у танку!..
На новій пострибував гилі*.

— Ловка, правда ж, ловка? І легенька.
От би ще жовтенький обідець.
А на низ би гуму, щоб товстеньку.
А сюди — фабричний ремінець...

Важко і мовчати, і кричати...
Танк і дядько. “Мерседес”. “Утюг”...

* Гила — саморобний протез.

* * *

Не літаю вже у снах понад хатами.
Вже і внучка доросла до “Букваря”.
А колись частенько марився Хоттабич
і благав я в нього диво-корабля.

Щемно осягаю даль безмежну.
Білу хату не вдалося зберегти.
Обійняти б мені вулицю найпершу,
де наснилися рожеві береги.

Сон приводить в рідний двір
у день погожий.
Бачу в травах говірливих малюка,
що на тата, наче дві травинки, схожий.
Чую, мати молода його гука.

І біжить він через кладку та до хати
по кудлатому пухкому моріжку...

Просинаючись, силкуюсь пригадати
неповторну пору гомінку.

* * *

Як пахнуть прабабусині борщі!..
Аврамівка зоветься ще Новою.
Зістарілась. Зосталася вдовою.
І досі йдуть чорнобильські дощі...

Ділюся смутком із самим собою.
Дитинством пахнуть пам’ятні борщі.

* * *

Побіля ферми — крайня хатка.
Тут прабабусенька жила.
Як гостював, вона дала
мені на чоботи десятку.

...Ще обдирали ми лозу:
плести корзини бабця вміла.
Вона постилась і говіла.
Їй подарувала ще...
сльозу.

* * *

Відлітають журавлі,
 відлітають.
 Тануть жалібні ключі,
 душу крають.
 Залишають рідний край,
 залишають.
 Та травинку кожну хай
 пам'ятають.
 Що було, те відцвіло
 променисто
 і зажурено лягло
 падолистом.
 Журавлиний клин печально
 зависнув,
 мов розірване вітрами
 намисто...

* * *

Повз церкву й тік
 у Вергунах
 іду до матері хрещеної.
 Із-за лісочку вирина
 райок з хатами-нареченими.
 Ген — милі Стайки.
 Подивуйсь.
 Які сади тут! А городина!
 Як пахнуть трави!
 Та роззуйсь.
 Краса яка!
 Й не все ще сходжено.
 Коноплі. Млин.
 Столітній дуб.
 Конюшня. Череда толокою...
 Комора. Клуня. Кузня. Клуб.
 І вусачі пихтять махоркою.
 Побігти б швидше до води, —
 там щученята і в калюжі є.
 “Дивіться! Ось ідіть сюди!”
 ...І лица сяяли натруджені.
 Тут був звичайний дивокрай.
 Як майже скрізь.
 О, рідний роде мій!
 І гай там був, ну просто рай!
 Які птахи!..
 Не бачив зроду більш.

Сиротина

Пропливли журавлики:
 “Ой курли!”

Та й на крилах серденько підняли.
 Сиротливо линуло у журбі:
 “Я чекати милого буду вік”.
 Здійнялися рученьки над літа.
 Та журавлик-ладик не поверта.
 Не судилось долею два крила.
 І звелась тополею край села.
 Мріялось і марилося... Не збулось.
 Доки й блискавицею зайнялось.
 Та й злетіло піснею: “Ой люлі!
 Прилітайте журлики-журавлі.
 Небо над тополею обійміть.
 А дівочу доленьку не виніть.
 Пісню цю на крилоньки підійміть
 понад Україною в цілий світ.
 Розшукайте милого журавля.
 Доки ж сиротиною буду я?
 Може, ще повернеться до села,
 де чекає доленька без крила...

* * *

Позлітались журавлями
 в край прарідний.
 Роздивлялися руїни України...
 Швидше поминки справляли,
 не весілля —
 “іноземці”
 з Білорусі та Росії.

* * *

Як же швидко минають літа!
 Отепер над усе болить нам:
 материнська свята доброта,
 материнська свята молитва.

Вишиванки мамині

Ранок затуманений
 стеде теплий сум.
 Вишиванки мамині
 березню несучи.
 На сріблясті котики
 крапельки мрячать.
 В моє серце зморене
 лебеді ячать.
 Спомини гаптовані...
 Крапля на щоці.
 Впали на чоло мені
 срібні промінці.
 Подивуйся, братику,
 на барвисту гладь.
 Вишиванки мамині
 лагідно погладь.

Лукавцю

Я тобі сьогодні не повірю.
Про мою долю не стогни.
Руку дай, бо падаю у прірву.
Не даєш, тоді хоч не штовхни.
Тільки не марнуй мене в напрузі.
У вчорашнє коло не мани.
В хитрих лабіринтах псевдодрузів
світло не від сонця — тумани.
Хай мене жбурляє долі вихор,
обпікає скроні сивина...
Подивись — це свято, а не лихо —
вільного польоту дивина!

Собою збутись

Говорила мені бабуся:
“Так живи, щоб собою збувся.
Бо тому ми на світ родились,
щоб робити те, що судилось”.
Нагадала стріла дитинства,
як я стати хотів артистом.
Й не шукав собі Голівуда.
Роль найліпша — собою бути.
Справжня роль, головна,
найтяжча —
в білім світі плекати щастя.
Відзеркалюю в спраглі душі
свій неспокій і небайдужість.
Щось збулось,
що не зможе кожний.
Хоч за фахом — лише художник.
Не лечу, — йду, кручу педалі.
Заробив... інший бік медалі.
Та засвоїв найкращим чином:
добрий вчинок —
мов відпочинок.
Світ невинно стає жорстоким.
Й добрі люди — по різні боки.
Як не є, не покину ниву —
засіваю й жниву — з ними.
Годі плакатись, сором — нити.
Різні ми, та пора ріднитись.
Не цураймося дому-хати.
Доки ж матір'ю торгувати?

* * *

Повниться над вінця
доля українця,
потом і сльозою
поле полива.

Та свайби справляєм
з пишним короваем.
Згоду родоводу
доля сповива!
Рідний край плекаймо,
про нащадків дбаймо.
Щоби квіт не в'янув,
в світ не відлітав.
У свята і в будні
добродійні будьмо.
Радуймося, країни,
вік новий світа!

Спогад про калину

Стою на вежі, мов на небі.
Навкруг — Парижу далина!..
Чого, здавалось би, ще треба?!
Додому думка долина.
Які б красоти не манили:
Лувр, Третяковка, Ермітаж, —
рубін української калини
в уяві бачу повсякчас.
З дніпровських круч у світ мінливий
так пильно дивиться Тарас...
Найбільше — вдома я щасливий.
Тече Сула — о'кей, гаразд!
Люблю Париж, і Рим, і Пітер...
Які б вершини не долав,
а пам'ятаю — чий і звідки.
І Лису гору у Лубнах.

Ріднокрай

Гуркочуть вагони
підковами літ.
А серце воркує жадано.
Ось-ось до воріт,
до порогу, де рід,
де вірність моя Ромодану.
В безмежнім екрані
з вінком голубим
знайомі барвисті колони —
акацій і кленів зелені чуби,
духмяні букети бузкові.
Можливо, я знову
зійду на перон —
зустріну старих своїх друзів...
“Стріла” полетить
голубиним пером,
а я до вікна притулюся.

У сивім небі стогнуть журавлі, —
в польоті, але завжди на розпугті.

Єдиний Боже, всім нам поможи.
Дай волі й духу поскидати пута.
Завітний шлях до себе покажи.
І сили дай — завжди собою бути.

* * *

Трапляється всякого болю.
Та гояться рани любов'ю.
На правду не сердіться, мамо.
І не переймайтеся марно.
В любові живіть терпеливо.
Одвічно вона справедлива.
Для щастя, ви ж знаєте, мамо,
потрібно багато й так мало:
у кожному подиху й слові
потрібно хоч трішки любові.

* * *

Повік тебе не зможу розлюбити,
душа моя, омріяна надіє.
Серденько бідне мліє і щемить,
у леті літ і тужить, і радіє.

Красиве й нелегке життя довкруг,
цікаве і нудне. Караюсь-каюсь...
В моєї долі є надійний друг.
І я тебе, одну тебе чекаю.

В судьбі моїй по-всякому було.
А що не так — нічого я не хаю.
І відцвіло, і знов буя зело.
А я завжди тебе одну кохаю.

Нетлінна пісня

Між трав мелодія лилась
легким солодким ніжним трунком.
Вона тоді мені збулась
жаданим першим поцілунком...

Тьмяніють барви у житах.
Буває солоно і гірко.
А та мелодія зліта
то тихо, то занадто дзвінко.

І досі душу дошкуля
далека паморока літа.
Вже й осінь спомини кружля,
вкриває паморозь палітру.

Стискає рама. Та дивлюсь
на пошрамовану картину.

Роки, мов пелюстки, тулю,
у тепле літо плину-лину.

І досі солодко щемить
ота мелодія чарівна —
нетлінна веселкова мить,
довічна пісня солов'їна.

Тьмяніють барви у житах.
Буває солоно і гірко.
А та мелодія зліта
то тихо, то занадто дзвінко.

* * *

Незрадлива історії суть —
невичерпна
цілюща криниця.
В ній взаємність людська
промениться,
осідає на дно
каламуть.

Нев'янучий букет

Привітно усміхались квіти
і шепотіли пелюстки.
У пахоцях гойдався вітер,
ледь-ледь торкався до щок.
Хилилося пшеничне плесо.
Мовчала Мавка польова.
Тулилась ніжно до букету.
Свята... І зайві тут слова.

У незгасаючій уяві,
що випромінюють рядки,
букет нев'янучий буяє.

Нехай говорять пелюстки...

Вальс чекання

Запашний вітерець пряде
з буйноцвіття чарівний вальс.
Це, напевно, і є Едем.
Тільки як же мені без Вас?

Старовинний п'янкий романс.
Приміряє весна фату.
Кружеляє натхненно вальс.
А я Вас виглядаю тут.

Пелюстковий весняний вальс —
молода заметіль в саду...
Я так хочу зустріти Вас,
доки яблука не впадуть.

м. Дубни
Полтавська область

Василь
Старун

Календар-поводир

несон

Український шлях

над нами прірва голосів:
любити чи забути...
з усіх — що зібрані — часів
свій час не оминати.
без плащаниць і білих шат —
без язика і права —
шляхи за обрії лежать —
чужа парус страва.
за ешелонами ешелон —
у безвість покоління —
і дух у внутрішній полон —
у спогаданих ліні.
і порох тягнеться як вовк —
і сні не чують плоті —
полоще черв і точе шовк
у кам'яному роті.
погасли німцем уста —
як сумно Україні.
з тисячолітнього поста
лише волошки сині.
лиш спогад про великі дні —
про мову божих світел —
про того — хто при стремені —
хто з неба й прірви світе...
любити чи забути кров?
наш споконвічний виціл.
і не рятує вже покров
у миготинні шпиці
віз дуже котиться униз —
труха пливе над світом —
і море спокою і криз
ховає вічний вітер.
...вертати до трави і слів
не запізно — не пізно:
ні до пекельної смоли —
ні в храм — хоча й завізно —
до удовиноного чола:
ніколи час не сплине.

нещасна мати не могла
впізнати цвіт калини
і нашу продаж на торгах
і наш продажний шепіт
і хатній — нетутешній — страх.
і місце у вертепі
о — діти — зборище нікчем
шлях по світах завіс.
і тільки словом та мечем
вернути вас зуміє
та Божа благодать і рай —
мої уста неложні.
помри — і знову обирай
честь у краплині кожній.

На пагорбах

де віщий Богун і
Максим Кривоніс? —
ментальність убога
та ница — кривавого
кола вогні — і вогні
і Януса пика дволиця.
іржава душа про-
сипається в ніч —
видовжує тіло восково.
колоною п'ятою
тягне стоніг на
стяги посічені — мово.
в болоті верховної ради —
чума — срібляники
брязкають брязом.
і відданість чорту —
й відсутність ума:
врізнобіч — врізнобій
і — разом... разки
патріотів утанули враз —
добробуту бачиться рило.
І сивий Дніпро — і
невтримний Кавказ
рядном московита
укрило. мокріє душа —
улягають тіла... моя
Україно — ну як ти
могла продати на
пагорбах діло?

Українська мова

нема вже землі нам — сину —
бо трави топче мор і глад.
затисні в жменю грішну силу
під співи блазнів — дим балад.

і Україну і Вітчизну —
сестра чи брат: ніхто не визнав
в продажних виблисках палат!
вже без'язикість чорним снігом —
камінням засипає сад:
іде монголо-руське іго
з усіх керунків на парад —
і "ум і честь" — і сам аміго
в пустелі сіють віск і лад...
по Україні — крайні хати —
кати з тюремних нар повзуть —
всі як один: смугасті лати —
коли на страту повезуть
і гніт — і гнів по Україні
по майже втраченій землі —
по кістяках і по руїні —
по водах чорних — ріках синіх —
де люди бідні. і — малі?
Земля нам — сину — в берегах:
хоч де не стій в яких світах.
душа — і альфа і омега —
її і ворог привіта: той —
що напроти — не зі спини...
і нас ніхто — в цей час — не
спине: лиш мова матері
свята.

Острів півчих

на перехрестях світових —
безмежна рана "Україна".
її останні острови
ще Атлантида не одрине
не вкриє сажою гульвіс
не змиє крейдяні намули.
хитається — співає вісь
щоби ту пісню півчі чули.
чулимський — потой-
бічний тракт скрипково
спізнає наш вибір.
герб поцілає змії і грак —
і ритор на покійній рибі
голосові провалля змін
хто з букварем весни
зустріне?.. тут Бог не
був і час не змив вустами
снів та окарини...
Ще Україна: край землі —
кінець вітрів — води — і крові.
бувайте бідні та здорові
у — вами — страченій золі.

Острів скарбів

на кос-арал би цю
сволоту — за дріт
у декілька рядів.
і — на роботу! і — в
суботу під сльози
неба — днів — та вдів.

який невіглас — що
за мерехт у
кармовинні наших
душ: все далі й далі
рідний берег — все
більше й більше
диха суш. і суций
глас ляга в основу
і пійла і їдла старців —
і б'ють і чавлять
рідну мову у шатах
праведних "борців"
за "неділиму" — за могилу —
од можа і до можа
тиш. А в Україну —
салом милу — не
прошмигне вже навіть
миш. "Ми ж за народ.
Ми — за Рассю. Ми ету
мову — сею-всю..." —
і ти — електорат — не диш!
на кос-арал би цих
обранців. На острів
Врангеля — в тайгу:
на працю — на фуршет —
на танці — а про
вітчизну — ні гу-гу.
бо — ні гнізда і ні
скорботи немає в
їхніх гаманцях. А
від суботи й до суботи —
лише розп'яття — дим —
і цвях.

Пора!

Пора і пора! Уже й перепорило...
у наших душах Україна тіль.
На прапорах — і Сварга і Ярило —
і вороння злітає звідусіль.
Шмаують землю — близна рану криє.
Ой — згиньте рідні вороженьки вже.
вставай — Хориве — підіймайся — Київ.
хай Либідь рідний Бог обереже.
Пора! Пора! Уже й перепорило...
у наших душах Україна тіль.
Хоч довго ще тягти на гору брилу
у переможно білу заметіль.
Єднайтесь — землі: з Львова і до Лугу,
Зело Полісся — гори Кирилми.
Хай зійде димом ворог недолугий —
Зерно зіпнеться пагоном ріллі.
Пора! Пора! Б'є тулумбас у крузі —
і в наших жилах України сіль.
на прапорах — і працюри і друзі —
та українське дерево і біль.

*с. Данилівка, Біловодський район
Луганська область*

Антоніна Любов залишається...

Тимченко

Антоніна Олександрівна Тимченко народилася 4 квітня 1985 року в м. Харкові. Член Національної спілки письменників України з 2005 року.

Листів у мене Ваших два
і Ви, розважливий і чемний.
Усе життя чекала Вас,
Ви в мене є. Та я, блаженна,
іду і йду — безглуздо, щемно,
і з болю родяться слова:
“Листів у мене Ваших два...”.

Ярославна

Не кульбаба, не скіфська баба
понад річкою спів пряде.
Йй до Бога іти б небавом,
бо до неї ніхто не йде.

Та посівіли Щек і Хорив,
пил принадився до узбіч.
А без неї сонце не сходить,
а без неї і ніч не ніч.

Тьмяно світить сторінка книги,
не говорить Боян-баюн.
Вже з походу вернувся Ігор,
та вона й порадила мало:
про свою розлуку співала,
а тепер співа про мою.

* * *

І душечки живої блідне слід.
Ні пташки в клітці, ні самої клітки.
Дорогами блукає привид літа —
та килим жовтолистий на землі.
Якби блукальцю — та моє ім'я,
щоб ти у мене вірив, як у правду!

...А ти не чув. Усе питає, як справи,
і вірші ці в руках безглуздо м'яв.

* * *

*Листів у мене Ваших два
Василь Слалчук*

Листів у мене Ваших два:
лежать, розважливі і чемні.
З одним вклонилась Вам доземно,
а другий Вас моїм назвав.

У горлі стогін повставав,
пільма світилася нужденна.

* * *

А ти лишився. Всі йшли у путь,
вітрила піднімали швидко, вправно,
а ти лишився. Сіро-жовтий равлик
повз по руці, вимірюючи пульс.
Не вечоріло. Равлик повз і повз.
Не встали ми і не пішли додому.
Ти не казав про безперервну втому
і про брехню чиїхось дружніх поз.
Лишився ти. Я навіть не скажу,
що наш зв'язок задавнений і хворий
і що не буде в нас нічого скоро
і друзів, що не здатні на олжу.
І равлик опинився на траві,
і сутінки прийшли, важкі, холодні.
Ти залишився тільки на сьогодні
у світі, де лишаються живі.

* * *

Коли не сплю, здається,
що чую серед ночі,
як по вузькій доріжці, котра між нас лягла,
проходять білі вівці,
дзвенять на них дзвіночки.
Проходять білі вівці. Велика і мала.
Є істина між нами, тривка та непростачна:
я менше вірю в себе і менше вірю в час,
ліплю жалі, а потім, не витримавши, плачу.
Проходять білі вівці. Проходять і мовчать.
Мигтять перед очима осики, вліті в осінь,
і жалять жовті осі туди, де й так болять.
Як мул, мені на серці чи осад, а чи осуд,
і я не можу спати. І вівці не прийшли.

* * *

Може, хтось зі святих
нині Бога благає про мене.
Мої очі коричневі. Кажеш, кориця гірка?
Я приходжу до тебе,
як вітер нічний, безіменна,

а раніше й мене
цей розвихрений протяг лякав.

Бог проводить мене
над щоразу жаркішим проваллям
і тримає за руку, аби не дивилася вниз.
Я боюся писати. Я віршами душу порвала.
Ти ж іще їх, відточених,
разом з любов'ю приніс!

* * *

Немає саду. Яблунька стоїть,
плодів не видно у зеленім листі.
Немає в світі Христі у намисті,
в моїм намисті. Із гріхів моїх.

У цім намисті я сама ходжу.
А раптом враз розсиплеться, черлене,
хтось на землі заплаче замість мене
і задихнеться від моїх зажур?

Дай, Господи, сплатити до кінця
за всі гріхи, за всі мої потреби,
за сторінки усі. Лише оця,
така подібна до мого лица,
така бліда, хай молиться до Тебе.

* * *

1

Я не чую цей голос. Та як я його відчуваю,
як боюсь глухоти,
коли безмір двоїться в мені!
Це нагострений ніж,
це змія смажне тіло звиває
на застудженім серці ясних моїх,
плеканих днів.

Лихоманка прийшла.
І в цю мить по нетоптанім рясті
десь відбув караван
із верблюдами, зебрами та...
із чеканням, із пристрастю,
шалом, надірваним щастям.
Я не знала, що можна від мене іти саме так.
Жовті губи піску,
їх цілунок прогіркло-гарячий,
жовті руки мої і волосся жовтіючий сніп.
Я тепер не вмираю, не снюся,
не грію, не плачу,
і єдине живе — моя віра — тьмяніє в мені.

2

написавши біль
притулити до вуха знайдену мушлю
і чути голос Бога

3

Ізнову ранок, теплий та живий.
Потовкши виноград, з блаженним усміхом

ідеши до моря бачити між хвиль
самотню постать світлого Ісуса.

Ізнову ранок, теплий та живий.
Допоки біле тісто не загусне,
ідеши до моря бачити між хвиль
ласкаві очі мудрого Ісуса.

І буде ранок, теплий та живий, —
для твого сина, юного, безвусого.
А ти, знайшовши спокій поміж хвиль,
побачиш вперше вічного Ісуса.

* * *

І думали, що він веде усіх,
і йшли за ним, довірливо, безмовно.
На їхніх вівцях сріблилася вовна,
закручувався незлобливий ріг.

І думав він: вони його ведуть,
тому і йшов, задумливий, безгрішний.
Увечері до гір високих вийшли,
спинилась відпочити їхня путь.

Це не Мойсей, той знав, що з ними Бог.
Це інший хтось, та путь його тривожна.
Порівнювати — знаю, що не можна.
Але молитись можна за обох.

* * *

*Мамо моя, напам'ять
Ти знаси мої дороги*

Л. Талалай

— Мамо моя, пам'яте,
за стількома морями ти,
скільки між нас води?
— Не зупиняйся, йди!

— Мамо моя, пам'яте,
темних вершечків павіті
зимний торкнувся дим.
— Не зупиняйся, йди!

— Мамо моя, пам'яте,
скільки ще буду падати,
доки дійду туди?
— Не зупиняйся, йди!

Між берегів біди
не зупиняйся, йди.
Подихом молодим
не зупиняйся, йди...

- - -

Мамо, спини від пам'яті!
Від неземної павіті.

* * *

Хати в неділю безвістю поснули.
Баби стовічні зводяться, як дим,
і зморшквинням висушених вулиць
ідуть набрати спраглої води

Але дарма: і чаплі дерев'яні,
і в цебра б'ється цівка самоти.
Спинилось літо — сухоцвіт не в'яне.
І час не йде. Бо нікуди іти.

* * *

Я щур, і я тікаю з корабля.
Ніщо мене у світі не зупинить.
Та плаче мати і моє маля,
і сивий батько не розігне спини.

І через них не можу перейти,
і залишаюсь, і щораз вмираю.
А як хотілось, щоби хата скраю,
Щоб десь вони, а тут, свободний, — ти.

Сухим нелегко вийти із води,
коли води — на ціле сине море.
Мій мозок захлинається. Я зморений.
Я щур. І я тікаю. Та куди?

* * *

По мені вишивають хрестом
розфарбовану долю,
безпомильні слова,
безперечну премудрість в очах.
А в мені все тремтить,
чаша спокою падає долу,
перший паросток дива
від штучного світла зачах.

Несвободо, іди! Я дорожча за будь-які ціни,
я занадто сліпа, я сліпуча, я вся золота.
Ці шовкові нитки, цей дрібноюсінський
хрестик невинний
ліг на плечі мої неминучою тінню хреста.

* * *

Заходиться кашлем застуджений
осінню сад,
Тремтить в лихоманці,
скидає за яблуком яблуко.
Якби не кохала, сестрою була,
мабуть, я б тобі,
аби ти не жив, наче стовбур
обвітрений,
сам.

А коні проходять у яблуках сорту ранет,
легкі, неземні, незапряжені і нестриножені.
І цокає серце підковкою: Боже мій,
Боже мій,
І вітер веде у твою невідомість мене.

* * *

Не сплю. Не сплю. Ходжу, мов кіт учений
по ланцюгу закінчень та начал.
Обпечена печаллю наречена,
тепер я маю світло ув очах.

У мене в кухлі є вода свячена,
а навесні пектиму куличі.
Хоч досі біль приходить уночі,
я іншого віднині наречена.

* * *

Слів не видно у темряві хижки
на березі вод.

Слів не видно —
твій подих шукала наосліп, губами.
Стільки волі і болю навкруг,
що, о Боже, хіба ми
та відвернемо вибір між ними
на березі вод?

Наша хижка жива,
ми їй витерли очі від сліз,
ми в ній намертво душі зв'язали
морськими вузлами.
Їй свіча язичком облизала щілини і злами,
освятила кути і форель золоту на столі.

Ми жили, як живуть лиш у хижці
на березі вод.

Біль обрали для себе.
Та Бог дарував нам свободу.
І тепер наші діти зі сміхом вбігають у воду,
що колись-то штормила при хижці
на березі вод.

* * *

*Замуж вийдет и уедет,
Скажет: "Муж", — и нечем крыть*

Н. Дудкина

Чого вже крити, як столи накриті
пожовклим листям, присмерком зими.
Ось перемерзлі яблука в кориті,
і в їх насінні перемерзлий смисл.

Чого ж ти хочеш, втомлений, далекий,
під стріхою неспокою мого?
Нам разом легко і неразом легко
іти у дім, розводити вогонь.

Дрібних сніжинок втішені хорали,
бо зим іще без ліку до весни.
Ми яблука сьогодні перебрали.
Одне було немерзле серед них.

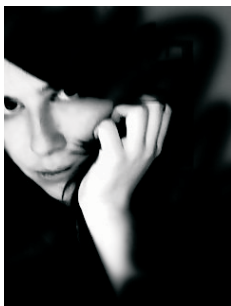
* * *

Усе віддам, до скалочки, до скойки,
До ягоди у райському саду.
Задумливі і теплі гори-стойки.
Я по дорозі вірності іду.

В твій дім далекий прилітає голуб
і дивиться у серце крізь вікно.
А ти мовчиш і молишся, як Ной,
аби мені не увірвався голос.

м. Харків

Наталя Чирка *Полювання на щастя*

Чирка Наталя народилася 1992 року в селищі Біловодськ Луганської області. Навчається в Біловодській гімназії. В 2007 році закінчила школу мистецтв по класу живопису. Захоплюється історією і мистецтвом. Перші публікації — в альманахах “Лугань” і “Перевал”.

* * *

буревії заметілі
у піщаних дюнах
спраглі голоси
і ковток води — прозоре
одне щастя
на усіх
відблиск міді
й золотої збруї
на охлялих конях
й витязях ясних
цей пісок
від нього не сховатись
у шпарину кожну знайде вхід
й ружа весняная
іудейська
зберігає чийсь прадавній слід

19 тр. 07

* * *

я не живу. я літаю мов птаха
з легень моїх виростають крила
а з серця виквітає кочережник
ноги зсихаються у пташині лапки
із шкіри виростає пір'я
моя пам'ять зникає з думками
які летять за вітром
я перероджуюсь
я вже не я, а птаха,
і розумію,
що нині я — ще більш я, ніж завжди
бо я є птаха
...а коли надходить час сіяття
я лечу кудись, бо нема в мене дому

і я з тих птахів,
що не сіють і не жнуть
а живуть щасливо
і я знову повертаюсь у не свій день
і чиясь рука зриває квітку
з якої розлітається пил
щоб зацвісти знову

7 чер. 07

Химери

у храмових химерах
ненависних
у лицях скривлених
у масках
що спокій бережуть священний
прекрасних храмів
мармурових лиць
приховане чиєсь глухе зітхання
прокльони і любов
і навіть кілька вбивств
вони, що дивляться зі стелі
що визирають між колон
їх душі
чорні і змарнілі
благословення шлють
й прокльон
крізь вітражі
йде промінь світла
лягає тихо на олтар
для них єдине лиш є світло —
то мідні дзвони і орган

17 чер. 07

“Осінне листя”

Дж. Е. Міллес

черленим щастям
в злотім обідку

чорним ботинком
на шнурівці
ясним волоссям
і лицем простим
у чорнім платті
учениці
рукам весни
збирати цеє листя
як доньці —
матір поховать
а в небі
(горизонт так близько)
вже спогади чиїсь летять

25 чер. 07

* * *

а в будинку в хащах
на окраїні
я бачу чись лице
в тіні дерев
у чорних норах вікон
привітно крикнути комусь слівце
хто там живе?
лиш самота
хто вигляда?
нужда і біднота

хмари надходять
над наше село
дощик ласкавий,
вітре лукавий
не обмініте
і омовіте
хату ви цю

25 чер. 07

* * *

а в небі над Аустерліцем
хороводи водять ластівки
це небо лазорево-ясне
і дзвінке немов криця
лиш очі заплющиш
і може
побачиш це небо
уже внизу
це небо ніяк не віщує
минулу гарматну грозу

25 чер. 07

* * *

я у довгій черкеській сукні
на поріг вийду тя проводжать

відкину я покривала пишні
і побачиш ти очі згубні
я буду в черкеській сукні
вийду тя проводжать на поріг
гляну униз під обрив
там, де синее море
а тебе вже ждуть сотні квадриг
вийду я до тебе на поріг
відкину я покривала пишні
і почувеш мій гучний сміх
мої каро-землянії очі
і губи — на смак як вишні
відкину я покривала пишні

ти побачиш мої очі згубні
що не бояться дивитись на тя
й не побачиш ти сліз, бо руки
прикриють їх мої марудні
і побачиш лиш очі згубні
я буду в черкеській сукні
із поясом гарусним
у золочених капцях
будуть мої натруджені ступні
запам'ятай мене такою —
твоєю, у черкеській сукні

26 чер. 07

* * *

усе віддять:
з коханням і життям
нам вирвать своє серце
і не згадать
лиш дарувать
лиш вам, лиш вам єдиним
якоїсь чорної пори
у межичассі днини

17 сер. 07

* * *

Білий туман
Чорна вода
Івана Купала
Краса молода
Рясні віночки із васильків
Плили і тонули
Ріки легкі!
У чорних косах
Нитки червоні
Знаком кохання
...І черевички м'яли траву
Серце кохане
Ним я живу

4 лип. 07

Ейфелева башта

легка як сонце
смуток і кохання
лиш птах шугає в вишині
шука страждання
і сподівання
на світлім гребені твоїм

там, де в волоссі
зорі ночують
і персти твої
птахам віщують
кліті скляні

прозора уранці
й осяяна ніччю
сумна й одинока
вже скільки стоїш?
роки пролетіли
як птахи химерні
а внизу як раніше
вирує Париж

* * *

нехай засну навік
у цій траві зеленій
хай зорі втратять рокам лік
й світитимуть на мене

а колись нехай вкриє вода
може душу мені охолодить
або хай предковична земля
танок свій піщаний наді мною заводить

я засну
хай із мене трава
й глід колючий і вишня росте
хай солоним впивається соком моїм
і солоним квітом цвіте

нехай ружа росте величава
з неї медом насититься хтось
і пізнає чи не пізнає
як щасливо мені жилось

* * *

через води летять кораблі
вдалині майоріють птахи
чи птахи то чи ні?
то вітри
то є крила
то вітрила
наших надій
то є мрія, що в рідний наш край
разом з думами нашими лине
разом з піснями нашими лине

* * *

мої очі в очах твоїх тонуть
мої руки
тануть в твоїх руках
моє серце
б'ється у твоїх грудях
а душа
відліта за ясний небокрай

8 січ. 08

* * *

де ви, друзі, де ви поділися
вже листя плава по воді
на острові нашому
мабуть зів'яли квіти
пам'ятаєш, як ми на згадку
збирали їх — ще діти
в одній зів'ялій книзі
я бережу їх досі
прийдіть, прошу, прийдіть
у цю останню осінь
залиште у блокноті
хоч три старих вірші
і усмішку у серці,
й кохання у душі

26 сер. 07

* * *

може хтось
заплаче мов птаха
над білим моїм будинком
де високі ростуть кипариси
біля озера.

вийду на хвилику
і осінь заригає
сизим дощем для мене
вже парує на плитці кава
і до болю знайома тема
симфонічний оркестр
грає в сусідній кімнаті
і пищу я листи до тих
хто в іще похмурішій хаті
чорнило розлітається
дрібними бризками
мої руки білі усипані
намиста червоними низками
чую, мене хтось гукає
за багато кілометрів звідси
я пищу їм листи
руками
у червонім намисті

7 вер. 07

сmt Біловодськ, Луганська область

Катерина
Короць

Григорій Тютюнник у Кам'янці-Бузькій

1947 року Григорій Тютюнник приїхав до Кам'янки й одержав посаду вчителя української мови та літератури в СШ №1. З ним і його дружиною Оленою Федотівною ми здружилися від самого початку. Вона працювала тоді завідувачкою районного відділу освіти, а я — інспектором. Від них я й дізналася, що в Григорія Михайловича є рідний брат по батькові, теж Григорій — Григир.

Невдовзі до Кам'янки приїхав і Григир. Він служив тоді в морфлоті, тож прибув у відпустку. Видався мені дуже гарним — жвавим, струнким, ще й у безкозирці. Приємно дивувала мене його невимушеність, як тепер часто кажуть, — комунікабельність, бо, вперше зустрівши мене, відразу почав розповідати мені про свою службу. А з Григорієм у ці дні вони буквально не розлучалися. Ми з Оленою Федотівною на роботі, а брати все обидва, разом. То ходять собі по містечку, то понад Бутом, і навіть коли Григорій сідав писати в саду (обладнав там собі робочий кабінет на природі) — Григир від нього не відходив...

Ми майже щовечора зустрічалися в Тютюнників, і під час тих наших вечірніх розмов я зрозуміла, що Григир має талант літературного критика. Тоді ж він став, по суті, першим цензором-рецензентом збірки оповідань свого старшого брата "Зорані межі". Брати багато говорили про літературу і творчість, часто сперечалися. Григорій, було, не погоджувався з Григоровими зауваженнями, але тому вдавалося його переконувати — мав таку рису. І були такі випадки, що Григорій Михайлович, після братової критики, рвав і кидав у піч написане за цілий день. А зранку починав писати заново. Вже тоді він працював над "Виром" і, наприклад, образ Юлі переробляв п'ять разів. Чому? — Бо ми з Оленою Федотівною твердили, що треба його доповнити, але найбільше впливав тут Григир.

У Кам'янці Григир завжди був дуже бажаним гостем. Першого разу він гостював, може, тиждень, а може, — й трохи довше. Пригадую, тоді від мене ми принесли для нього запасне металеве ліжко, щоб він міг у другій кімнаті вільно відпочивати. І так відбув він у Кам'янці майже цілу відпустку. Приїздив

до нас і пізніше — відразу по закінченні служби в армії, а також за студентських літ. На той час був уже зрілим чоловіком й особистістю, сам брався за перо... І приїздив не просто відпочивати, а провадив активний спосіб життя. Так, разом з Григорієм ходили вони на зустрічі з солдатами й офіцерами військових частин. На одній із таких зустрічей, здається, на День армії, побували й ми з Оленою Федотівною. Виступили ми всі, але Григорій Михайлович буквально полонив слухачів своїми розповідями й читанням уривків із "Виру" та повісті "Хмарка сонця не заступить". Не менш яскраво промовляв і Григир, і вирізнявся насамперед емоційністю й багатством своєї мови. А говорив про обов'язок захисників рідної землі, про свої плани на майбутнє. Потім прочитав кілька віршів Т. Шевченка, Лесі Українки, а також Д. Павличка. Військові широ й довго дякували й Олені Федотівні, яка організувала цю зустріч, і талановитим братам Тютюнникам.

Запам'яталися події, пов'язані зі святкуванням Дня молоді на місцевому стадіоні. ...Григир — студент, бідний студент... Одного дня ми з Оленою Федотівною на роботі бачимо крізь вікно: брати кудись пішли. Пізніше кажуть, що прогулювалися. І так до кінця тижня. А в неділю ми мали йти, власне, на те свято. Неділя. Каже мені Олена Федотівна, що брати в сусідній кімнаті все шепчуться та шепчуться. Коли це виходять обидва. Коли вийшли — то були вже хлопці, від яких, знаєте, пахло і молодістю, і красою. Обидва чорняві, волосся гарно зачесане і, що найважливіше, — обоє в новісіньких костюмах. Нові костюми, нові сорочки... А то вони минулого тижня ходили в побуткомбінат, у швейну майстерню, де Григорій Михайлович замовив і собі, і Григорові однакові костюми. І так ми всі разом пішли на стадіон. Там Григир теж не міг сидіти спокійно, бо завжди прагнув активного спілкування. Тож і на стадіоні попросив слова. Коротко й дуже емоційно звернувся до молоді.

Справжньою культурницькою сенсацією для кам'янчан став Шевченківський вечір "Я на сторожі коло їх постав-

лю слово” у 50-х роках, за активної участі Григорія і Григора Тютюнників. Брати вели вечір, говорили про Шевченка, читали його поезії. Панувала багата й милозвучна рідна українська мова. Святковий концерт підготувала Олена Федотівна з учнями СШ №2. Зала і балкон Будинку культури тріщали по швах. Ніколи не забуду, як це було.

У Кам'янці Григор читав нам перші свої твори — “Ласочка”, “Оддавали Катрю”... Ми розмовляли про них. Не можна було не відчувати, що він — непересічний талант. Уже тоді я зробила для себе висновок: після Стефаніка в нашій літературі нема новеліста, кращого за Григора Тютюнника.

Шевченко для нього був найвищим духовним кумиром. Тут, у Кам'янці, особливо часто він згадував ще Франка та його твори, як і Стефаніка. Відверто заявляв про свою неповагу до творчості М. Бажана. Казав, що не може йому простити служби двом богам — антинародній владі й літературі. Сприймав молодого Гичину, а вже пізніше сходження його на вершину казенної слави не шанував. Називав його живим трупом. Схилявся перед О. Гончаром, казав, що його “Собор” — справжнє живе мистецтво, яке говорить мовою правди з народом. З російських письменників найбільше поважав Пушкіна, Лермонтова, Льва Толстого.

Часто за вечерею брати затягували пісню. Один і другий мали гарні голоси. Особливо любили співати “Ой ти дівчино, з горіха зерня”, “Іхав, іхав козак містом”, “Повіяв вітер степовий” — такі чудові народні пісні. Ми з Оленою Федотівною теж підтягували.

Харчувався Григор і по-своєму, і традиційно. Гостюючи в Кам'янці, любив їсти варену в “мундирах” картоплю. Чистив її й підсмажував на олії. За студентства то була його основна їжа. Так само любив українські вареники зі сметаною. Питав: “Оленко, завтра будуть вареники?” — “Будуть”. І вона вже перед тим, як іти на роботу, мусила наліпити вареників, а вони вже собі з Григорієм зварили їх і ласували. А ще дуже любив Григор справжній український борщ. І кисле молоко, до бульби. А ще галушки. Галушки по-полтавськи, він казав. А в літню спеку не раз мовив: “Давай, Грицьку, підемо вип'ємо по стакану пива”. Правда, вони ніколи не ставали до прилавка. То вже пішов Григорій і купив пляшку пива. Далі посідали собі в садочку, де був “літній кабінет” Григорія, випили пива, яблуком закусили і продовжували працювати.

Брати часто прогулювалися понад Бугом, рибалили, а взимку й на лижі ставали. І от одного разу, спускаючись із гірки біля другої школи, Григорій

впав і дуже вдарився у груди. Так, що Григор ледве відтер його.

Під час тих приїздів Григора до нашого містечка бували Тютюнники й у Львові. Я якось повертаюся додому, а молодший брат — без настрою, без тої енергії, що в нього завжди була. Що сталося? З'ясувалося, що Григорій купив у Львові два золоті перстенці, такі не дорогі на той час, — Олені Федотівні й мені. Григор сподівався на такий перстенець і для його Людмили, бо то було перед їх весіллям. Натомість Григорій купив гарний матеріал на сукню й дуже гарні чорні черевики. “То, — каже, — від мене буде весільний подарунок Людмили”. Григор образився, але старший брат тоді ж увечері переконав його в іншому. Ось його слова “Знаєш, що я тобі скажу: перший золотий перстенець дружині має дарувати чоловік, а не його брат. Тому я тобі залишаю гроші, щоб ти купив і подарував від себе...” Я тоді була вражена і добротою Григорія, і розумінням Григора. Бо після цієї розмови Григорій був по-справжньому щасливим.

Старший брат несподівано помер, але нитка, що зв'язувала Григора з його сім'єю, не обірвалася. Григор кілька разів приїздив до Олени Федотівни у Львів. Тут він мав щирі розмови з Р. Іванчуком, М. Петренком та іншими творчими українцями. І саме тоді ми зрозуміли, що Тютюнник-молодший є людиною, яка живе для України, а Україна є суттю його життя. У Львові, гадаю, він формувався як громадянин і письменник. Новеліст і критик. Львівські настрої глибоко позначилися на його творчості. Тому, читаючи його твори, ми ніде не знайдемо і слова на прославу партії, партійних чи державних діячів. А пильне око КДБ не дрімало і все бачило... Я так кажу, бо знаю, що у Львові Григора двічі затримувала міліція. І Олена Федотівна тоді побила немало поклонів, щоб довести, що він “не той, за кого його мають”... І його відпускали. Тим чиновникам видавалася дивною і його поведінка серед людей, і, звичайно, те, що він стоїть осторонь політичного, партійного життя в державі. Але він все одно залишався собою. Належав до тих, хто ніколи не колінкував перед сильними світу цього. Завжди мав свою ідею, свої переконання. Був справжнім українцем по духу і крові.

А ще додам: маю живе переконання, що Григор Тютюнник глибоко розумів своє покликання письменника, який повинен віддати свій талант людям, болісно любив Україну, свій народ і був при всьому тому добрим батьком своїх синів.

*Записав Богдан Смоляк
Кам'янка-Бузька, Львівська область
лютий 2006 р.*

ПРОЧИТАЙТЕ ДІТЯМ

Іван Світличний *Ріднокрай наш дорогий*

Які, не гаючи й хвилини,
Підставлять другові плече.

Тут велич здіблених риптовань
Людське натхнення підняло,
Тут мужність і талант Титова
Зродились всім смертям на зло.

Луганщина — це наша мрія
І лінія передова,
Вона і душі наші гріє
І всю Україну зігріва.

Слово про Луганщину

Наш край — це є край хлібодарів,
Край хіміків і шахтарів,
Де домни підсвічують хмари,
Як спалахи дивні зорі.

Наш край — це скарбниця культури,
В яким видатні земляки
Грінченко і Даль, і Сосюра
Прославили край на віки.

З козацького славного роду
Наш край починає свій шлях,
Тут дружба всіх суцких народів
У праці міцніє й піснях.

Тут мова дзвенить калинова,
Як гомін весінній струмка,
Ця мова державна чудова
Всім націям краю близька.

Луганщина, край наш багатий,
Утверджує долю свою,
Із нами майбутнє крилате,
Бо ж люди, у праці завзяті,
Живуть у Луганським краю!

Луганщина, земля славетна

Луганщино, земля славетна,
І терикони, і копри,
І Краснодон — повік безсмертний,
Й пропахлі вугіллям вітри.

І люди з іскрами вуглинок
Навкруг задуманих очей,

Рідна моя мова

Незнищенна, барвінкова
Рідна моя мова,
У тобі я чую знову
Пісню колискову.

У тобі я відчуваю
Висоту блакиті
І красу свого краю,
Й шумовиння жита.

В ній я чую крок народу,
Серце України,
Українська мова зроду,
Повік не загине.

У ній кожне ніжне слово
В душу проникає...
Ні на яку іншу мову
Свою мову калинову
Я не проміняю.

Хоч мені ще десять років

Не дивіться, що живу я
У глибиннім хуторі,
Як дорослий, я працюю
Вправно на комп'ютері.

Я щось значу на планеті
В свої десять років:
Скоро буде в інтернеті
Вірш мій про неспокій.

Я в нім край Луганський рідний
Прославляю знову,

Віру в те, що він розквітне
Цвітом калиновим.

Називають мене люди
Українським сином,
То ж як виросту, я буду
Зміцнювать Україну.

Клятва юних патріотів

Здається нам, що предків голоси
Звучать в правічній шумовинні кленів
І закликають, щоб в ім'я краси
Ми царство зберегли оце зелене;
Щоб зберегли ми мелодійний спів
Свого українського народу,
Який віки луна серед степів
Від небозводу і до небозводу.
Від цих пісень сльоза із віч збіга,
Й ми, юні, клянемося предкам знову,
Що збережем поля, річки і гай,
Народну пісню й материнську мову.

У біді своїх друзів не кину

Пам'ятаю: в дитинстві колись
Рано-вранці ішов я до школи.
Розрізаючи крилами вись,
Журавлі пролітали над полем.
В рідний край повертались вони
І курликали в теплім тумані...
Та побачив я: з височини
Падав з криком журавлик останній.
Він упав і забився в ріллі,
З тихим зойком ламаючи крила,
Безпорадні ж в цей час журавлі
Усе далі і далі летіли.
Швидко-швидко туди я побіг,
Де журавлик лежав нещасливий,
І в очах прочитати ще встиг
І благання, і осуд правдивий.
Ось тоді, на зорі своїх літ,
Стрівши смерть у степу журавлину,
Дав я серцю малому обіт,
Що в біді своїх друзів не кину.

Джерельця

Хто там шепче серед ночі
Сиву казку без кінця?
То струмлять,
шумлять,
лопочуть,

Відпочить й на мить не хочуть,
Невгамовні джерельця.
В них одна турбота зроду
Зрозуміла і близька:
Щоб широка й повновода,
Дно встеливши небозводом,
Вдалину пливла ріка.

Зима

На вікні підняв я штори:
Ой, яка зима надворі!
Срібносяйна і пухка,
Як пір'їночка легка.
Одягаюся я скоро,
Снігу гори вже надворі,
Я ж морозу не боюсь,
Із метіллю поборюсь!
Візьму й братика Іванка,
Він на гірку так хотів!
Хай звика хлопчисько змалку
Не боятися вітрів!

Дощ

Як господар, дощ пройшовся жваво
По ланах широких, по садах,
І струмки у піні кучерявій
За дощем побігли по слідах.
Поспішали стрімголов до кручі,
До хлібів в долині, до села,
І земля у запалі жагучім
Спрагло воду дощову пила.
Хлібороб з синівською любов'ю
Шепче їй хвилюючі слова:
— Пий, рідненька... Доброго здоров'я,
Годівниця наша вікова.

Рідна пісня — скарбниця мови (з дитячих спогадів)

Пам'ятаю — миром дім нам будували,
Бо хатина наша вже стара була,
Як скінчили працю, — сіли й заспівали,
Що аж зашуміли верби край села.
Я стояв край хати у червоних маках,
Слухав, як лунали на весь світ пісні,
І не зчувсь від чого і чого заплакав,
Так зробилось журно й радісно мені.
Захотілось бути чистим, мов криниця,
Я б в ту мить, здавалось,
аж до хмар злетів...

Так життя ліпило душу українця,
Скульптором якої був народний спів.

Як залишив хату й золоту діброву,
Зрозумів, що пісня, це — в житті снага,
І що кожна пісня, це — скарбниця мови,
Яка рідне слово вічно зберіга...

* * *

Іздить сонце по верхах гіллястих,
То буланом, то гнідим конем,
І байрак то наче вмить погасне,
То раптово спалахне вогнем.

Грають барви у травинці кожній,
Світиться у інеї рілля...
Наче тут весь час живе художник
І Землі картину підправля.

* * *

Переходить музика в уяву,
Переходять хмари у сніги,
Переходить труд у добру славу,
Якщо він із творчої снаги.

* * *

О, чорні круки на дорозі білій,
Де поруч тиша впала у сніги,
Чи справді ви в сто літ у повній силі
І мудрі у пророцтві, як боги?

Поземка крукам мис тихо ноги
І вечір в темні очі заплива...
Скажіть, й у вас бува така тривога,
Яку не можуть виразити слова?

Якщо ми забудем

Якщо ми забудем з великої букви писати
Й теплом свого серця

іще й зогрівати щодень
Один з найвеличніших
витворів Всесвіту — МАТИ,
Що йде позад нас,
як у долі своїй ми — крилаті,
А в час, як нам тяжко, —
хоробро попереду йде;

Якщо ми забудем,
що є на землі Милосердя,
Яке вирива людські душі з обіймів птьми,
Якщо ми не скажем собі
й своїм друзям відверто,

Що втратили честь —
це страшніше од самої смерті,
То ми перестанемо бути із вами — Людьми.

Слухаючи полонез Огінського

Мій розум знов штовха мене у вир поезій,
Я перенісся вже у піднебесну вись,
Я слухаю й пливу на хвилях полонезу
Із України, в інший край кудись.

Позаду мене вже сади зеленокрилі,
Хвилюючий, повільний шум колось...
Над домислом сумним,
мені лиш зрозумілим,
Я плачу, й сліз моїх спинить немає сили...
А що було б, якби це й справді відбулось?

* * *

Кожен вірш серце спогадом крає,
Думи знищує про небуття,
Кожен вірш день життя відбирає,
А взамін дає два дні життя.
Тому я і дожив аж до старості,
(Лікарі мої — божі слова)
Бо пуска кожен вірш в душу парості
І снагу в моє серце влива!

* * *

В степу ходив я, наче неприкаяний,
Із вибалку у ліс і знов у степ,
Чи я шукав щось дороге і згаяне,
Чи просто слухав, як трава росте.
Весь степ шумів вітрами і легендами
І пахнув він давно минулим днем,
А пріле листя між тернами швендяло,
Дивилось заздрісно на листя молоде.

* * *

Мокрий сьогодні місток
Через свинцеві хвилі,
Хтось на опалий листок
Золото вилив.

Гривами очерети
Кидають річці уклони...
Менше навкруг теплоти, —
Серце холоне.

Крокую мимо ріки,
Збиваю росинок гронця,
— Куди ти? — питають роки, —
— До сонця!

* * *

Збирала осінь у барвисті пелени,
Прибиті першим морозцем грушки,
І на леваді, інесем застелений,
Різьбила самоцвітів гілочки.

А сонце, хмаркою густою підперезане,
Униз жбурнуло пригорщі тепла,
І осінь слізьми по гілочках березових
Хоч не надовго, — від зими втекла.

Іду до проліска

Іду до проліска у березневу днину,
Щоб обійнять його, немов дитину,
За те, що він крізь твердь замету
Раптово зринув, мов комета,

На тлі весни, холодної іще,
І сполоснувся лагідним дощем,
І поглядом таким, як небо синє,
Збудив щось ніжне у Душі людини.

* * *

Біля річки блукає осінь
В кольоровім одязі з райдуг
І збирає листя черлене
В пелену із білої пряжі.

Назбира та й жбурне під хмари,
Що аж здійметься завірюха,
А тоді посміхнеться хмуро
Та й присяде в самотній човен,
Що гойдається на причалі,
Мов колиска мого дитинства.

* * *

На тлі стіни — довгасті тіні клена
І наче диха світло у вікні...
Скажи, й тобі нелегко так без мене,
Як тяжко без твоїх очей мені?

А клен, неначе тінь неандертальця,
Зігнувся, гріє руки у вогні,
Визбирують його рухливі пальці
Про тебе давній спогад на стіні.

Місячна доріжка

Місяць сіє сяйво дрібно,
Ходить-бродить нишком,
Через тиху річку срібну
Простелив доріжку.

І вигойдує на хвилях
Темних непрозорих,
Наче вишні переспілі,
У глибинах зорі.

* * *

Біжить струмок, підстрибує
На пагорбі, на вибоях,
На вітах — бруньки-вузлики
І краплі з віт, як музика,
То голосно, то стихнено...
Весна говорить з вишнями.

* * *

Чи людям тим, що ждуть добра від мене,
Я донесу свої ясні думки,
Чи вони згинуть в світі безіменно,
Як гинуть на бігу струмки шалені,
Не подолавши шлях свій до ріки?

* * *

Стоїть дівча на стежці у саду,
Із яблунь цвіт тихенько облітає,
А дівчина — у сонця на виду —
У мріях вся з майбутніми літами.

У неї в серці квітка вироста
Така яскрава і така красива,
Що не згасити цвіт її літам
І злим вітрам повік не обтрусити.

Бабусин монолог (із дитячих спогадів)

Бабуся бідкалась, журила мене знову,
А в мене щоки, наче жар жоржин... —
Ти звідкіля приніс це чорне слово?
Від кого ти почув його, скажи?

Хай чиста буде річ твоя, як небо,
В дитинстві, юності і в сивий пізній час,
А чорне слово хай іде від тебе
Туди, звідкіль прийшло воно до нас!

Не налітай на мене, вітре

Не посміхайсь до мене хитро:
— Звалю тебе я далєбі...
Не налітай на мене, вітре,
Мене не подолать тобі.

Олексій
Неживий

Рік Бориса Грінченка на Луганщині

У цьому році виповнюється 145 років з дня народження талановитого письменника, лексикографа, фольклориста, педагога, громадського діяча, людини непохитної волі, вартового рідного слова — Бориса Дмитровича Грінченка.

Він — автор повістей про життя української інтелігенції “Сонячний промінь”, “На розпутті”, повістей про українське село на зламі XIX і XX століть — “Серед темної ночі”, “Під тихими вербами”. Його перу належать близько п’ятидесяти оповідань, шість поетичних книжок, драматичні твори, переклади. А ще численні фольклористичні та історико-літературні праці, публіцистичні, педагогічні статті.

У 1887 році Борис Грінченко разом із своєю дружиною Марією Загірною приїхали на запрошення Христини Данилівни Алчевської учителювати в с. Олексіївці на Катеринославщину (тепер Перевальський район Луганська область). У цей час Олексіївка стала своєрідним культурним осередком всієї України. На ім’я Бориса Грінченка приходили журнали, альманахи, газети, а також чимало листів від українських письменників та громадсько-культурних діячів. Весною 1891 року сім’ю Грінченків у Олексіївці відвідав Трохим Зіньківський, а восени 1892 тут побував Іван Липа.

У важких умовах розпочалося вчителювання Б. Грінченка. Згадаймо горезвісні

укази 1863 і 1876 років, коли було заборонено друкувати книги, періодику українською мовою, навчатися українською мовою. Всупереч заборонам Борис Грінченко не тільки навчав рідною мовою, але й складав українські підручники — “Буквар”, “Рідне слово. Українська читанка”. Ним були осмислені найважливіші теоретичні питання педагогіки, які саме тут набули практичного застосування. Згодом Борис Грінченко опублікував педагогічні праці “Яка тепер народна школа на Україні”, “Народні вчителі і українська школа”. Це свідчить про створену ним педагогічну систему, що передбачає здійснення національного виховання.

У нашому краї відбулося становлення Бориса Грінченка і як фольклориста. Підсумком стали чотири томи “Етнографічних матеріалів” — важливий набуток українознавства.

В Олексіївці письменник почав збирати матеріали для українського словника. Згодом це дало можливість скласти “Словар української мови. Словник витримав декілька перевидань, він містить близько 68 тисяч українських слів з перекладом на російську мову, відповідним ілюстративним матеріалом з різних фольклорних, етнографічних, літературних джерел, словників, розмовної народної мови. Словник Бориса Грінченка — видатна лексикографічна пам’яткою, духовна скарбниця українського народу.

Ще Б. Грінченко відомий як організатор видавничої справи, української журналістики. У період демократичних змін 1905—1907 рр. він працював в редакціях перших українських газет “Громадська думка”, “Рада”, часопису “Нова громада”. Крім того, письменник упорядковував та видавав літературні збірники та альманахи.

Праця Б. Грінченка була високо оцінена його сучасниками І. Франком, М. Коцюбинським, П. Грабовським. Сьогодні ж літературознавці з упевненістю

говорять, що за працездатністю Бориса Грінченка на Україні переважив хіба що Іван Франко. Обидва вони працювали до самозабуття, один на Наддніпрянщині, другий, на Галичині, і рівних їм у титанічності праці Україна не знає.

Луганське обласне об'єднання ВУТ "Просвіта" імені Тараса Шевченка оголосило 2008 рік — роком Бориса Грінченка на Луганщині. Наш мета — достойно вшанувати пам'ять митця, залучити широкі кола науковців, педагогів, краєзнавців до нових досліджень його творчої та наукової спадщини і впровадження в практику національно — патріотичного виховання учнів і студентів.

Тепер на сторінках журналу "Бахмутський шлях" постійно друкуються не тільки грінченкознавчі дослідження, але й самобутні твори, як наприклад, історична повість Бориса Грінченка "Іван Виговський", листи до Володимира Гнатюка. Науково-краєзнавчий центр "Інститут грінченкознавства" Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка підготував та видав монографію "Борис Грінченко: вартювий рідного слова", а також навчальний посібник "Література рідного краю. Луганщина", де чільне місце відведено вивченню творчості Бориса Грінченка та Марії Загірної. Ці видання рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

У наших планах підготовка нових видань, серед яких і перша книга вибраних творів Марії Загірної.

Також із нашою участю нещодавно відкрився шкільний кабінет-музей Бориса Грінченка в Луганському обласному ліцеї іноземних мов. У ньому представлено численні фотознімки родини Бориса Грінченка та його друзів — українських письменників Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Володимира Самійленка. Окрема експозиція розповідає про історію вітчизняного грінченкознавства, яке представлено іменами Сергія Єфремова, Миколи Чернявського, Володимира Дурдуківського, Івана Пільгука, Вячеслава Чорновола, Анатолія Погрібного, Василя Яременка, Юрія Яненка, Богдана Пастуха.

Представлені також уривки з художніх творів Бориса Грінченка, що ілюструються репродукціями живописних полотен українських художників.

Створення цього кабінету-музею в одному з кращих загальноосвітніх нав-

чальних закладів Луганської області стало можливим завдяки ініціативі та діяльній участі його директора — кандидата педагогічних наук А.І. Каташова. А попереду в нас копітка робота: організація роботи дослідницького гуртка юних грінченкознавців.

Найголовнішим дійством року стане Всеукраїнська наукова конференція "Творча спадщина Бориса Грінченка і українська національна ідея", яка, продовжить традиції грінченкознавчих конференцій, що розпочалися двадцять років тому — в 1988 році.

Учасники конференції матимуть також змогу виступити в навчальних закладах Луганщини, побувати на презентаціях нових видань, відвідати літературно-меморіальний музей Бориса Грінченка в селі Олексіївці Перевальського району Луганської області, який з нашою участю має стати центром науково-дослідницької та культурно-освітньої роботи, що теж сприятиме розвитку етнокультурної ідентичності українського народу.

Працюючи учителем, Борис Грінченко вважав, що в дітей повинно бути сформовано науково-історичне мислення, пам'ять, які дають особистості можливість бути свідомим соціальним діячем, а не іграшкою в руках сліпих суспільних сил. Історичний матеріал, з яким передбачає знайомити дітей Б. Грінченко, досить широкий від античності та Київської Русі до сучасної України і найбільш розвинених країн світу.

Тут у Б. Грінченка є декілька принципових ідей:

- а) у школі слід вивчати історію народів, великих суспільних, національно-визвольних рухів, а не хронологію царювання "земних божків";
- б) історія українського народу вивчається в першу чергу і найглибше;
- в) історичні події і процеси постають в науковому поясненні, без апологетики тих чи інших історичних діячів;
- г) історія у своїх найважливіших тенденціях і законах ілюструється прикладами із життя кращих представників свого народу і людства;
- д) історичний аспект проникає у вивчення всіх сфер діяльності народу: державного устрою, матеріального виробництва, мови, культури, науки, мистецтва, взаємовідносин з іншими народами, побуту, традицій і т.д.;
- е) вивчення історії повинно вчити дітей жити у сучасному суспільстві.

Видатний педагог, випереджаючи свій час, розкриває дуже плідний підхід до вивчення історії як людинознавства і народознавства. Тільки тоді, коли історія стане олюдненою, коли вона буде історією росту інтелектуальних духовних сил людини, яка перетворює навколишню і свою власну природу, — вона може підготувати дитину до життя й праці в суспільстві.

Задовго до появи оригінальної теорії сучасного вченого Л. Гумільова, яка пояснює прогрес народів наявністю у них якостей пасіонарності, український педагог Б. Грінченко висловлював подібні погляди ще на рубежі XIX і XX століть. Пасіонарність нації і окремої особистості полягає у високій концентрації життєвої активності, яка проявляється у творенні нових умов життя, переборенні “інерції спокою” в суспільстві: у сфері матеріального виробництва, науки, культури, мистецтва і т.д. Б. Грінченко вказує на деякі з них. Існують не тільки пасіонарні особистості, але й народи; з їх історією повинна знайомити дітей школа перш за все, прищеплюючи їх кращі якості, указуючи на способи безмежного вдосконалення людини. Тому в процесі викладення географії та етнографії слід розповідати про такі пасіонарні народи, як голландці, швейцарці, які показали всьому світу приклади сильної волі, справжнього патріотизму, працелюбності. Такі й фіні, говорить Б. Грінченко: “народ мусить поважати їх, що такі вони працюватимуть, чесні, порядні і за те, що так щиро люблять вони свій край. І всякий народ може взяти з їх собі приклад. Непогано було б, якби і ми робили так, як фіні”.

Український народ має славу, багату історію, визначається сильною пасіонарністю. Звертання до його минулого і до теперішнього дасть педагогу важливий засіб виховання патріотичних, громадянських якостей, розвитку в дітей правильного наукового світосприйняття, глибокої національної культури.

Звертався Б. Грінченко до вітчизняної історії в працях “Оповідання з української старовини” (К., 1911) та “Як жив український народ” (коротка історія України) (Катеринослав, 1917). Потяг до написання історичних праць викликаний також тим, що він, обґрунтовуючи необхідність вивчення в народній школі історії України, звертав увагу на брак необ-

хідних підручників та посібників. Цей задум і був реалізований у праці “Як жив український народ”. Тут приділялася увага і висвітленню історії освітньої думки: “Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всій Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах — середні, а в Києві була вища школа — академія. Наука в тих школах була тією мовою, якою народ говорив, — українською”.

З боєм у душі говорить він про причини так званої непрестижності української мови, докладно пояснює, що такий стан її розвитку викликаний соціальними передумовами, тяжким національним гнобленням, а як наслідок — досить нечисленна національна інтелігенція, зниження розвитку національної мови до побутового рівня: “Української школи заводити не дозволено, а заведено московську. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ і досі зостається дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти, не можна було видати, бо вже року 1863-го заборонено друкувати українські книги, а найбільше наукові, такі, в яких розказується народові про те, що він мав у старовину на Україні волю, або такі, де описується кращі порядки по чужих землях, і як люди ті порядки завели. Згодом ця заборона наче почала була трохи забуватися, але року 1876-го заборонено українське письменство вдруге, ще суворіше: ні наукових книжок, ні дитячих, ні перекладів з чужих мов, ні газет — нічого цього не можна було друкувати по-українському.

Народ бачив, що все, що було освічене, говорило московською мовою, що наука скрізь була тією ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, всі зневажають, глузують з неї, знущаються. І народ став думати, що тільки московською мовою і можна освічуватися, тільки через неї і можна стати тямущим, ученим чоловіком. Цією мовою говорили пани, і народ став звати її “панською” мовою, а свою українську — “музицькою”, “хохлацькою”. І став він “панську” мову шанувати, а своєї мови соромитися”.

Отож сьогодні, дбаючи про діяльну пам'ять, публікуємо працю Бориса Грінченка “Як жив український народ”, яка ще не втратила своєї актуальності.

м. Луганськ

Борис
Грінченко

Як жив український народ (коротка історія України)

Як піде наш чоловік, скажемо, з Харківщини у Полтавщину, а тоді в степи на заробітки, аж до Херсону й Одеси, то скрізь він зустріне своїх людей, що так говорять, як він. Нехай він завернеться назад, піде Київщиною, Волинною, Поділлям, Чернігівщиною, — знову скрізь він побачить, що робочі люди говорять такою мовою, як і він — де-не-де хіба в чому відміна буде, а то все однакове — підхоже зовсім до того, як отут, у цій книжці, написано. Отож на всьому цьому просторі живе все один наш народ.

Земля, на якій він живе, зветься Україна, а народ зветься — українці, і говоримо ми українською мовою.

Земля наша Україна — велика. Починається вона від Карпатських гір та іде аж до Дону; а з північного краю починається від пінських лісових боліт, що по річці Прип'яті, та геть аж до Чорного моря. По цій землі течуть гарні й великі ріки: найбільша Дніпро, тоді Дністро, Буг, Донець, Кубань та інші. Південні краї нашої землі обполіскує Чорне море. Є по їй багато великих і малих городів: найголовніший і найкращий — Київ над Дніпром, тоді Львів, Чернівці, Кам'янець, Житомир, Чернігів, Харків, Полтава, Катеринослав, Херсон, Одеса, Катеринодар та багато інших. Усього землі нашої України 13 з половиною тисячі квадратних миль, або як простіше сказати, — мало не 6 мільйонів десятин. Народу українського живе на цій землі більш як на 31 мільйон чоловік.

Земля українська хоч уся при купі, та поділена між двома царствами. Найбільша частина її під Росією і живе на російській Україні 26 мільйонів нашого народу в оцих восьми губерніях: Черні-

гівській, Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Волинській, Подільській та в частинах ще оцих одинадцятьох губерній: Таврійської, Басарабської, Люблінської, Сідлецької, Гродненської, Мінської, Курської, Воронізької, Донської, Ставропільської та Кубанської.

Друга велика частка української землі під Австро-Угорщиною. Там український народ живе зараз за російською межею, в східній Галичині на східній Буковині та по Карпатському підгір'ю. Живе його там мільйонів з п'ять. Окрім того, українські люди виселялись з свого краю і живуть по всяких інших місцях Росії, а поза Росією живуть українці в Румунії, у Турції, в Америці та по інших місцях.

Наші предки і перші князі

У давню давнину український народ жив невеличкими племенами; кожне плем'я звалося по-своєму: поляне, деревляне, дуліби, сіверяне, уличі, тіверці. В купу вони не єдналися, а кожне плем'я жило собі окремо, окремою громадою. Громада усьому й порядок давала. Звичайно в кожному племені був свій город — там на майдані сходилася громада, і такі сходи звалися віче. Віче міркувало про громадські справи і як воно присудить, то так і робиться.

Віче вибирало собі старшого, що звався князь. Князь уже і порядкував, слухаючися віча, і командував як була війна. Хоч війни спершу було не багато: все то був народ хліборобський, а вільного степу було безкраю, — не було що дуже й сваритися. Часом хіба не помирилося плем'я з плем'ям, засваряться, то трохи й повоюються. Через те народ наш у ті часи до війни не звик й воєнний не був. Більше привчали його до війни сусідні хижацькі народці, бо вони нападали на наших людей, то треба було від їх одбиватися. Дедалі й князі заводили

ли вже при собі повсякчасне військо; через те вони почали вбиватися в більшу силу, тоді вже й вічеві не так корилися.

Всі ці народці, з яких потім виріс наш український народ, були слов'янської породи і звалися вони всі гуртом тоді — Русь.

Віра в їх була така, що молилися до сонця, до неба, до води, до землі тощо, над усім у їх були боги: найстарший Перун, тоді Дажбог, Стрибог, та інші. Доводилось їм мати діло з сусіднім царством Візантією. Греки були християни, і від них до нас почала заходити християнська віра: серед нашої землі вже в дев'ятому віці були християни, а в десятому вихрестилась у християнство київська княгиня Ольга. Поширив же у нас християнство її онук, князь Володимир. Під його рукою було вже багато землі, а на ній чимало свого й чужого народу: князував Володимир од Києва аж геть на північ далеко: на заході мав Галичину (що тепер під Австрією) і кругом на схід на південь великі простори. Українська держава (царство) під його рукою була вже великою державною. Року 988-го Володимир вихрестився у християнську віру од візантійських греків і оженився з грецькою царівною Ганною. Його заходами християнська віра почала ширитися скрізь по його державі. Володимир позаводив школи і звелів учити в них дітей. Так почалася в нашій українській державі просвіта. Багато дечого наші люди переймали тоді від греків.

Ще за живоття Володимир пороздавав своїм синам на князювання землі, але, як він умер, року 1015, сини його довго сварилися за батьківщину аж поки си його Ярослав закнязував над усією державою і підбив під свою руку ще й деякі інші землі. Вбився він у велику силу, зазнався з усякими королями й царями: одного свого сина одружив з грецькою царівною, двох других — з німецькими князівнами, одну дочку віддав за норвезького короля Гаральда, другу за французького короля Генріха I. Наша земля через те зазнаюмлювалася з чужими землями, наш народ переймав від інших народів те гарне, що було в них.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він любив читати та розмовляти з ученими людьми, звелів поперекладати на тодішню нашу книж-

ну мову деякі грецькі книги і завів бібліотеку (книгозбір) у Софійській церкві. Сю церкву звелів він грецьким майстрам вибудувати в Києві, і вона, з деякими одмінами й прибудовками, додержалася й досі і зветься тепер Софійський собор. Князь Ярослав силкувався, як краще упорядкувати лад у своїй державі. Він почав заводити кращі закони і записувати їх на папір, а досі й не записувалось. Та книга, де почато списувати закони, зветься "Руська правда". Умер Ярослав року 1054-го.

Ярослав ще за життя поділив усю свою державу між п'ятьма своїми синами на п'ять частин, чи князівств. Такі князівства звалися тоді уділами. З того часу завівся у нас між князів такий лад, що найстарший брат звичайно брав київський уділ, князував у Києві і звався великим князем. Таким робом зробився Київ столицею нашої української, чи як тоді казали, — руської держави. Як старший брат умирав, то замісто його великим князем ставав підстарший брат, за ним третій і так аж до останнього брата. Таки був звичай, та самі князі не дуже його шанували, а раз у раз спихали один одного з великокнязівського стільця.

Князів на уділи настановляли звичайно батьки, але часто народні віча самі собі вибирали князів, а нелюбих, то часом, і скидали.

Кожен князь мав своє військо і ходив з ним воюватися. Як намножилося удільних князів багато, — погано стало народові під ними жити. Князі не обороняли добре свого народу від степових народців, що на нас нападали, од печенігів, половців, турків та інших. Ті князі воювали один з одним, щоб повіднімати у своїх же братів, чи інших родичів городи й землі. Один князь почне другого воювати, нападе на його землю, городи і села поруйнує, попалить, людей поб'є. Найбільше змагалися за столицю Київ — кому бути великим князем. Кільки разів брали Київ військовим боєм, руйнували й палили, різали людей, і до того довели, що великий та славний колись Київ зівся нінащо. До війська треба було людей, — князі забирали хліборобів та наших робочих людей од роботи. Що їм мало було свого війська, так вони кликали на підмогу проти своїх же військо від сусідніх хижих степових на-

родів, наприклад, од половців. Ті прийдуть помагати та й займуть у неволю цілі села з жінками й дітьми. Отак робили ті князі з своїм народом.

Суперечки з Московщиною

Тоді ж почалася суперечка й з москалями (руськими, великорусами, кацапами).

На північ од України жили зовсім чужі нам народці: мері та весь. Вони були фінської породи, фінською мовою й говорили і жили своїм звичаєм, од нас одмітно. Здавна вже білоруси й наші люди виходили в ті землі і там селилися. Дедалі таких виходків ставало там усе більше та більше. Народці ті фінські були неосвічені, ніякого міцного ладу в їх не було, і люди то були тихі, не войовиті. Через те оті зайди дедалі все дужче над ними гору брали. Уже наші князі почали там і городи свої добувати. Живучи наші люди вкупі з мері та весью, поперемишувалися з ними. Фіни вихрестились у християнську віру, наші почали женитися з фінками, а фіни з нашими дівчатами: одні в одних переймали звичаї: мову свою фіни забули, а знов і наші люди багато дечого переймали від їхньої мови. З обох тих мов і витворилася нова мова, зовсім окрема від нашої, — московська. Ми говорили по старому, по-українському, а вони вже по-новому, по московському. Було вже два народи, одмітні обличчям, мовою, звичаями, одежою. Тільки ж тоді ще і ми, і вони звалися однаково — русь.

Було вже там, на півночі, і князівство Суздальське та Володимирське: князі там були з нашого роду. Тільки ж усе це було одна наша держава, і князі суздальсько-володимирські мусили коритися київському великому князеві. А це їм було не до вподоби. Один з цих князів, Юрій, побудував там город Москву.

Один з цих князів — Андрій Боголюбський збудував собі нову столицю г. Володимир на річці Клязмі і вбився в силу. Київського великого князя він не слухався, а хотів сам бути великим князем, та не в Києві, а в Володимирі, щоб усією землею порядкувала не Київська Русь (Україна), а московсько-суздальсько-володимирська (Московщина). От він і надумав зруйнувати Київ, щоб його не було, а вся сила й краса, щоб

були в московському Володимирі. Року 1169 він покликав на поміч половців та напав на Київ, узяв його боєм, спалив і зруйнував увесь. Андрієві суздальці-москалі, хоч сами й християни, любісінько палили церкви й монастирі. Грабували й везли з собою все людське добро. А людей і старих, і малих — всіх вирізували. Київ після того хоч знову почав будуватися і заселятися, та з того часу так занепав, що ніколи вже не доходив до такого: сили й розцвіту, як попереду.

На деякий час зросло тоді вгору князівство Галицьке або Червона Русь. Це був уділ нашої держави, але р. 1198 за князював там волинський князь Роман, і цей князь убився в таку силу, що підгорнув під свою руку й знеможену Київську землю. За цим розумним та смілим князем може б ми й визволилися з біди, та р. 1205 він поліг у бою з поляками.

Була наша Україна багата і на землю й на всячину. Ставало й собі, було що й продавати іншим народам. Заводилися школи, потроху ширилась просвіта. Навчалися наші люди всякого ремесла й умілості: будували гарні будинки, малювали добре малювання, всякі інші гарні речі вміли виробляти. Народ був тямущий до всього, тільки не міг собі дати ради з князями. А тії князі думали не про добро людське, а про добро своє, про свою кишеню. Жадаючи собі все більшої та більшої сили й багатства, руйнували князі рідну землю, віча й громади утискали, однімали в їх волю: робочих людей гнітили та накладали на них великі податки. Коли часом траплявся який путящий князь, то не мін сам упинити всіх. А московські князі, такі як Андрій Боголюбський, ще додавали лиха. А довели князі рідну землю до великої біди, до занепаду, зробили з неї руїну, народ знесилили так, що не міг уже він оборонятися від хижих ворогів-чужинців.

Татарське лихоліття

А чужинців багато нападало на нашу землю: авари, угри, турки, хозари. Упоралися з цими — коли наскочили степовики — печеніги, а потім половці — чинили нашому народові велику кривду. Та помалу побили ми печенігів, почали брати гору й над половцями, стали

з ними вже миритися й родичатися. Аж тут насунула нова хмара — татари.

Татари не робили хліба, не мали ні сіл, ні городів, а кочували — переїздили степами з одного місця на друге. Жили з худоби, мали багато верблюдів, волів, овець, коней. Ще жили з війни, і були народом хижим, войовитим, лютими були на війні руйніками. Мали свою окрему віру. Порядкували в їх старші, що звалися ханами.

На Україну прийшли вони від схід сонця, з далекої землі Азії, з-за рік Дону й Волги та з-за великого озера Каспійського. Спершу напали на половців, а як наші дали помочі половцям, то й на наших кинулися і на річці Кальці страшенно нас побили року 1224-го. Завернули назад, але через 13 літ, року 1237, прийшли знову.

Українські князі ніяк не готувалися до цього нападу. Як і попереду, вони заводились, сварилися проміж себе за князювання, а про оборону землі і в голову не клали. Через те татарам легко було їх подужати.

Татарський хан Батий вирушив з трьохмастами тисячами війська. Татари напали на Московщину та й підбили її під себе; потому насунули на Україну, взяли й зруйнували Київ і тоді пішли потоптом по всій Україні. Орда йшла як пожежа: палила, руйнувала, вирізувала до ноги людей, топтала дітей кінями. Вся Україна стояла в обгорілих руїнах, залита була кров'ю, насипана людськими кістками. Хто ще був живий, — утікав у ліси, в очереги та в поліські болота ховатися.

П'ять років було це лихо, аж поки над усім нашим краєм запанували татари. Батий з своєю ордою вернувся в степи над Волгою й Доном і там осівся: а на завойованих українських землях покинув своїх начальників з військом. Татари ні в нас, ні в Московщині не переміняли порядків, не займали віри, zostавили, як були, князів, але над тими князями вже старший був Батий, його посіпаки збирали з московського й з українського народу велику подать, а хто не міг платити, того вбивали або брали в орду. Ще брали собі в орду десятого хлопця і десятку дівчину. От до чого догралися українські князі, що й край свій, і себе самих попустили впасти в неволю!

Під цей час усе замерло в нашій краї, тільки галицький князь Данило, Романив син, силкувався якось визволити рідну землю. Під його рукою була, після першого татарського нападу, мало не вся українська земля і під його пануванням край почав оживати, багатшати, ширилися просвіта, народ зазнайомлювався з просвіченими краями в західній Європі. Під час другого татарського нападу його не було дома, — їздив до грецького короля сватати за свого сина його дочку. Вернувшись, побачив край спустошений, поруйнований. Почав знову все впорядкувати. Він і з Батием так улаштувався, що хан не посилав до його своїх посіпак за податками, тільки що повинен був Данило допомогати хана своїм військом. Та він хотів зовсім татар збутися. Він оженив сина Лева з дочкою угорського короля Бели, другого сина — з дочкою литовського князя Миндовга, заприятелювався ще й з польським королем, а тоді з Папою Римським: папський посол коронував Данила на короля. Придбавши таких дужих приятелів, сподівався король Данило вигнати татар з української землі. Та родичі й приятелі помочі не дали, своєї сили було мало, і довелось Данилові знов коритися татарам, хоч він і не попускав їм порядкувати в своєму королівстві. Як він умер року 1264-го, не було нікого вже, хто б опирався силі татарській. Татарські хани більш як 80 років панували над нашою землею — аж поки прийшла Литва.

Україна з Литвою

Литвинами люди звуть у нас тепер тих родичів наших, що по письменному звуться білоруси: цих людей прозвали литвою через те, що вони довго були під панування у справжньої Литви. А справжня Литва — це совсім інший народ, жив на північ од Польщі, уздовж річок Двіни й Німану, аж до Балтицького моря. Говорили литвини зовсім одмітною мовою і мали свою віру. Спершу цей народ був бідний, такий, що жив по лісах, пущах та нетрях. Колись українські князі навіть підбили його під себе на деякий час. Та потроху почали

литвини вбиватися в силу, і литовські князі стали вже нападати на Україну.

Зробившись дужою державою Литва стала нападати на нас і протягом чотирнадцятого віку забрали всю українську землю, вигнавши з неї татар. З того часу Україна стала під литовською рукою; тільки одну частку вкраїнської землі — Галичину — трохи згодом забрала Польща. Укупі з українськими землями забрала Литва й білоруські.

Тепер ми зовсім уже й надовго порізнялися з Московщиною: Україна й Біла Русь була з Литвою і звалися литовська Русь; московські ж давні князівства ще 200 літ були під татарами, а потім вросли в самостійне московське царство, з столицею в Москві.

Литовські князі не переміняли порядків на Україні, тільки замісто давніх князів запанували литвини. Та вони скоро поробилися християнами: не будучи сами письменними, навчилися письменства він нас і перейняли з ним і нашу мову та й почали закони і все інше писати тодішньою нашою писемною мовою. Українці були освіченіші за литвинів, і хоч їх підбили, але українці взяли над ними году розумом та освітою, через те і вкраїнська та білоруська мови запанували серед освіченіших литвинів. Помалу литовська держава перебилася на українсько-білоруську.

Україна з Польщею

Та в Литви й України була сусіда Польща. Польська держава давно вже хотіла притулити до себе українсько-литовську. Як умер у Польщі король Людовик, після його зосталася дочка Ядвига. Польські пани року 1386-го віддали Ядвигу заміж за литовського князя Ягайла і вибрали його на польського короля, а Ягайло за це обіцявся прилучити до Польщі всю Литву, Україну й Білу Русь.

Спершу країни нової польської держави — Польща, Литва й Україна — жили собі кожна своїм звичаєм і під своїм законом. Але польські пани хотіли, щоб було не так, а щоб Литву й Україну переробили на Польщу.

Польські пани мали в своїй землі велику силу. Вони збиралися на з'їзд, що

звався сейм, і той сейм давав порядок усій землі: вибирав короля, як старий умирав, заводив усякі закони, порядкував усякими державними й громадськими справами. Король без сейму, без панів не міг нічого робити. Кожен пан мав право держати своє військо, у панів були міцні й збройні муровані замки серед величезних маєтків-земель, і в тих замках пани самі жили, як королі.

Мало не вся земля була панська, польська, або монастирська, і польський народ робив на своїх панів панщину. Тяжко жилося робочому польському народові, легко й весело жилося панам.

Отоді ж то й українським та литовським пана схотілося такого життя. Тії панські права принадили й їх, — почали вони переймати польську мову, польські звичаї, католицьку віру (бо поляки були католики), — аж поки року 1569-го зібралися з усіх трьох земель пани та і постановили, щоб Литві трохи ще попустити самостійності, а вкраїнські землі прилучити до Польщі. Король польський почав роздавати панам українські землі: і порожні, і такі, що на них уже сиділи вільні хлібороби. Почали там польські пани оселятися, стали скрізь свій лад та панщину заводити, а з ними до гурту й наші пана-перевертні. Тільки не відразу це зробили. Спершу попускали людям — і тим, що вже там жили, і новим — більше волі — жити народові було можно добре. Тим часом пани нові мурували собі міцні замки, позаводили кожен собі військо та позахоплювали мало не всю землю на Україні. Тоді вже їм легше було народ у ярмо запрягти. Спершу податі всякі накидали та відріток, а далі так, що вже й тяжка панщина стала. Ще часом пани жили по великих городах, а землю здавали у посесію орендарям-жидам — то ті за панів правили, збираючи з народу увесь заробіток, бо треба ж було й панові давати, і собі придбати.

А що вже знущалися з людей і пани, і посесори, та й не сказати: як хто не слухався, били й усякими карами карали; мав право пан і на смерть скарати свого підданого.

Польські пани та наші перевертні упосліджували скрізь і нашу мову, щоб перевернувся народ на поляків. А тут

ще завелася спірка за віру: хотілося панам, щоб і на Україні скрізь була католицька віра.

Наїхали на Україну католицькі ченці-езуїти та їм заходилися привертати наших людей до католицизму.

Наші люди перейнявши християнську віру від греків, так і держалися того ладу і звали свою віру грецькою, православною або благочестивою. Поляки ж були віри католицької. І католицька віра — християнська, тільки вже одмінна дечим від православної. У католиків є найстарший архієрей, зветься папа; він живе в італійській землі, в городі Римі і звідтіля дає порядок усім католикам. Тепер то він не має такої сили, а в старовину, то його слухали не тільки попи, а й князі, королі і імператори.

Так ото, як намислили езуїти завести католицьку віру на Україну, то вони хитро та мудро се почали: намірились завести унію церковну, тобто спілку проміж православною та католицькою вірами. А та унія така: українці можуть правити службу богу по-своєму, а слухатися мусять папи і так вірити, як він каже; а як попи, пани й люди всі слухатимуться папи, то той папа потроху та помалу переробить православну віру на католицьку. Український митрополит Рагоза та архієрей Кирило Терлецький та Іпатій Потій підписалися нишком на унію та їм одвезли Терлецький та Потій року 1559-го той підпис до папи, наче б то весь український народ хоче пристати на унію. Тоді вже почали польські і наші поляшені пани, католицькі попи-ксьондзи та наші попи й архієреї-уніяти заводити унію: церкви повертали на костьоли, православних попів виганяли і примушували людей вірити не так, як вони хотіли, а так, як панам, ксьондзам та езуїтам хотілося. З цього повсталася страшенна колотнеча, і колотнеча та не втихала весь час, поки ми жили з поляками.

Та й це ще не по всьому. Було в нашої бідолашного українського народу ще одно лихо.

Турецько-татарське лихо

На півдні нашої землі — Чорне море, а над Чорним морем такий край, Крим зветься.

Там було тоді татарське царство: у Криму жили татари в городах і селах, а по степах, од гирла ріки Дунай до річки Кубані кочували ще чотири орди татарські. Над Кримом і ордами панував цар, що звався по їхньому хан.

Найкрайнішими українськими оселям по ріці Дніпру були тоді городи Канів та Черкаси, — далі на південь степ уже був безлюдний: по ріці Дністру наші люди вже й тоді поселилися аж до Чорного моря. По безлюдних степах чабанували і татари і наші українці. Часом сварилися за пасовища, а більше мирилися.

Коли це року 1453-го турки, вийшовши з Азії, повоювали грецьке царство і турецький султан запанував у грецькій столиці Цареграді або Константинополі, там, де і тепер він сидить. Скоро після того турецький султан підбив під себе татарського хана. З того часу кримські татари почали часто набігати на Україну і дуже грабували її. Турки, підгорнувши під себе багато християнських народів — греків, сербів, болгарів, молдаван, хотіли повоювати весь світ. Та і віра їх магометанська наказувала воюватися з християнами. Ото ж вони й підбурювали татар нападати на Україну. А тут ще польський король та московський цар як засваряться поміж себе, то й той, і сей зараз підбурюють татар, щоб нападали: король підмовляє, щоб московську державу, а цар — щоб на польську. Чи на москалів, чи на ляхів нападуть татари, а нам усе лихо, бо ми саме на татарській дорозі, то поперед усього й мусим добувати. Отак, наприклад, року 1484-го кримський хан Менглі Гирей приятель московського царя Івана III, наїхав на Україну, поруйнував Київ, а людей киян замалим не всіх забрав у неволю.

З того часу татари мало не щороку стали набігати на Україну. Наскочить орда, села палить, добро грабує, людей убиває або забирає в неволю. Женуть тоді людей степом, як отару: татари верхи їдуть, а людей нагаями підганяють; ще і значать тавром, розпеченим у

вогні, на тих місцях на тілі, де і в худоби. Пригнавши їх у Крим, продають на базарі так, як у нас худобу. Котрі ж старі чи немощні, до праці не годящі, то тих оддають часом молодим хлопцям, а ті вчаться на них стріляти, або камінням б'ють, чи у морі топлять. А ті невольники, що продавались, повинні були вибути шість років у неволі, а тоді ставали вільні, тільки не могли нікуди йти з Криму. Котрих дужчих невольників, тих і закованими держали, випікали на лобі чи на щоках тавром. Удень вони тяжко робили, а вночі держали їх у льохах тюремних, а їсти давали трохи, та й то такого, що й собака не їстиме. Ще брали невольників на каторгу. Каторгами звалися турецькі кораблі, галери, що веслами греблися. Так на таку галеру до весел садовили невольників і приковували їх. Ніколи вони з того місця, де їх приковано, не сходили. Тяжко вони робили, і в свято спочинку не мали, люто їх бито.

Дуже любили татари забирати гарних жінок та дівчат. І в татар, і в турків віра така, що можно мати не одну жінку, а кілька. Багаті пани, то й десятками мали жінок. Своєї жіноти їм не ставало, то забирали наших та й продавали всім, хто хотів.

Часом невольників за великі гроші викупали родичі, коли було за що. Іноді самі невольники втікали. Тільки тяжко було втекти. Доженуть турки-татари та вб'ють, закатують або очі повиймають. Та й коли не доженуть, — то в степу безлюдному, без води й без їжі — люди гинуть. Через те тікав мало хто.

Забирали ж татари тяжко багато наших людей. От, наприклад, року 1576-го татари забрали на Україні більш як 55 тисяч людей, 40 тисяч коней, півмільйона всякої худоби і без ліку отари. Отоді то заспівав наш народ тую сумну пісню:

Зажурилася Україна, що нігде прожити
Гей, витоптала орда кіньми маленькі діти.
Ой, маленьких витоптала, великих забрала.
Назад руки постягала, під хана погнала.

Та на оборону українського народу від польського й свого панства та від татарського хижацтва виростали дві нові сили. Одна — то були братства, друга — козаки.

Братства

Братства — то були такі товариства при церквах, найбільше по городах, Члени їх звалися братчиками. У братчики йшли найбільше міщани, але приставали до їх і селяни, і козаки. Наприклад, гетьман Сагайдачний записався у Київське братство з усім козацьким військом. Братчики скидалися грішми і на ті гроші робили своє діло, а діла в їх було чимало. Вони дбали про те, щоб були гарні церкви, помагали вбогим, заводили шпиталі — такі дома, де мали до смерті притулок немощні та старі люди, викупляли невольників з неволі татарсько-турецької та робили інші милосердні діла.

Ще їх діло було — дбати щоб краще у нас було духовенству. Тоді українські архіереї були здебільшого з панів, з панської та королівської ласки й архіереями робилися. До кожного архіереїства була земля — великі маєтки, а на тих землях жили піддані — селяни, що робили панщину на архіереїв. Архіереї жили зовсім як інші багаті пани: в пишноті та в розкошах, підданих своїх тяжко кривдили; держали при собі військо і з тим військом часто по розбишацькому нападали на сусід і робили всякі інші погані діла. Попів же дуже утискали і поводилися з ними згорда. Отож проти таких порядків і починають змагатися братства, навіть жаліються на архіереїв царградському патріархові, бо він тоді був старший над українською церквою, — і патріарх помагає братствам і часом карає винних. Як настала унія, довелось братствам раз-у-раз боронити православну віру від уніатства. Ще давніше деякі багаті українські пани — такі, що не поперевертались на ляхів (поляків), от як Костянтин Острозький або Хоткевичі, почали заводити українські школи й друкарні, щоб печатати в них книги. Цим шляхом пішли й братства. Бачили вони, що польщизна та католицтво через те забивають українство та православ'є, що наші люди були ще темні, неосвічені, а польське панство та попівство було вельми освічене, в науці часом і дуже тямуще. Тим то братства заходилися й собі заводили школи і по-

заводили їх дуже багато, заводили друкарні, щоб печатати в них задля людської науки й просвіти книги. Через такі заходи на Україні дедалі ставало ще більше та більше освічених наукою та розумних людей. Ці люди писали книги, а в тих книгах обороняли українців та їх віру від польщизни та католицтва. Помалу-малу стала наша земля розумнішати, освічуватись, стало їй легше відбиватися від польського панства та католицького попівства. За се дякувати мусимо братствам.

Але все ж самі вони не мали б сили оборонити наш народ от того лиха, яке на його насунуло. Та з цього народу виявилась нова велика сила — козацтво.

Козаки

Козаками звалися спершу вільні воюючи-здобитники, що ходили на здобитки в степ розбивати чужих, а часом і своїх або йшли на службу до якогось князя. Були козаки християнські і татарські, українські і московські. Я тут казатиму тільки про своїх українських козаків.

Звичайно, козаки ходили купами і мали своїх ватажків, отаманів. Часом ці ватажки були з простого люду, а часом і вельможні пани. Бо козаки боронили землю від татар, одбивали в орди людей — невільників та здобич, — то ж і панам було добре. От з таких панів був славетний ватажок князь Дмитро Вишневецький, прозваний Байдою (про нього й пісню співають). Він збудував на острові Хортиці серед Дніпра замок. Зібрав там козаків та й бив звідти на Туреччину. Помалу козаки зовсім оселилися на дніпровому острові за порогами, — через те стали зватися запорізькими козаками, а місце, де вони жили — Запорізька Січ.

Туди в Січ тікали з наших городів та сіл усі ті люди, кому недобре дома жилося: чи пани мордували, чи так не щастило, чи в гріх ускочив хто та кари сподівався, чи просто хотів чоловік прогуляти військовою прогулянкою, — гайда в степ, у Січ! Запорожці не питали чоловіка, як він попередю жив, а приймали кожного, хто до їх приходив, аби християнської віри був. Коли, хто чим грішний був, — те їм було байдуже. Але

коли хто в Січі прогрішився, то карали дуже: хто жінку заведе на Січі, тому голову відрубують, бо на Січі жили вони без жінок; хто вкраде — і того на смерть убитим закопають. Проміж себе жили просто. Усе їх житло звалося кіш, а окремі частини війська жили у величезних хатах, що звалися курені. Усю старшину самі вони собі вибирали, а як хто не подобався їм, то й геть скидали. Найстарший отаман звався кошовий отаман, а то були курінні отамани. Найвище діло в козаків було — воювати з татарами та з турками. Смерти й муки вони не боялися, були смілі воюючи, що на весь світ уславилися. Стали їх називати лицарями, преславним запорозьким військом.

Спершу козаки тільки одбивалися від татар, далі почали вже й самі на їх нападати. Часом суходолом підуть та поб'ють, а часом посідають у чайки (великі морські човни) та Дніпром до моря, та Чорним морем до турків, доскакували й до самого Царєграду. Попалять, поруйнують, невольників з неволі повизволяють, здобичі наберуть та й назад. Часом їм дуже щастило, а часом й били їх на морі: великі турецькі кораблі-галери розбивали з гармат (пушок) козацькі чайки та й топили козаків або забирали в неволю. Та козаки на те не вважали і таки дуже давалися взнаки і туркам, і татарам.

Опріч цих запорізьких козаків, були ще козаки по городах та селах. Городові козаки поділялися на полки, а в кожному полку старшував полковник, а над усім військом гетьман.

Пани польські спершу раділи, що козаки захищають їх од татар та турків, а далі як побачили, що всякий хоче з-під панського права у вільне козацтво вхопитися, то й схаменулися. Почали пани намагатись, щоб козаків було не дуже багато та щоб усіх їх у реєстри списували. Козаки цього не хотіли. Почали пани й королі ламати козацькі права й вольності. Турецький султан попросив польського короля, щоб він спинив козаків, не допускав їх у море. Пани воліли козакам спинитися, а козаки не слухались, бо турки й татари шарпали Україну. А тут народ на Україні бідує тяжко на панщині; заводять унію і велять людям вірити не так, як їм хочеть-

ся. Все це драгувало козаків, бо й вони були з того самого народу. Почалася сварка в козаків з панами та з королями. Почали козаки на панські добра набігати, руйнувати їх, панів та жидів-рандарів бити. Отак повставали козаки проти польського панського права за проводом своїх гетьманів Косинського, Лободи, Наливайка... Та щоразу польське військо побивало, їх, тяжко катувало, або й на смерть карало повстанців. Побивши козаків, скидали й карали їх старшину, отамання, а настановляли над козаками самі старших — з козаків же, але таких, що за панами руку тягли, до панства горнулися.

Тільки на Запорізьку Січ не могли пани сягнути — там собі козаки вільно сиділи. Із запорожців був і славетний гетьман козацький Петро Конашевич-Сагайдачний. Чоловік се був учений, розумний, добрий вояка і добрий лад умів всьому дати. За його гетьманування козаки вбилися у велику силу, пани боялися їх займати — весь час поки гетьманував Сагайдачний, Польща жила в злагоді з козаками. Сагайдачний міг давати Україні добрий лад. Православна віра тоді зовсім підупала на Україні, не було ні митрополита, ні архієреїв — пішли на унію і висвятити нових нікому не було. Уніати чинили, що хотіли. Сагайдачний закликав до Києва грецького патріарха Теофана і той висвятив йому митрополита Іова Борецького та шість архієреїв у ті епархії, де були, уніати. Багато повіднімав він у уніатів тих земель, які вони пограбували, одняв у їх стародавній київській Софійській собор. Бувши чоловік учений, сам дбав про просвіту людську і відказав багато грошей та добра на школи. Панами волі не попускав, обороняючи народ. Од турків теж одбивався добре, зруйнував у Криму турецький город Кафу та й визволив там багато невольників. Побивши, вкупі з польським військом, турків під Хотиним, він здобувся там тяжких ран і, вернувшись додому, року 1622 умер.

Після Сагайдачного погіршало нашим. Свою віру й просвіту боронили таки братства й новий митрополит київський Петро Могила. Цей Могила за-

водив школи, посилав хлопців учитися в чужі землі, щоб наші люди були вчені і могли себе наукою боронити.

А козакам погіршало. Умер Сагайдачний, нікого вже було панам ляхам боятися, — почали вони ще гірше знущатися з народу, почали знов утискати козаків. Знову знялася кривава завірюха, почалися бунти, криваві повстання. Повставали козацькі гетьмани Тарас Павлюк, Острияниця та нічого не могли вдіяти. Народ стогнав у неволі, пани розкошували. Пишний край була наша Україна, і була вона раєм панам, а пеклом робочому українському народові.

Богдан Хмельницький

Та не міг народ довіку терпіти таке лихо. Року 1648-го спершу козаки, а тоді увесь народ піднявся проти польського панування за приводом чигиринського сотника Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький був давній вояка, бився не раз у бою, був і в неволі турецькій. Сам був чоловік розумний, добре вчений, ще й хитрий. Польські пани його тяжко покривдили й закинули в тюрму. Він утік, кинувся на Січ, — запорожці пристали до його. Він поїхав до кримського хана прохати в його помочі, — той дав йому військо татарське. Тоді рушили на українські городи. Де вони йшли — скрізь городове козацтво приставало до Хмельницького. Пани вислали проти його військо, а він бив його раз у раз: біля річки Жовті Води тоді під Корсунем, під Пилявою, під Зборовом, під Збаражем... Народ покидав хати й роботу та плавом плив до Хмельницького. Хто не мав шаблі чи рушниці — брав косу, вила, коляку та йшов до війська. Збунтований народ по всьому краю бив панів, жидів, ксьондзів — тільки той живий тоді zostався, хто втікав з України в Польщу. Милосердя не було — розлютований народ нікого не жалів. Не жаліли ж народу й пани. Хоч і не могли вони з своїм військом побити Хмельницького, але де застукують купку повстанців, мужиків чи козаків, то без жалю вбивають, катують, на палі (коляки) настромлюють, очі виймають, палять... Найбільше катував і знущався над нашим народом князь Ярема Вишневець-

кий, український пан, що перекинувся до панів-ляхів, покатоличившись.

Нарешті під Зборовом Хмельницький так притиснув короля й панів польських, що король мусив миритися. Та на лихо тут злукавили татари, злигавшись з панами — через те не міг Хмельницький таких умов собі добути, яких хотів. Одначе все ж добувся він дечого: між частиною України й Польщею мала бути проведена межа: ні жидів, ні польського війська на Вкраїні не повинно бути, віри православної ляхи мають не зачіпати, козаків має бути 40 тисяч, уся старшина на Вкраїні мусить бути своя, а не польсько-католицька. Гетьманом на всю Вкраїну ставав Богдан Хмельницький.

Славою вкритий, вернувся Хмельницький додому. Він думав, що тепер уже буде добре; та помилився. Український народ не міг пристати на таку згоду, яку зробив гетьман. Хмельницький не визволив людей з-під панів, пани знову почали селитися на Вкраїні. Побачивши, що вертається стара біда, селяни збунтувалися, пани стали тікати. Та тепер народ був уже на його сердитий, не так йому помагав, а до того татарський хан, що прийшов на поміч, утік з бою під Берестечком, ухопивши з собою й Хмельницького. Козаків побито. В місті Білій Церкві Хмельницький написав нову згоду з поляками, та згода була ще поганіша за Зборовську і не довго вдержалася.

Почалася нова війна. Козаки побили польське військо під горою Батогом. Татарський хан помирився з Хмельницьким і прийшов на підмогу під Жванець коло Кам'янця. Козаки й татари облягли поляків — приходив панам ляхам край. Та хан не щиро помирився з Хмельницьким. Він так увесь час робив, щоб ні козаки не могли зовсім поляків подужати, ні поляки козаків, а щоб усе билися, а татари тим часом, немов помагаючи, могли б грабувати Вкраїну. Отож, хан знову зрадив і помирився з королем. Король поменився платити йому щороку великі гроші. Хан повернувся додому, а його татари, йдучи, розсипалися на Вкраїні, забираючи народ у неволю. Хмельницький одійшов у гліб на Вкраїну.

Тяжко було нашому краєві. Тисли поляки, тисли татари, а боронитися вже

не ставало сили. Шість років воював народ з поляками уся країна була залита кров'ю, люди тяжко зубожіли. Під час страшної народної війни ні хліб не сіявся як треба, ані яке інше діло не робилося до ладу, адже люди були в війську і багато їх зовсім не вернулося, полігши в бою, багато вернулося каліками до роботи не годящими. А ще те, де війна, там села й городи з усім добром поруйнують та поपालять, хліб військом витолочуть... Така війна кривава з огнем і мечем шість років ходила по нашому нещасному краю!.. Як же було народові не збідніти? Як же було йому не занепасти на сили?

Бачив це й Хмельницький, що біда, що вже нема сили, та й намислив з деякими полковниками й іншими людьми прохати помочі в московського царя.

У той час Московщина зробилася вже дужим царством, мала багато сили. Царював там тоді Олексій Михайлович Романов.

Одначе Москва помочі не хотіла давати, а казала, щоб Україна пристала до Московщини під царську руку. Мусив Хмельницький і на те згодитися. 8 січня (января) 1654-го року Хмельницький з козацькою радою в Переяславлі пристав під захист московського царя. Умови, на яких Україна мала бути з Московією, були такі: Україна мала бути цілком самостійним краєм з усіма своїми вольностями і правами. Ані цар, ані московські пани не могли встрявати в українські справи, не могли переіменяти на Вкраїні ладу, не могли порядкувати в нас. Гетьман міг мати справи з державцями інших держав і приймати від їх послів. Гетьман мусив платити щороку цареві данину, але збирав її сам, а москалі не могли цього робити. Цар же обіцяв боронити Україну своїм військом.

Україна та Московщина

Пристаючи до Москви, Хмельницький з своїми прихильниками думав собі так, що одновірна з українцями Москва не буде до Вкраїні так лиха, як панська Польща. Одначе дуже швидко виявилось, що між Україною та Московією була велика різниця.

Повстання Хмельницького вигнало з України все панство. Панів більше ніде не було, не було й панських земель, ані панських підданих. Усі люди були вільні. Посполиті люди, або мужики-селяни, сиділи собі на своїй землі вільними хліборобами та робили хліб. Усі свої справи порядкували своїм громадським присудом. Городяни ремісничували або торговували, живучи також під своїм правом і присудом. Козаки служили у війську, мали землю, або часом яке ремесло чи крамарство і правуватися своїм козацьким звичаєм. Скрізь старшина, начальники були виборні. Громади сільські вибирали своїм отаманів та суддів, городи — лавників та райців, що давали лад городським справам та судили суд. Козацтво теж вибирало собі свою старшину: сотників, полковників, суддів та інших і над усіма найстаршого — гетьмана. Гетьман порядкував усією Україною, слухаючись поради козацької старшини, у важних випадках збирано на раду всю громаду козацьку. Запорізька Січ — ця й совсім була на волі, роблячи все так, як хотіла, на своїх степах. Попівство було теж виборне: громади вибирали собі попів яких хотіли, а архіереї тільки висвячували їх, як піп громаді був не до вподоби, то вона й скидала його; архіереї, митрополит так саме були виборні. Увесь лад на Україні був такий, що сам народ порядкував своєю справою.

Зовсім інший лад був у Московщині. Там народ не мав ніякого права, — він стогнав у неволі і робив панщину гіршу, ніж наші попереду робили на своїх панів. Виборного начальства не було. Цар порядкував усім, як хотів, наставляв скрізь старших начальників, а ті начальники — менших. Усі ці начальники-пани тяжко кривдили народ, обдирали його, мордували робочих людей. У Московщині була воля в панів, тільки не було волі робочому народові, і жилося бідолашним московським людям під своїми панами ще гірше, ніж у Польщі під польськими.

Та й віра хоч була в українців, і в москалів одна, православна, але ж де в чому одмітна наша проти їхньої. Наш народ зважав більше на ту правду, яка написана в християнській книзі Єванге-

лії, більше думав про те, як треба по правді жити, а московський темний народ пильнував більше всякого обряду. У москалів, наприклад, страшенно проміж себе попи й світські люди сварилися про те, як треба писати Ісус чи Ісус, або як хреститися — двома пальцями, чи трьома. Московським попам та панам не дуже подобалося, що серед нашого попівства і народу інші церковні звичаї й обряди. От, наприклад, їм здавалося страшним лихом, що у нас, як дитину хрестять, то обливають її, а не вмочають у воду. Такі малі речі здавалися їм дуже важними.

Ще більше різниці було в просвіті. У нас по всій Україні були школи нижчі, середні й вищі, скрізь писалися й друкувалися книжки. Наші люди дуже очоче вивчалися по школах, із книжок. Училися і дома, і в чужій краї, хто міг іздив, щоб засягти більшої науки, ширшого світу. Москалі ж були невчені — і мужики й пани; наука, просвіта здавалася їм безбожним ділом. Як у Москві друкар Федоров почав печатати вперше книги, так вони думали, що се бісове діло — зруйнували друкарню, а самого Федорова замали не вбили, — мусив бідолаха на Україну втекти. Уже згодом сам цар завів одну-однісіньку друкарню, щоб у ній церковні книги друкувати, а в нас тоді друкарень була вже двадцять чотири. Усі наші звичаї були проти московських більше освітні, більше людяні й зовсім не такі, як у москалів. Не так ми й говорили, не так і поводитися, не так одягалися, не так жили.

Але ж москалі думали, що кращого ладу, як у їх, кращої віри, кращих звичаїв, кращого життя, як у їх — ніде немає. На інші народи вони згорда дивилися. Хто не такий лад і звичаї має, як у їх, хто не так живе й вірить, як вони, — того треба присилувати, щоб він своє покинув, а жив, вірив, думав, говорив, одягавсь так, як москалі. До того ж московським панам, що підтоптали під себе свій робочий народ, було б дуже не до вподоби, що народ на Україні був вільний, — коли б ще і їх московський мужик не схотів волі! А попам та архіереям московським не подобалось, що на Україні попів та архіереїв виби-

рають: вони собі думали: це так і в нас, на Московщині, схочуть духовенство вибирати! У Московщині пани були покірними підніжками, рабами царськими, чи то “холопами”, — так вони самих себе перед царем називали. Так само, як менші люди перед панами хилились, так вони перед царем. А на Україні вільне козацтво було тоді горде своєю волею і не називали себе вірними підданими московському цареві, а вільними. Це дуже не подобалось московському урядові (правительству). Ото ж і зав'язався той уряд завести на Україні свій московський лад. Та тільки ж одразу цього не можна було зробити. Вони й заходилися робити це спершу потроху та помалу, а далі вже все дужче та дужче наполягати.

Руїна

Суперечка між Україною та Москвою почалася ще за життя Богдана Хмельницького, а як він умер року 1657-го, то зараз же послано в українські городи московських воевод і кожного з військом. Воеводи ті кривдили народ і знущалися з його. Новий гетьман Іван Виговський не знав, що й чинити. Він силкувався умовити московський уряд, щоб вони сього не робили. Московські пани його не слухалися, а запомогали полковника Пушкаря, що хотів замість Виговського бути гетьманом і ладен був дозволити московським воевода панувати на Україні, аби собі вихопитися вгору. Цей продай-душа Пушкарь пристав з купкою своїх козаків до московського війська, що вже прийшло на Україну та й заходилося порядкувати точнісінько так, як колись поляки порядкували: палили й руйнували села, різали народ. Виговський побив московське військо, повигонив воевод, та не мав сили і далі встояти проти Москви і почав був знову миритися з Польщею. А народ ненавидів Польщу, не схотів того, і скинув року 1659-го Виговського.

З того часу й почалась страшна колотнеча. Московський уряд спершу воював за Україну з Польщею, хотів щоб не пустити Польщі ні клаптя української землі, але подужати не міг, помирився з Польщею року 1667-го і поділив

з нею Україну, Польща забирала собі край по правий бік Дніпра, опріч Києва, а Москва — лівий та ще й Київ. Тепер уже легше було вгамувати Україну, і Москва й Польща вдвох заходилися це робити. Збезлюдженій та знесиленій Україні тяжко було змагатися і з самою Польщею, а тепер зовсім уже надсилу.

На Україні стало тоді по два гетьмани, один по лівий бік Дніпра, а другий по правий. Та ті гетьмани нічого не могли вдіяти проти двох дужих держав, а як котрий з них починав опинатися, то такому було лихо. От, наприклад, польські пани вбили гетьмана Івана Виговського, а московські пани мордували в Москві, а потім заслали до Сибіру гетьмана Дем'яна Многогрішного. Московське й польське військо раз у раз гуляло по Україні, бо народ бунтувався проти лихого ладу. І москалі й поляки руйнували й палили городи й села, вбивали й калічили безщасних людей і заливали кров'ю весь край. Один з гетьманів, розумний та смілий Петро Дорошенко, щирий оборонець української волі, довго боровся за неї, та бачачи, що сам не подужає, він спробував був засягти помочі в турка. Думка була така, а може турок буде кращій за тих християн, що роздирали нещасний край? Та ще й те, турок далі сидів — не міг здалеку заводити свій лад на Україні. Орду ж татарську турок би спиняв, коли б жив у злагоді з Україною. Та нічого не міг Дорошенко вдіяти проти більшої сили, Москва його подужала і вмер він у московській неволі.

Колотнеча не втихала, і весь край так зруйновано, що правобічна Україна мало не вся лежала пустинею, без хат, без людей. Тільки вовки вили та сухі кістки тисяч побитого народу лежали по степах. Цей страшний час народ прозвав Руїною, бо й справді руїною тоді зробився весь наш край...

Пани з козаків

Отак занапачався наш край. Та тільки ж не самі сусіди були за те винні, — винне було й наше козацтво.

За Богдана Хмельницького вигнано було з України все панство. Усі стали вільні, вся земля стала народним доб-

ром. Козацтво в цій боротьбі вело перед, давало всьому лад — козацтву й припало найбільше землі та всякого іншого добра. Козацтво було й освіченіше за поспільство (мужиків). Через те козацтво незабаром убилось в велику силу. Йому хотілося багатшати ще більше. Багатство давала земля, то значне, старше козацтво й почало захоплювати ще незаймані, а часом уже займані землі. З поспільством, з мужиками почало значне козацтво поводитися згорда. Мужики сільські й міщани і вбогі козаки почали на значне козацтво гніватися, почалися проміж ними та значним козацтвом сварки.

Московський уряд з тих сварок радів. Поки держався на Україні свій лад, свій громадській присуд, поки гетьмана, полковників і всю старшину вибирало козацтво та народ, доки козацтво було великою військовою силою. Тоді ще не можна було повернути народ український у панську неволю. Треба так зробити, щоб ні козацтво, ні полковники, ні гетьман не мали сили, авже сам простий робочий народ нічого не вдіє. Хитро-лукаво почали московські пани сварити проміж себе козацтво та козацьку старшину. А побачивши, що поспільство ремствує на значних козаків, почали ті пани й мужиків та міщан підбурювати проти їх. Московський уряд так удавав, мов би він оступається за народ робочий, а народ і доймав віри, не знаючи яке лихо дожидає людей... Ворожнеча проміж козацтвом, найбільше значним, та проміж поспільством (селянами-хліборобами і міщанами) все більшала та дужчала.

Московські пани помічали гірших людей серед значного козацтва: вони їх приваблювали до себе тим, що цар дарував таким людям великі землі на Україні. Доскочить такої землі який ненажера, та й починає на їй порядувати, а як на тій землі вже сиділи хлібороби й робили, то він уже вимагав од їх усяких одбутків за землю, бо вона, — каже, — моя, мені її подаровано. Народ на таке ніяк не хотів пристати. Він думав, що вся земля на Україні була народна і ніхто не мав права дарувати її. Мужики часом тікали на вільні землі, часом сва-

рилися, бунтувалися. Та вже тут московські пани оступалися не за мужиків, а за того багача — полковника чи сотника, свого приятеля, та й примушували живосилом мужиків коритися такому новому панові.

Дедалі таки пановитих людей ставало серед козацтва все більше та більше. Дедалі значне козацтво все дужче та дужче вбивалося в силу, топчучи собі під ноги народ. А народ, побачивши, що замісто старих панів, має нових, почав і проти цих ворогувати, почав кривим оком ворожим поглядати на все козацтво. Через те, як котрий гетьман оступився за українську волю за гетьманщину, то народ не допомагав йому. Та треба й те сказати, що дедалі серед значного козацтва все менше та менше було таких, що стояли за народну волю, а більше таких, що гризлись з народом і проміж себе за мастки, землі та всяке інше багатство. Бачивши те, простий народ думав собі, що вже од цих козацьких панів не буде йому добра, а мав таку надію, що цар з Москви дасть добрий лад, визволить людей.

Гетьманщину скасовано

Дедалі все не крацало, а гіршало. У Москві зацарював цар Петро I. На Україні був тоді гетьманом Іван Мазепа. Цар Петро поводився з українським народом так, мов би весь народ був його кріпаком, невільником. Він порядкував козацьким військом, як своїм, раз у раз посилаючи його в далекі тяжкі походи, силував козаків до важкої роботи. Московські начальники знущалися з козаків, кривдили їх і утискали, московські воеводи, московське військо тисли народ, кривдили його, грабували. Так важко було жити Україні, що старий гетьман Мазепа не витерпів, почав відбиватися від москалів, закликавши на поміч шведського короля Карла XII. Та Мазепа був з того значного козацтва, що панувати хотіло над народом, і народ не поміг гетьманові. Петро побив року 1709-го Мазепу й Карла і став мститися на Україні за повстання, мorduючи великими муками та караючи на смерть людей. Тепер уже цар Петро був

пан на Україні, що хотів, те й робив. Найбільше мордував тим, що забирав козаків на чужину на тяжку роботу — копати канали (канали), робити фортеці (кріпості). Від тієї тяжкої роботи, від хвороб люди гинули тисячами і за п'ять років (з 1721 кінчаючи 1725) умерло так 20 тисяч козаків, а ті, що повернулися — вернулись ледве живі, усього збувшись. Найбільше впеклася нашим робота на далекій холодній Московщині — копати Ладозький канал (канаву). І досі про цю каналську роботу де-не-де ще співають сумні пісні, а словом каналський — лаються. Стогнала нещасна Україна, та не було змоги оборонитися. Наказний гетьман України Павло Полуботко озвався був за волю, але цар Петро закинув його до тюрми в Петербурзі, і там він вмер року 1724-го. Москва скасувала українську волю.

Тільки ще трошечки було тієї волі в Запорізькій Січі. Хоч Петро перший і зруйнував її під час війни з Мазепою, та запорожці поки ще таки держалися. Аж ось на Москві зацарювала цариця Катерина II. Року 1775-го вона послала військо та й зруйнувала Запорізьку Січ, а останнього кошового отамана Петра Калнишевського без ніякої провини закинула навки в тюрму. Так упала остання оборона волі українського народу.

Усі вільні степи українські, усю землю народну цариця Катерина пороздавала своїм генералам та панам або й тим значним з козацької старшини, які щиро стояли за московський уряд. Козацьку старшину вона поробила панамі, дворянами. Хліборобів, робочих людей вона віддала тим панам-дворянам у неволю, завівши року 1783-го панське кріпацьке право на Україні.

На правому боці Дніпровому Україна була ще під Польщею. Там після руїни козацтво зовсім занепало. Пани-поляки знущалися з народу. Не видержавши, народ почав бунтуватися. Такі бунтівники звалися гайдамаки, а весь бунт сей прозвано гайдаматчиною. Гайдамаки збиралися купами й нападали на панів. Поб'ють їх пани військом — вони затихнуть, згодом знов постають, бо не було сили терпіти панське знущання. Року 1768-го запорожець Максим За-

лізняк злучився з сотником Гонтою, зібрав так багато гайдамаків, що почав замогати панів. Тоді цариця Катерина друга прислала на поміч польським панам своє військо, і так гуртом побито гайдамаків. Кого ввіймано живим, тих страшно катовано: одрубують руки, ноги, здирано з живих шкуру... Народ притих, причаївся...

Але польські пани так допорядкувалися, що незабаром польська держава зовсім знемоглася, а три сусідні держави: Прусія, Австрія та Росія поділили Польщу проміж себе (1772-го та 1793-го року). Тоді Росія забрала собі правобічну Україну, а Австрія — Галичину, а року 1775-го й Буковину, що була в той час під Волощиною.

І сталося так, що на нашій землі не було вільного народу: увесь народ став панським кріпаком; не панськими залишилися тільки трохи з дрібного козацтва та й тим була воля така, що недалеко від неволі сидить...

Тяжко боровсь український народ за волю та й доборовсь — до неволі...

Кріпацька неволя і визволення

Отак значне, багате козацтво зрадило свій народ. Укупі з ним добувалося воно волі, а тоді перевернулося само на тих панів, проти яких боролосся, та й стало панувати над своїм народом, називаючися вже дворянством.

Ці нові пани-дворяне з усієї сили дбали про те, щоб якомога дужче відрізнитись від народу, від мужика, щоб ніхто не подумав, що вони з тих саме, як і мужики, а щоб усім здавалося, що вони справжні дворяни.

Як була Україна з Польщею, то тодішні українські пани, задля більшої панськості перекидалися на поляків, силкувалися у всьому бути такими, як польські пани; а тепер нові пани почали з усієї сили дбати, щоб у всьому бути такими, як московські пани. Вони покидали ту мову українську, якою говорить увесь наш народ і досі, та й переймала московську мову. Стали говорити й писати по-московському, переймали московські звичаї, побут. Так помалу нові

українські пани зробилися зовсім чужі своєму народові. Виходило так, що на Україні живе мовби то два народи, дві національності: простий народ робочий були вкраїнці, а пани — москалі.

Погано було жити народові під цими панами. Рідко який з них був добрий до своїх людей, а більше було лихих. Народ робив тяжко, а як чим не догождав панові, то його карано ще тяжче. Та серед народу думка про волю ніколи не вмирала, хотілося йому тієї волі, та як її добути — народ не знав.

Народ дуже мало ще розбирався у тих порядках, серед яких йому доводилося тепер жити. Попереду, як був на Україні свій лад, то і в суді, і в усяких урядових канцеляріях говорили українською мовою — такою, як говорить і досі наш народ. Папери писали теж українською мовою, хоч трохи одмітною від чистонародньої, та все ж такою, що народ її дуже добре розумів. Так саме тією ж українською мовою списані були й усі закони, нею писалися й усі накази. Через те тоді народ розумів той закон, під яким жив, і знав своє право. Він і позивкав уже до своїх інституцій, знав який де суд, яка де канцелярія, і тямив з якою справою куди треба податися. А коли приходив у суд, чи канцелярію, то там до його говорили такою мовою, яку він розбирав. Через те чоловік міг собі дати якусь раду.

Як же вкраїнські порядки в нас поскасовано і заведено такий лад, як і в іншій Росії, то це все перемінилося. Закони писалися московською мовою, і народ український нічого нічого в їх не розумів. Через те хоч би в законі й було що написано йому в оборону, то він не міг би цього й знати, не розуміючи того писання. Потім й усякі урядові інституції заведено зовсім не такі, як було попереду, і народ плутався серед їх, як серед лісу, і ніколи не міг дійти з ними якогось ладу. Коли ж він приходив чи в суд, чи в яку канцелярію, то там говорили до його по-московському і всі папери давали. До цього всього треба додати ще те, що всі ті урядовці (чиновники), що сиділи по тих судах та канцеляріях, поводитися з народом згорда, ніколи не хотіли йому нічого розказати. Відолаш-

ний чоловік нічого нічого того не розумів і був як сліпий або глухий. А дуки кричали на людей та лаяли їх, поштурхували ними. А правди серед тих урядовців (чиновників) було мало. Вони не про те дбали, щоб зробити по правді або хоч по закону, а тільки про те, щоб якомога більше надрати з народу хабарів. Через те відолашному народові ніде не було ні оборони, ні помочі.

До того ще народ був тоді темний.

Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всій Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах середні, а в Києві була вища школа — академія. Наука в тих школах була тією мовою, якою народ говорив, — українською. Народ залюбки в їх учився.

Та як скасовано українські порядки, то звідусіль стали вигонити й українську мову. Так саме, як із суда та з урядових канцелярій, вигнали її із школи. Старі українські школи або покасували, або завели в них московську мову. По деяких городах уряд завів московські школи. Та вони були народові такі чужі, що діти довго не хотіли в їх зовсім учитися. А й тоді як учитися стали, до добра така школа не доводила, вона тільки плодила тих судовників та писарчуків, що знущалися з народу та драли з його хабарі.

По селах шкіл не було. Там цього не дозволяли пани. Їм краще було, щоб народ застався темний, бо якби він зробився освіченим, то не пустив би над собою панувати. Коли ж часом у якому панському селі і була, на велике диво, яка поганенька школа, то з неї знов таки не було добра: учено в її по-московському, а народ тієї мови не розумів, і ніякого пуття з тієї науки не було та й не могло бути.

Так і блукав наш народ у темряві і не знав куди вийти. Чув, що йому болить, а які ліки від того болю, — не відав. Часом де-не-де не витерплювали люди, бунтувалися, та з того їм краще не ставало. Їх дуже швидко втихомирювали, карали і знов усе затихало. І здавалося, що й кінця-краю тій неволі не буде.

Одначе вона таки не вдержалася.

У кожного народу на чолі його стоять найбільше освічені й тямущі люди, що ведуть перед у науці, добиваються кращого життя, кращих порядків. Такі люди зветься чужомовним словом інтелігенція. На Вкраїні у XIX віці інтелігенція була з панів, бо народ був неосвічений. Як пани відцуралися від народу, так саме відцуралась його й інтелігенція, що з тих панів виходила.

Але помалу почали серед інтелігенції прокидатися інші люди, і дедалі все їх ставало більше та більше. Ці люди бачили, яку то велику кривду зроблено робочому народові. То були люди чесні, добрі, наукою дуже освічені. Вони знали, що по чужих краях народ уже добився або добивається собі волі й кращого життя. Вони почали писати про це в книжках та ще й у книжках, писаних українською мовою, щоб і народ міг їх розуміти, коли йому хто письменний те прочита. Вони любили свій край, свій народ і розуміли, що вкраїнська інтелігенція, одрізнівшись од народу мовою, зробила дуже погано, бо народ зостався темний, і нікому було направляти його на кращий лад. Через те вони думали, що інтелігенція і народ повинні говорити однією мовою — вкраїнською, і тією ж мовою вчитися й писати.

Перший надрукував книгу українською народною мовою року 1798-го полтавець Іван Котляревський (книга звалася “Енеїда”). Трохи згодом харьковець Грицько Квітка у своїх гарних повістях списував життя простого сільського народу, показував, який той народ гарний, прихилив тим до його людей з інтелігенції. Писали вкраїнською мовою й інші люди, та спершу всі говорили дуже обережно, не посмілювались. Незабаром появилася новий письменник Тарас Шевченко (народився 1814 р., умер 1861 року). Він був замолоду панським кріпаком у Київщині і сам зазнав того лиха, від якого весь народ стогнав. Потім добрі люди його викупили, він багато вчився і мав великий хист до писання віршів. Він написав цілу книгу віршів, що зветься “Кобзар”. Там він описував життя вкраїнського народу,

розказував, яку муку терпить у кріпацькій неволі робочий народ, як погано жити Україні через недобрі порядки, як знущаються з людей пани й начальники. Він смілим та щирим словом закликав українців до того, щоб вони поламали неволю і завели на своїй землі кращий лад. Все це було написано по правді і так гарно, по Шевченкові вірші зразу приєднали дуже багато людей до того гурту, що стояв за народ.

Заведено навіть таємне, нишком од начальства, товариство, що звалось Кирило-Мефодіївське братство. Це Братство хотіло, щоб скасувати кріпацьку неволю, дати народові землю, освічувати народ українською мовою, скрізь завести на Вкраїні і по всій Росії вільні порядки. А всі слов'янські народи (українців, москалів, білорусів, поляків, сербів, болгар, чехів та ін.) злучити в одну державну спілку (федерацію), але так, щоб кожен народ на своїй землі мав собі волю своїм народнім присудом як хоче порядкуватися.

Одначе року 1847-го це Братство викрито, братчиків позамикано по тюрмах, а тоді позасилано в заслання. А Шевченка заслано в Азію, у солдатську неволю де він пробув десять років. Українські книжки (наприклад, Шевченкові вірші) одніmano й палено.

Після смерті царя Миколи першого у Росії жити полегшало. Тоді завернули з неволі й кирило-мефодіївських братчиків. Один з цих братчиків Опанас Маркович та його жінка Марія написали книгу по-вкраїнському: “Народні оповідання”, підписавши її “Марко Вовчок” (мов би так звався той, хто написав книгу). У ній описано було тяжке кріпацьке життя, і кожному було видно, що неминуче треба було дати панським людям волю. Тоді вже по всій Росії було багато людей, що цього хотіли. Сам цар Олександр II-й приставав на те. І таки воно й зробилося, року 1861-го випущено людей на волю.

А в Галичині та на Буковині, що були і досі під Австрією, людей визволено ще попереду, року 1848-го.

Від скасування кріпацтва до нашого часу

Здавалося, що тепер уже в Росії заведуться кращі порядки, а через те й Україні буде легше жити. Воно й справді заведено новий суд і земство. Та в них згодом однято й ту невеличку волю, яку їм спершу дано. Порядки хоча й перемінилися, та жити під ними було тяжко. А ще тяжче через те, що всяке начальство не додержувало й тих законів, які були, а робило так, як йому хотілося. Люди не мали ніяких прав і завжди могли сподіватися собі якого лиха од чиновницької самоволі. Хлібороби-селяни, вийшовши на волю, не скрізь мали землі стільки, скільки було треба, а як народу намножилося, то й зовсім землі стало мало, а оплатки й інші повинності були тяжкі. Народ хоч і жив на волі та дедалі все дужче та дужче біднів. Робітникам по фабриках та заводах теж робота була тяжка, а плата мала.

На Україні, опріч всього цього було ще й своє лихо.

По всіх краях такий лад, щоб у школі вчити тією мовою, якою діти і ввесь народ говорить, — це, щоб люди, читаючи, могли їх розуміти. Такою ж мовою пишуть і закони, щоб усі люди розуміли й знали своє право й свою повинність. Коли б і в нас, на Україні, був такий добрий лад, то треба було б, щоб у школі учено по-українському, щоб українською мовою писано книги й усякі закони. Одначе так не зроблено.

Української школи заводити не дозволено, а заведено московську. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ і досі зостається дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти не можна було видавати, бо вже року 1863-го заборонено друкувати українські книги, а найбільше наукові, у яких розказується народові про те, що він мав у старовину на Україні волю, або такі, де описуються кращі порядки по чужих землях і як люди ті порядки завели. Згодом ця заборона наче почала була трохи забуватися, але року 1876-го заборонено українське письменство вдруге, ще суворіше, ні наукових кни-

жок, ні дитячих, ні перекладів з чужих мов, ні газет — нічого цього не можна було друкувати по-українському.

Через усе це народ зостався зовсім без усякої науки, без усякої освіти і блукав у такій темряві, що не розбирав, хто йому ворог, а хто приятель.

Народ бачив, що все, що було освічене, говорило московською мовою, що наука скрізь була тією ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усі зневажають, глузують з неї, знуцаються. І народ став думати, що тільки московською мовою і можна освічуватися, тільки через неї й можна стати тямущим, ученим чоловіком. Цією мовою говорили пани, і народ став звати її “панською мовою”, а свою українську — “музицькою”, “хахляцькою”. І став він “панську” мову шанувати, а своєї мови соромитись...

Людей, що розуміли, як усе це недобре і хотіли вступитися за права українського народу, було дуже небагато. Одначе вони не покидали робити свого діла. Їм не можна було виявляти свої думки на російській Україні, вони почали друкувати про це книги по інших державах, за кордоном, і найбільше в Австрії.

В Австрії, після довгої колотнечі, з року 1867-го зовсім уже заведено **конституційний лад**, тобто такий, де всі закони встановляють виборні від народу люди (народні послы), і всі громадяни мають записані в законі права й волю, яких ніхто не сміє ламати. Тоді й тим, українцям, що живуть у Галичині та на Буковині, стало легше дихати. Хоч вони ще й досі бідують. І над ними велику силу мають багаті польські пани, та все ж там народ уже добився деяких прав і може освічуватися своєю мовою. Там у школах, у гімназіях і в университетах учать по-українському, цією ж мовою пишуться книги й газети, щоб народ міг з них навчатися.

Отуди, найбільше в Галичину, й почали посилати свої писання народолюбні люди з України російської.

Друкується за виданням: Грінченко Борис.

Як жив український народ (Коротка історія України). — К., 1917.

Юрій
Шаповал
Київ

Петро Шелест у контексті політичної історії України XX століття

Є всі підстави стверджувати, що документальних даних та інших свідчень щодо П. Шелеста не бракує. Спектр і еволюцію оцінок його діяльності можна виразно прослідкувати навіть за енциклопедичними і довідковими виданнями [1].

Якщо раніше спроби оцінити діяльність П. Шелеста містилися переважно у закордонних публікаціях [2], то ще в добу горбачовської “перебудови”, а особливо з проголошенням незалежності України такі узагальнюючі оцінки знаходимо у працях істориків з України [3]. Нову хвилю публікацій про П. Шелеста у 2008 році стимулювало його 100-річчя [4].

Його діяльність по-різному трактується у виданнях мемуарного характеру, що з’явилися в останні роки [5]. Не можна забувати видання, що підписані іменем самого П. Шелеста і що характеризують спосіб його мислення і поведінки як політичного діяча [6]. Крім того, вийшли друком два видання щоденникових записів і спогадів самого П. Шелеста (московське видання з’явилося ще за його життя) [7]. Ще з 1930 року він робив щоденні записи про пережите, а з 1974 року почав працювати над спогадами. Доля цього рукопису не була такою драматичною, як, скажімо, спогадів М. Хрущова. Тим не менш наприкінці 1970-х років, за словами Віталія Шелеста, рукопис ретельно ховали, а один з примірників навіть закопали в землю, боячись, що КГБ може його вилучити. Однак все закінчилося вдало, а з початком горбачовської “перебудови” можна було реально говорити про можливість видання.

Отже, є всі підстави констатувати, що наявна архівно-джерельна база дозво-

ляє створити повноцінну наукову біографію П. Шелеста, хоча на сьогоднішній день такого роду спроб ще не було здійснено. Автор цієї статті робить спробу окреслити життєвий шлях і оцінити політичну долю П. Шелеста.

* * *

Він народився 1 (за новим стилем 14) лютого 1908 р., в селі Андріївка, нині Харківської області. Коли підріс, батрачив, працював водовозом, листоношею, вантажником, ремонтним робітником на залізничній станції. У 1926—1927 роках вчився в Ізюмській радпартшколі, у 1928-му став членом ВКП(б). Згодом навчався у харківському Комуністичному університеті ім. Артема, а потім у Харківському інженерно-економічному інституті. У 1932—1936 роках працював на Маріупольському заводі імені Ілліча змінним інженером, заступником начальника і начальником цеху, одночасно навчався на вечірньому відділенні Маріупольського металургійного інституту. Саме у цей час дружиною Шелеста стала Любов Банна, яка народила йому двох синів — у 1933-му — Бориса, у 1940-му — Віталія. У січні 1942 року після кількох років тяжкої хвороби вона померла, а у квітні того самого 1942-го Шелест одружився із Іраїдою Мозговою, якій судилося виростити і виховати Бориса і Віталія.

У 1936—1937 роках Шелест служив у Червоній Армії, а з 1937-го працював начальником цеху, виробництва, головним інженером Харківського заводу “Серп і молот”. Обирався членом парткому заводу, звідки рішенням ЦК КП(б)У був скерований на партійну ро-

боту. З 1940 по грудень 1941 року Шелест — секретар Харківського міського комітету КП(б)У по оборонній промисловості. Під час війни з нацистською Німеччиною і у перші повоєнні роки — завідувач відділу оборонної промисловості Челябінського обкому ВКП(б), інструктор ЦК ВКП(б), парторг ЦК ВКП(б) на ряді заводів, заступник секретаря Саратовського обкому партії по оборонній промисловості. У 1946—1948 роках Шелест — парторг ЦК ВКП(б) на Саратовському заводі №292 Міністерства авіаційної промисловості (МАП) СРСР. У 1948 році його як фахівця-механіка направляють до Ленінградської партійної організації. Там до нього придивилися і вже у Ленінграді рішенням обкому партії, а згодом і рішенням ЦК ВКП(б) його призначають директором заводу №272 МАП СРСР.

Однак у “північній столиці” Росії Шелест не затримався надовго: рішенням ЦК ВКП(б) від 12 квітня 1950 року його затвердили директором Київського заводу №473 МАП СРСР [8, 129]. Як і у Ленінграді, працював Шелест на директорській посаді енергійно і успішно. Це, зокрема, засвідчено у характеристиці на нього, підписаній секретарем Київського обкому Григорієм Гришком у грудні 1952 року: “За час роботи тов. Шелест виявив себе енергійним і технічно грамотним керівником підприємства; добився систематичного і ритмічного виконання і перевиконання державного плану.

Завод №473 протягом 1951—1952 рр. займає перші місця у соціалістичному змаганні серед підприємств міста Києва, а також підприємств авіаційної промисловості СРСР” [8, 130].

У Шелеста могла б скластися нормальна управлінська біографія, як би його не втягували у політику (чого він особисто не дуже прагнув). У листопаді 1952 року його викликають до тодішнього першого секретаря ЦК КПУ Леоніда Мельникова і пропонують посаду голови Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР. Шелест відмовляється, його відряджають для співбесіди до ЦК ВКП(б). Однак у Москві він ще раз відмовляється. Згодом йому пропонують посаду першого заступника міністра меблевої промисловості України, чим він взагалі був щиро обурений. Однак і це ще не все.

Ось що згадував сам Шелест: “Ще у 1953 році мене обрали заступником голови Київського міськвиконкому — без моєї згоди. Так я й працював кілька місяців на двох чи на трьох змінах і заступником мера столиці України, і директором авіазаводу. Падав з ніг — зранку на завод, на десяту — у міськвиконком, а на вісімнадцяту — знову на завод. Потім таки втрутився міністр авіаційної промисловості, мене звільнили з посади заступника голови виконкому й залишили на заводі. А через рік обрали другим секретарем міськкому партії. Я знову до міністра Дементьєва: “Петре Васильовичу, рятуй! Не хочу кидати завод!” А він: “Директор ти чудовий, тому і врятував я тебе від радянської роботи, це було мені під силу, але від партійної — вибачай... Через три дні призначимо тобі зміну — проти вашого республіканського керівництва я воювати вдруге не можу”. Так і став я партійним працівником” [9, 92—93].

Спочатку був Київський обком партії, який він очолював у 1957—1962 роках, потім його обрали секретарем ЦК КПУ. Олександр Ляшко, який в той час працював у Донецькій області, згадував: “Взимку того самого (1962-го. — Ю.Ш.) в області побував Петро Юхимович Шелест, новий секретар ЦК по промисловості і будівництву...”

Петро Юхимович справив на мене враження людини, яка виявляла великий інтерес до виробництва і лише трохи до партійно-організаційної і політичної роботи. Та за посадою воно, напевно, так і належало” [10, II, 493].

Невдовзі Шелесту довірили керувати всією Україною: 2 липня 1963 року його обрали першим секретарем ЦК Компартії України. На цій посаді він був до травня 1972-го. Шелест увійшов до складу ЦК, а згодом і до найвищого у комуністичній ієрархії органу — політбюро ЦК КПРС. Неодноразово обирався до складу депутатів Верховних Рад тодішнього СРСР і УРСР. Він одержав найвищі тогочасні нагороди: Зірку Героя Соціалістичної Праці, три ордени Леніна, ордени Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки. Тим не менш у травні 1972 року його увільнили від обов’язків першого секретаря ЦК КПУ. Крім інших факторів (про як іще йтиметься), чималою мірою цьому сприяли риси характеру Шелеста.

* * *

У 45 років він почав працювати дру- гим, а у 49 його обрали першим секре- тарем обкому партії. З наступником Шелеста Володимиром Щербицьким все було навпаки. Він прагнув вершин політичного “Олімпу” і підкоряв їх послі- довно. Підкоряв не без труднощів, але ніколи не рекламує свою “політичну технологію” [11, 118—129]. Як зазначав колишній помічник Щербицького, він “не був відкритою людиною” [12, 41].

По-іншому поведив себе Шелест. У зв’язку з цим колишній довголітній комсомольський і партійний працівник Юрій Єльченко (який не ідеалізує Ше- леста) зауважує: “Був Петро Юхимович працівником принциповим, напо- легливим, вимогливим, навіть жорст- ким, виявляючи ці якості постійно і без коливань. Не пасував перед найвищими авторитетами, міг прямо висловлювати і захищати свою точку зору, без огляду на особи. Будемо говорити відверто — це не завжди і не всім подобалось.

Безумовно, тут виявлялись і його природні людські риси. Ми знали його як особу твердого характеру, безхитріс- ну людину. Бував він і дещо бруталь- ним, а часом не соромився і у висловах. У побуті (а мені доводилось кілька разів бути з ним у такій обстановці) поведив себе просто, розкуто, був відвертим, го- ворив про сімейні справи. До речі, звер- тав увагу на необхідність, не дивлячись на виняткову зайнятість, знаходити час на виховання дітей. Вважав, що своїх синів виховав людьми гідними. Знаю, що це так і було” [13, 755].

А ось думка Володимира Семичаст- ного, колишнього Голови КГБ СРСР, а згодом заступника Голови Ради Мініс- трів УРСР: “Авторитарним керівником за наявності Політбюро ЦК Компартії України, жорсткого контролю з боку ЦК КПРС бути майже неможливо. Ше- лест інколи дозволяв собі директорські замашки — адже у минулому він ди- ректор заводу. Інколи допускав і всілякі недипломатичні вислови. Інколи міг ви- словлювати роздратування через не- значні події, що здавалися йому підозрі- лими...” [13, 726]. (До речі, про “недипло- матичні вислови”. Добре відомо, що це “родова ознака” майже всіх радянських керівників, особливо виробничників).

Відповідаючи на запитання, чи уособ- лювали Щербицький і Шелест два різні типи номенклатури, 1-й Президент Укра- їни (а в минулому партійний функціонер) Леонід Кравчук відповів, що ні: “І той, і той були захисниками існуючого ладу, ви- ступали за зміцнення Радянського Союзу, за перехід до комунізму... Це були люди одного гатунку, тільки Щербицький був, на мою думку, на порядок вищим за лю- дяністю і значно легшим у спілкуванні. Шелест був людиною крутою, не дуже полюбляв дискусії і висловлювався зав- жди однозначно” [14]. Можливо й був Ше- лест “крутим”, але навіть тодішні інако- думці (наприклад, Вячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Сергій Параджанов, Віктор Некрасов), відгукуються про нього стри- мано і навіть з певною симпатією. Щодо В. Щербицького оцінки інші.

Тим не менш у Шелеста і Щерби- цького справді було багато спільного. Наприклад, на початку 1960-х років вони критикували політику Микити Хрущова. Колишній помічник Щерби- цького пише, що його патрон “не міг не опинитися в опозиції. Бездумне збіль- шення площ під кукурудзу, впрова- джуваний згори шаблонний квадрат- но-гніздовий спосіб її вирощування призвели зовсім не до зростання валових зборів, а до збільшення постачання зерна до союзного фонду, чому опирав- ся В.В. Формальним приводом опали стало те, що В.В. не сприйняв поділу партії по “галузевому” принципу. А на відміну від інших — і не мовчав. Не звиклий до такого повороту справи, Хрущов відправляє Щербицького на “заслання” [12, 22]. Щербицький повер- тається в Дніпропетровськ на посаду першого секретаря обкому партії.

Взаємини Шелеста і Хрущова не були однолінійно-мажорними, як дехто донині вважає. Шелест також не під- тримував ідею про розподіл парторгані- зацій на сільські й промислові. І не про- сто не підтримував, а відверто висловлю- вав свою позицію. Можливо, те, що Хру- щов не дотягнувся (не встиг) до Шелеста його автоматично вважали висуванцем хрущовської доби, а Щербицького — на- впаки. Це помилкове враження. І Ше- лест, і Щербицький висунулися на знач- ні керівні посади за Хрущова.

Понад те, саме Шелест відіграв важ- ливу роль у жовтневому перевороті 1964 року, тобто у поваленні Микити

Хрущова. Саме йому Брежнев і Підгорний доручили переговорити про “недоліки” в роботі Хрущова з великою групою (36 осіб) партійних працівників з України. І Шелест мав такі розмови, фактично готуючи усунення Хрущова на пленумі ЦК КПРС. Правда, пізніше в одному з інтерв'ю він стверджував, що, мовляв, питання про усунення Хрущова до жовтневого пленуму не ставилось і що сам Шелест дізнався про наміри заколотників лише на засіданні президії ЦК КПРС [15].

Це не зовсім відповідає дійсності. Шелест не міг не знати якихось подробиць чи колізій, що виникли під час засідання президії ЦК КПРС, але ще 4 липня 1964 року він власноруч зафіксував у щоденнику: “...Брежнев і Підгорний хочуть усунути Хрущова від керівництва. Але дуже бояться цього кроку, тим більше, що він пов'язаний з їхнім богузством і безпринципністю, жадобою влади, ось і шукають опори, при цьому покладають великі надії на партійну організацію України, зокрема на мої з ними дії” [13, 180].

Свою місію Шелест виконав, а Щербицького у жовтні 1965 року знов призначили головою Ради Міністрів УРСР. Отже, цим двом діячам довелося працювати разом. У 1966 році Щербицького обирають кандидатом, а у квітні 1971-го членом політбюро ЦК КПРС. Це був не лише унікальний випадок: жодна з тодішніх союзних республік ніколи не мала двох членів політбюро ЦК КПРС. Це був виразний сигнал для Шелеста. У своєму щоденнику він фіксує, що “зі мною про вибори Щербицького розмови не було... Обрання Щербицького до складу Політбюро — це сигнал не на мою користь, хоча Брежнев це і прикриває значимістю для республіки...” [13, 342]. І тут час не лише згадати спільні риси Щербицького і Шелеста, а й різницю між ними.

* * *

Серед істориків і політологів утвердилася думка, що Шелест сприяв деяким господарським реформам з метою більшої автономізації України чи “контрольованого українського автономізму”, підтримував обмежену “українізацію” [16]. Насправді Шелестова політична лінія базувалась на своєрідній

подвійній лояльності — загальносоюзній і республіканській, постійному маневруванню між двома політичними дискурсами — централізаторським і антицентралізаторським. “Працювати стає дедалі важче, народ майже відверто виказує своє незадоволення, все це “фіксується”. Все зацентралізовано до межі, до нерозумного” — це оцінка Шелестом ситуації кінця 1950-х років, тобто доби Хрущова [16, 124]. Після падіння Хрущова ця Шелестова оцінка мало змінилася.

Шелест вперто розсилав у центральні московські інстанції листи, в яких вимагав в принципі простих речей: дотримання конституційних прав України як суверенної республіки в рамках СРСР. Збереглося багато різного роду записок Шелеста до московських центральних установ, в першу чергу до ЦК КПРС, в яких він прямо і чітко висловлював свою позицію насамперед у господарських питаннях, критикував центральні управлінські (господарські) структури. До речі, чимало документів вони підписали разом із В. Щербицьким, як наприклад, лист до ЦК КПРС від 8 липня 1969 р., в якому протестували проти пропозицій московських керівників ліквідувати Міністерство енергетики і електрифікації УРСР [17, 6—9].

У 1965 році на засіданні політбюро ЦК КПРС Шелест увійшов у відкритий конфлікт із М. Сусловим та іншими тодішніми партійними керівниками. Причина: свавільні дії Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, яке вирішило продати Швейцарії 450 тис. т соняшникової макухи, навіть формально не запитавши згоди українського керівництва. Шелест не просто протестував, а написав записку з пропозицією, щоб УРСР вийшла з-під опіки Зовнішторгу СРСР і всіх зовнішньоторговельних відомств Москви.

Сам Шелест згодом згадував про це. Згадував майже детективну історію з будівництвом палацу “Україна”. Його Москва не дозволяла будувати на тій підставі, що в Києві є Жовтневий палац. Тоді Шелест вдався до такого маневру: він поінформував центральні органи, що будують сучасний кінотеатр. На це було дано згоду. Коли з'ясувалось, що будують все-таки не кінотеатр, вибухнув скандал. Шелеста почали виховувати, до Києва — “розбиратися” — приїхала комісія на чолі з М. Підгорним. Однак грошей вже не повернеш — і палац таки побудували.

І ще один характерний епізод, про який згадував Шелест: “Ми довгий час зверталися до Держплану, щоб нам виділили 10—15 тисяч тонн металу для ремонту обладнання цехів металургійних заводів. Не виділяють — пишуть держпланівські чиновники, що нема. Тоді ми з І.П. Казанцем, головою Ради Міністрів України, крутили-крутили і вирішили так: давай дамо директорам підприємств, міністрам чорної металургії УРСР завдання — нехай усе те, що вони виробляють понад план, візьмуть собі. Точніше, ми владою уряду України віддамо їм той надлишок для ремонту цехів. Так і зробили. І це Шелест назвав місництвом, розбазарюванням державного майна. Я знову обурився і відповів, що це не місництво, а розумна господарська ініціатива — адже металурги все робили понад план. Ми ж із Казанцем собі тої криці не взяли для будівництва дач, лімузинів тощо. Україна дає понад 52 відсотки всього металу країни, а сама не має чим ремонтувати ковші, що лопнули, секції батарей, які прогоріли. Металургам бракує металу. Це ж соромно! А крім того, і небезпечно — а як аварія, як зупиниться виробництво? З кого спитують — з держпланівського столоначальника чи з нас?” [9, 96].

Зрозуміло, на тлі брежневського гіперцентралізму, уніфікаторської лінії і політики русифікації таку активність Шелеста доволі легко можна було визнати “небезпечною”. Проте у виступах Шелеста на засіданнях політбюро ЦК КПРС, а також у численних записках до керівних органів він обстоював не “націоналізм”, а права України. У стратегічному плані він не виступив проти жодної з брежневських “ініціатив” включно із агресією у Чехословаччину у 1968 році. Понад те, саме Шелест забезпечував перехід через Карпати і введення військ до “братньої країни”. Взагалі у питаннях зовнішньої політики Шелест сповідував, як висловився один з дослідників, “орієнтацію на жорстку лінію” [18].

Разом з тим було і те, що (за московськими критеріями) потрактували як “прояви націоналізму”, оскільки дії Шелеста не обмежувались господарською сферою. Наприклад, він енергійно підтримував ансамбль Вірського, взагалі народне мистецтво, але при цьому не

придушував інше мистецтво. Скажімо, творчість кінорежисера Сергія Параджанова. На засіданні політбюро ЦК Компартії України за ініціативою Шелеста було ухвалено постанову “Про створення багатотомної “Історії міст і сіл Української РСР”. Саме тоді доручили всю практичну роботу Петру Троньку і редакції “Української Радянської Енциклопедії” на чолі з Миколою Бажаном.

Вже на пенсії Шелест згадував: “Можливо, перед кимось я й досі винуватий, але прагнув прислухатися до думки вчених, фахівців, майстрів своєї справи завжди. Цьому привчився ще на виробництві — там без фахівців пропадеш. Так само і в республіці — інтелігенцію прагнув підтримувати, особливо молодь. А те, що “пробили”, “довели” і встановили Шевченківську премію як найвищу нагороду республіки, котра присуджується тільки раз у житті, те, що прийняли спеціальну постанову Ради Міністрів про створення державного заповідника на Хортиці, цим пишався і пишаюся й сьогодні. Так само, як і тим, що брав посильну участь у захисті чудових кінострічок Юрія Іллєнка, у створенні Музею-заповідника української народної архітектури та побуту у селі Пироговому” [9, 105].

Ці та інші ініціативи Шелеста були добре відомі у Москві. І реакція не забарилася. 16 липня 1970 року Головою КГБ при Раді Міністрів УРСР призначили Віталія Федорчука, який розпочав із жорсткої критики свого попередника Віталія Нікітченка і, як зазначив у своєму щоденнику Шелест, “почав займатися невластивими справами: перевищенням влади і законності, контрольними функціями за радянським і партійним активом” [13, 327]. Федорчук виявив себе як беззастережний прибічник жорстокого придушення інакодумання, переслідування дисидентів, національної інтелігенції і “самвидаву”. Однак головним завданням було зібрати матеріал на Шелеста, довести, що він належним чином не керував боротьбою проти “націоналістів” і дисидентського руху.

У зв’язку з цим один із дослідників пише: “Виникає питання: чи міг Шелест ліквідувати опір, якщо він справді цього хотів? Відповідь мала би бути позитивною, оскільки у 1972 році поліційними заходами вдалося зтероризувати і на

той момент припинити найбільш відверті форми опозиції. Це могло бути зроблено і у 1969, 70-му або 71-му році, але цього не було зроблено з багатьох причин. Шелест, по суті сталініст, і аж ніяк не друг українського національного руху, відчував, що може маніпулювати ним у своїх власних інтересах. Виступаючи проти “буржуазного націоналізму” у промовах та статтях, він не протидіяв настільки сильно, наскільки міг, про явам українського націоналізму” [19, 35].

Все це так і водночас не зовсім так. Важко повірити, але у СРСР не існувало закону про діяльність спецслужби, що створювало для неї величезні можливості, широченну сферу компетенції. Крім того, варто брати під увагу і те, що “український” КГБ був всього лише провінційним філіалом московської централі. Недаремно у січні 1969 року Шелест фіксує у своєму щоденнику: “Про дисидента Чорновола потрібно зібрати всі матеріали, узагальнити все і висунути йому звинувачення. Але все це можна робити тільки із санкції Москви, але, якщо ми будемо зволікати, нас звинуватять у примиренні “фронди” [13, 299].

Зрозуміло, і за Шелеста погромних акцій в Україні не бракувало. Достатньо згадати арешти і судові процеси 1965—1966 років або гучний процес над Вячеславом Чорноволом у 1967 році. Хоча зрозуміло й інше: ті акції не йдуть у порівняння з широкомасштабними діями В. Федорчука, переконаного, що Шелест “заграє” з “націоналістами”. Сам Шелест 19 вересня 1970 року робить запис у щоденнику: “...Федорчук займає екстремістську позицію, проявляє надто велику активність і сміливість. Безумовно, робить все це не самостійно, а з санкції та підтримки Москви, більше того: не тільки з санкції, а за прямою вказівкою і планом... “Докопується”, чому не було справжньої боротьби проти націоналістів і “праці” Дзюби. На його думку, боротьба тоді, коли не розбираючись, за протворюють до в’язниці” [13, 328—329].

Син Шелеста Віталій згадував: “Цікава ситуація з книгою Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Вона була у батька майже настольною. Він її читав, плювався, говорив, що так неможливо, я відповідав, що є факти, їх треба осмислити. Його позиція щодо Дзюби у наших розмовах багаторазово прокру-

чувалась і поступово формувалась. А Параджанова він просто рятував. Практично відразу після відходу батька з посади Параджанова заарештували...”

У мене... була цікава розмова з Вячеславом Чорноволом. Він якось мені каже: “Ви не дивуйтесь, пане Віталію, що я до вашого батька добре ставлюся? Був такий випадок. Я вже сидів чотири роки, десь у січні 1970 року до мене підходить слідчий і каже: “Ну, Вячеслав, готуйся, скоро — на волю. Про тебе вже Петро знає”. Але ж його зняли!” [13, 748].

Автор одного із досліджень пише: “Хто був Петро Шелест? “Націоналістичний ухильник” і “націонал-комуніст”, як у цьому прагнула переконати масовано організована вже у 1973 році критика — чи лише провінційним радянським керівником, який “волів сам дозволяти заарештовувати, ніж одержувати наказ із Москви”, як одного разу визначив дисидент Леонід Плющ? Цілком очевидно, що Шелест не був націоналістом чи сепаратистом, яким його хотіла зобразити пропаганда; він не ставив під питання приналежність України до Радянського Союзу...” [20, 286].

Насамперед не підлягає сумніву, що з Шелеста не слід робити регіонального сатрапа, який тішився “самостійницькими” можливостями здійснення репресивних акцій або — навпаки — плекав надії на незалежність України. Цього не було. Падінню Шелеста сприяли інші фактори.

* * *

До початку 1970-х років Л. Брежнев не протестував проти того, щоб під час засідань політбюро ЦК КПРС відбувалась полеміка, висловлювались критичні думки. Власне, він і потім відкрито не виступав проти цього, але досвідчені “царедворці” швидко зорієнтувались, що подобається і що не подобається генсеку. Поступово навколо “дорогого Леоніда Ілліча” почала формуватись мовчазна “одностайність”. В неї Шелест ніяк не вписувався. І своїм характером, і своїм баченням ролі і місця України “у сузір’ї братніх республік”. “Брежнев, — фіксує у щоденнику Шелест у квітні 1971 року, — зовсім посмілішав, починає проявляти “вождизм”, і з боку все виглядає дуже сміливо, але й сумно.

Повторюється все спочатку, за що крикували Хрущова” [13, 343].

Пол Магочі цілком слушно твердить: “Шелестове несприйняття повернення Москви до економічної централізації, підтримка українських культурних інтересів і начебто толерантне ставлення до українських дисидентів привели його до зростаючого конфлікту з Брежнєвим та його прибічниками” [21, 662]. Тим більше, що зусилля політичних ворогів, конкурентів і спецслужби, створили Шелесту імідж “надмірного” українського патріота, який нібито плекає плани більшої автономізації України та ще й гуртує навколо себе групу молодих політиків, які невдоволені політикою і поведінкою Брежнєва.

У зв’язку з цим цікавим видається епізод із спогадів Шелеста. Він розповідає, як вже після позбавлення всіх посад пішов на відверту розмову до Брежнєва: “Я його прямо спитав: “У такому випадку скажіть, що мені ставилося у вину, коли вирішувалось питання про мій переїзд з України?” Він довго ялозив, але сказав: “Назбиралося багато матеріалів, частина правди, але багато і домислу”. Я наполягав на тому, щоб мені Брежнєв сказав правду... Брежнєв довго думав і сказав: “Ти виявляв забагато самостійності у вирішенні питань, часто не рахувався з Москвою. Були елементи місництва і прояви націоналізму” [13, 411—412].

У лютому 1971 року до Києва приїхав Юрій Андропов. Шелест був переконаний, що шеф КГБ “приїхав тільки із завданням вияснити мої думки і позиції перед з’їздом партії” [13, 338]. Відбулася відверта розмова, причому Шелест давав достатньо різкі критичні оцінки стилю роботи політбюро під орудою Брежнєва. “...Я, — записав після цього Шелест у щоденнику, — про це сам говорив Брежнєву, і не один раз. У цілому, бесіда з Андроповим пройшла добре, але відчуваю, що вона для мене даремно не пройде” [13, 338].

Інтуїція не підвела Шелеста: вже у квітні 1971 року В. Щербицький став членом політбюро ЦК КПРС, тобто наступника Шелеста вже визначили. Пізніше сам Шелест коментував ту ситуацію так: “І тоді вже мені стало майже все зрозуміло — всі плани Брежнєва. Почалась “операція підсидки”. Якщо ж

казати про Щербицького, а це моя власна думка, і я на неї маю право., то це далеко не свята людина...

А на Україні чимало проблем підігривав “теоретик інтернаціоналізму” Валентин Юхимович Маланчук і ті, хто його підтримував, особливо науковці, що йому старанно прислужувались, доводячи, оспівуючи ліквідацію національних розбіжностей” [9, 104—105].

Віталій Коротич оцінив той момент так: “Шелест в принципі не був шкідливий... У нього не було тієї якості, що її повною мірою виявив Щербицький, який прийшов йому на заміну: Щербицький був геніальним у вмінні працювати не з людиною, а з посадою. Шелест був дуже людяним, він знав, що таке ностальгія, він вмів любити таку дивну людину, як Параджанов, Щербицький влаштував будь-яке керівництво, він міг прилаштуватися до кого завгодно. Шелест цього не вмів, він був натурою, що йде... Шелест був чиновником за посадою, але не був їм за духом своїм” [13, 720].

Дослідникам ще належить з’ясувати, які саме (і чікими зусиллями) накопичувались у Москві “матеріали” на Шелеста. Не підлягає сумніву інше — його наступник, Володимир Щербицький, майбутній перший секретар ЦК Компартії України отримав добрий урок для себе, як триматись, яку міру лояльності щодо центру сповідувати. На думку Володимира Семичастного, якщо порівнювати Шелеста та Щербицького за політичними якостями та масштабом керівників, “Шелест, безумовно, вище. Щербицький — служака, він був відданим брежнєвським холуем, він ніколи не заперечив жодної навіть найдурнішої пропозиції Брежнєва” [13, 720].

Випадок із Шелестом є типовим для тодішньої політичної системи. Він яскраво ілюструє стиль конкурентної боротьби у вищих ешелонах влади. Боротьба спрямовувалась не на формування широкої громадської думки, коли лідери змагаються за голоси виборців, за їхню довіру, демонструючи міру компетентності і професіоналізм керівника. Навпаки, основні акценти переносились на довготривале кулуарне протистояння, що передбачало інтриги, підсиджування конкурента, комбінації, що мали на меті його дискредитацію. А вже по тому розпочинався публічний ритуал вигнання.

Початком такого вигнання для Шелеста стало “підвищення” — його запросили на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР. Це була особиста пропозиція Брежнєва. Та пропозиція, від якої Шелест не зміг відмовитись. Не дивлячись на те, що 8-му п’ятиріччю УРСР завершила за формальними ознаками успішно, 25 травня 1972 року його звільнили з посади першого секретаря ЦК КПУ. У протоколі засідання Пленуму ЦК Компартії України це виглядало так: “Про першого секретаря ЦК КП України (Пропозицію вносить тов. Лутак І.К.)

1.В зв’язку з призначенням тов. Шелеста П.Ю. заступником голови Ради Міністрів СРСР звільнити його від обов’язків першого секретаря і члена Політбюро ЦК КП України.

2.Обрати першим секретарем ЦК КП України тов. Щербицького В.В.

Просити ЦК КПРС затвердити п. 2 цієї постанови” [22, 3].

Як бачимо, ніяких мотивів переміщень не було вказано, однак згодом їх почали формулювати. Згадуючи тодішню ситуацію, Ю. Єльченко зауважує: “Ми знали, що у Брежнєва Володимир Васильович був більш ніж поважаною людиною, вихідцем з одного — Дніпропетровського — “партійного гнізда”. Не виключено, що Брежнєв бачив у ньому і свого наступника. Однак на шляху стояв Шелест, якого і “висунули” у 1972 році на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР. Щербицький зайняв його посаду на Україні. Як вже мовилось, Петру Юхимовичу так м’яко приписали націоналістичні нахили. З того часу він з “незручного” (йдеться знов-таки про його різкості, прямоту і впертість) перейшов у категорію “небажаного”... [13, 761].

Обрання Щербицького означало зміцнення близького до Брежнєва “дніпропетровського клану” керівників, а в Москві тоді почали жартувати: “В історії України був допетровський період, потім петровський, а нині — дніпропетровський”. Втім, як зауважував один коментатор, “падіння Шелеста не було несподіваним; це могло статися з будь-яким сталіністом у неросійській республіці, який опортуністично використовував національне питання проти великоросійських шовіністів у Кремлі. Це було схоже на спробу балансувати на безкінечному канаті” [19].

У квітні 1973 року, коли Петро Шелест вже поїхав до Москви “у зв’язку з переходом на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР”, але ще зберігав місце у політбюро ЦК КПРС в Києві, в журналі “Комуніст України” (теоретичному і політичному органі ЦК Компартії України), з’явилась рецензія на книжку “Україно наша Радянська”, яка вийшла друком у 1970 році і автором якої був Шелест. Цю рецензію не обговорювали на засіданні редколегії, оскільки матеріал під назвою “Про серйозні недоліки та помилки однієї книги” попередньо був санкціонований Московою.

Одним з головних обвинувачень було таке: “У книзі, яка має назву “Україно наша Радянська”, непомірно багато місця відводиться минулому України, її дожовтневій історії, водночас слабо показуються такі епохальні події, як перемога Великого Жовтня, боротьба за побудову соціалізму. При цьому порушуються ленінські принципи класово-партійного, конкретно-історичного підходу до аналізу окремих історичних явищ і фактів. Особливо наочно це виявилось у характеристиці Запорізької Січі. Автор значною мірою ідеалізує українське козацтво і Запорізьку Січ, розглядає їх як однорідну, так би мовити, позакласову спільність... Слід відзначити, що останніми роками в нашій літературі з’явилося ряд книг (Р. Іваничука, С. Плачинди, І. Білика), для яких характерна ідеалізація патріархальщини. Прикрашаючи минуле, такі автори представляють його сучасності. Книга “Україно наша Радянська” не тільки не допомагає розвінчувати подібні явища, а, навпаки, обмежує можливості критики антиісторичних тенденцій у висвітленні минулого українського народу в художніх і наукових виданнях” [23, 77—78].

Пізніше сам Шелест згадував, як йому особисто влаштував скандал головний ідеолог брежнєвської доби Михайло Суслов: “...Мені Суслов кричав: “Архаїзм — ці ваші козаки!” Я йому відповів: “Якби не козаки, то й тебе б тут не було — козаки закрили грудьми кордони країни від кочових орд, від турків. Козаків ще царі використовували для захисту Вітчизни, для освоєння південних земель. І ми перед ними повинні го-

лову схилити, а ви тут таке базікаєте. Образливо..." [9, 94].

Молодший син Петра Шелеста Віталій згадував: "Наш рід бере витоки в Запорозькій Січі, у літописах з'являється наше прізвище, про запорожців йому (П. Шелесту. — Ю.Ш.) розповідав його батько, мій дід Юхим Дмитрович, георгієвський кавалер. Він з великою повагою ставився до цього етапу української історії. Я би навіть сказав так: Запорізька Січ була для нього ідеалом громадського ладу. Зректися цього він не міг. До речі, йому радили особливо не ідеалізувати і не романтизувати українське минуле, але він стояв твердо на своєму" [13, 750]. Проте — як вже було підкреслено — не за свої симпатії до козацтва Шелест був позбавлений впливової посади.

Публікація книжки "Україно наша Радянська", як і рецензії на неї у журналі "Комуніст України", має свою історію. На відміну від усталеної традиції писати перший варіант книжки Шелест доручив не Інституту історії партії при ЦК Компартії України, а співробітникам редакції "Української Радянської Енциклопедії". Це, за спогадами колишніх співробітників згаданого партійного інституту, викликало стурбованість у його директора Івана Назаренка. Саме за його наполяганням рукопис було "підсилено" цитатами із "класиків марксизму-ленінізму", іншим матеріалом, який оспівував успіхи "епокси соціалізму" на противагу іншим попереднім епохам.

Тим не менш у книзі, що являла собою, за словами автора, "подорож-розповідь", [24] з описанням кожної області УРСР, було дещо таке, що при бажанні могло бути потрактовано як "націоналізм". Понад те, по суті Шелест перший з партійних керівників України (і задовго до Щербицького, який зробить це у грудні 1987 року) згадав про голод початку 1930-х років, вживши евфемізм "тяжке становище... з продовольством у 1933 році" [24, 60].

Власне, "критику" книги "Україно наша Радянська" розпочали не навесні, а ще восени 1972 року. 12 вересня до ЦК КПУ надійшов розлогий лист за підписом академіка Миколи Шамоти, академіка Бориса Бабія і члена-кореспондента АН УРСР Арнольда Шевелева, який містив "викривальні" інвективи на адресу Шелестової книги [25, 12—25]. Автори листа

вважали, що "про недоліки згаданої книги доцільно було б у прийнятній формі ознайомити партійний і господарський актив, наукову громадськість, а, можливо, широкі кола читачів" [25, 25].

20 лютого 1973 року політбюро ЦК КПУ обговорило цей лист, а 3 березня 1973 року В. Щербицький надіслав за своїм підписом такого листа до ЦК КПРС (мова оригіналу): "Политбюро ЦК КП України обсудило письмо академика АН УССР Н.З. Шамоты, Б.М. Бабия и члена-корреспондента АН УССР А.Г. Шевелева о серьезных методологических, идейных ошибках книги П.Е. Шелеста "Україно наша Радянська".

При обговоренні виражено согласие с выводами указанного письма о том, что ряд положений книги П.Е. Шелеста теоретически несостоятельны и политически вредны. Учитывая, что книга "Україно наша Радянська" по ряду важных принципиальных вопросов отходит от партийных, классовых позиций и наносит ущерб делу интернационального воспитания трудящихся, признано необходимым проинформировать о ее серьезных ошибках партийный актив, опубликовать в журнале "Коммунист Украины" аргументированную редакционную рецензию, после чего **провести работу по изъятию названной книги из библиотек.** (Підкреслення моє. Книжку вилучили, а частину 100-тисячного накладу знищили. — Ю.Ш.). Єдинодушно також осуджено практиковане тов. Шелестом П.Е. издание книг за его подписью без ведома Политбюро ЦК КПСС и Центрального Комитета КП Украины.

Высылаем при этом единогласно принятое решение ЦК КП Украины "О книге П.Е. Шелеста "Україно наша Радянська" и письмо группы ученых по данному вопросу" [25, 11].

Санкцію на критику з ЦК КПРС було отримано і у квітні 1973 року у журналі "Комуніст України" з'явилась згадана редакційна стаття "Про серйозні недоліки однієї книги", що завершувалася так: "Виникає питання: яку мету переслідував автор, публікуючи названу книгу? Про це побіжно і туманно сказано в передмові. Здавалось би, що подібного роду об'ємисте видання повинно було відобразити основні риси соціально-економічного та ідейно-політичного життя українського народу в єдиній братній сім'ї

народів СРСР. На жаль, доводиться констатувати, що автор з цим відповідальним завданням не справився” [23, 82].

Після виходу статті у засобах масової інформації розгорнулася галаслива “антишелестівська” кампанія. Як іронічно зауважував один західній коментатор у 1973 році, “атака на Шелеста — це був немов стартовий вистріл на початку бігу, і всі учасники бігу старалися перегнати один одного у своїх лайливих виступах” [26, 79].

Тут саме місце навести слова ще одного коментатора, який не виказував симпатій Шелесту, але тим не менш написав: “Під маскою критики Шелеста, у згаданій статті, анонімні автори напали на усе, що за останні роки успів відвоювати український народ, вони виносили акт обвинувачення не так першому секретареві ЦК КП України, як усьому народові, усім, хто за останнє десятиріччя будь-чим спричинився до рятування духовності нації перед заливом уніформованої радянщини і обрусіння, хто зберіг національну і людську гідність чи звичайну пристойність” [27, 179].

Погромна і запізніла на перший погляд критика свого попередника не була для Щербицького зведенням особистих рахунків. Хіба що до певної міри, оскільки він пам’ятав, як у 1965 році Шелест заперечував проти його призначення на посаду голови Ради Міністрів УРСР, оскільки на цю посаду раніше був рекомендований Олександр Ляшко. А ось як оцінював роль Щербицького у своєму зміщенні Шелест. 22 травня 1972 року він занотовує у щоденнику: “Відбулася у мене велика розмова із Щербицьким, все, що я знав про його “дії” стосовно мене, я йому висловив в очі. Що він нещира, небезпечна людина, великий кар’єрист і великий підлабузник, що я погано знав його і деяких людей з близького оточення, багато довірявся їм” [28, 522].

Тим часом для Щербицького це була перемога як політика, який посилав “московським боярам”, як він сам їх іронічно називав, сигнал, що він добре пам’ятає, на чому завжди “горіли” керівники України: на національному питанні і на “хлібі”. У останнє поняття включався, зрозуміло, не лише хліб, а те, що у погромній антишелестівській статті 1973 року було позначено як соціально-економіч-

не життя українського народу “в єдиній братній сім’ї народів СРСР” [23, 82]. Новий лідер КПУ не збирався повторювати помилки минулого, а тому рішуче дистанціював від “шелестівщини”. Не випадково до останнього четвертого “канонічного” видання “Нарисів історії Компартії України” Шелест увійшов як діяч, який “припустився серйозних недолків у керівництві республіканською партійною організацією” [29, 734]. А Щербицький практично до початку 1980-х років займався тим, що “виправляв” помилки свого попередника.

Симптоматично і те, що у своїх статтях, книгах і виступах Щербицький завжди уникав вживати вислів “український народ”, використовуючи евфемізм “народ України”. Та й українську мову підкреслено ігнорував, що (оскільки для місцевої номенклатури був приклад за номером 1) вкрай негативно впливало не тільки на мовну ситуацію, а й на національну політику в УРСР в цілому.

Однак це була не лише словесна чи письмова пропаганда. З від’їздом Шелеста до Москви в Україні посилювався відверто русифікаторський курс, переслідування українського руху опору. У жовтні 1972 року секретарем ЦК КПУ по ідеології замість Федора Овчаренка було обрано Валентина Маланчука, політично біографію якого, до речі, ще також належить написати [30]. Було зміщено з посад і багатьох заввідлами, підлеглих Овчаренку, деякі завідувачі секторами ЦК КПУ.

Олександр Ляшко, який у той час працював Головою Ради Міністрів УРСР, згадував, що для багатьох виявилось несподіванкою висунення Маланчука, який працював заступником міністра вищої і середньої освіти України. Було відомо, що свого часу Шелест добивався зміщення Маланчука з посади секретаря Львівського обкому партії. Ляшко мав розмову із Щербицьким і висловив подив цим призначенням. На це Щербицький відповів: “Кандидатура Маланчука підтримується у ЦК КПРС. Там вважають, що звільнення його у Львові з посади Шелеста було несвоєчасним і неправильним... У ЦК КПРС ... надають першочергового значення боротьбі з проявом націоналізму у республіках. Ось я і вирішив: нехай Маланчук і займається націоналістами, щоб у мене голова про них не боліла” [10, III, 10]. До речі, на пленумі ЦК КПУ, щоб надати більшої

значущості кандидатурі Маланчука, Щербиський сказав: “На ваш розгляд секретарем ЦК з ідеології вноситься кандидатура Валентина Юхимовича Маланчука. Він вірний ленінець і, гадаємо, що добре впорається із дорученою ділянкою” [31, 245].

І “вірний ленінець” займався “націоналістами”. Причому не один, а разом із згаданим вже Головою КГБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчуком. У жовтні 1972 року Федорчук разом з Маланчуком розробив і вніс на розгляд Політбюро ЦК Компартії України пропозиції щодо “поліпшення роботи ідеологічних установ, подальшого посилення боротьби з проявами ворожої антирадянської націоналістичної діяльності”, що зокрема означало “чистку” наукових установ, вузів, редакцій періодичних видань, видавництва [32].

У Москві Шелест швидко зрозумів, що у велику політику він вже не повернеться. У квітні 1973 року його вивели із політбюро ЦК КПРС (за “станом здоров’я”), у травні позбавили державної посади (про це повідомили газети 8 травня) і відправили на пенсію. З того часу Шелест майже рік не працював. Потім вирішив, що ще може працювати за фахом. Звернувся до Брежнєва. Той спочатку хотів його “відфутболити”, однак за наполяганням Шелеста подзвонив секретареві ЦК КПРС Дмитру Устинову, а той в свою чергу — міністрові оборонної промисловості Петру Дементьеву. Останній влаштував Шелеста на роботу на завод при Долгопрудненському дослідно-конструкторському бюро автоматички, де партійний “націоналіст” пропрацював понад десять років, наприкінці 1984-го, за два місяці до сімдесятисемиріччя, пішов на справжню (не політичну) пенсію.

Під час горбачовської “перебудови” відбулося своєрідне “повернення в історію” Шелеста. Вперше після відставки він зміг приїхати в Київ (про що Шелест давно мріяв і що йому було заборонено після усунення). Він мав публічні виступи, які викликали великий інтерес. Інтерв’ю з ним для преси і телебачення зробив, а потім головував на його виступах Дмитро Табачник. У виступах, інтерв’ю він давав амбівалентні оцінки процесам демократизації, підкреслював, що вважав за необхідне більший суверенітет УРСР, а не вихід її з СРСР.

У жовтні 1990 року, перебуваючи в лікарні, він написав листа до редакції газети “Правда України” під назвою “Я верю в разум народный...” Вітаючи факт ухвали Верховною Радою Декларації про суверенітет України, Шелест звертає увагу на те, що “именно сейчас особенно активизировались силы, которые выступают против заключения Союзного договора, призывая к выходу Украины из Советского Союза”. Він вимагає застосувати закон проти заколотників, а далі пише: “Суверенная Украина... должна и может стать республикой материального благополучия, достойного решения социальных вопросов, развитой национальной культуры. Но зачем же рвать связи с Россией, с другими суверенными республиками в составе федерации нового, по сути дела, Советского Союза?” Закликаючи комуністів “вийти з окопів” і очолити “перебудову”, Шелест пише, що комуністи здають одну позицію за іншою, в той час, як “должна быть твердая уверенность, а не медузообразность в действиях...”

А далі Шелест писав: “Дорогие мои соотечественники, мой родной украинский трудолюбивый и интернациональный народ! Будьте бдительны, не дайте себя обмануть лозунгами фальшивой демократии, политической демагогии, экстремизма и нигилизма. Сила наша в единении на здоровой политической и моральной основе, в поднятии общей и политической культуры, нравственности” [33].

Тим не менш у 1991 році Петро Шелест вітав проголошення незалежності України. Він помер 22 січня 1996 року у Москві, але за його заповітом похований на Байковому цвинтарі у Києві.

Підсумовуючи, доцільно підкреслити, що у політичній історії України ХХ століття Петро Шелест постає достатньо суперечливим, часом парадоксальним діячем. Дослідники повинні бачити різні сторони, різні грані політичних діячів. Проте слід бачити і доміанти. Шелест був виразним репрезентантом місцевої еліти, яка наголошувала на радянському українському, а не на загальнорадянському суверенітеті. Він не був “націоналістом”, що йому закидали із певних політичних причин, а сповідував ту “поділену лояльність”, ту нову (хоч і радянську) українську ідентичність, яку свого часу сповідували “націонал-комуністи”. Оче-

видно й те, що слід продовжити дослідження “доби Шелеста”, старанно уникаючи сімпістики і однобічних акцентів.

Примітки

1. **Див. наприклад:** Шелест Петро // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. — Т.10. — Paris; New York, 1984. — С.38; Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді. — К., 1990. — С.324—332; Комуністична партія України: з'їзди і конференції. — К., 1991. — С.459—465; Шелест П.Ю. // Довідник з історії України. Вид. 2-ге, доопрац. і доп. — К., 2001; *Лозицький В.С.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918—1991). — К., 2005, та ін. 2. **Див. наприклад:** *Kravchuk Teodor.* Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest // *International Socialist Review.* — 1973. — Vol.34. — №10; *Bilinsky Ya.* The Communist Party of Ukraine after 1966 // *Ukraine in the Seventies.* Ed. by P.J. Potichnyj. — Oakville (Ont.), 1975; *Pelenski Jaroslav.* Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963—1972): A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism // Peter J. Potichnyj (ed.) *Ukraine in the Seventies.* — Oakville, Ontario, 1975; *Hodnett Grey.* The Views of Petro Shelest // *The Annals of the Ukrainian Academy.* — 1978—1980. — Vol. XIV. — №37—38; *Szporluk R.* Ukraine: A Brief History. — Detroit, 1982; *Ukraine after Shelest.* Ed. by B. Krawchenko. — Edmonton, 1983; *Lewytskyj B.* Politics and Society in Soviet Ukraine 1953—1980. — Edmonton, 1984; *Krawchenko B.* Social Changes and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine. — London 1985; *Subtelny O.* Ukraine: A History. — Toronto; Buffalo; London, 1988; *Markus V., Senkus R.* Shelest Petro // *Encyclopedia of Ukraine.* — Ed. by D.H. Struk. — Toronto; Buffalo; London, 1993. — Vol.4. — P.634—635; *Magosci Paul Robert.* A History of Ukraine. — Seattle, 1996. 3. **Див.:** Про минуле заради майбутнього. Упорядник Ю.І. Шаповал. — К., 1989. — С.164—178; *Баран В.К.* Україна після Сталіна. Нарис історії 1953—1985 рр. — Львів, 1992; *Курносів Ю.О.* Інакомислення в Україні. (60-ті — перша половина 80-х рр. XX ст.). — К., 1994; *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960—80-х років. — К., 1995; *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX—XX століття. — К., 1996; *Баран В.К., Даниленко В.М.* Україна в умовах системної кризи (1946—1980-і рр.). — К., 1999; *Данилюк Ю.З., Бажан О.Г.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000; *Історія України.* Навч. посібник. Вид. 3-е, доп. й перероб. Під ред. В.А. Смолія. — К., 2002; *Шаповал Ю.* Єдинство і боротьба двох НЕпротиположностей. Владимир Щербицький і Петр Шелест в політичній історії України XX века // *Діалог.* Історія, політика, економіка. — 2004. — №4. — С.122—126; *Шаповал Ю.* Невигадані історії. — К., 2004, та ін. 4. **Див. наприклад:** *Пасхвер А.* Сто лет одиночества // *Корреспондент.* — 2008. — №6. — С.78—80; *Шаповал Ю.* Парадокси Петра Шелеста // *Народний депутат.* Часопис Депутатського клубу “Парламент”. — 2008. — №2. — С.80—82; *Шаповал Ю.* Столітній Шелест // *День.* — 2008. — 9 лютого (№24); *Шаповал Ю.* Лінія розлому // *Урядовий кур'єр.* — 2008. — 14 лютого (№29); *Сикорский Г.* Парадоксы

Шелеста // *Киевские ведомости.* — 2008. — 16 февр., та ін. 5. **Див. наприклад:** *Врублевский В.К.* Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды. — К., 1993; *Овчаренко Ф.Д.* Спогади. — К., 2000; *Ляшко А.П.* Груз памяти. Трилогия. Воспоминания. — К., 2001. 6. **Див.:** *Шелест П.Ю.* Україно наша Радянська. — К., 1970; *Шелест П.Ю.* Ідеї Леніна перемагають. — К., 1971. 7. **Див.:** *Шелест П.Е.* “...Да не судимы будете”. Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. — М., 1995; *Петро Шелест:* “Справжній суд історії ще попереду...” Спогади, щоденники, документи, матеріали / За ред. Ю. Шаповала. — К., 2003. 8. **Центральний державний архів громадських об'єднань України** (далі — ЦДАГОУ). — Ф.1, оп.24, спр.5799. 9. **Без культури немає народу** // *Київ.* — 1989. — №10. 10. **Ляшко А.П.** Груз памяти. Трилогия. Воспоминания. — К., 1997. 11. **Докладніше див.:** *Шаповал Ю.І. В.В. Щербицький:* особа політика серед обставин часу // *Український історичний журнал.* — 2003. — №1. 12. *Врублевский В.К.* Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды. — К., 1993. 13. **Петро Шелест:** “Справжній суд історії ще попереду...” Спогади, щоденники, документи, матеріали / За ред. Ю. Шаповала. — К., 2003. 14. **Цит. за:** *Шаповал Ю.* Столітній Шелест // *День.* — 2008. — 9 лют. (№24). 15. **Див.:** *Человеку свойственно ошибаться* // *Комсомольская правда.* — 1989. — 19 окт. 16. *Pelenski Jaroslav.* Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963—1972): A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism // Peter J. Potichnyj (ed.) *Ukraine in the Seventies.* — Oakville, Ontario, 1975. 17. **Див.:** ЦДАГОУ. — Ф.1, оп.25, спр.169. 18. *Hodnett Grey.* The Views of Petro Shelest // *The Annals of the Ukrainian Academy.* — 1978—1980. — Vol. XIV. — №37—38. 19. *Kravchuk Teodor.* Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest // *International Socialist Review.* — 1973. — Vol.34. — №10. 20. *Geschichte der Ukraine.* Herausgegeben von Frank Golczewski. — Goettingen, 1993. 21. *Magosci Paul Robert.* A History of Ukraine. — Seattle, 1996. 22. **ЦДАГОУ.** — Ф.1, оп.2, спр.11. 23. **Про серйозні недоліки та помилки однієї книги** // *Комуністична Україна.* — 1973. — №4. 24. **Шелест П.Ю.** Україно наша Радянська. — К., 1970. 25. **ЦДАГОУ.** — ф.1, оп.16, спр.166. 26. *Купчинський Роман.* Про “ідеалізацію, партійність і патріархальщину” // *Сучасність.* — 1973. — №11. 27. *Проккоп Мирослав.* Україна після Шелеста і самвидаву // *Сучасність.* — 1973. — №7—8. 28. **Шелест П.Е.** “...Да не судимы будете”. Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. — М., 1995. 29. **Очерки истории Коммунистической партии Украины.** — Изд. 4-е, доп. — К., 1977. 30. **Див.:** *Бажан О.* “Мене називають сучасним Кочубеєм...” (Нотатки на полях політичної біографії В.Ю. Маланчука) // *Літературна Україна.* — 1993. — 2 груд. 31. **Цит. за:** *Погребняк Я.* Не предам забвению... Записки профессионального партийного работника. — К., 1999. 32. **Докладніше див.:** *Курносів Ю.О.* Інакомислення в Україні. (60-ті — перша половина 80-х рр. XX ст.). — К., 1994; *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960—80-х років. — К., 1995; *Данилюк Ю.З., Бажан О.Г.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр. XX ст.). — К., 2000. 33. **П. Шелест:** “Я верю в разум народный...” // *Правда Украины.* — 1990. — 24 окт.

Володимир
Ткаченко

Київ

Українські наукові школи (1921—1939 рр.): лідери і послідовники

Усі без винятку дослідники вказують на те, що головною ознакою виникнення та тривалого існування наукової школи є наявність лідера — неординарної, непересічної особистості.

Фактор лідера в науці: постановка питання. “Історія науки показує, — відзначав П.Л. Капиця, — що великий учений — це не обов’язково велика людина, але великий учитель не може не бути великою людиною” [1, 28]. С.І. Гессен підкреслював, що метод наукового мислення передається шляхом усного переказу, носієм якого є не мертвоє слово, а завжди жива людина. “На цьому базується величезне значення вчителя і школи. Ніякі книги ніколи не можуть дати того, що може дати гарна школа” [2, 35].

Втім, не викликає сумніву також і те, що школа неможлива без талановитих послідовників, які не тільки можуть, але й психологічно готові навчатися у лідера, йти його шляхом, вирішувати сформульовані ним проблеми. Найбільш талановиті учні потім створюють власні школи, таким чином продовжуючи перманентний розвиток науки.

В українській історичній науці за наявності загальновідомих узагальнюючих праць практично відсутні дослідження, в яких розглядалися б особистісні, персоналогічні чинники формування визначних українських наукових шкіл у міжвоєнний (1921—1939 рр.) період.

Метою цієї статті є розгляд персоналогічних аспектів формування і функціонування українських наукових шкіл. Дослідження цих аспектів передбачає аналіз становлення особистостей лідерів, визначення тих рис їхніх характерів і лідерських стилів, які позначилися на долі очолюваних ними шкіл і мали далекосяжне значення.

Головними джерелами, використаними в роботі, стали опубліковані документи, спогади сучасників та матеріали наукознавчих студій, присвячені дослідженню лідерських чинників формування наукових шкіл.

Лідери наукових шкіл: спільне і особливе. Практично усі українські вчені, які можуть бути названі лідерами наукових шкіл, мали вчене звання професорів, обіймали академічні посади в союзній чи українській Академії наук та досить часто отримували почесні звання Героїв Соціалістичної Праці (Богомолець, Філатов, Патон) або Лауреатів Ленінської та Державної премій (Воробйов, Палладін, Пісаржевський). Зазвичай вони очолювали провідні наукові заклади, які ж самі і створили. З одного боку, держава визнавала високий рівень цих людей, надавала їм реальну можливість працювати та розвивати науку. З іншого — ніякий, навіть найвищий, статус не міг бути “охоронною грамотою” у складні і непередбачувані сталінські часи. Ось чому природний розвиток наукового напрямку чи школи міг бути несподівано перерваний у будь-яку мить.

Навіть побіжний огляд життєвого шляху лідерів вітчизняних наукових шкіл показує, що колосальну роль у формуванні більшості вчених відіграли родина й найближче оточення, які з дитинства виховували в них відданість науковим традиціям.

Так, на становлення особистісних якостей І.І. Шмальгаузена мав величезний вплив його батько, видатний ботанік-флорист і палеофітолог І.Ф. Шмальгаузен, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, професор кафедри морфології і систематики рослин Київського університету і директор Київського ботанічного саду.

О.В. Палладін також народився в родині видатного російського ботаніка, фізіолога рослин, професора трьох університетів (Харківського, Варшавського, Петербурзького), академіка Російської академії наук В.І. Палладіна. Його наукові інтереси, пов’язані з дослідження фізіології та біохімії рослин, згодом визначили науковий шлях сина.

Доля родини О.О. Богомольця була трагічною. Сам майбутній академік народився у Лук’янівській в’язниці, де пе-

ребувала його мати — революціонерка Софія Богомолець. Вона отримала за участь у “Південно-Російському робітничому союзі” та причетність до терористичних справ смертний вирок, замінений після народження дитини висилкою до Сибіру. Шість років ув’язнення отримав і батько — Олександр Богомолець, який так само був згодом висланий до Сибіру (до іншого місця, ніж дружина). Хлопчик спочатку ріс і виховувався у діда під Ніжином, потім мешкав у Києві у далекого родича, де й познайомився зі своїм майбутнім вчителем та наставником, видатним фахівцем з загальної патології професором В.В. Підвисоцьким. Саме під його впливом (та під впливом свого батька — земського лікаря О.М. Богомольця) О.О. Богомолець присвятив життя медицині, зокрема ендокринології та патофізіології. Ще у студентські роки він під керівництвом В.В. Підвисоцького виконував наукові роботи, а 1909-го року захистив докторську дисертацію з патології надниркових залоз. Захист відбувся в одній з провідних медичних установ Російської імперії — Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії, а одним з опонентів був сам Іван Павлов — на той час вже лауреат Нобелівської премії з фізіології і медицини (до речі, який був до того ще й віртуозом-хірургом).

В.П. Філатов сам походив з династії медиків. Батько, земський лікар, спеціаліст з хірургії та очних хвороб, безпосередньо керував становленням сина як майбутнього лікаря. Троє рідних братів батька також займалися медициною, причому один з них, Ніл Федорович Філатов, який очолював кафедру дитячих хвороб Московського університету, був засновником російської педіатрії.

Безумовно, не викликає сумніву високий рівень освіченості майбутніх лідерів українських наукових шкіл. Переважна більшість з них отримали академічну освіту, закінчивши провідні університети або інститути Москви, Петербурга, Києва, Одеси, Симферополя. Цікаво, що значну роль у підготовці провідних вчених України та Росії відіграла Одеська гімназія — своєрідна кузня українських науковців. Саме її свого часу закінчили лауреати Ленінської премії В.П. Воробйов, О.П. Самойлов (батько вітчизняної електрокардіографії), Л.І. Мандельштам (світило теоретичної фізики),

Л.В. Писаржевський (творець школи неорганічної та фізичної хімії).

Мабуть, найкращу освіту мав Є.О. Патон, який походив з дворянської родини. Його батько був дипломатом, колишнім полковником лейб-гвардії. Народився Євген у Ніцці, а виховання в родині консула дало крім дисципліни ще вільне володіння (крім рідної російської) європейськими мовами (англійською, французькою, німецькою). Згодом Є.О. Патон навчався у Королівській Саксонській технічній вищій школі у Дрездені (згодом Дрезденський політехнічний інститут), де його викладачами були кращі професори — Цойнер, Моор, Френкель. Пізніше, щоб отримати російський диплом (німецький в Росії не визнавався), він за дозволом Олександра III став студентом п’ятого курсу Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучень, який закінчив у 1896-му році, для чого йому знадобилося екстерном скласти дванадцять іспитів та захистити п’ять дипломних проектів.

В Російській імперії стажування науковців за кордоном було традиційною справою. Для формування майбутніх світил української радянської фізики дуже важливим чинником стало те, що вони (Л. Шубніков, О. Лейпунський, І. Обреїмов, Л. Ландау, К. Синельников) свого часу встигли попрацювати у закордонних наукових центрах Геттінгену, Лейдену, Копенгагену та Кембриджу. Вони вільно володіли іноземними мовами і сформувалися як науковці під потужним впливом передової європейської науки того часу. Так, Л. Шубніков під час відрядження до Голандії зумів попрацювати в криогенній лабораторії з прекрасною експериментальною базою та отримав нагоду повсякденного спілкування з А. Ейнштейном, М. Планком, П. Дираком, Е. Шредингером, Н. Бором та іншими знаменитостями (що потім поставили йому в провину під час політичного процесу).

Окремої розповіді заслуговує постать М.М. Боголюбова, академіка АН УРСР та АН СРСР, професора математики, члена багатьох іноземних академій наук і товариств, засновника шкіл нелінійної механіки в Києві та теоретичної фізики у Москві, що налічували десятки докторів та кандидатів наук. Понад 60 з них успішно захистили дисертації безпосередньо під керівництвом М.М. Боголюбова. Парадоксально, але

сам вчений не тільки не захищав дисертацій, а й навіть не мав спеціальної освіти взагалі, більш того, формально він не здобув навіть середньої освіти (!).

Після закінчення семирічки талановитий юнак самостійно займався математикою і фізикою. Його батько був богословом і не мав жодного відношення до математики, але, вчасно помітивши схильність і неабиякі здібності старшого сина до цієї науки, почав займатися з ним сам. З великими труднощами були знайдені підручники з диференційного та інтегрального обчислювання. Згодом батько відвіз юного математика у Київ до свого знайомого Д.О. Граве, який підтвердив обдарованість молодого Боголюбова і передав хлопця під опіку видатному вченому та педагогу М.М. Крилову.

З часом, незважаючи на різницю у віці, імена вчителя та учня в історії математики будуть майже завжди стояти поруч. Математичний талант М.М. Боголюбова був настільки яскравим, що за спеціальним дозволом РНК УСРР у 1925 р. 26-річний вчений без диплома про вищу освіту був прийнятий до аспірантури при кафедрі математичної фізики АН УРСР, а у 1930 р. Президія АН УРСР присудила йому *honoris causa* науковий ступінь доктора математики [3, 193—194].

Природні схильності, талант та високий рівень освіти — початковий етап у формуванні лідера. А далі цей процес може йти різними шляхами. Так, Д. Зербіно виділяє три ймовірні варіанти формування такої непересічної особистості [4].

Найпоширеніший шлях становлення майбутнього лідера — виховання і самовиховання здібної молоді людини в старій, уже відомій науковій школі, яка має свого лідера. Саме тут, за бажання, молодий вчений може багато чому навчитися і не лише опанувати конкретні методики, засвоїти наукові ідеї, а й проникнутися духом науки, творчості, збагатитися основами наукової етики та корисними традиціями.

Безперечно, так формувався М.С. Грушевський, який був учнем та послідовником відомого історика В. Антоновича, одержав “путівку у життя” саме від нього та створив власну наукову школу у Львові ще за життя вчителя.

О.В. Палладін завжди завдячував власному формуванню як вченого-біохіміка трьом видатним постатям — В.М. Бехтереву, М.Є. Введенському і, найбільше, І.П. Павлову, який у публічній лекції в

Лондоні (1906 р.) високо оцінив першу наукову працю здібного студента, написану під безпосереднім керівництвом великого фізіолога [5, 54—55].

Величезну роль у становленні І.І. Шмальгаузена відіграли наукові контакти з О.М. Северцовим, М.М. Воскобойниковим, С.Г. Навашиним та іншими видатними вченими під час навчання в університеті Св. Володимира в Києві. Саме тоді сформувалася активна життєва позиція молодого науковця, проявилася його неабияка ерудиція та вільна орієнтація в різних галузях біологічної науки. І.І. Шмальгаузен багато в чому перейняв риси характеру академіка О.М. Северцова — корифея світової еволюційної морфології і філогенетики [6].

Д.О. Граве навчався на фізико-математичному факультеті Санкт-Петербурзького університету, де вже склалася потужна математична школа під керівництвом видатного вченого П.Л. Чебишева. Там працював також відомий фахівець з теорії диференційних рівнянь О.М. Коркін, який керував науковою роботою здібного студента. Спількування з такими особистостями було справжньою школою як математики, так і вищої педагогічної майстерності. Згодом Граве з вдячністю згадував свого вчителя: “Я в своїй педагогічній діяльності неодноразово вдавався до способу Коркіна, особливо коли не було підходящих керівництв (підручників)” [7, 129].

В.П. Філатов вже в студентські роки у Московському університеті вважався визнаним лідером. Йому було з кого брати приклад, адже в ці роки з викладачів сформувалася справжня плеяда великих вчених. Кафедру очних хвороб очолювали знамениті офтальмологи О.О. Крюков та А.Н. Маклаков, курс хірургії читав Н.В. Скліфосовський, фізіологію — Н.М. Сеченов, фізику — О.Г. Столетов. Ще на IV курсі В.П. Філатов зацікавився питаннями лікування хворих на більмо. Ось чому після закінчення навчання він став ординатором очної клініки при університеті та автором ідеї пересадки роговиці.

На межі XIX та XX століть у Київському університеті під керівництвом видатного вченого В.П. Образцова виникла найбільша в Україні терапевтична школа, яка стала, по суті, продовженням клінічної школи знаменитого З.П. Боткіна. Яскрава особистість В.П. Образцова, його лікарський талант та підкресле-

но гуманістична спрямованість створеної ним школи постійно привертала до вченого молодь. Вчитися до нього йшли люди зовсім не випадкові, справжня потреба в творчій діяльності була однією з кардинальних властивостей його учнів. Цілком закономірно, що з основного ядра його клінічної школи вишло багато відомих професорів, завідувачих терапевтичними кафедрами. Саме там сформувалась особистість знаменитого українського терапевта М.Д. Стражеско, в наступні роки — лідера власної провідної школи терапевтів та гематологів СРСР.

Більш складний варіант формування лідера — коли у слабке наукове середовище потрапляє молода людина з явними творчими здібностями, яка проходить повз порожні розмови, побутові нашірвання, суперечки та бажає використовувати лише досвід, знання, уміння старших колег. Не дивлячись на труднощі, такий молодий науковець використовує будь-який корисний досвід оточуючих, по-своєму трансформує отримані знання, визначає власний шлях наукового пошуку й поступово виростає у справжнього лідера.

На наш погляд, саме так складалася доля О.П. Воробйова — визнаного лідера всесоюзної школи анатомії та морфології. Він був дуже здібним юнаком і ще за часів навчання на другому курсі Харківського медичного інституту його призначили прозектором кафедри нормальної анатомії. Подібних прецедентів на той час не було взагалі. Безумовно, серед його викладачів не було видатних постатей, і юнак змушений був торувати власний науковий шлях значною мірою самотужки. Його наполеглива практична робота швидко дала визначні теоретичні результати. У досить молодому віці О.П. Воробйов очолив інститутські кафедри у Харкові, Тарту, Софії і невдовзі створив власну наукову школу [5, 54—55].

Освітній шлях К.Г. Воблого був типовим для дітей російських священників: бурса, семінарія, духовна академія. Навчаючись у Київській духовній академії, він вирішив присвятити своє життя економічним наукам і потрапив до невеликої групи студентів академії, яких називали “заблудшими філософами” за їх прагнення до вивчення світських наук. У той час семінаристам дозволялося вчитися лише в Дерптському або Томському

університетах. Розпочавши навчання у Дерпті, Воблий згодом перевівся до Варшавського університету, який і закінчив з золотою медаллю. Молодого науковця залишали при кафедрі політичної економії для підготовки до професорського звання, але незабаром його науковий керівник помер, і К.Г. Воблий вирішив звернутися до Києва. Далі в науці він йшов своїм власним шляхом, швидко захистивши магістерську і докторську дисертації. До речі, в докторській дисертації він вперше в Європі використав аналіз професійно-промислового перепису як метод дослідження народного господарства. Саме цим методом радянська статистична практика користувалася при проведенні перепису 1920 р.

Існує і третій варіант, який вважається рідкісним, але, як показує життя, цілком можливим — формування лідера не в науковому середовищі, а в оточенні практиків, знавців своєї справи, хоча й доволі далеких від суто дослідницької роботи. Зазвичай це таланти (в генетичному сенсі), люди з Божою іскрою у душі. Цікаво, що цей шлях формування лідерів найчастіше простежується саме у період, що нами розглядається, коли доступ до освіти і науки здобули вихідці з неможливих верств населення.

П.М. Василенко, як і згадувані вище вчені, був природно обдарованим, але видатним ученим зробив себе сам. Як казав його учень і послідовник член-кореспондент УААН Д.Г. Войтюк: “Особистість Петра Мефодійовича являє собою унікальний феномен: як із звичайного хлопця з бідної селянської родини може сформуватись видатний вчений. Для цього, як відомо, треба мати в наявності чотири передумови: природні здібності, відповідне виховання, працьовитість і можливість одержати „освіту” [8, 63]. Здобувши досить фрагментарну освіту у Луганському сільськогосподарському інституті, П.М. Василенко самостійно опанував усі премудрості механіки завдяки природному математичному складу розуму, безмежній працездатності й цілеспрямованості. Щасливим збігом обставин для нього стала можливість спілкування з видатними вченими того часу — академіками К.К. Симінським, М.М. Криловим, М.М. Боголюбовим, С.В. Серенсеном, що були його викладачами під час навчання в аспірантурі Київського інституту механізації та електрифікації сільського господарства.

Яскравим прикладом третього варіанту є також доля академіка В.Я. Юр'єва, директора Українського науково-дослідного інституту рослинництва. Після закінчення інституту він працював агрономом у Пензенській губернії, а потім науковим співробітником на Харківській селекційній станції, де за перші роки роботи зібрав понад 10 тис. зразків різних польових культур, які ретельно вивчив і визначив їхню цінність для селекції. На їх основі В.Я. Юр'єв з 1920 по 1930 роки створив свої кращі високоврожайні сорти злакових культур. За величезні досягнення в аграрній науці в 1936 році йому було присвоєно без захисту дисертації вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук. Крім цього, як вважає більшість сучасних дослідників, надзвичайно важливим здобутком ученого було створення власної наукової школи, яку пройшли сотні молодих науковців, які згодом стали видатними аграріями (В.І. Дідусь, В.П. Пахомова, М.О. Голуб та ін.) і сприяли піднесенню рівня наукових досліджень та успіхам у селекційній справі [9].

Дуже важливе значення мають психологічні якості майбутнього лідера. Наукова школа не зможе сформуватися навіть за наявності видатного вченого, якщо він індивідуаліст, інтроверт. Трапляються випадки, коли здібний, навіть геніальний одинак-творець не має таланту дослідника-вчителя. Так, наприклад, яскравий спортсмен не обов'язково буде талановитим тренером. Д. Зербино наполягає на думці, що тільки вчений-екстраверт здатний створити власну наукову школу [4].

В українській науці 20—30-х рр. є знакова постать — А.Ю. Кримський. Він без перебільшення мав унікальні здібності, знав понад 60 мов, був автором 26 томів наукових досліджень та понад 500 статей. Його праці з історії народів Близького й Середнього Сходу, історії мусульманства, семітських мов, арабської літератури здобули загальне визнання. Широко відомі його глибинні наукові дослідження, присвячені вивченню мов східних слов'янських народів, літературознавству, фольклористиці та етнографії. А.Ю. Кримський видав декілька поетичних збірок, оповідань, повістей, переклав чимало художніх творів з арабської, перської, французької, англійської та інших мов. Багато праць видатного вченого пере-

кладено і видруковано у різних країнах світу. А.Ю. Кримський також став одним із організаторів та керівників академічних наукових інституцій, багато років займався викладацькою діяльністю. Цей видатний вчений був академіком АН УРСР, майже десятиріччя працював секретарем Академії наук, очолював Інститут української наукової мови. Втім, слід зазначити, що будучи людиною досить замкненою, до того ж слабкого здоров'я, поступово втрачаючи зір, Кримський навряд чи мав необхідні якості саме для створення власної школи. Безперечно, його праці мали колосальний вплив на сучасну науку, але власної наукової школи, на превеликий жаль, він не створив. І хоча у традиційному переліку досягнень української історичної науки зустрічається термін “школа А. Кримського”, казати про це виходячи з основних положень про наукову школу, на наш погляд, не зовсім правильно.

Як не дивно, але й такому видатному досліднику українських старожитностей, як Д.І. Яворницький, теж не вдалося створити свою власну школу. Хоча в сучасній історіографії й зустрічаються думки про те, що він нібито завершив формування нового напрямку в історіографії, який визначається як історико-етнографічна школа, але можна стверджувати, що академік через застарілу методологію, нестачу талановитих колег та учнів, відірваність від наукових центрів все ж таки власної наукової історичної школи не створив [10, 8].

Без перебільшення, класичним екстравертом був М.С. Грушевський. Вже у роки створення Львівської, а згодом Київської наукових шкіл він був надзвичайно енергійним, сповненим новими ідеями, встигав зробити безліч важливих справ.

Приблизно те ж можна сказати й про академіків О.В. Палладіна, Є.О. Патона, В.П. Воробйова, О.О. Богомольця. При досить великих відмінностях характерів вони мали неабиякі організаторські здібності, потужну енергетику, поєднану з власною харизмою, що дозволяло їм нести важкий тягар лідерства і вести за собою колективи учнів та послідовників.

Безумовно, колосальну роль у становленні лідера відіграють його особисті інтелектуальні та моральні якості, що справляють неабиякий вплив на формування загальних рис тієї чи іншої школи. Так, учень М.М. Боголюбова академік

А.О. Логунов — ректор Московського університету, ставив свого вчителя в один рядок з такими корифеями науки, як І.П. Павлов та В.І. Вернадський, не тільки за рівнем його наукових досягнень, але й у моральному плані: “Звичайно, в одному ряду вони стоять передусім завдяки нечуваному обдарованню, але кожний водночас є зразком найвищих моральних якостей. Немає жодних сумнівів, що коли наше наукове середовище втрачить цей моральний капітал, таку втрату не заповнить жодне наймудріше планування досліджень” [11].

Великий вплив на учнів і послідовників справляли особисті якості професора В.П. Воробйова. Водночас із жорстким стилем керівництва йому були притаманні глибока повага до колег, вміння прислуховуватися до їхніх думок, намагання допомогти їм не тільки у науковій сфері, а й приватному житті. Вимогливість завжди поєднувалася в нього з чуйністю. І якщо цього вимагала справа, академік зустрічався зі студентом і працював стільки, скільки було потрібно. Він щиро вважав, що весь час професора належить його роботі і вихованцям. Незважаючи на колосальне навантаження, В.П. Воробйов залишався ще й душою колективу, в якому не тільки працював а й відпочивав [5, 48—50].

Надзвичайно яскравою була постать І.І. Шмальгаузена, в якій поєднувалися багатогранні захоплення і одночасно найвищий рівень досягнень у різних напрямках наукової діяльності. Аналізуючи науковий доробок цього дослідника, ми бачимо справжнього вченого-енциклопедиста. Оригінальність І.І. Шмальгаузена як вченого криється у його високій ерудиції, динамічності думки і здатності швидко переключатися з одного напрямку наукових досліджень до іншого. Він поєднував наукову інтуїцію з глибокими всебічними знаннями стану вивчення різних ділянок біологічної науки: порівняльної морфології і ембріології хребетних, еволюційної морфології, фенотипетики, теорії еволюції тощо. Доречно згадати і вражаючий діапазон наукових зацікавлень І.І. Шмальгаузена також в сільськогосподарській науці [6].

Академік П.М. Василенко дивував оточуючих різнобічністю інтересів у різних галузях механіки, прикладної математики, автоматичного керування і суміжних з ними напрямків, а також у питаннях теорії ймовірності, статистич-

ної динаміки і, навіть, історії та філософії. Як і більшість талановитих людей, непересічною особистістю був академік В.П. Філатов. Він писав картини та вірші, грав на різних музичних інструментах, володів декількома іноземними мовами, цікавився філософією.

Перелік особистих чеснот видатних українських науковців можна продовжувати, але беззаперечно одне — кожен з них ставав лідером не тому, що його призначали чи обирали на офіційну посаду. Термін “харизматичний лідер” зазвичай застосовують для характеристики визначного політика, який веде за собою маси та змінює історію. Втім, щоб вести за собою науковий колектив, одержувати нові революційні знання та змінювати людське уявлення про світ, а врешті решт і сам світ, потрібна, мабуть, не менша харизма. Саме до таких людей ми повинні віднести провідних українських вчених 20—30-х років — визнаних лідерів вітчизняних наукових шкіл, результати досліджень яких не ставляться під сумнів і сьогодні.

Обсяг статті не дозволяє розглянути усі аспекти досліджуваної проблеми. В інших публікаціях доцільним буде більш ретельно проаналізувати наукові контакти українських вчених із закордоном та роль Української академії наук у створенні галузевих науково-дослідних інститутів.

Примітки

1. Капица П.Л. Резерфорд — ученый и учитель. — М.: Наука, 1973.
2. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — М., 1995.
3. Історія Академії наук Української РСР. Під гол. ред. Б.Є. Патона. — К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. — 726 с.
4. Зербіно Д.Д. Наукова школа: лідер і учні (нова концепція): Монографія: Наукове видання. — Львів: Євровіт, 2001. — 208 с.
5. Новомініський А.Н., Попов В.М. Лауреати премії ім. В.І. Леніна. — К.: Політвидав, 1974. — 207 с.
6. Демкович Л.І. Іван Іванович Шмальгаузен — український зоолог і педагог // Вересень. — 2000. — №3. — С. 22—25.
7. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / За заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. — К.: Книги-XXI, 2007. — 464 с.
8. Войтюк Д.Г. Науковий заповіт академіка П.М. Василенка // Василенко Петро Мефодійович: Бібліогр. покажчик наук, праць за 1933—1999 роки / УААН, ЦНСТБ, НАУ. — К.: Аграрна наука, 2000. — С. 62—67.
9. Петренко В.П. Юр'єв Василь Якович (1879—1962) // Вчені — генетики і селекціонери у галузі рослинництва, УААН / Наук. ред.: Ф.Ф. Адаменко. — К.: Аграр. наука, 2000. — С. 356—358. — (Сер. “Українські вчені-аграрії ХХ століття”). — Кн. 4).
10. Водотика С.Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, науково-організаційні та концептуальні основи функціонування. — Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. — НАН України. Ін-т історії України. — К., 2001. — 33 с.
11. Боголюбов М.М. — <http://www.ukrcenter.com/library>.

Нані
Гогохія
Луганськ

Спогади українських селян як джерело до вивчення практик повсякденної життєдіяльності українського суспільства 1920—30-х рр.

Тематика історичних досліджень має певний зв'язок із соціокультурними умовами стану історичної науки. Відомо, що з другої половини XIX ст., коли європейські країни вступили у смугу економічного піднесення, на зміну політико-династичній проблематиці прийшла соціальна та економічна історія суспільства, історія господарства, історія техніки тощо. Після приходу до влади більшовиків, за часів соціалістичного будівництва чільне місце серед історичних досліджень радянських істориків посідала історія класової боротьби, селянських воєн та повстань, національно-визвольних та революційних рухів, історія партії, робітничого класу, історія економіки. З другої половини XX ст. в епоху “малих альтернатив” та пріоритету “загальнолюдських вартостей”, цінності життя, людської особистості провідним напрямом в історичних дослідженнях стає антропологічно орієнтована соціальна історія, предметом якої є не стільки великі соціальні групи (класи, нації, страти), скільки звичайна людина, “мовчазна більшість” в історії [1, 32].

Проблематика історичних досліджень у свою чергу зумовлює обсяг та рівні джерельної бази дослідження, методичку та принципи джерелознавчого аналізу. У 1960-х роках в умовах певного технічного забезпечення в світовій науці виникає і набирає сили така спеціальна галузь джерелознавства, як “усна історія”. Сучасна дослідниця розвитку історичної науки І. Колісник звертає увагу на те, що “усна історія” має аналоги і в радянській історіографії. Істпарті на початку свого існування здійснювали цілеспрямовану програму широкого анкетування ветеранів та учас-

ників революційного і робітничого руху. М. Горькому належить ідея створення шляхом використання спогадів та опитування багатотомної “Історії фабрик і заводів” [1, 32]. Зрозуміло, що в тих умовах ця ідея не могла бути широко і науково реалізована, оскільки цензуру навряд чи задовольнили б спогади, що не вкладалися в усталену схему історичних подій та процесів.

Зараз відбувається пошук нетрадиційних джерел у зв'язку із розвитком таких напрямів в історичному дослідженні, як локальна, сімейна історія, історія повсякденності, мікроісторія. Поширюється практика збирання родинних архівів, щоденників, спогадів, запису свідчень учасників політичних та військових подій.

Світ повсякденності — це звичайне, типове, рутинне, природне середовище людського існування, що включає не тільки матеріальний бік побуту, а й сприйняття природних об'єктів, інших людей, матеріальних і символічних продуктів сучасної людини культури. Також у центрі уваги історика повсякденності перебуває аналіз найбільш розповсюджених практик повсякденної життєдіяльності та їх зв'язку із суспільно-політичними трансформаціями в суспільстві — формальних й неформальних правил взаємодії, поведінки, що включає способи адаптації, стратегії виживання як в типових, так і екстремальних ситуаціях.

Умови пореволюційної дійсності, радянської колективізації та індустріалізації, становлення тоталітарної системи взагалі — катаклізми, що зламали звичний уклад побуту, об'єктивно вимагали створення нових стратегій виживання,

варіантів адаптації, стереотипів поведінки. Саме це робить період 20—30-х рр. XX століття дуже плідним полем для вивчення особливостей і мотивацій повсякденних практик, які формувалися в українському суспільстві. Проста констатація факту іншими джерелами (насамперед офіційними документами державних та радянських органів) мало що пояснює. Тому найпродуктивнішим у подібних дослідженнях можна вважати використання текстів, автори яких намагались з'ясувати закономірності поведінки людей в різноманітних життєвих та історичних обставинах радянської дійсності, прагнули з'ясувати та зрозуміти, чому люди роблять так чи інакше, й що ними керує. В таких творах аналіз типових вчинків, їхньої логіки, внутрішньої вмотивованості природним чином спирається на власний досвід автора, який є джерелом оцінок і суджень, присутніх в тексті. Отже, аналітик і інформант тут складають нерозривне ціле. Включене спостереження передбачає не тільки знаходження дослідника в безпосередньому контакті з людьми в повсякденному контексті, а й необхідність рефлексії цінностей, морально-етичних настанов, що впливають на хід та виокремлення об'єктів спостереження, на характер стосунків з оточенням та висновки спостерігача. Мемуарна есеїстика, щоденники, приватне листування можуть успішно використовуватись як важливе джерело дослідження повсякденних практик тогочасного українського суспільства. Цікавим є й зіставлення оцінок і спостережень опонентів режиму з думкою його апологетів, оскільки поляризація суспільства в настроях, сприйнятті реальності в цей час є очевидною.

Не менш плідним для висвітлення даних проблем є використання методу, що отримав назву "історія родини". Цей напрямок вивчає взаємодію сім'ї та суспільства впродовж кількох поколінь. Аналізуються процеси соціальної та територіальної мобільності членів родини, зміни соціального статусу родини від покоління до покоління, особливості передачі "культурного капіталу", трансформацію цінностей, гендерних ролей, становлення ідентичності в даному соці-

ально-історичному контексті [2, 401]. Джерелами тут можуть слугувати родинні архіви, глибинні інтерв'ю з представниками різних поколінь, спогади кількох поколінь однієї родини, генеалогічні документи.

"Історія життя людини" нині є дуже розповсюдженим напрямком в гуманітарних дослідженнях. Метод отримання інформації — біографічне інтерв'ю — являє собою життєве оповідання як своєрідну "сценічну виставу" про себе і своє життя. Також може бути використане наративне інтерв'ю, яке є вільною оповіддю без втручання інтерв'юера, а, отже, не потребує обов'язкового безпосереднього контакту. В якості такого інтерв'ю можуть виступати текстуровані розповіді про себе і своє життя, які містяться як у мемуарній літературі, так і в пресі, епістолярній спадщині, автобіографіях. Передбачається, що в ході такого вільного викладення в пам'яті респондента асоціативно в першу чергу впливають ті епізоди, які являють для нього найбільшу цінність. Це дозволяє виявити найбільш важливі "змістоутворюючі" моменти його біографії.

Індивідуальна історія життя дає цінний матеріал для вивчення засобів "проживання" життєвих подій, адаптації до життєвих криз, поворотних моментів біографічного шляху, соціально-історичних ситуацій. Біографічні оповіді цінні й тим, що в сукупності можуть бути предметом аналізу в якості колективного досвіду "проживання" конкретної соціально-історичної ситуації. Порівняльний аналіз великої кількості аналогічних випадків дає можливість описати соціальну проблему, що вимальовується за схожими обставинами і діями, за спільною соціальною практикою людей. Однією з нерозв'язаних і досі проблем є особливості адаптації українського суспільства до такого глобального трансформаційного процесу як перетворення його з аграрного в індустріально-аграрне, або як іноді висловлюються дослідники, "розселення села".

Вказаний методологічний підхід дозволяє досягти наступної мети: проаналізувавши мемуарну літературу, написану колишніми українськими селянами, що проживаючи в географічно різ-

них кутках радянської України, стали учасниками подій, які розгортались за сценарієм влади, з'ясувати масові настрої селянства щодо влади та способи адаптації в надзвичайних для українського суспільства умовах — розселенні села. Тому нашим завданням є з'ясувати особливості життєвих стратегій у подібних ситуаціях, сконструювати “зразки” (нормативні моделі) поведінки, обрані селянством в залежності від особистої вдачі, становища та обставин, в яких вони опинились. Предметом дослідження є мемуарна література як історичне джерело до вивчення практик радянської повсякденності, об'єктом — процес адаптації українського селянства до суспільних трансформацій в радянській Україні 1920—1930-х рр.

Останнім часом пальма першості в справі видання джерел особового походження належить російським дослідникам, які підготували такі ґрунтовні праці як, наприклад п'ятитомна “Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927—1939: Документы и материалы”, де крім документів влади опубліковані також спогади та уривки з листів селян [3] або надзвичайно цікава збірка листів до влади “Общество и власть: 1930-е годы. Повествование в документах” [4]. Але більшість подібних видань має одну особливість — підбір матеріалів ведеться з намаганням опублікувати найбільш типові документи без врахування регіональних і національних особливостей процесів, що відбувались. Навіть зважаючи на те, що ці процеси дійсно мали багато спільного на всій території Союзу, важко використовувати їх як джерело до вивчення історії українського суспільства, оскільки дослідник не завжди точно знає походження того чи іншого інформанта.

В той же час необхідно зауважити, що подібні спроби опублікувати джерела особового походження, які стосувались саме українського суспільства, почали здійснюватися одразу після закінчення Другої світової війни на Заході, де в еміграції опинилась значна частина українців. Інформацію про те, як намагались селяни пережити ці важкі роки, можемо знайти в численній

мемуарній літературі, що була написана ними самими — колишніми радянськими селянами, згодом часто — в'язнями таборів, а потім емігрантами до країн Заходу, і друкувалась за радянським кордоном у 1940—1980-х рр., а згодом почала виходити і в сучасній Україні. Це безцінні спогади, щоденники, які містять враження пересічної типової української людини від зіткнення з ворожим оточенням — в даному випадку політикою радянської влади на селі [5—9]. Вони дуже схожі у передаванні атмосфери, яка панувала в різних українських селах — від Полтавщини до Поділля та Волині, а також яскравою передачею вражень простих селянських хлопців від зустрічі з містом, в якому їм треба було виживати — іноді маскуючись, вдаючись до соціальної мімікрії, іноді із щирою довірою та бажанням завоювати місто.

Згадані твори переконливо свідчать, що такі події як прихід радянської влади у село, а згодом колективізація викликали у більшості українських селян майже однотайну реакцію: повне неприйняття. У спогадах Олександра Каноки, уродженця Поділля, згадується парадоксальне явище — одночасне негативне ставлення до нової влади і покірне сприйняття селянами більшовиків [8, 19—20]. Іноді ті погрозували наганами, іноді достатньо було і нецензурної лайки, яку селяни сприймали приголомшено. Ця розповідь — рясніюча подробицями повсякденна хроніка знущань і хамства, що розквітли у селі з приходом комсомольців і комуністів. Навряд чи можна запідозрити в нещирості автора, оскільки вже знаходячись в еміграції, де писав ці спогади, він мав можливість подати стосунки свої і односельців із більшовицькою владою більш героїчно, крізь призму опору. Але його самого вражає той факт, що ніхто не опирався. Історія про розкуркулення комсомольським активом селян, що супроводжувались знущанням, плюванням в рота селянину, примушуванням ходити босим по снігу поки не замерз і не впав, вражають простотою, побутовістю викладення і відчуттям безпорадності [8, 37]. Форми опору були лише пасивні — три сини розкуркуленого

Скакодуба “десь повтікали”, хоча одного з них пізніше все ж таки було заарештовано, маленького сина розкуркулених Івашків викрала сусідка, коли батьків відправили на заслання і заборонили брати дітей на виховання, плануючи віддати їх до притулку [8, 39].

Антирадянські розмови і коментарі, які лунали відусюди на кшталт “вся власть советів — в руках бандитів” [7, 10], частівки, які народ складав особливо талановито, не могли змінити картину пасивного підкорення владі. Але зміст фольклору доводить, що населенню була притаманна здорова рефлексія, а відповідно — і точне розуміння ситуації. Опозиційні настрої попри відсутності масового спротиву були очевидні, про що свідчать численні зібрання фольклору, що опубліковані збирачами [6, 179—186; 7, 27; 9, 21]. Наведемо лише найбільш показові:

Прийшов Ленін, прийшов Троцький,
Прийшли комуністи,
Знову сало українське
Москва хоче їсти [6, 175].

Прийшла армія червона
Ще й з більшовиками
Хоче Ванька-голодранець
Всіх зробити жebraками [6, 175].

(Частівки, записані на Житомирщині)

Правобережжя згадувало національну революцію та її героїв:

Комуністи-москалики,
Де ваша комуна?
Що ви будете робити
Як прийде Петлюра [6, 177].

Полтавщина також співала частівки початку 1920-х рр.:

Вставай Гаврила та Данила
Беріть сокири й рогаці
Гонить кацалів з України,
Нехай не псують нам харчів [6, 178].

Але селяни прекрасно розуміли, що звинувачувати в своїх бідах тільки Москву та росіян безглуздо. Поки в українському суспільстві вистачає готових із цією владою співпрацювати, цей режим не зникне. На Житомирщині була популярна така частівка:

У Верховну Раду обрали
Комуністом буду я
Щоб Україну грабувати
Для московського Кремля [6, 179].

Подібні тексти дуже цінні тим, що максимально рельєфно та емоційно передають масові настрої селянства.

Типовим явищем для досить культурних і розумних селян були випадки глузування з представників нової влади, що здавались малоосвіченими, нерозумними і некультурними. Над “вірним ленинцем тов. Убийбатьком, присланим будувати колгосп”, глузувало все село Гужівка, оскільки він не тільки українською, але й навіть російською говорити добре не вмів і викликав у селян підморгування, підштовхування ліктями один одного і приховані посмішки [8, 21].

Український селянин традиційно відносився до влади з недовірою й трохи глузливо. Почуття гумору взагалі допомагало ставитись до усіх цих подій по-філософськи. А. Запорожець наводить серед своїх спогадів наступний діалог, який почув від двох мешканців села Мар’івка “після смерті тов. Калініна, коли секретар комуністичної ячейки, голова колгоспу та голова сільради запропонували відзначити смерть тов. Калініна посиленою працею на користь колгоспу і без трудовнів у вихідні дні протягом 3 місяців”:

— А я так і знав, що смерть тов. Калініна нам не минеться і доведеться відробляти.

— Печаль — роби за те, радість — роби, роби... Вже краще б тов. Калінін не вмирав, а жив...

— Ні, якби заразом помер і тов. Сталін, а ще краще і всі оті, що сидять в Кремлі на наших печінках, то вже зараз відробили б за їх смерть та й кришка на тому!

— Пошли, Господи...” [9, 6].

Надзвичайне почуття гумору, замішаного трохи на тактиці пристосування було досить мирною формою незгоди з владою і виявом нелюбові до неї.

Єдиний випадок активного спротиву, пригаданий Олександром Канюкою, — це вбивство невідомим селянином секретаря компартійної організації “товариша Івченка”, що знущався над селянами, доки його не знайшли в ставку [8, 35]. Однак навіть така персоніфікована помста, як у згаданому випадку, або історія про те як автор, будучи хлопчиком, вигнаним зі школи за звинувачен-

ням в “петлюрівщині”, хотів помститися директорів, але задовольнився, дізнавшись про його арешт [8, 46], не мали на меті знищення системи або боротьби з нею.

Розповідаючи про заарештованих на етапі, автор порівнює їх із “покірною скотиною”, яку “навчено коритись”, і навіть доходить висновку про нездатність українців до опору: “не вчили нас турбуватися про землю, на якій стоїмо, з якої хліб їмо. А тому й не думали, для якого чужинця ми спорожняємо нашу рідну землю. Може за неї треба боротися?” [8, 60].

Ще один колишній сільський хлопець з Поділля Іван Марунчак в своїх спогадах розповідає типову трагічну долю своєї заможної селянської родини. Під час розкуркулення родину Марунчака повідомили про виселення за Урал, сусіди приносили щось із їжі в дорогу, жаліли маму, що лежала дуже хвора і дивувалися, “що хвору жінку з двома дітьми кудись повезуть з рідного гнізда, яке належало їм з незапам’ятних часів [7, 12], але ніхто не вступився, не обурився. Коли везли їх до місця заслання дехто з розкуркулених говорив, що “це кара Божа” [7, 14]. Такий вияв середньовічної свідомості демонструє наскільки мало змінився менталітет селян в нові часи. Традиційні, в дусі провіденціалізму, пояснення того, що з ними відбувається унеможлиблювали для багатьох з них будь-який організований спротив.

Якщо опір з тих чи інших мотивів був неможливий, то залишалося тільки пристосовуватися, обираючи різні форми адаптації до нових умов. Сучасні соціологи звертають увагу на такий феномен як соціальна мімікрія, яку вони розглядають як адаптивний спосіб життєдіяльності [11]. Згідно висновків соціолога А. Лобанової мімікрійні пристосувальні практики особливого поширення набувають у суспільстві, що трансформується [11, 8]. Соціальна мімікрія є специфічним адаптивно-адаптуючим способом життєдіяльності, що полягає в опосередкованості дії, у свідомому намірі людини (групи) вибірково уподібнюватися навколишньому середовищу з метою виживання або гараздкування через приховування своєї істинної системи ціннісних орієнтацій та справж-

ніх намірів. Соціальна мімікрія є універсальним соціальним феноменом, що існує за всіх формацій і режимів, але авторка підкреслює, що в соціумі в періоди трансформацій, кризового стану, порівняно з періодами відносної суспільної стабільності, з’являються тенденції до зростання кількості людей, схильних використовувати мімікрійні практики в усіх їх різновидах чи формах. Прекрасною ілюстрацією зазначеного були українські селяни періоду становлення радянської тоталітарної системи. Вони в першу чергу виявилися тими суб’єктами життєдіяльності, ціннісно-нормативні системи яких не співпали з легітимно-домінуючими системами нового суспільства або навіть суперечили їм.

Так, фактом, що дуже часто зустрічається в біографічних даних, які відносяться до 30-х рр., є високий рівень мобільності, часті переміщення по території СРСР, причому за межами України. Звернувшись до пояснень самих учасників подій можна з’ясувати, що це була винайдена ними стратегія виживання через “утечу від влади”, яка дозволила багатьом або тимчасово, або й назавжди, відвернути від себе репресії. Найпростіше сховатися було у великому місті, де існувало багато індустріальних підприємств.

Для односельців Юліана Мовчана, мешканців Волині, такий вихід — втекти з села до міста — в даному випадку — до Харкова (влаштуватись, наприклад, на ХТЗ), здавався єдиним можливим. Причому автор наголошує, що його рідні, які не “втєкли”, були вивезені до Сибіру, де багато з них загинуло [6, 23]. Рятуючись від виселення до Сибіру, автор за порадою двоюрідного брата Кирила (як сам він його характеризує — “колишнього петлюрівця”) вирішує тікати до Харкова, бо “то селище індустріально розбудоване, потрібні робочі руки, тобто можна знайти роботу, а також “змитися” з-перед очей ГПУ серед мільйонної маси”, до того ж у брата там були знайомі, що могли допомогти з “нічлігом і працею” [6, 126]. Подібну історію розповідає і О. Канюка — “щоб уникнути примусової висилки я з товаришем поїхав шукати праці, щоб стати

незалежним і непомітним в новому оточенні” [8, 46].

Як завжди українця рятували особисті добрі стосунки, родинні зв'язки або кумівство: “Маючи доброго приятеля або кума-секретаря сільради можна було здобути довідку, що ви — син середняка або бідняка” [6, 127].

Навіть із заслання можна було втекти, маючи сильне бажання. Але існує маса свідчень, що втікачі все одно, як це не парадоксально, попри здоровий глузд часто намагалися повернутися до рідного села, де їх добре знали, тому заарештовували [7, 35]. Потяг до рідної землі, до знайомого оточення, до всього звичного і традиційного, притаманний українському селянину мав для нього погані наслідки. Та все ж, у випадку, коли здоровий глузд перемагав, існували всі шанси врятуватись, прибувши кудись до великого міста. Марунчак зміг втекти із висилки, так само пощастило його татові і брату. Вони знайшли собі притулок в Одесі. Татові пощастило, знов-таки через родинні зв'язки (за допомогою свата), дістати документи на інше ім'я. Автор з гумором згадує, що вся їх родина в 30-ті носила різні прізвища, в залежності від того, кому який документ дістався [7, 26]. В період голодомору, стратегія виживання лишалась старою — місце, де більш хлібно. Велика кількість заробітчанського люду з фальшивими документами з України, Дону та Кубані прямувала до Абхазії, де в місцевих радгоспах за харчі можна було знайти якусь роботу [7, 31]. Місцеві мешканці ставились до прибульців вороже, хоча після розповіді про українське походження та поневіряння в зв'язку із розкуркуленням, автор отримав тютюн та фрукти від співчутливих абхазців [7, 31].

І для розкуркулених втікачів і для тих, хто приїхав добровільно будувати “міста майбутнього”, адаптуватися в місті, яке традиційно сприймалося українським селянином як джерело всіх бід, було досить важко. Почуття відірваного від звичного оточення, від коріння селянина прекрасно описав Б. Антоненко-Давидович: “Йому тільки б на коня чи там на корівку хоч трохи розжитись, а там хоч завались проклята

шахта. Тільки б трохи тих грошенят — а там мерщій назад, на село, до жінки, до батьків, на широкі веселі простори, на поле, до лісу” [цит. за: 5, 79]. Але більш сприятливі умови життя в місті ніж у нужденному, потерпаючому від колективізації селі, змушували селянство перебиратися у міста назавжди. Українська молодь мріяла про освіту, про широкі перспективи, що відкривались у місті. Вони їхали “завойовувати місто”. Насправді ж саме в місті вони зустрічалися із сумною реальністю 30-х років: войовничою антирелігійністю, русифікацією, відчуттям ворожості оточення, безкультур'ям, що панувало серед робітництва новобудов. Спогади сучасника змальовують враження колишнього сільського хлопця від зустрічі із “заробітчанським людом”, що жив на Холодній горі — одному з районів Харкова, де “не бракувало й безпритульного й напівкримінального елемента” — щоденні вечірки з пияцтвом, нецензурними виразами, вільними звичаями [5, 83]. У “нових” городян, відірваних від родинних коренів, звичного укладу сільського життя, відбувалася трансформація й девальвація цінностей, набутих предками. Потрапивши до зрусифікованого міста, селянин опинявся в іншому мовному середовищі і повинен був або прийняти норми нової пролетарської “культури”, запропоновані владою, або відчувати себе маргіналом. Якщо ж нові норми прийняти було неможливо — лишався ще один ефективний спосіб адаптуватися — вдатися до мімікрії, в різних її проявах: пристосування, подвійна мораль, хитрість, імітація, соціальна роль-маска.

Те, що соціальна мімікрія стала для більшості нормою існування очевидно. Це підтверджують розповіді самих очевидців. Вона широко використовувалася як захист від влади та її новацій через страх за себе або за близьких. Але часто справжні думки мімікранта все одно ставали відомими. Священник с. Гужівки о. Сокологорський змушений був зректися віри і публічно насміятися над нею заради дітей, що вчилися у радянській школі, а потім оповідач вночі бачив як той біля зруйнованого храму просив прощення у Господа [8,

38]. Маленький син розкуркулених Івашків, викрадений сусідкою і врятований нею від притулку виховувався начебто за новими правилами “через піонерську організацію, комсомол і десятирічку, був довіреною особою партії”. Але в окупованій німцями Україні “пригадав все і щедро за все відплачував кому треба. Підпалив при відступі заарештованих комуністів і партизан” [8, 61]. Не менш популярною була мімікрія у випадках, коли необхідно було якось пристосовуватися і робити кар’єру. Проаналізувавши свідчення сучасників можна зробити висновок, що в українському сільському суспільстві згідно з типологією А. Лобанової, яка визначила за напрямком і змістом основні форми соціальної мімікрії, переважала мімікрія-захист, тобто змушено-адаптаційний життєрадянський спосіб поведінки чи діяльності та мімікрія-гараздування, тобто маскувальний спосіб досягнення успіху.

Поступово такий засіб адаптації став переважаючим, і така легітимізація мімікрії у суспільстві призводила до його морального розкладання, звички до нещирості, дволиковості, приховуванню справжніх почуттів і думок тощо. В цій сутичці з радянською владою українці втрачали як раз ті якості, що традиційно репрезентували їх і які були по суті ментальними ознаками.

Отже мемуарна література є безцінним джерелом до вивчення практик українського суспільства доби становлення тоталітаризму. Вона дозволяє не тільки дослідити факти, але й з’ясувати ставлення, реакцію на них з боку суспільства, відчутти насамперед “людський резонанс” та зрозуміти мотивацію учасників подій.

Зрозуміло, що історичні події зазвичай оцінюються людьми дуже суб’єктивно, але коли значна кількість незнайомих людей з різними характерами та долями, наводять однакові або подібні факти, і особливо свою та близьких реакцію на ці факти, надають схожі пояснення тому, що відбувалось, це свідчить не тільки про абсолютну вірогідність самих фактів, але й про схожість світогляду, що дає можливість зробити ви-

сновки про спільні ментальні структури суспільства. Саме менталітет сприяє сталості поведінки членів соціальної групи, особливо в кризових ситуаціях. Адже менталітет — це сукупність особливостей мислення та поведінки, спільна для соціально-політичної групи, яка дає змогу однаково сприймати соціально-політичні реалії, оцінювати їх та адекватно діяти [12, 253].

Історично склалося, що будь-яка влада сприймалася українцем як чужа, більш того, навіть негідна того, щоб її поважати. Звичка з почуттям гомору ставитися до чергових представників нової влади, що приходила на українські землі, тлумачити цю ситуацію як тимчасову і минущу, на кшталт “ми і не таких займанців пережили”, зіграла погану роль в новітній українській історії, не народивши бажання опиратися у випадках, коли миритися було життєво небезпечно.

Примітки

1. **Колісник І.** Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К.: Генеза, 2000. — 256 с.
2. **Ядов В.А.** Социологическое исследование: методология, программа, методы. — Самара: Изд-во “Самарский университет”, 1995. — 331 с.
3. **Трагедия советской деревни.** Коллективизация и раскулачивание. 1927—1939: Документы и материалы: В 5 т. — М.: РОССПЭН, 1999. — Т.1 (1917—1929). — 879 с.
4. **Общество и власть: 1930-е годы.** Повествование в документах. — М.: РОССПЭН, 1998. — 289 с.
5. **Костюк Г.О.** Зустрічі й прощання. Спогади. — Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Альбертинський університет, 1987. — 783 с.
6. **Мовчан Ю.** Незабутне і непросте. Історія однієї української селянської родини між двома війнами (Спогад). Буенос-Айрес — Нью-Йорк, США: Науково дослідницьке товариство Української термінології, 1982 р. — 192 с.
7. **Марунчак І.** Куркульський недобиток. Спогади. — К.: Всеукраїнське товариство політ’язнів і репресованих, 2002. — 127 с.
8. **Канюка О.** Від Гужівки до Біломорканалу. Свідчення концтабірника 1930-х рр. — Нью-Йорк: Науково дослідницьке товариство Української термінології, 1988. — 203 с.
9. **Запорожець А.** Большевизм: Життя в СРСР. — Буенос-Айрес: Перемога, 1947. — 61 с.
10. **Каздоба К.** Заметений шлях: Спогади про хресну дорогу розкуркулених. — Мюнхен, Аделаїда: Інститут літератури імені М. Ореста, 1974. — 367 с.
11. **Лобанова А.С.** Соціальна мімікрія як адаптаційний спосіб життєдіяльності. Автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04 [Електронний ресурс]; НАН України. Ін-т соціол. — К., 2005. — 36 с.
12. **Політологія у запитаннях та відповідях.** — К.: Вища школа, 2003. — 263 с.

Тетяна
Аннілогова

Луганськ

Завдання й напрями використання гуманітарної інтелігенції Донбасу в політиці партійної влади в період непу

На тлі проблем, пов'язаних з відродженням і розвитком української духовності, науки й освіти, в умовах сучасної, незалежної держави, актуальною продовжує залишатися проблема використання інтелектуального потенціалу гуманітарної інтелігенції. У зв'язку з цим привертає увагу питання про напрями професійної діяльності гуманітарної інтелігенції Донбасу в роки розбудови й ствердження радянської влади в Україні, й, відповідно, цікавим є її досвід з використання гуманітарної інтелігенції в своїй соціокультурній політиці.

Певних аспектів даної теми торкалися в своїх дослідженнях такі історики, як В. Даниленко, Г. Касьянов, В. Липинський, Л. Ткачова, С. Федюкін та інші [1]. Наукова новизна даної статті обумовлена тим, що в ній гуманітарна інтелігенція Донбасу вперше стала окремим об'єктом дослідження. Також деякі матеріали архівних документів, використані для написання статті, не були раніше досліджені науковцями.

Метою статті є висвітлення завдань, поставлених радянською владою перед гуманітарною інтелігенцією Донбасу в межах окремих напрямків її діяльності в період нової економічної політики, та аналіз результатів цієї діяльності.

Використання потенціалу гуманітарної інтелігенції передбачало делегування їй низки конкретних професійних і громадських функцій, які, в свою чергу, були обумовлені завданнями радянської влади в тій чи іншій галузі культурного, економічного й політичного життя. Ці функції визначали конкретні

напрями роботи інтелігенції в Донбасі: освітньо-виховний, науковий, культурно-мистецький та ідеологічний. Робота за кожним з них вимагала розв'язання низки завдань.

Так, у рамках освітньо-виховного напрямку роботи ставились такі завдання, як ліквідація неписьменності широких верств населення, підвищення його загального культурно-освітнього рівня, виховання різних категорій населення в дусі марксизму-ленінізму, реорганізація й розширення нової мережі народної освіти, створення й розбудова мережі партійної й політичної освіти.

Освітньо-виховна діяльність інтелігенції здійснювалась у різних формах, які відповідали конкретним завданням радянської системи народної освіти. Остання складалась з трьох груп закладів: установ соціального виховання (трудова школа, школи селянської молоді, установи для дефективних дітей, ізолятори, дитбудинки, дитячі садки); установ професійної освіти (інститути, робітфаки, технікуми, профшколи, школи робітничої молоді, навчальні майстерні, професійні курси); установ політичної освіти. До системи політичної освіти входили різноманітні типи установ, які мали виконувати культурно-освітню, виховну, агітаційну функції. Серед установ політосвіти, які перебували в підпорядкуванні Наркомосу й одночасно контролювались партійними органами, виділялись три категорії закладів: заклади клубного типу, заклади шкільного типу й бібліотеки. До перших належали сільські будинки (сільбуди), хати-читальні, клуби; до других —

школи ліквідації неписьменності та школи для малописьменних, загально-освітні школи та курси для дорослих усіх типів, робітничі університети, радпартшколи, вищі комуністичні навчальні заклади [2]. До бібліотечної мережі входили стаціонарні й пересувні бібліотеки різних типів.

Усі ці заклади були покликані відповідно до їх профілю виконувати такі завдання радянської влади, як: ліквідація неписьменності широких верств населення; підвищення загального культурно-освітнього рівня суспільних мас; виховання усіх верств населення в радянському дусі, поширення комуністичної ідеології й необхідної інформації; організація й розбудова нової мережі народної освіти (від шкіл соціального виховання до вищих навчальних закладів); організація й розбудова мережі партійної та політичної освіти.

Науковий напрям роботи передбачав дослідження історії, культури, географії, економічних потужностей Донбасу, сприяння розвитку радянської науки шляхом здійснення та впровадження в життя наукових винаходів, наукове обґрунтування доцільності радянських перетворень. Контроль та керівництво над діяльністю науковців здійснювали секції наукових працівників (СНП), які працювали в Луганському, Сталінському й Артемівському округах, науково-дослідні кафедри, що створювалися при вищих навчальних закладах, наукові товариства, місцеві відділи Інституту історії партії.

У межах наукового напрямку плідно працювали відомі в Донбасі вчені і викладачі: філолог, професор Х. Бельський, учений-хімік професор В. Буравцов, вчені-фізики й хіміки брати Сергій та Микола Холодиліни, історик, професор С. Грушевський, професори О. Міртов, В. Алгасов, О. Гречанінов, І. Коробчанський, О. Динник, М. Рождественський та інші [3].

У культурно-мистецькому напрямі основними завданнями були: популяризація перетворень радянської влади засобами літератури й мистецтва, сприяння створенню нової пролетарської культури, яка була б близькою робітни-

кам Донбасу, і залучення їх до участі в культурному житті. Указані завдання виконували працівники мистецтва, об'єднані в окружні профспілки працівників мистецтв, які водночас здійснювали нагляд за "правильним" здійсненням культурної політики партії. Контроль за діячами мистецтв здійснювали також місцеві відділи політичної освіти, губернська художня рада, місцеві репертуарні комісії, органи ДПУ, Центральне управління у справах преси, Головліт, спілки пролетарських письменників "Забой" і "Гарт" тощо [4].

Серед представників спілки пролетарських письменників "Забой" зустрічається чимало прізвищ відомих літераторів, які усіляким чином сприяли створенню нової радянської літератури й залученню до лав молодих літераторів представників робітництва Донбасу. Це такі письменники й поети, як Г. Баглюк, Б. Горбатов, П. Безпощадний, І. Ле, П. Байдебура, І. Горош, А. Клочья тощо.

Ідеологічний напрям роботи місцевої інтелігенції передбачав її сприяння здійсненню політичних заходів радянської влади (як-то впровадження українізації, проведення індустріалізації, держзайму й т. ін.) і окремих разових політичних акцій; проведення радянської національних районів Донбасу, ведення ідеологічної боротьби з опозиційними силами й рухами та антирелігійної політики влади; організацію й керування місцевими партійними осередками, роботою ЛКСМУ та піонерської організації. Здійсненню цих завдань сприяли гуртки з українізації, місцеві організації Центральної Комісії національних меншин при ВУЦВК, уповноважені в справах національних меншин при президіях губернських і окружних виконавчих комітетів, окружні культурні комісії, місцеві органи друку, гуртки безбожників та інші місцеві організації та посадові особи.

Діяльність в агітаційно-пропагандистському напрямі зобов'язувала сприяти роботі агітпропу, брати участь у створенні мережі політизованих культурно-освітніх закладів — сільбудів, хатчиталень, гуртків — з метою проведен-

ня пропагандистської діяльності, вести повсюдну прорадянську агітацію й залучати до неї широкі верстви населення. Особливістю цього напрямку було те, що в його роботі мусили брати участь усі професійні групи гуманітарної інтелігенції, незалежно від того, який з перерахованих напрямів був для них провідним.

Агітаційно-пропагандистська робота здійснювалась через пресу, парт- і політосвітні заклади різних типів, клуби, гуртки, СНП та інші суспільні організації, професійну діяльність окремих представників гуманітарної інтелігенції — учителів, службовців, науковців, діячів мистецтва тощо. Частина представників гуманітарної інтелігенції входила також до складу агітаторів, пропагандистів, партійних функціонерів, для яких проведення прорадянської агітації та підтримка політики партії були безпосереднім професійним обов'язком. Вони працювали в агітпунктах, які створювались переважно на залізничних станціях, місцевих відділах КП(б)У та інституту історії партії, органах місцевої влади [5]. Працівники агітпропу організували мітинги, конференції та інші форми усної агітації, проводили пропаганду через друковану продукцію (газети, стіннівки, журнали, листівки), організували з метою агітації вечори, гуртки, спектаклі, покази кінокартин, допомагали у створенні мережі партосвіти на місцях [6].

Сприяті проведенню заходів агітпропу на місцях були зобов'язані члени профспілок працівників освіти й працівників мистецтв. Так, учителі й викладачі вищих навчальних закладів залучались до проведення “місячника кооперування” села, агітації посівної кампанії, пропаганди свята “День врожаю”, до кампаній з популяризації українізаторської політики, допомоги голодуючим, вилучення церковних цінностей, розміщення золотого займу та введення єдиного сільськогосподарського продподатку, відзначення річниць смерті В. Леніна, боротьби з самогонуванням й епідеміями холери, популяризації рішень партійних з'їздів, вербування в члени Червоного Хреста й всту-

пу до навчальних закладів тощо [7]. Участь у цих заходах вважалась почесним обов'язком, а відмова від неї могла призвести до автоматичного потрапляння до категорії “ідеологічно невитриманих елементів” у кращому випадку й “контрреволюціонерів” та ворогів радянської влади — у гіршому, що загрожувало відповідними негативними наслідками.

Об'єднані в межах окремих напрямів професійні й громадські завдання обумовлювали й організаційні форми діяльності, які одночасно виступали й своєрідними засобами використання інтелігенції в політиці радянської влади. До них слід віднести всі заклади мережі народної й партійної освіти, тимчасові й постійні об'єднання осіб, які здійснювали шефську роботу, органи преси, профспілки працівників освіти та працівників мистецтв, місцеві установи державної влади, літературні об'єднання, секції наукових працівників, різноманітні антирелігійні, наукові, освітні спілки та організації (Спілка воєнничих матеріалістів, товариство “Геть неписьменність!” і т. ін.), видавничі органи та всі інші культурно-освітні заклади (сільські будинки, хати-читальні, гуртки, клуби, лікнепи тощо). Через ці установи й організації радянська влада одночасно мала можливість спрямовувати й контролювати діяльність інтелігенції, використовуючи її творчий та інтелектуальний потенціал.

Механізмами регулювання й контролю за професійною діяльністю інтелігенції з боку партійних і владних органів виступали регулярні політичні й педагогічні перевірки освітян, перевірка органами ДПУ всіх осіб, які приймалися на роботу в галузі народної освіти чи на державну службу, ідеологічні “проробки” окремих співробітників на зібраннях місцевих осередків профспілок та партійних зборів тощо.

Визначення результативності й успішності процесу використання гуманітарної інтелігенції Донбасу 20-х років потребує його аналізу за трьома основними критеріями: рівнем відповідності результатів діяльності інтелігенції поставленим перед нею конкретним зав-

данням; якістю виконання цих завдань; рівнем підконтрольності й керованості цієї діяльності партійно-державними органами влади.

Розгляд змісту й результатів діяльності гуманітарної інтелігенції протягом 20-х років дає змогу стверджувати, що за низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників поставлені перед нею завдання не були виконані на сто відсотків.

Так, результатом освітньо-виховної діяльності гуманітарної інтелігенції стала ліквідація неписьменності в регіоні, організація нової мережі народної освіти й партійно-освітніх закладів, створення форм і методів комуністичного виховання населення й забезпечення інформаційного впливу на нього тощо. Але знищення "Просвіт" та інших нарадянських культурно-освітніх закладів загальмувало культурний розвиток Донбасу, зробило його однобічним, обмеженим.

У науковій галузі в середині 20-х років було розпочато вивчення історії, культури, географії, економічних потужностей регіону силами організованих наукових організацій, науково-дослідних кафедр вищих навчальних закладів та місцевих відділів Інституту історії комуністичної партії, які займалися ідеологічним обґрунтуванням політичних перетворень радянської влади й створенням і популяризацією партійної історії. Значних досягнень у науковій роботі досягли окремі вчені Донбасу, завдяки винаходам яких удалося підвищити продуктивність металургійного, хімічного та інших промислових виробництв у регіоні. Однак жорстка регламентація радянського уряду щодо масштабів наукових об'єднань і створення науково-дослідних організацій, відсутність необхідного фінансування наукової й педагогічної праці вчених-викладачів значно знижувала потенційні можливості місцевих науковців і відповідно гальмувала їхню діяльність щодо досягнення поставлених перед ними завдань.

Не були повністю виконані й завдання, поставлені перед гуманітарною інтелігенцією в культурно-мистецькій га-

лузі. Це було обумовлено передусім неоднозначною ситуацією й тими тенденціями, які склались у галузі музично-театрального мистецтва в 20-і роки. Серед них: поява великої кількості некваліфікованих діячів мистецтва, які цікавились переважно матеріальною винагородою та лише імітували лояльне ставлення до влади й прагнення сприяти розбудові пролетарської культури, залучаючи до творів низької художньої цінності революційні мотиви; намагання літературних діячів вижити за рахунок популяризації революційної тематики та оспівування партії; непопулярність, незатребуваність продукції високих жанрів музичного й театрального мистецтва; аматорський характер створення значних обсягів художньо-мистецької продукції тощо. Усі вони призвели до формування не стільки пролетарської культури, скільки пародії на неї.

Більш значних успіхів було досягнуто завдяки гуманітарній інтелігенції в галузі ідеологічної й агітаційно-пропагандистської роботи, хоча й тут завдання не були повністю виконані через цілу низку перешкод. Так, не було у визначені строки й з необхідною якістю проведено українізацію через відсутність достатньої кількості спеціалістів, які б володіли українською мовою, і через негативне ставлення російськомовних представників інтелігенції до цієї політики. Важко реалізовувалось і завдання ідеологічної боротьби проти церкви й опозиційних рухів, що обумовлювалось глибокою релігійністю широких верств населення, особливо представників інтелігенції з національних меншин, які найчастіше лише зовнішньо демонстрували лояльність до партійного керівництва й свої марксистські погляди, таємно беручи участь у релігійних ритуалах.

Незважаючи на це, значні результати дала діяльність інтелігенції щодо сприяння радянізації національних районів Донбасу, проведення пропаганди радянських політичних заходів серед широких мас населення.

Якість діяльності гуманітарної інтелігенції щодо виконання поставлених пе-

ред нею завдань переважно залишалась низькою. Це було обумовлено низькою кваліфікацією й некомпетентністю багатьох представників гуманітарної інтелігенції (через значний відсоток висуванців й випадкового елемента серед її працівників). Другим чинником була суворая регламентація діяльності, неможливість і, врешті-решт, боязливість проявляти ініціативу, не пов'язану з партійною ідеологією та культурною політикою партії. Окрім того, через вимушене виконання громадської роботи та участь в агітаційно-пропагандистських акціях виникала велика переважаність роботою представників гуманітарної інтелігенції. І, нарешті, третім чинником було неприйняття перетворень радянської влади багатьма представниками інтелігенції, особливо сільської, яка, хоча й вдавалася поступово до соціальної й політичної мімікрії, залишалась пасивно опозиційною до нововведень.

Третім критерієм, що дозволяє зробити висновок про результативність використання інтелігенції Донбасу в досліджуваній період, є питання про ступінь керованості й підконтрольності її діяльності владним установам партійного уряду. З цього приводу можна стверджувати, що діяльність усіх груп гуманітарної інтелігенції вже до кінця 20-х років опинилася під тотальним контролем з боку місцевих партійних організацій і студентських осередків ЛКСМУ, органів цензури ДПУ, губернських і окружних відділень Народного комісаріату освіти, професійних спілок, секцій наукових працівників тощо. Як форми контролю політичних настроїв і практичної діяльності представників інтелектуальної верстви застосовувались точний облік кадрів усіх представників інтелігенції, політичні перевірки службовців і освітян, перевірки органами ДПУ осіб, яких приймали на роботу до освітніх закладів, партійні й профспілкові зібрання. У разі невідповідності діяльності чи політичних настроїв тим нормам і обмеженням, які висувала

партія до інтелігенції, до “порушників” застосовувались водночас каральні й виховні заходи — виключення з партії, звільнення з роботи, відрахування з навчальних закладів, позбавлення виборчих прав, а пізніше, з 1929 року, і заслання, ув'язнення та розстріли за звищуваченнями в кримінальних злочинах.

Отже, культурно-мистецька, освітня, наукова й ідейно-політична галузі діяльності інтелігенції протягом 20-х років стали повністю контрольованими партійною владою, яка поступово встановила ідеологічну монополію на всю культурну діяльність і продукцію в СРСР.

Примітки

1. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20—30-і роки). — К., 1991; Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920—30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992; Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. — Донецьк, 2000; Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. — К., 1985; Федюкин С.А. Партия и интеллигенция. — М., 1983; Федюкин С.А. Привлечение буржуазной технической интеллигенции к социалистическому строительству в СССР. — М., 1960 та інші. **2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України** (далі — ЦДАВОВУ). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 613. Арк. 69—70; Державний архів Луганської області (далі — ДАЛО). Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 300; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 2; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 523. Арк. 53; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 19—20; ДАЛО. Ф. 639. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 7. **3. ДАЛО.** Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 612; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 240; ДАЛО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 195; ДАЛО. Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 538. Арк. 302; Державний архів Донецької області (далі — ДАДО). Ф. 9. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 7; ДАДО. Ф. Р-1091. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 3; ЦДАВОВУ. Ф. 331. Оп. 1. Спр. 297. Арк. 302; Репресоване красназнавство 20—30 рр. — К., 1991. **4. ДАЛО.** Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 67; ДАЛО. Ф. Р-401. Оп. 1. Спр. 523. Арк. 44; Селивановский А. Что такое союз “Забой” // Луганская правда. — 1925. — №164. — С.5; Що таке “Гарт”? // Луганская правда. — 1925. — № 69. — С.2. **5. ДАДО.** Ф. 2328. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 2; ДАДО. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 50; ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 184. Арк. 24; ДАДО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1260. Арк. 28. **6. Центральний державний архів громадських об'єднань України** (далі — ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 771. Арк. 30; ДАДО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 486. Арк. 73. **7. ДАДО.** Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1754. Арк. 5; ДАДО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 6; ДАДО. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 7; ДАДО. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 72; ДАДО. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16—18; ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 137; ДАЛО. Ф. П-34. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 17; Лягущенко О. Продналог и учительство // Красный пахарь. — 1922. — №22. — С.2.

Володимир
Семистяга

Луганськ

Розвиток сільського господарства на Луганщині у перше повоєнне п'ятиліття (історичний аспект)

У зруйнованій війною Україні якомога скоріше відновлення сільського господарства мало надзвичайно важливе значення для її економіки та продовольчого забезпечення населення. На жаль, проводилося воно в дуже складних умовах. Не стала винятком і Луганщина. І хоча область знаходилась під німецькою окупацією не більше семи місяців і відновлювані роботи розпочалися задовго до закінчення Другої світової війни, вийти на рівень показників довоєнного розвитку сільськогосподарського виробництва не те що до кінця війни, а навіть протягом першого повоєнного п'ятиліття так і не вдалося.

В історико-краєзнавчих дослідженнях процеси, що відбувалися на теренах повоєнної Луганщини, змальовані здебільшого рожевими фарбами. Науковці, як правило, звертали увагу на руйнівні наслідки війни, змальовували ентузіазм та героїчну працю сільських трудівників, вихваляли шефську допомогу промислових підприємств міста місцевим колгоспам і радгоспам, прославляли спрямовуючу мудру й керівну роль комуністичної партії та її керівників. Але при цьому, зокрема, замовчували причини й наслідки голоду 1946—1947 рр. Якщо ж і згадували про голодні роки, то завзято відстоювали офіційну точку зору: продовольчі труднощі були пов'язані тільки з руйнівними наслідками війни та з природними катаклізмами і не більше того [1]. Навіть у новітніх дослідженнях, де аргументовано доведено, що обставини голоду 1946—1947 рр. “аналогічні тим, що мали місце в 1932—1933 рр.”, суб'єктивно заперялося, що він менше вразив територію Луганщини, порівняно з іншими районами України [2, 358]. Щоправда,

більш повно висвітлені причини, хід та наслідки голоду 1946—1947 рр. на Луганщині в різного роду збірниках документів [3]. На жаль, їхні укладачі, як і автори глибоко аргументованого монографічного дослідження “Історія селянства України”, не ставили за мету спеціально дослідити всі процеси повоєнного розвитку сільського господарства на Луганщині [4]. Не існує й спеціальних наукових розвідок, де б глибоко була проаналізована ця повоєнна трагедія в межах сучасного територіально-адміністративного поділу Луганської області, хоча існують такі дослідження окремих науковців, де розглядається повоєнний голод як в окремих регіонах, так і в цілому в Україні [5].

Ось чому, не претендуючи на повноту висвітлення цієї проблеми, автор намагається узагальнити всі наявні свідчення, що стосуються повоєнного розвитку сільського господарства на Луганщині, доповнити їх новими документальними матеріалами з місцевих і центральних архівів та об'єктивно показати причини, хід та наслідки скоєного через репресивну хлібозаготівельну й податкову політику та замовчуваного тоталітарною державою голоду 1946—1947 рр.

Незважаючи на те, що сільське господарство області було вщент зруйноване, МТС, радгоспи й колгоспи пограбовані, а їхні виробничі будівлі та техніка у своїй більшості спалені або знищені, усе ж таки ще до закінчення війни на Луганщині запрацювали 51 МТС, 112 радгоспів, 996 колгоспів. Вони й заклали ту базу, завдяки якій сподівались швидко досягти довоєнних показників. На жаль, не все так склалось, як планувалось.

Конкретні завдання розвитку сільськогосподарства визначив “Закон про

п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр.” Але їхнє виконання в Луганській області здійснювалося надзвичайно повільно, суперечливо, шляхом екстенсивного розвитку та ціною неймовірних людських страждань. Основною причиною цього явища була непорушність колгоспно-радгоспної системи. Складаючи політичну й економічну основу радянсько-більшовицького режиму, вона, як і раніше, розглядалась державою лише як головний засіб викачування хліба й сировини з села. Щонайгірше, сільськогосподарський товаровиробник ніс подвійний тягар — він не тільки відновлював зруйноване війною село та його інфраструктуру, але й відбудував продуктивні сили в промисловості та на транспорті. При цьому відбувалося помітне зменшення чисельності зайнятих в аграрному секторі економіки. І хоча існували заборони відпускати колгоспників та деякі інші категорії сільських трудівників у різні галузі промислового виробництва в Донбас, на це не звертали особливої уваги. До того ж, велика кількість працездатних чоловіків загинула на фронтах війни, а скалічені й демобілізовані з військових частин, які повернулися в рідне село, ніяк не могли ліквідувати дефіциту робочої сили. Ось чому основною продуктивною силою сільського господарства на Луганщині стали жінки. Їхня питома вага в аграрному секторі економіки краю сягнула 80%. Широко використовувались і праця дітей та підлітків. У віці від 12 до 16 років вони повністю замінили батьків, які не повернулися з війни. Для них, як і для всіх інших колгоспників, не існувало нормативного робочого дня та повноцінного відпочинку. Адаже, за настановами ЦК КП(б)У 1946 року, селяни змушені були працювати без вихідних по 10—11 годин на добу, тобто весь світловий день.

Не менш гостро на селі постала й проблема недостатньої кількості техніки й тяглової сили. Через відсутність тракторів при обробці полів широко використовувалась велика рогата худоба. Але через її постійний брак досить часто колгоспники самі впрягались у плуг чи борону, намагаючись таким чином встигнути вчасно виконати весь комплекс сільськогосподарських робіт.

Трапилось так, що до початку весняної сівби 1946 р. запаси насіннєвого фонду області вичерпались і складали тільки половину від загальних потреб. Чому так трапилось? Хто в цьому винен?

Основною причиною цього негативно-го явища став тотальний вивіз посівного зерна, як боргу за невиконані нереальні державні плани хлібозаготівель у 1945 р. Обласне державно-політичне керівництво зігнорувало критичні зауваження з місць, сподіваючись переломити негативні тенденції за рахунок високого врожаю 1946 р. Але цим надіям не судилося збутися. Адаже підірвані війною ресурси села практично вичерпалися, а екстенсивне ведення господарства без належних матеріально-технічних засобів та підвищення агротехнічного рівня виробництва вело до незворотних наслідків. До того ж несприятливі погодні умови взагалі поставили село на грань катастрофи. Справа в тому, що малосніжну надзвичайно морозну зиму змінили найбільш сухі за останні півстоліття весна й літо 1946 р. Причому, посуха на Луганщині проявилася і в 1947 р. За даними республіканського центру спостережень за станом природного середовища весною та влітку 1946 р. на східних українських теренах середньомісячна температура на 5—8 градусів перевищувала середні показники інших років. Утричі нижчою від середніх показників виявилася й місячна кількість опадів. У середньому щомісячно фіксувалося понад 20 днів із суховіями проти 2—3 за попередні роки. Все це призвело до того, що на Луганщині від вимерзання й посухи загинула майже половина висіяних зернових. Життя з кожним днем невблаганно вимагало докорінних змін аграрної політики та допомоги селу з боку керівництва держави. Але в умовах сталінського тоталітаризму навіть мови про це не могло й бути. Незважаючи на дефіцит сільськогосподарської техніки, посівного матеріалу, відсутність добрив, гостру нестачу робочих рук, під тиском сталінської верхівки місцеві партійно-державні структури не тільки підтверджували готовність виконати спущені зверху нереальні плани відновлення та розвитку села, а ще й безапеляційно вимагали від сільськогосподарських виробників погасити заборгованість по хлібозаготівлях за минулі

роки. На селі проводилися справжні ревізії продовольства, що прирікало його мешканців на напівголодне існування, а потім голод і вимирання.

Улітку 1946 р. і без того нереальні плани обов'язкових державних хлібозаготівель центральні органи влади для колгоспів області збільшили ще на 100 тис. пудів. Незважаючи на низький рівень врожайності, замість допомоги постраждалим від стихійного лиха, усіх без винятку сільськогосподарських виробників Луганщини зобов'язали з метою виконання планів обов'язкових хлібозаготівель до 1 жовтня 1946 р. відвантажити не менше 11 млн. пудів збіжжя. При цьому вимагалось не тільки неухильно виконувати, але й перевиконувати спущені контрольні завдання, невиконання яких липневий (1946 р.) пленум ЦК КП(б)У оголосив злочином проти партії й держави.

Сподіваючись будь-якою ціною вивезти заплановану кількість хліба, обласне керівництво за рекомендаціями центру регулярно посилало в райони спеціальних уповноважених по хлібозаготівлях — високопоставлених посадовців обласного рангу з середовища активу партійно-політичних структур, суду, прокуратури, міліції тощо. Порівняно з минулим 1945 р., їхній штат збільшили більше ніж удвічі. А для підняття їхнього авторитету їм пошили спеціальне обмундирування та видали табельну зброю. У свою чергу вони на місцях звинувачували працівників районної й сільської ланки в “приховуванні зерна й зернопродуктів”, у їх “розкраданні та розбазарюванні”, у “саботажі хлібозаготівель”, у “шкідництві” тощо. І все ж, незважаючи на ці та інші драконівські заходи, уже перші повідомлення про зібраний урожай шокували.

З'ясувалося, що на кінець липня в рахунок державних хлібозаготівель удалося зібрати лише десяту частину від запланованого, оскільки врожайність зернових не перевищувала 2,3 ц з га, що до того ж було на 1,5 ц менше порівняно з надзвичайно низьким урожаєм у середньому з кожного гектара посівних площ в Україні. Така мізерна врожайність навіть не повертала насіння для майбутніх посівів. На жаль, надзвичайно низьким видався урожай картоплі й овочів як у цілому по громадському ви-

робництву області, так і на присадибних ділянках сільських трудівників. Сподіватися на особисті присадибні ділянки взагалі не доводилося, тому що більше половини колгоспників не утримували ані худоби, ані птахів. Через високе оподаткування, яке й без того погіршило важке становище села, практично неможливо було вирощувати городину, фрукти й овочі, розводити птахів і худобу. Статистика засвідчує, що податок на городину в 7,5 разів перевищував податок на збіжжя. Кожен селянський двір обкладався натуральним державним податком і в середньому за рік повинен був поставити 40 кг м'яса, до 100 шт. яєць, до 300 л молока тощо. Ось чому люди вирубували сади, різали худобу, незважаючи на те, що могли потрапити на кілька років до в'язниці за ухиляння від сплати податків, оскільки доводилося роз'яснювати куди поділося те чи інше фруктове дерево, теля, корова чи свиня, якщо вони були у господарстві. А, крім того, селянські господарства змушені були платити ще й грошові податки, які за роки повоєнної п'ятирічки вирости майже в п'ять разів.

5 вересня 1946 р. Міністерство землеробства УРСР змушене було констатувати, що від посухи на Луганщині постраждали 32 райони, або 106,3 тис. колгоспних дворів, а плани хлібозаготівель не виконані навіть на половину. Область не змогла виконати державні плани не тільки по поставках зерна, але й соняшникового насіння, фруктів, овочів, городини та інших видів сільськогосподарської продукції. Колгоспний трудодень знецінився. У кращому випадку на нього виділяли від 50 до 100 грамів зерна. І якщо за рік колгоспник виробляв 365 трудоднів (що в тих умовах було доволі проблематично), то міг отримати лише від 18 до 36 кг хліба. Для того, щоб завершити сільськогосподарські та провести підготовчі роботи під урожай 1947 р., цим районам потрібно було відпустити хоча б мінімальну продовольчу позичку — 13 тис. т зерна, що складало від 100 до 200 г на трудодень, або в середньому до 122 кг на один колгоспний двір. І це при тому, що в міністерських розрахунках, як нереальні, не фігурували позички для трактористів і комбайнерів МТС, з якими колгоспи не розраховувались хлібом ще за 1945 р.

Документи свідчать, що навіть ті сільськогосподарські підприємства, що в таких надзвичайно несприятливих умовах виростили й зібрали за тими мірками відносно високі врожаї та виконали всі обов'язкові державні поставки, також були приречені на голод й злидні. Причому, стосувалося це сільськогосподарських виробників усіх без винятку форм власності. Зокрема, у цьому випадку достатньо показово вчинили з колективом зернорадгоспу "Старобільський" Марківського району. Колектив радгоспу вчасно здав державі 122 тис. пудів хліба і 1384 ц молока. Надій молока в середньому на фуражну корову склав 1800 літрів, план вихідного поголів'я всіх видів тваринництва було виконано на 110%, а власний тваринницький сектор вчасно забезпечили теплою зимівлею та якісними кормами. Були закладені й підвалини високого врожаю 1947 р. Так, план осіннього сіву механізатори радгоспу виконали на 130%, зяблювання — на 107%. Та попри всі високі показники колектив централізовано позбавили державного постачання. Починаючи з жовтня 1946 р., 670 механізаторів, тваринників, спеціалістів радгоспу та учнів ФЗУ за свою працю не отримали від держави жодного грама хліба. Ще раніше, з вересня, мізерного пайкового хліба позбавили утриманців і школярів. До їхнього числа потрапили також 40% демобілізованих з армії воїнів, які повернулися в рідне господарство і приступили до роботи. Хлібного забезпечення позбавили й сімох багатодітних матерів-героїнь, чоловіки яких загинули на фронтах війни. Усі вони без винятку потребували негайної продовольчої допомоги, тому що знаходились на межі голоду. Як з'ясувалося, районні та обласні органи в цьому випадку нічого не змогли вдіяти, оскільки рішенням центру були позбавлені права вирішувати питання надання допомоги та продовольчого забезпечення тих, хто їх гостро потребував на місцях. Ось чому керівники радгоспу А.О. Вагін і А.А. Білянський 12 листопада 1946 р. звернулися за допомогою особисто до секретаря ЦК КП(б) України М.С. Хрущова [6, оп. 30, спр. 474. — Арк. 469, 469 зв.]. Але відповідь була більш, ніж цинічною. Через обком КП(б)У прохачам повідомили, що згідно з постановою Ради Мініст-

рів СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1946 р. "Про економію у витрачання хліба" робітників радгоспів з постачання пайковим хлібом зняли й фонди борошна на них не нараховували, а тому задовольнити прохання радгоспу "Старобільський" неможливо [6, оп. 30, спр. 474. — Арк. 467]. Щоправда, при цьому "тактовно замовчувалося", що 30 вересня 1946 р. Рада міністрів УРСР та ЦК КП(б)У під грифом "цілком таємно" затвердили аналогічну постанову. Згідно з постановою обласну раду зобов'язали в жовтні порівняно з вереснем скоротити контингент населення, що отримував пайковий хліб, з 1200 тис. осіб до 964,6 тис., у тому числі на селі з 149,0 тис. до 28,2 тис. осіб або в п'ять разів. Економіли й на дітях. За рахунок зменшення хлібних норм, які виділялися для 305,7 тис. дітей, від обласної ради вимагали "зеконювати" 611,4 т муки [6, оп. 6, спр. 949. — Арк. 51, 52]. У той же час вище партійно-державне чиновництво обслуговувалося через мережу закритих спецрозподільників, їдалень та буфетів і ніяких труднощів з продуктами харчування не зазнавало. Документи засвідчують, що не тільки члени ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР, а й керівники обласних органів влади з доставкою додому безкоштовно забезпечувалися продовольчими й промисловими товарами. Районний радянсько-партійний актив та дрібні управлінці також отримували ліміти на харчування за трьома групами, у складі яких було два десятки найменувань найважливіших продуктів.

Неврожай і надмірне вичакування збіжжя до державних фондів загострили ситуацію й з кормами. Восени 1946 р. розпочався падіж худоби. Більшість колгоспів області до 1 січня 1947 р. утратили понад 50% усього поголів'я великої рогатої худоби та коней. Достатньо типовою в цьому випадку була ситуація в Успенському районі. Прокурор УРСР Р.А. Руденко інформував ЦК КП(б)У, що тут лише за період від 1 листопада 1946 р. до 1 березня 1947 р. загинуло 120 голів великої рогатої худоби, 213 свиней, 145 овець, 127 коней, або понад 33% усього кінського поголів'я, а 62% коней так були виснажені, що їх неможливо було використовувати як тяглову силу на сільськогосподарських роботах [6, оп. 23, спр. 4863. — Арк. 2—3].

Як наслідок — спалахнув голод. Його пік припав на зиму 1946—1947 рр. та на весну й літо 1947 р., а причини й наслідки були аналогічні тим, що мали місце в 1932—1933 рр. За всіма об'єктивними показниками Луганщина значилася серед найбільш уражених голодом областей України. У спеціальному повідомленні міністр державної безпеки С.Р. Савченко інформував 17 лютого 1947 р. секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова, що на Луганщині почастишали випадки захворювання на дистрофію через хронічне недоїдання серед багатосімейних колгоспників сільських районів та робітників з низькою заробітною платнею промислових центрів. У цьому документі фігурували Ворошиловський (Алчевський), Йовсузький, Міловський, Нижньодуванський, Новопокровський, Покровський, Попаснянський, Словоносербський райони та великі промислові центри — Ворошиловськ (Алчевськ) і Кадіївка (Стаханов). Тільки в одному Новопокровському районі від голоду попухли 37 осіб, в основному багатодітні сім'ї колгоспників, які загинули на фронтах війни. Серед них — сім'я колгоспниці, удови фронтовика з райцентру Є.О. Розмазіної, яка утримувала чотирьох малолітніх дітей. І хоча за 1946 р. вона виробила 382 трудовні, але продуктів за них від колгоспу так і не отримала. Сім'я колгоспниці, удови фронтовика з колгоспу ім. Леніна Є.А. Кубицької, яка теж утримувала чотирьох малолітніх дітей, також попухла від недоїдання. Сім'я робітниці, удови фронтовика М.В. Гетьманової, яка працювала на Кадіївському коксохімічному заводі й утримувала трьох малолітніх дітей, бідуючи попухла від недоїдання. Сім'я робітниці цього ж заводу Г.Н. Бражникової, яка мала двох малолітніх дітей, знаходилася у виснаженому стані з ознаками дистрофії. У такій же ситуації перебували сім'ї робітників М.І. Косерева (п'ять осіб), О.С. Корнякова (сім осіб) та О.С. Князева (чотири особи), які працювали на Ворошиловському коксохімічному заводі, а також — В.І. Коборева і Ф.У. Сколотовича, які працювали на Ворошиловському металургійному заводі та ін. [7, 182—183].

Станом на 20 липня 1947 р. у Луганській області нараховувалось понад 40 тис. осіб, хворих на дистрофію, з

яких 11,5 тис. удалося госпіталізувати, а майже тисяча, так і не дочекавшись допомоги, померли від виснаження. Рівень смертності від недоїдання та голоду на Луганщині перевищив середньостатистичні показники й був одним з найвищих в Україні. Як і в сусідніх українських областях, на ґрунті голоду тут неодноразово фіксувалися випадки канібалізму, використання в їжу дрібних гризунів, жаб, кішок, собак, кори та бруньок дерев, трави, різного роду сурогатів тощо. Намагаючись у таких умовах урятувати охлялих дітей, з віддалених сіл їх привозили й залишали у великих містах області, сподіваючись, що, потрапивши до дитячих будинків і притульників, вони виживуть. На жаль, це призвело лише до чергового сплеску масового сирітства.

Важке становище на селі поглиблювали обмеження в пересуванні колгоспників. Вони були позбавлені можливості мати паспорти, на них не розповсюджувалося пенсійне забезпечення та виплати через причини тимчасової непрацездатності, вони не могли вільно працювати в інших галузях господарства або отримати бажану освіту й кваліфіковану медичну допомогу. Та й праця в основному оцінювалася й заохочувалася не живими грошима, а натурально. Але при цьому добровільно-примусові грошові внески та збори в різноманітні фонди надзвичайно швидко з'їдали невеличкі сімейні заощадження, так потрібні для придбання предметів і товарів повсякденного вжитку, у черговий раз переконували сільське населення, що за казарменого соціалізму його доля невідривна від патріархально-натурального ведення господарства, у якій би формі воно не існувало. Так, колгоспники Попаснянського району “добровільно” передплатили облігації Першої позики відновлення й розвитку народного господарства СРСР й у грудні 1946 р. достроково виплатили за них 735 тис. крб. За що й поплавились, тому що тут же змушені були додатково викупити облігацій позики ще на 170 тис. крб. На більше не спромоглися, оскільки взагалі залишилися без засобів до існування. 1947 року в перші години після оголошення передплати на Другу таку ж державну позичку колгоспників області примусили придбати облігацій позики

на 18 млн. крб., з яких понад 2 млн. крб. відразу забрали готівкою.

У зв'язку з неврожаєм і голодуванням людей багато керівників господарств області змушені були авансувати колгоспникам на трудовні невеличку частину збіжжя та ще частину приховати для весняної сівби, що призвело до їхнього репресування. Суворо покарали кожного 15-го голову колгоспу. Тільки взимку 1946—1947 рр. з подачі обласної прокуратури в судах розглянули 112 кримінальних справ і засудили на 10 років позбавлення волі кожного керівника господарства, який фігурував у справі. Випадки притягнення голів колгоспів до кримінальної відповідальності на Луганщині набули такого розмаху й розголосу, що навіть ЦК ВКП(б) відреагував 14 липня 1947 р. спеціальною постановою, яку 24 липня було продубльовано наказом по Генеральній прокуратурі “Про неприпустимі факти частотої заміни і необґрунтовану віддачу під суд голів колгоспів”. Але, як правило, ці рішення ігнорувалися місцевими компартійними чиновниками, які продовжували звинувачувати небажаних їм керівників мало чи не в усіх смертних гріхах і жорстоко розправлялися з ними. Зокрема, 16 серпня 1947 р. обком КП(б)У розглянув питання “Про втрати зерна, допущених у колгоспі “Оборона Червоного Луганська” Олександрівського району” й не тільки суворо покарав керівника господарства, а ще й, залякуючи інших керівників, зобов'язав обласну прокуратуру організувати та провести над ним прилюдно-показовий суд.

Виконуючи настанови Москви, судові органи області застосували реанімований так званий закон “про п'ять колосків” від 7 серпня 1932 р. За збирання колосків, що залишилися на полі після збору врожаю, вони суворо покарали кілька сот голодних селян. У с. Миколаївка Ново-Айдарського району, наприклад, колгоспника П.К. Кудинова засудили до 4-х років, а колгоспника П.С. Збитнева — до 8-ми років ув'язнення та ще й до 5-ти років поразки громадянських прав кожного після відбування терміну покарання. Несміливі заклики деяких місцевих керівників тверезо оцінювати ситуацію на місцях, визнавати реалії життя, припинити тиснути на

село, замислитись над власним майбутнім — залишилися без відповіді.

Нову хвилю репресій серед колгоспників викликали Укази Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. “Про кримінальну відповідальність за розкраданням державного і громадського майна” та “Про посилення охорони особистої власності громадян”. Застосовуючи більш сувору відповідальність за зрізання й збір голодуючими колосків, тепер суди карали їх, як правило, позбавленням волі від семи до десяти років з конфіскацією всього особисто належного їм майна. Відповідно до нової букви закону в Йовсузькому районі за зібрані на ланах колгоспу “Сталінський заклик” 20 кг зерна колгоспника С.Т. Скубка засудили до восьми років ув'язнення, колгоспника Г.П. Гончаренка за зібрані на ланах колгоспу ім. Сталіна 3 кг колосків — до трьох років. А колгоспницю З.С. Соломаху за зібрані й привласнені на ланах колгоспу ім. 20-річчя Жовтня Біловодського району 5 кг колосків покарали максимально — десятьма роками позбавлення волі [7, 257]. Документи засвідчують, що лише за місяць після застосування драконівських указів органи прокуратури на Луганщині порушили 86 кримінальних справ, з яких 76 передали до суду. У свою чергу суди за цей час устигли розглянути 10 справ і засудити за ними 13 осіб [7, 256].

Водночас з метою забезпечення посиленої охорони хліба від голодних людей з обласного і міських центрів у сільські райони були направлені кількясот працівників УМВС. Спільно з особовим складом районних відділень міліції їх закріпили за певними територіальними дільницями. Тільки за період від 1-го до 20-го липня ними в Луганській області були порушені 96 кримінальних справ, за якими пройшли 106 осіб та ще 87 були заарештовані [7, 258—259]. Але ці та інші суворі каральні заходи так і не дали бажаних наслідків.

І все ж таки довго не реагувати та не впливати на ситуацію, що склалася на Луганщині, ні в Києві, ні в Москві не могли. У зв'язку з тим, що в коморах області залишилося тільки 22% посівного матеріалу й Луганщина могла провалити плани весняної сівби 1947 р., було централізовано надано державну “допомогу” постраждалим районам. З ре-

зерних фондів їм у борг відпустили 2 млн. пудів (32 тис. т) посівного фуражного й продовольчого зерна, а також виділили незначну кількість техніки та сільськогосподарського інвентарю, що дозволяло обробити й засіяти 94,4% довоєнних посівних площ. Водночас перших керівників області А.І. Гайового та І.С. Орешка в надзвичайно брутальній формі застерегли утриматися від нецільового використання зерна, попередили про сувору персональну відповідальність за виконання державних хлібозаготівель з нового врожаю та зобов'язали погасити отриману допомогу-позичку протягом двох наступних років. Ось чому 8-го липня 1947 р. виконком обласної ради депутатів категорично заборонив колгоспам, колгоспникам та одноосібникам продавати й обмінювати зерно, муку, печений хліб, соняшникове насіння до виконання державного плану хлібозаготівель з урожаю 1947 р., чим утримав і без того високі ціни на колгоспних і державних ринках.

Офіційна пропаганда всіляко замовчувала масштаби трагедії українського села, бадьоро сурмила про безкорисливу допомогу соціалістичної держави постраждалим від посухи сільським районам Луганщини, життєдайно вихваляла успіхи “найпередовішого передового в усьому світі сільського господарства”. У розтиражованому в серпні 1947 р. листі-зверненні, адресованому від імені всіх сільських трудівників Луганської області Й.В. Сталіну, оптимістично запевнялося, що якби не колгоспний лад, не допомога комуністичної партії й особисто Й.В. Сталіна — наслідки посухи 1946 р. на Луганщині так би й не були подолані.

Але насправді стан і настрої селянства були зовсім іншими, а прагнення спрямовані тільки на виживання. Про справжні настрої на селі засвідчує секретна інформація обкому КП(б)У від 14 серпня 1947 р. до ЦК ВКП(б) “Про реагування трудящих Ворошиловградської області на питання міжнародного і внутрішнього становища Радянського Союзу”. Зокрема, Кордиш Уляна, з бідняків, колгоспниця колгоспу ім. Ворошилова Біловодського району, на пропозицію голови колгоспу краще працювати, щоб швидше розрахуватися з держпоставками, 13 липня 1947 р. заявила: “Не потрібно поспішати зі збором,

поки будемо збирати, так нам хліб будуть давати, а як закінчимо збирання, хліба всеодно не побачимо”.

Нігашова Надія, колгоспниця села Макарів Яр Новосвітлівського району 2 серпня 1947 р. серед своїх родичів заявила: “Народ нині прямо такий розчарований, стільки хліба на токах було і все вивезли, а отримувати мені по 500 грамів так прикро, стільки потратили сил і нічого не заробили. Стільки неправди, немає настрою більше працювати, а косити ще 700 га”.

Слепушкіна Клавдія Григорівна, репатріантка, жителька с. Шульгинка Старобільського району, 13 липня 1947 року серед колгоспників заявила: “Зараз весь хліб вивозять у Росію, а Україна знову буде голодувати. Правителі кажуть, що Україна не захотіла воювати з Німеччиною, а воювали росіяни і тепер влада належить росіянам. Війна неминуча, та без неї й не можна жити, адже Україна загине під владою Росії”.

Шаблев Павло Артемович, житель села Кам'янка Марківського району, працює бухгалтером МТС, 12 липня 1947 р. серед працівників сільпо заявив: “Нині всі брешуть, починаючи від Москви й закінчуючи працівниками місцевих організацій. Тому люди втратили надію і довіру до своїх правителів. Одним словом, хороша радянська влада, але довга, якби коротшою була, було б краще”.

Матюшко Гаврило Андрійович, житель села Литвинівка Йовсузького району, залишався на окупованій території, виявив себе як пособник, працює бригадиром колгоспу. Перебуваючи зі своєю бригадою в перші дні на збиранні урожаю, заявив: “Ми працювали і працюємо як-небудь, усе одно, скільки не працюй, одержувати нічого не будемо” [4, 380].

Голод 1946—1947 рр. в Україні, так само як людомор 30-х років, усіяло утаємничувався не тільки від власного народу, а й від світової громадськості. Свідчення та документи про нього передавалися до закритих архівних фондів, де їх зберігали під грифами “таємно”, “цілком таємно”, “конфіденційно”, “тільки особисто” тощо. Ось чому й нині мало відомо, що добровільну допомогу із закордону для голодуючих не приймали, оскільки офіційно стверджувалося, що голоду в Україні не було й не могло бути. Єдина організація, що пододала за-

борони влади й змогла надати реальну суттєву допомогу голодуючим “як постраждалим у роки війни”, була Адміністрація допомоги і відбудови при Об’єднаних Націях (ЮННРА). За її поставками тільки на 1 липня 1947 р. населення Луганщини отримало 13352 т м’ясопродуктів, 5166 т рибопродуктів, 1041 т тваринного жиру, 2358 т випареного і 1232 т сухого молока, 3519 т раціонів, 1056 т джемів, 628 т сиру тощо. У перерахунку на кількість мешканців це був найвищий показник допомоги голодуючим серед усіх областей України [7, 267—268].

Дуже повільно після збирання врожаю 1947 р. ситуація на селі стала покращуватися. Але його технічна оснащеність, як і раніше, залишалась низькою, а основні методи інтенсифікації праці залишалися командно-адміністративними та репресивними. Своєрідним “стимулом” для підвищення продуктивності праці трудівників села став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21-го лютого 1948 р. “Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві й ведуть антигромадянський паразитичний спосіб життя”. Продубльований з ініціативи республіканського партійно-державного керівництва 20-го березня 1948 р. Законом Ради Міністрів УРСР Указ стосувався колгоспників, які не виробляли мінімуму трудоднів, а також селян, які не були членами колгоспу. Його жертвами стали в першу чергу люди зі слабким здоров’ям, удови з дітьми, особи похилого віку, яких на загальних колгоспних зборах під примусом партійно-господарського апарату нещадно штрафували, примусово вимагали давати письмові зобов’язання виробляти встановлений “мінімум” трудоднів або депортували до Сибіру, Казахстану, на Урал та в інші віддалені місцевості СРСР. Кріпацтво, відмінене в Російській імперії у 1861 р., фактично продовжувало діяти.

У цілому негативні тенденції, характерні для періоду повоєнної відбудови сільського господарства на Луганщині, не зупинили його об’єктивного поступу. Ціною небувалих зусиль, пекельної праці, терпіння й мужності багатостраждального селянства, незважаючи на загрозу голодної смерті та всупереч репресив-

ній аграрній політиці керівництва країни, для якого життя сільського трударя нічого не було варте, усе ж таки ще до кінця 1946 р. удалося закласти підґрунтя деяких незначних позитивних змін у сільськогосподарському виробництві, що на рубежі 1946—1947 рр. дещо сприяло поліпшенню становища на селі. Саме під час проведення осінніх польових робіт 1946 року колгоспи області обробили 91,3% довоєнної посівної площі та підняли втричі більше зябу порівняно з минулим роком. Це надало можливість на площі понад 330 тис. га, що перевищувало на 45 тис. га показники 1945 р., засіяти озимину. Тоді ж уперше трактористи, працюючи в колгоспах, довели продуктивність на один 15-сильний трактор у середньому до 484 га м’якої оранки, що втричі перевищувало показники 1945 р. А весною 1947 р. уперше по війні яровими культурами засіяли лани на площі 93 тис. га, що було в 1,5 раза менше, ніж до війни, але на 20 тис. га перевищувало показники за 1946 р. Тоді ж, 1947 року, вперше по війні 32 МТС безаварійно виконали річний план тракторних робіт. При плановому завданні 1650 тис. га умовної м’якої оранки ними було зорано 1750 тис. га, а середній показник продуктивності праці на кожному тракторі доведений до 525 га. Уперше по війні тоді ж, на площі понад 165 тис. га, урожай зернових зібрали комбайнами. І хоча при цьому, виконуючи настанови московського центру, хлібозаготівельні організації вигребли в державні засіки на 6 млн. пудів хліба більше, ніж до війни, його було звідки взяти, адже плани врожайності зернових господарства області виконали на 135,7%. На осінь 1947 р. пік голоду на Луганщині минув, але в цілому ряді районів продовжувалося недоїдання. Та попри це темпи викачування хліба з села не припинялися. Обласні газети із задоволенням сповістили, що перше місце щодо виконання планових хлібозаготівель зайняв Троїцький район, господарства якого понад план здали 20 тис. ц відбірного зерна. Перевиконали свої зобов’язання також Лозно-Олександрівський, Сватівський, Кадіївський та інші райони. Немає підстав сумніватися, якою ціною досягнуто таких успіхів. Але все ж таки кращі колективи тепер були спроможні видавати своїм праців-

никам на кожний зароблений трудовий день до 3 кг хліба.

У цілому Луганська область спромоглася не лише погасити лихварські державні позички й виконати грабіжницькі хлібозаготівельні плани, а й, забезпечивши себе збіжжям, подолати голодне лихоліття. Зрозуміло, що в тоталітарному суспільстві не обходилося без ідеологічного диктату й морального тиску державно-політичних структур на селян. Відповідно до рішень місцевих компартійних і комсомольських органів у господарствах краю широко впроваджувалися різноманітні форми змагання, організовувалися “буксири” й “буксирні бригади”, а виробничі колективи очолювали досвідчені господарники-фронтовики або знані ще з довоєнного часу новатори виробництва. Так, тракторну бригаду Лозно-Олександрівської МТС очолював Герой Радянського союзу Є.М. Левенець, тракторну бригаду Новоастрханської МТС — С.П. Бочарник, який фронтовими дорогами пройшов від Сталінграда до Берліна, тракторну бригаду Новоайдарської МТС — депутат Верховної Ради СРСР, новатор Ф.С. Перова, бригаду комбайнерів Новобілянської МТС — депутат Верховної Ради УРСР, новатор Д.В. Бондарева, зернорадгосп “Старобільський” — фронтовик, кавалер бойових нагород А.О. Вагін та ін. Ними були продемонстровані стабільні надзвичайно високі взірці високопродуктивної праці. Зокрема, заробляючи в неймовірно складних умовах свої трудові, бригада Феодосії Перової перемогла у Всесоюзному змаганні жіночих тракторних бригад, перевершивши показники всесвітньо відомої бригади П.М. Ангеліної із Старобешівської МТС Донецької області. Отримані на зароблені трудові 63 ц зерна Перова передала постраждалим від голоду колгоспникам Запорізької та Луганської областей. Домна Бондарева змагалася з кращим комбайнером Шевченківської МТС Одеської області. Закликаючи комбайнерів Луганщини виконувати під час жнив по дві й більше виробничі норми за зміну, вона особисто збрала врожай зернових на площі 400 га. Особливо відзначилися в таких надзвичайних умовах колективи радгоспів “Старобільський” Марківського району, “Сватівський” і “№10” Сватівського району, “Привілля” Троїцького району, “Черво-

ноармієць” Білокуракинського району, які добилися високих виробничих показників. Колектив радгоспу “№10” 1947 р., наприклад, став переможцем Всесоюзного змагання, за що був удостоєний Червоного прапора Міністерства радгоспів СРСР і ВЦРПС та грошової премії у 30 тис. крб.

У 1948 р. за високі виробничі показники під час сільськогосподарських робіт в надзвичайно складних умовах 1947 р. на тих, хто особливо відзначився, пролився “золотий дощ” — вони були нагороджені державними нагородами СРСР. Першими Героями Соціалістичної Праці в сільському господарстві на Луганщині стали С.П. Бочарник — бригадир тракторної бригади Новоастрханської МТС (нині територія Кремінського району), Ф.С. Перова — бригадир жіночої тракторної бригади Новоайдарської МТС (Новоайдарський район), ланкові Р.П. Гончарова, М.С. Колягіна і бригадир В.С. Пасічник (колгосп ім. Сталіна, пізніше радгосп “Донецькі зорі” Слов’яносербського району), А.І. Яковлева (колгосп “Ударник” с. Розкішне, нині територія Лутугинського району) — усі з Олександрівського району (тепер місто Олександрівськ Артемівської районної ради м. Луганська). А також А.О. Вагін, І.І. Малимон, М.І. Протасова, С.М. Степаненко (радгосп “Старобільський”), А.Г. Галаган, П.І. Корнеєв, М.В. Соколова, У.Т. Чуприна, (радгосп “Привілля”), В.М. Будняк, І.Д. Водолазький, Й.К. Палійов, О.П. Ставицький (радгосп “Червоноармієць”). А всього до кінця п’ятиріччя 33 кращих виробники аграрного сектора області були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, майже тисячу нагороджено орденами й медалями (з них — 136 орденами Леніна, 254 орденами Трудового Червоного Прапора).

Ціною надзвичайних зусиль своєю самовідданою працею трудівники села сприяли відбудові й розвитку сільськогосподарського виробництва Луганщини. Але не більше того. Докорінно змінити ситуацію в цій галузі вони не змогли. Якщо в 1945 р. валовий збір зерна на теренах Луганської області складав 439 тис. т, то в 1950 р. — 635 тис. т. Деяко покращилися показники у тваринництві та городництві. У цілому ж обсяг валової продукції сільського господарства майже досяг довоєнного рівня, що дозволило забезпечити Луганщину про-

довольством в основному власними силами. Та, як і раніше, скористатися плодами своєї важкої праці трудівники сільськогосподарської галузі так і не могли. За символічну “паличку”-трудодень вони змушені були важко працювати щоденно протягом усього свого життя. Для селянської родини в той час нереально мрією були думки придбати швейну машинку, фотоапарат, велосипед, не говорячи вже про мотоцикл чи автомобіль. Низький рівень доходів та непосильні податки не давали можливості колгоспному селянству хоча б мінімально поліпшити житлово-побутові умови та задовольнити власні культурні потреби. Щоправда, на селі всім “миром” зводилися невеличкі громадські споруди та колгоспні оселі. Але це житло було примітивне й тимчасове. Воно фактично не відрізнялося від довірених однокімнатних, укритих очеретом чи соломною мазанок з маленькими віконцями та глиняною долівкою. Багато селянських сімей продовжували мешкати в землянках, малоприспосованих приміщеннях або микалися по чужих кутках.

Вишукуючи ресурси для зміцнення економіки в повоєнний час, союзний уряд не придумав нічого кращого, як централізувати виробництво в колгоспному секторі за рахунок об’єднання кількох дрібних господарств в одне велике — рентабельне. Початок цій акції заклала постанова ЦК ВКП(б) від 30 травня 1950 р. “Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі”. Невдовзі розпочалися зміни й у колгоспній системі України. Проводилися вони на основі спільної постанови Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 14 липня 1950 р. “Про укрупнення дрібних колгоспів в Українській РСР”. Насправді цей процес призвів не до концентрації виробництва, а лише до механічного об’єднання господарств, централізації керівництва колгоспами та підвищення партійного впливу на них, відсторонення селян від засобів виробництва й перетворення їх фактично на найманих робітників, повністю залежних від системи. Реорганізація колгоспів не зняла також гостроти кадрової проблеми. І надалі професійний і загальноосвітній рівень керівників господарств не відповідав вимогам часу. Із 642 голів укрупнених колгоспів у Луганській області на кінець 1950 р. близько 500 мали лише початкову освіту, а 114 з них вва-

жалися малоосвіченими. У Міловському, Новоастраханському, Покровському, Лозно-Олександрівському та інших районах на той час узагалі не було голів колгоспів з повною середньою освітою, не кажучи вже про спеціальну чи вищу. Хоча не слід забувати, що й серед малоосвічених керівників сільських господарств було чимало талановитих і вмілих практиків. Але, безумовно, кращої віддачі від засобів виробництва добивалися висококваліфіковані фахівці. Саме завдяки їм у 1952 р. дещо зросла продуктивність сільськогосподарського виробництва, урожайність зернових культур порівняно з минулим роком піднялася в середньому по області на 2,7 ц з кожного га.

На важку ситуацію в сільському господарстві звернули увагу тільки після смерті Сталіна — на вересневого (1953 р.) пленумі ЦК КПРС. Відповідно до його постанов у сільському господарстві області дещо знизилися податки й збільшилися капіталовкладення, розпочалося погашення багаторічної заборгованості колгоспів перед державою, були підвищені закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію. Особливу увагу звернули на технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва, підсилення його найважливіших ділянок кваліфікованими кадрами. Так, порівняно з 1950 р. тракторний парк збільшився з 7563 до 8707 машин, а кількість зернозбиральних комбайнів — з 1887 до 2302. До виробничих сільськогосподарських колективів з апарату МТС було переведено 413 агрономів і зоотехніків, а з обласного і районних управлінь сільського господарства — 212 фахівців. За короткий час до штату МТС на постійну роботу зарахували 7590 трактористів та бригадирів тракторних бригад, 1456 комбайнерів, 132 інженери й техніки, раніше зайнятих у промисловому виробництві. Покращилася й підготовка кадрів механізаторів. У 12 знову відкритих спеціалізованих училищах щороку навчалися 3 тис. юнаків.

Але бажаних результатів добитися не вдалося. Як і раніше, низьким залишався життєвий рівень сільського населення. Була відсутньою матеріальна зацікавленість колгоспників в активній роботі та високовиробничій праці. Надзвичайно гострою залишалася продовольча проблема.

Отже, ціною узаконеного пограбування села поповнювалися державні ре-

зерви продовольства тоталітарної імперії, верхівка якої продовжувала розпочату в 30-х рр. ХХ ст. політику створення потужного військово-промислового комплексу. Тому причина повсенного голодомору полягає не в прояві сил стихії, а в самій природі сталінщини. Від голоду 1946—1947 рр. постраждали люди по всій Україні, як дуже потерпіли від цього лиха мешканці сіл і міст Луганщини. І хоча масштаби і наслідки цього лиха були значно меншими від голодомору 1932—1933 рр., цей голод спричинився до подальшої економічної і духовної кризи суспільства.

Плани четвертої п'ятирічки в галузі сільського господарства на Луганщині залишилися невиконаними. Колгоспи і радгоспи працювали нерентабельно. Темпи розвитку сільського господарства, незважаючи на поліпшення техніко- та енергооснащення виробничого процесу, відставали від темпів промислового розвитку і не задовольняли потреб населення у продуктах харчування.

Мовою документів

11

Спецповідомлення МДБ УРСР секретарю ЦК КП(б)У Д.С. Коротченку про скрутну ситуацію із забезпеченням продуктами харчування по поставках ЮНРРА для міста Ворошиловграда (Луганська) за I квартал 1946 р.

№1070/с

26 березня 1946 р.

Министерство Государственной Безопасности УССР располагает данными о том, что торгующими организациями города Ворошиловграда по фондам 1-го квартала 1946 года недополучено продуктов ЮНРРА в количестве: мяса — 200 тонн, жиров растительных — 174 [тонны], кондитерских изделий — 100 тонн, а также в связи с отсутствием в наличии, мясомолсбыт недодал 100 тонн животных жиров.

Следствием такого положения явились серьезные перебои в снабжении продуктами питания населения г. Ворошиловграда.

Кроме того, Министерство торговли УССР на март 1946 г. снизило фонд муки на 329 тонн, против фактической потребности, согласно установленных правительственных норм. Это привело

Бахмутський шлях №1/2 2008

к тому, что в сельских местностях выдача хлеба прекращена.

Населению города Ворошиловграда хлеб выдается в счет апреля месяца с.г.

п/п Зам[еститель] Министра
Государственной Безопасности
Украинской ССР (Дроздецкий)

ГДА СБ України. Ф.68, спр. 4. — Арк. 49—50. Машинопис. Засвідчена копія.

12

Телеграма Донбасважбуду м. Рубіжне Голові Ради Міністрів М.С. Хрущову і Ворошиловградському (Луганському) обкому КП(б)У про важкий продовольчий стан та гостру потребу у постачанні хлібом колективу будівництва

14 червня 1946 р.

Строительство Донбасстязжстроя [г.] Рубежное первого-двадцатого недодало 9 т хлеба, сняты [со]снабжения иждивенцы, 21-[го] — недодало 700 кг — 35%, 22-[го] — недодало тонну или 40%, 23-[го] — недодало 1400 кг, или 60%.

Положение тяжелое, настроение рабочих нервное, имеются недоразумения. Прошу оказать помощь выдачи строительству причитающийся хлеб 2 тыс. 400 кг ежедневно.

Нач[альник]
Донбасстязжстроя (Мурин)

Нач[альник] ОРСа (Иванов)

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 30, спр. 474. — Арк. 275. Машинопис. Засвідчена копія.

13

Доповідна записка керівників зернорадгоспу “Старобільський” Марківського району Ворошиловградської (Луганської) області Секретарю ЦК КП(б)У М.С. Хрущову про гостру потребу забезпечення хлібним пайком працівників радгоспу та їх утриманців, учнів шкіл, демобілізованих воїнів

12 листопада 1946 р.

Зерносовхоз “Старобельский” в этом, первом году Сталинской пятилетки не-

плохо справился со всеми обязательствами перед государством: сдал хлеба государству 122 тыс. пудов, выполнил план сдачи молока государству к празднику 29-й годовщины Великой Октябрьской революции в количестве 1384 ц. Добился надоя молока 1800 л в среднем на фуражную корову, выполнил план мясосдачи, выполнил выходное поголовье по всем видам скота на 110%, обеспечил тёплой зимовкой и заготовил кормов на 100%. Заложили крепкие основы на получение обильного урожая в 1947 г. План осеннего сева выполнили на 130%, план зяблевой пахоты выполнили на 107%, продолжаем пахоту, но рабочие совхоза уже на протяжении месяца не снабжаются хлебным пайком, т.е. совхоз совершенно снят со снабжения. Рабочих в совхозе 671 человек, из которых: трактористы, комбайнёры, ухаживающие за скотом и спе-

циалисты совхоза, ремесленники из школ ФЗУ. Кроме того, на протяжении двух месяцев иждивенцы и школьники не снабжаются хлебным пайком. В совхоз прибыло около 40% демобилизованных товарищей. Есть семь матерей-героинь, мужья которых погибли на фронтах Отечественной войны. Эти люди без помощи прожить не могут.

Наши местные и областные организации беспомощны в этом. Просим Вас, Никита Сергеевич, помочь нам в вопросе снабжения рабочих совхоза.

Директор з[ерно]совхоза
“Старобельский”

А.А. Вагин

Секретарь
парторганизации

А.А. Белянский

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 30, спр. 474. — Арк. 469—469 зв. Руконис. Підписи автограф.

14

Рознарядка Білокуракинської районної ради депутатів трудящих Ворошиловградської (Луганської) області на відпуск продуктів харчування через сільські споживчі товариства для харчування сільського населення району, яке гостро потребувало допомоги

№.№	Наименование сельпо	Кол-во чел. в день	Кол-во дней	Всего суточ	Хлеб клг	Крупы клг	Овощи клг
1.	1е Белокуракинское с/по	450	18	8100	810	90-450	405,0
2.	Павловское с/по	500	18	9000	900	100-500	450,0
3.	Демьяновское с/по	350	18	6300	630	70-350	315,0
4.	Бончуковское с/по	150	18	2700	270	30-150	135,0
5.	Алексеевское с/по	200	18	3600	360	40-200	180,0
6.	Нещеретовское с/по	150	18	2700	270	30-150	135,0
7.	Целуйковское с/по	200	18	3600	360	40-200	180,0
	Итого	2000	—	36000	3600	420-00	1800

10 лютого 1947 р.

Для указанного количества хлеба израсходовать муки 2320 клг

Зав[едующий] Райторготделом

Витер

Державний архів Луганської області. Ф. Р-3040, оп. 1, спр. 18. — Арк. 34. Машинопис. Підпис автограф.

Інформація прокурора УРСР Романа Руденка до ЦК КП(б)У про масовий падіж коней в Успенському районі Ворошиловградської (Луганської) області

22 лютого 1947 р.
Цілкою таємно

Прокурор Ворошиловградської області повідомив, що в Успенському районі в період 1946 г. загинув 127 голів коней, що становить по стану на 1 січня 1947 г. 33,1% ко всьому поголов'ю коней, маючихся в районі. Причому, з 127 загинув голів 71 коня загинув в I кварталі 1946 г., або 56%. В окремих колхозах загинув коней вище половини. Так, в колхозі ім. Хрущева загинув 65% коней, в колхозі ім. Карла Лібкнехта загинув 51% і т.д.

З загальної кількості загинув коней від істощення загинув 28 коней, головним чином чином, в IV кварталі 1946 г.:

- від механічних пошкоджень — 15 коней;
- від різних хвороб 117 голів (в тому числі від шлункових — 21 коня, хвороб органів дихання — 33, решти хвороб, в тому числі від істощення 46 коней).

Таким чином, коні загинув в результаті безхозяйственного відношення ко їх захисту і збереженню.

Це підтверджується такими фактами.

В колхозі ім. Буденного солома не була закирована на площі 45 га, кукурузну ботву не збирали на площі 40 га. Скирда сена — люцерни в кількості 5 т розкинена. Солома продавалась на сторону і обмінювалась на уголь, і розбазарювалась. Внаслідок цього колхозу не хватить 42 т грубих кормів для коней, які дуже істощені. Три коні захворіли чесоткою і знаходяться серед здорових.

В колхозі ім. Кірова істощені коні використовуються на роботах, замість того, щоб поставити їх на відпочинок і організувати краще харчування і уважний догляд за ними. Все істощені коні знаходяться в тесному приміщенні і виключительно в брудному приміщенні. Чистка їх не проводиться, копита не очищаються. Внаслідок цього коні мають великі травматичні пошкодження шкіри і ніг. В грудні 1946 г. двоє коней переламали ноги і після цього загинув.

Цей колхоз мав надлишки грубих кормів і частина з них повинна була передавати іншим колхозам. Передача в своє час не зроблена і внаслідок цього безхозяйственного грубі корми розкинені (зворовано 2 т сена і 16 т соломи) і розбазарені.

Внаслідок цього відчувається нестача кормів для коней і іншого скоту.

В колхозі ім. Хрущева догляд за конями поручений підліткам. Витрати кормів не контролювались, відсутні норми видачі їх. Внаслідок цього на одного коня в добу в початку стойлового періоду видавали 16 кг сена і 2 кг зерна. В даний час коні харчуються тільки соломою. Догляд виключительно поганий. Приміщення брудне, коні не чистяться, хворі від здорових не ізолюються.

Аналогічне становище в колхозах «Червоний партизан», ім. Карла Лібкнехта, ім. Молотова і др[угих].

Внаслідок цього в районі 62% конського поголов'я істощено і незадовільної харчуваності.

Прокурор області повідомив, що цей питання розглядалось на засіданні виконкому облсовету, і в зв'язі з цим прийнято відповідне рішення. Заведуючому областним відділом тваринництва за відсутності належного керівництва цим питанням роботи оголошено звільнення.

Многу запропоновано прокурору області командувати на місце оперативного працівника для розслідування і залучення винуватих ко кримінальній відповідальності.

Прокурор УРСР

Государственный советник юстиции
2-го класса

Р. Руденко

ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 4863. — Арк. 2—3. Машинопис. Підпис автограф.

Постанова Ради Міністрів СРСР про додаткове виділення колхозам України насіннєвої позик для весняної сівби 1947 р.

1 березня 1947 р.

Совет Министров СССР постановляет:

1. Отпустить колхозам Украинской ССР для весеннего сева 1947 г. в суму 90 тыс. т семян яровых зерновых культур, в том числе 34 тыс. т яровой пшеницы.

Отпуск зерна в ссуду произвести за счет ресурсов Госстрахфонда и Госсортфонда на условиях возврата из урожая 1947 г. с начислением 10 ц на каждые 100 ц выданной ссуды.

2. Обязать тт. Хрущёва и Кагановича обеспечить безусловное выполнение государственного плана весеннего сева по Украинской ССР, особенно яровой пшеницы.

3. Разрешить Министерству заготовок (т. Двинскому) и Министерству продовольственных ресурсов (т. Фомину), при наличии в государственном резерве лучшего по посевным качествам зерна яровых культур, производить переборирование его для выдачи на посев с условием предварительной закладки в госрезерв равного количества зерна из ресурсов Госстрахфонда в местах наличия, в пунктах по согласованию с Министерством продовольственных ресурсов.

Председатель Совета Министров
Союза ССР (И. Сталин)

Управляющий делами Совета
Министров Союза ССР (Я. Чадаев)

Голод в Україні 1946—1947: Документи і матеріали. — Київ; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. — 376 с. — С.194—195.

17

**Витяг із спецповідомлення МДБ
УРСР до МДБ СРСР, Ради Міністрів
УРСР, ЦК КП(б)У про випадки
вживання в їжу людських трупів
в окремих областях УРСР**

№ 1093/с 15 березня 1947 р.

Министру Государственной
Безопасности СССР
тов. Абакумову В.С.
Совет Министров УССР т. Хрущёву
ЦК КП(б) Украины т. Кагановичу

За последнее время в МГБ УССР поступили новые данные о шести случаях употребления в пищу человеческих трупов, из них: в Сталинской области — 2, в Киевской — 1, Харьковской — 1, Ворошиловградской — 1 и Черновицкой — 1.

... 9 марта с.г. колхозница колхоза им. Молотова, Мостовского района, Ворошиловградской области, Крахмалёва

Полина Архиповна, 1897 года рождения, убила своего мужа — Крахмалёва Матвея, 1878 года рождения, труп разрубила на куски, засолила их и употребляла в пищу.

Крахмалёва арестована органами МВД.
Об изложенном проинформирован ЦК КП(б)У.

Министр Государственной
Безопасности УССР
Генерал-лейтенант (Савченко)

“15/17” марта

г. Киев

Верно: підпис

ГДА СБ України. Ф.68, спр. 4. — Арк. 263 — 265. Машинопис. Засвідчена копія.

Примітки

1. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. — К.: УРЕ, 1968. — Луганська область. — 940 с.; Історія городів і сіл УРСР: В 26 т. — К.: УСД, 1976. — Ворошиловградська область. — 728 с. Очерки історії Ворошиловградської обласної партійної організації / Л.Г. Шараєв і др. — К.: Політиздат України, 1979. — 470 с.; Історія робітчих Донбасса. — Т.2. — К.: Наукова думка, 1981. — 432 с. — С.86—152. **2. Історія** Луганського краю / Ефремов А.С., Курило В.С. Бровченко І.Ю., Климов А.А., Красильников К.И., Семистяга В.Ф., Подов В.И. — Луганск: Альма-матер, 2003. — 432 с. **3. Голод в Україні 1946—1947: Документи і матеріали.** — К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. — 376 с.; Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні 1921—1923, 1932—1933, 1946—1947: Злочини проти народу. — 2-е вид., доповн. — К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. — 276 с. **4. Історія** українського селянства. — Т.2. — К.: Наук. думка, 2006. — 656 с. **5. Голод 1946—1947 років на Полтавщині (до п'ятдесятиріччя трагедії): Матеріали і документи.** — Полтава, 1996; Голод 1946—1947 років на території Миколаївщини (до п'ятдесятиріччя трагедії): Матеріали і документи. — Миколаїв, 1997; Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. — Кн.1—2 / Автор-упорядник П. Ящук. — К.; Нью-Йорк, 1999. — 707 с.; 612 с.; Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946—1947 рр. // УІЖ. — 1990. — №8. — С.14—32; Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946—1947 рр. — К., 1991. — 47 с.; Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946—1947 років // УІЖ. — 1995. — №6; 1996. — №1, №2; Голод 1946—1947 років в Україні: причини і наслідки: Міжнар. наук. конф. Київ, 27 трав. 1997 р. Матеріали. — К.; Нью-Йорк, 1998. — 208 с.; Веселова О.М. Післявоєнна трагедія: голод 1946—1947 рр. в Україні // УІЖ. — 2006. — №6. — С.98—124 та ін. **6. ЦДАГО** України. — Ф.1. **7. Голод в Україні 1946—1947: Документи і матеріали.** — К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. — 376 с

Богдан
Пастух

Львів

Герої романів Володимира Винниченка: подвійний стандарт моралі

Вellum omnium contra omnes (війна проти всіх) — позиція багатьох головних персонажів романістики В. Винниченка. Аура навколо них спричинена їхньою поведінкою, базованою на ідеологемі “чесність з собою”. Неадекватна поведінка Мирона (“Чесність з собою”) чи, наприклад, Петра Заболотька (“Заповіт Батьків”) провокативна стосовно інших персонажів романістики.

Цікавий з погляду циклічності центральних ідей роман “Хочу!”. Його головний герой є замикаючою ланкою по відношенні до своїх попередників. Він “збиває” акцент “чесності з собою”, переносячи центр тяжіння ідеї роману на соціально-національну сферу. Але типовість героя залишається в силі і тут. Вже “Записки Кирпатого Мефістофеля” — це роман з далеко іншою структурною моделлю, з атрофованим утилітарним м’язом, але найбільш, на нашу думку, досконалий у поетикальному сенсі.

Неоднозначне розуміння поведінки Винниченкових героїв — це також проблема модерну. Широкий діапазон інтерпретаційних можливостей його текстів характерний добі модерну, про що пише, наприклад, Б. Шоу: “Покоління, що від початку до кінця змогло прочитати Шекспіра й Мольєра, Діккенса й Дюма без найменшого розумового чи морального напруження, не могло прочитати жодної п’єси Ібсена чи роману Толстого, не відчувши, що її інтелектуальна і моральна рівновага порушена, релігійна віра розхитана, поняття про правильну і неправильну поведінку сплутані, а може бути і зовсім помінялись місцями” [12, 92—93]. В. Винниченко — пряме вираження українського модерного письма (хоч сам того не визнавав) — справляв аналогічне враження на читача. Його моральний чи скоріше імморальний постулат “чесність з

собою” як лінійна тема творчості письменника, був проривним, революційним ідеологічним інструментом для зміни життя. Якщо не повністю зруйнувати усталені морально-етичні догми, то принаймні уникнути подвійного стандарту поведінки. У даному випадку дозволимо собі не погодитись з міркуванням С. Наливайка, який твердить: “Як було відмічено, авангардистам притаманне бунтарство, навіть стихійна революційність, стремління брати участь своїм мистецтвом в революційнім перетворенні світу... Все це абсолютно чуже модерністам, які не вірять в можливість перетворення світу і не прагнуть до нього, але не варто думати, що модернізм відкидає бунтарські настанови і пафос авангардистів. Відбувається дещо інше, зовнішньо все це ніби зберігається, але відбувається внутрішня переорієнтація, переключення протесту і бунту в сферу метафізичну або суто естетичну” [16, 280]. В. Винниченко все-таки своєю оригінальною манерою зміг поєднати модерністичну поетику і водночас утилітарну силу твору, він не став на позиції чистого модерного естетизму, але спробував чинити романний опір реальній картині життя.

Марксизм Винниченко сприймав не як вчення, а як релігію. Звідси така теза в його розвідці “Спостереженні непрофесіонала”: “І тільки непослідовні, інтелектуальні марксистки, люди, які лише теоретично признались до марксизму, можуть згодитись, бути тільки партією. Марксістське вчення не пройшло у них далі сфери абстрактного думання, не зачепило інших сторін їхнього психічного й соціального життя, просякненого старим способом думання, почування, ідеалізування” [8, 475].

У цих словах ховається його ж таки вислів “довести думку до почуття”. Ця теза виникає вже в першій романній

спробі, де автор намагається дати підґрунтя своїй модерній ідеї. Діалог Тараса Щербини з Дарою в романі “Чесність з собою” розкриває ідейний зміст роману. Причому мова йде про досить складне питання проституції: “— Ну, добре. Звичайна професія. Це тільки думка. Щоб бути чесним з собою, треба довести до почуття. Доводить. З’являється вогонь. Він спалює всі забобони, і людина вже цілком інакше дивиться й робить. Розумієте? І, звичайно, він уже не розуміє, чому соромно назвати свою сестру проституткою. А ми — смішні та дурненькі люди — не розуміємо його й глузуємо з нього! От бачите, з якою людиною ви познайомились” [9, 29].

Аналогічну ситуацію бачимо і в романі “Заповіт Батьків”. Головний герой Петро Заболотько зауважує соціалістам: “Та випередив я чи ні, а вважаю, що ви не справжні соціалісти та не революціонери. Мозком, теоріями ви, може, і соціалісти, а життям, а серцем, а чимсь... чимсь...” [5, 157]. Він далекий від соціалізму, а прийшов до розуміння його досить оригінальним шляхом — через прагнення полегшити життя проституткам. Проблема проститутських профспілок уже була поставлена в романі “Чесність з собою”. Вона, як “гвіздек”, та і багато інших, накреслилась саме в цьому романі. Зате розвиток, поле для гри отримала вже в романі “Заповіт Батьків”.

Такий проблемний вектор, зрозуміло, сприймався як щось дивне на той час (початок ХХ-го століття). Але основний принцип модернізму — будувати картину життя з власною, особистою системою координат. Універсальна й усталена структура життєвих норм мусила віддатись в жертву модерній художній системі. Вадим Стельмашенко (“Божки”) — ще одне підтвердження того, що В. Винниченко пробував показати відірваність соціалістів від життя, розходження їх з теорією. Коли герой залишає Наташу з дитиною, не бажаючи одружуватись з нею, оскільки вона не підходить під його ідеали, але товариші його бойкотують, він каже своєму братові: “— Чекай! Що хотіли товариші? Вони хотіли рятувати честь тої дівчини. Або женись, або бойкот. Женишся — пере-

стаєш бути падлюкою. Ні — падлюка й бойкот. Ти розумієш, вдумуєшся? І розумієш, що твій брат Вадим не міг прийняти — женитись. Що це за суд був? Це — другий божок. Суд — справедливість, кара. Зробив злочин, — покарають. А може, йолопи ви, не злочин, а помилка?! Га? Раз злочин, раз я шкідливий для вашої среди, — геть мене зовсім, геть без всяких поправок, моментально, в двадцять чотири години. А коли ні, коли не шкідливий, то, значить, не карать, а помагать треба” [4, 26]. Герой впроваджує абсолютно відмінну модель мислення, а, отже, і поведінки відмінної від традиційної.

Пробуючи створити свою ціннісну естетичну систему, Винниченко тим самим намагається бити традиційну мораль. А засаднича мета — спроба змінити за допомогою творчості життєві орієнтири соціалістів. Прагнення утилітарності у своїй творчості письменник розкриває у статті “Про мораль пануючих та мораль пригноблених”: “Я не тільки художник, — писав він, — я ще член відомої соціальної групи; я беру участь в її житті, — чим можу допомагаю, так чи інакше борюсь з тим, що знаходжу неправильним” [6, 3].

Головний момент заперечення моралі — це спроба вибудувати свою ціннісну систему, власну моральну вертикаль, а вона, в свою чергу, перебудує моральний кодекс, ставлячи його в залежність головню від фізіологічних особливостей людини. Така “моральна перспектива” ніби історично повертається назад: моральне те, що корисно тобі. Створюється система *морального релятивізму*, певної відносності щодо фізіологічних особливостей та життєвих обставин (читайте: соціальної приналежності). Причому основний акцент падає на те, аби були задоволені власні інстинкти.

Отож парадокс у тому, що Винниченко-соціаліст глибоко індивідуалізує теорію Маркса. Не один вчений-гуманітарист пробував довести потребу модифікувати глибокі ієрархічні системи. С. Балей пише: “Чи не є правом і обов’язком чоловіка в міру потреби “переоцінювати вартості”, як казав Ніцше? Се очевидно перспектива надто принад-

на як на те, щоби не притягати до себе” [1, 179]. І далі: “Коли однак признається факт, що чоловік має право творити етичні вартості, то з сего ще не слідує, наче б існувала тут уже повна довільність, та наче б кожному вільно було називати добрим чи злим те, що йому схоцеться” [1, 180].

Філософська сфера роману викликала різне жанрове трактування. “Чесність з собою” як філософський роман визначає Н. Бездір: “Роман став для митця програмним твором, який відбив оригінальні філософсько-етичні погляди”, і далі: “Отже, настановча позиція автора на свідоме вивчення філософської проблеми у рамках художнього зображення дійсності дає можливість визначити “Чесність з собою” як філософський роман” [2, 65].

Ми не ставили завдання визначити жанрові особливості ранньої романістики письменника. Але оскільки жанр зв’язаний з типажністю героїв, що несуть на собі ідеологеми, торкнемося й цього питання. На нашу думку, вважати “Чесність з собою” філософським романом можна, але при цьому чітко уявити, що стимулює таке жанрове утворення. Якщо йти за визначенням В. Бікульчюса, то “в центрі філософського роману стоїть філософія, що стає об’єктом вивчення, тобто вона або доводиться, або відкидається. Розуміючи, що філософія становить сама по собі досить складну і багатобразну систему, письменники перш за все обмежуються одною чи декількома ідеями, що вони піддають перевірці. В даному випадку ідея (а вона є ідеєю філософського характеру) кладеться в основу роману як раніше створений висновок, вилучений з філософських праць або життєвої практики. Саме початкова ідея, тезис, програма, що слугує основою твору, відрізняє власне філософський роман від якогонебудь роману, де в центрі також може стояти філософська ідея, але вона мусть проявитися тільки як наслідок всієї дії роману, вона мусть бути “ще не продумана...” [3, 5—6].

У зв’язку з цим нас цікавить саме протороман — “Чесність з собою”. Своєю модельністю, поетичною системою, іншими, як змістовими, так і фор-

мальними характеристиками, він є ідеологічною “заданістю”, надає тональність наступній романістиці письменника. Його жанрова приналежність знову ж таки відкриває ідеологічну скерованість романічних героїв. Автор говорить у відкритому листі “Про мораль пануючих та мораль пригноблених” про ідею створення п’єси “Щаблі життя” як ідейного початку творів морального циклу [6, 38]. Роман як іншожанрове (на відміну від драматичного жанру) продовження ідеологеми “чесності з собою” створений за аналогічною моделлю. Але роман, аби набути філософичності, мусть своєю структурою підпорядковуватися основній ідеї. Кожна дія героїв повинна впливати з центральної ідеологеми: “Заданість”, ступінь якої змінюється в залежності від опорного сюжету, є жанровою приналежністю філософського роману, існує в ньому з самого початку” [3, 10]. Отже, роман “Чесність з собою” втілює ідею, вона “продумана”, більше того — вже випробувана в драматургічному жанрі. Проте, як видно з попереднього аналізу, не витримує тиску життєвих обставин, “не справцює” в тканині роману, оскільки життя не дає філософемі “чесність з собою” врости в тканину твору і провести свою “лінію” в сюжеті епічної форми. “Молот випробувань” виявляється занадто потужним для неї. Найбільшим доказом цього є поведінка Мирона щодо своєї сестри Марусі. Прагнення забрати її з публічного будинку перекреслює всі його ціннісні орієнтири і словесні декларації. Причому практично про всі його світоглядні позиції читач дізнається з його ж діалогів. Таким чином, ідентифікувати роман “Чесність з собою” як філософський загалом важко. Все ж таки ми схильні назвати його соціально-психологічним.

Отже, “Чесність з собою” — протороман, в якому закладено специфіку моделювання “картини життя”. Від нього розходяться всі сюжетні гілки наступних романів. Рання романістика В. Винниченка продовжує порушену проблематику в “Чесності з собою”, модифікуючи її в кожному наступному творі — це своєрідний романний цикл.

Письменник, творячи образну систему, загалом не відходить від власного матричного зразка. Така модель присутня практично у всій його ранній романістиці (сім романів). Вузький діапазон малювання характеру — невід’ємна риса цього художнього письма, що пояснюється ідеологічною “заданістю”, її певною утилітарною спрямованістю. Герой діалогії Вадим Стельмашенко (“Посвій”, “Божки”) своєю поведінкою дуже близький до центральних героїв ранньої романістики В. Винниченка. Досліджуючи тип головного героя романістики В. Винниченка в аспекті ніцшеанського вчення, В. Харкун відзначає: “Жадання влади, як вольовий осередок життя, прагне поставити людину в центр світу. “Навколо винахідників нових цінностей обертається світ”, — зауважує Ф. Ніцше. Таким чином, у романістиці Винниченка з’являється герой, що претендує на філософію надлюдського. В інтерпретації Винниченка це виглядає так: герой-інтелігент, обтяжений рефлексією, що генерує експериментаторство, реформаторство, організацію життя [17, 227].

Вервечка головних героїв намічує ще іншу особливість романістики: певну штучність ситуацій, деяку психологічну невинуватість героїв, що зумовлюється їхніми концептуальними завданнями. М. Євшан стосовно такої моделі Винниченківських героїв слушно писав: “Люди його [В. Винниченка. — Б.П.] виступають перед нами як правдиві з психологічного боку, ми подивляємо у автора докладність в обсервованню проявів їх характеру, але разом з тим вони не живі. Не схоплені автором разом з життям і його культом; радше психологічні категорії живуть в тих типах” [14, 575].

Цікаво, що такий висновок можна підтримати, але коли йдеться про головного героя ранньої романістики, але не про протагоніста “Записок Кирпатого Мефістофеля”. Стосовно інших персонажів згаданого циклу письменник проявляє обмеженість у малюванні образу. До прикладу: досить важко пояснити поведінку Вадима Стельмашенка щодо жінок. Його стосунки з Наташею — це кришталево чиста соціалістична ідеологія (в розумінні автора), а

саме — прагнення допомогти негарній жінці відчутти себе панею життя.

Пояснити вчинок Вадима Стельмашенка важко, оскільки з його поведінки можна зробити два психологічні висновки: а) головний герой переступає (певним чином вбиває) інстинкт і фліртує з Наташею, і б) саме інстинкт змусив Вадима до цих кроків: “(Мушу, Вадиме, зробити тут тобі серйозний нагай: ти занадто уважно придивляєшся, як Миколина рука лягає на стан Мусі. Весна весною, але ти мусиш пам’ятати, що Весна — це відома спокусниця)” [7, 126]. Отже, абсолютно різні варіанти тлумачення поведінки героя — це особливе вміння автора будувати образ. В. Леонтович зауважує: “Натураліст із загостреним скептицизмом до життя і людей, Винниченко, не зважаючи на властиву йому пристрасність, звертається більше до розуму, ніж до почуття читачів. Се так, хоч Винниченкові і не можна признати особливо строгої, безсторонньої та систематичної логіки. Ідеї, які він хоче уґрунтувати, з погляду такої логіки часто невірні, в кожному разі здебільшого парадоксальні. Пристрасть не дає йому бути безстороннім; сам палко захоплюючись своїми ідеями, він часто допроваджує їх до крайніх висновків, до парадоксів, які підлягають великим обмеженням. Складаючи свої погляди в огні пристрасності, він сам не помічає часто, що вони суперечні між собою, і не складаються в єдину систему, а побивають одне одного, що соціалізм його перемішаний з анархізмом, що імморалізм живе в йому поруч з пристрасним моралізмом і що часом він ненавидить почуттям те, що обороняє розумом, одне слово, що в його, так мовити, є правиця і лівиця, які не відають одна про одну, що робить інша” [15, 63—64]. В. Леонтович у даному випадку має рацію, описуючи модуси літературної поведінки Винниченка, що мають подвійні стандарти, рухаються у різновекторних керунках.

Парадоксальність Винниченкових героїв проявляється в усій ранній романістиці автора. Про поведінку Мирона (“Чесність з собою”) йшла мова вище. Щодо Вадима Стельмашенка, то автор для більшої, очевидно, “розкладки” за-

стосовує дублювання мотиву. Подібне є вже в “Щаблях Життя”, у романах “По-свій” та “Божки”. Письменник дублює епізод з Наташею в романі-продовженні — в “Божках”. Такий підхід до мотиву можна назвати дешифраторським, оскільки стосунки в другому романі розкривають справжню природу патологічних відносин Вадима Стельмашенка з Саламандрою. Автор чітко говорить в кінці твору “По-свій” про розвиток ідей у наступному романі: “Продовження й розвиток ідеї роману “По-свій” знайдуть читачі в романі “Божки” [7, 210]. Аналізуючи стосунки Вадима й Варки (Саламандри), читач може глибше підійти до смислового ядра парадоксального мотиву, а саме філософії героя — нічогонепочування, абстрагування від усталеного каркасу моралі.

Етимологія парадоксальної поведінки Вадима Стельмашенка зводиться до бунту проти морального застою. У розумінні В. Винниченка мораль мусить “коливатись” в залежності від глибинних психологічних процесів людини, бути її “другом”, співати в унісон людського життя. Досліджуючи творчість В. Винниченка в аспекті вчень німецького філософа Ф. Ніцше, П. Христюк показує причини авторських пошуків моделі нової моралі: “Я ладен бачити в шуканнях Винниченка серйозне (бажання) жадання, викликане самим життям, жадання знайти, сотворити нову сферу моральних відносин людства, в якій було б більше розуму і раціональності взагалі — це на мою думку й наближає Винниченка до Ніцше” [18, 276].

Моральний релятивізм — характерна риса творчої концепції В. Винниченка. Автор весь час намагався довести думку до читача, що мораль — це витвір людини і змінювати її треба так, аби вона не суперечила людському задоволенню (читай: інстинктам). Бажання знайти “формулу щастя”, яке він бачить у рівновазі розумових та інстинктивних сил людини, приводить його до критики “старої” моралі. Автор наголошує на тому, що постулати моралі “буржуазного” світу не передбачають, не звертають увагу на таку серйозну силу в людині як інстинкт. Так, у “Щоденнику” записує: “У Вагнера і Ренана

ідея: убити звіря в людині на користь “людини”, інстинкти “укротити” на користь розуму. Але для чого розум? Чи не для того, щоб усі інстинкти всіх людей були задоволені? Убивши ж інстинкти, чи не вбиваємо ми самих себе?” [10, Т.1, 41]. Тут, на нашу думку, є певна гіперболізація інстинктів, домінування їх над іншими сферами людської природи.

Відносність моральних величин, насамперед їхня змінність — це одна з улюблених тем модерністів загалом. Доба була досить вибуховою і сприяла цим парадигмам. Природно, ця тема “виросла” в прозі В. Винниченка. П. Христюк показує шлях, на якому відбулось балансування моральних параметрів: “Певна річ, що люди до сеї пори не творили свідомо і доцільно своєї моралі. Бо й не знали, що мораль є їх плодом, а вважали її твором чужих сил. З хвилиною, однак, коли чоловік пізнав правдиве джерело моралі, коли зрозумів, що сам її зі себе висновує, як павук павутину, то чи не повинен він того творити свідомо? Чи так само як люди свідомо думають над удосконаленням знярядів продукції, не повинні вони думати свідомо над поліпшенням моралі?” [18, 285].

Літературний герой пробує створити свій світ з особистими моральними гранями, які абсолютно неспівмірні з матрицею загального розуміння цієї метафізичної величини, він прагне стати поза добром і злом. Тяга Вадима до позакрайньої точки моральної сфери створює певну його рецепцію. В. Леонтович, аналізуючи такого типу героя в романістиці В. Винниченка, відзначає, що “парадоксальність Винниченкових поглядів є, з одного боку, наслідком роздраження на громадську байдужість до того, що сильно вражає автора, з другого ж — саме вона допомагає йому гострим враженням нахилити увагу громадянства до своїх думок, бо громадянство, а надто в наші часи, коли воно живе гострими почуттями боротьби чи розчарування у ній, дужче прислухається до голосу сильного почуття, ніж до холодних доказів. Щодо белетристичної техніки, то треба думати, що парадоксальність настрою і думок Винниченка і примушують його спинятися на обробленню типів

не зовсім нормальних, з деякою домішкою невірноваженості, а часом і психопатизму. Його герої здебільшого не є людьми цілком психічно нормальними, і в цьому, на мій погляд, виявляється його художницьке чуття” [15, 64].

Ф. Шіллер, обговорюючи взаємини моралі та естетики, підкреслює, що: “моральна й естетична оцінки не тільки не підтримують одна одну, а скоріше заважають одна одній, скеровуючи душу в двох цілком протилежних напрямках; адже закономірність, якої домагається розум як моральний суддя, несумісна з неприборканістю, що її прагне уява як суддя естетичний.” [19, 109—110]. Ось тут і полягає основна проблема подібного мотиву. Якщо дивитись на романістику як на ідейну цілісність у параметрах тяглості, то подібний епізод можна побачити в романі “Хочу!”, де герой Андрій Халепа примушує себе одружитись з негарною, але заможною жінкою для реалізації соціалістичної ідеї. Правда ця сюжетна гілка не доходить до логічного завершення.

Прочитаймо міркування письменника, які лягли в основу концепції моралі, в статті “Про мораль пануючих та мораль пригноблених”: “А таке явище: сім’я фабриканта і сім’я робітника. В того і другого є діти, друзі. Чим майстерніше і плодотворніше фабрикант змусить працювати на себе робітника, чим вміліше і тонше він використовує засоби захисту, тим заможніша його сім’я, тим більше люблять його діти, тим вище цінують його друзі, і з іншого боку, чим впертіше і хитріше викручується робітник, чим вміліше використовує засоби захисту себе від фабриканта, тим і його діти і друзі більше люблять та поважають його. Але і той і інший вважають себе справедливими” [6, 19].

Так сфокусований погляд на мораль дає підстави авторові “ліпити” власні контури фундаменту людських відносин. За “зухвалу” поведінку автор попадає під “перехресний вогонь” критики. Звісно, не всі відчитували художні тексти як негативне явище в українській літературі. М. Вороний, досліджуючи проблему моралі в п’єсі “Брех-

ня”, відзначає, що “в своїх творах Винниченко любить торкатись переважно проблеми моралі, тобто того, з чим найближче людина зжила, що пристало до неї, як шкура до тіла. Але ж нерідко мораль, переживши саму себе, стає вже важким ярмом, що заважає людині легко дихати, відчувати красу життя. Попробуйте ж зняти з неї те ярмо, вона закричить, немовби здирали з неї шкуру. Винниченко робить це, і тому-то ніхто з наших письменників не викликає проти себе стільки невдоволення, ремства і нападів, як він. В більш культурних громадах уміють до таких людей прикладати іншу мірку, покладати їм іншу ціну...” [11, 256].

Рація в цих судженнях є. І все ж, говорячи про розірваність моральних настанов у двох різних суспільних класах, В. Винниченко чітко ідентифікує два типи моралі — “фабриканта” і “робітника”.

Подивімося на роман “Хочу!”. Образ Андрія Халепа — задуманий як кульмінаційний вияв того імморалізму, епатажними носіями якого були Мирон у “Чесності з собою”, Вадим Стельмашенко з “Божків”. Андрій Халепа хизується своєю розчарованістю, втомою, характерною для частини покоління періоду післяреволюційної реакції: “Я занадто навчився розуміти, що я цілковито переступив межу, яка поділяє добро від зла, бажане від небажаного. І моє розуміння неймовірно стомлює мене. Я не знаю, що мені робити з моїми думками, часом, руками, ногами, бо я занадто розумію їх. Люди мене дратують і нудні мені до того, що я мушу заплющувати очі, щоб дивитись на їх” [13, 106]. Ця абракадабра героя триває до того, поки він не зустрів старого Сосненка, який і розкрив йому його ж коріння (старий козацький рід) [13, 132]. Розкрита таємниця містично запалює Халепу.

Націотворча специфіка роману проявляється, власне, у тому, що так зване переродження Халепа стається після його національного відродження. Але навіть попри національне, В. Винниченко не міг не ввести соціального — програма, яку Андрій перебирає від Петра і хоче її здійснити, носить суто соціаль-

ну основу. Так, у романі синтезуються два начала: соціальне і національне, визначити домінуюче якого з них неможливо. Це вже говорить про відповідну зміну акцентів у творчості письменника — у романі з'являється чітка національна тематика.

Андрій Халепа, очевидно, задуманий автором як людина стійкого характеру, великого устремління. Але, на наш погляд, Халепа увінчує ланку тих характерів у ранній романістиці автора, які можна назвати позерами. З ким він бореться? Що він робить? Який результат його діяльності? Порівняймо його з романними героями — з Мироном (“Чесність з собою”), який попри всю свою роздвоєність усе-таки здійснює експропріацію і допомагає бідній Олі не скотитися в проституцію. Це реальна, а не уявно-словесна дія. Петро Заболотько, проявляючи стійкість, сідає за власним хотінням за ґрати. Тарас Щербина гине від власної бомби; Вадим Стельмашенко робить аферу і видурює у Тепи гроші на страйк, б'є Степана. Андрій Халепа не маючи змоги поєднатися з своєю колишньою коханкою, що зрадила його з літературним критиком, постійно сповідається їй у листах, копірається у своїх декадентських настроях, водночас бореться з нею і не може до кінця її побороти.

Така нечіткість, невизначеність героя попри словесні декламації дає право говорити про його неадекватність концепції роману. Ще один штрих: герой має прізвище — Халепа. Воно характеротворче.

Отже, шукаючи художнього феномена в ранній романістиці і конструюючи романні сюжети, В. Винниченко, попри різні, варіативні типи героїв, фактично весь час рухається навколо центральної концепції “чесності з собою”. Цим фактично обмежив художні можливості його романістики, хоча вона засвідчила певну вправність автора у малюванні сучасних типів чоловіків і жінок, розкритті їх психології. Ранньою романістикою як певним циклом завершується етап творчості письменника, збагативши його, поза всяким сумнівом художнім досвідом, який він використав у романі “Записки Кирпатого Мефісто-

феля” — найкращим і завершальним твором цього циклу.

Разом з тим проблема “чесності з собою” привнесла в український літературний процес великий провокативний фермент, дала змогу стереоскопічно уявляти “життєву картину”, відповідно ввела українську літературу в європейський модерний формат.

Примітки

1. **Балей С.** Поняття етичного добра і зла в сучасній філософії // Літературно-науковий вісник. — 1912. — №10. — С.166—180.
2. **Бедзир Н.П.** Традиції Ф. Достоєвського у романі В. Винниченка “Чесність з собою” // Науковий Вісник Ужгородського ун-ту, серія філологічна. — Ужгород, 1998. — Вип.3. — С.65—70.
3. **Бікульчюс В.** Поетика філософського роману. Учеб. посібник. — Вільнюс, 1988. — 70 с.
4. **Винниченко В.** Божки. — К.: РУХ, 1928. — Т.19. — 371 с.
5. **Винниченко В.** Заповіт Батьків. — К.: РУХ, 1928. — Т.22. — 201 с.
6. **Винниченко В.** О морали господствующих и морали угнетенных (Открытое письмо к моим читателям и критикам). — Львів: Наш Голос, 1911. — 92 с.
7. **Винниченко В.** По-свій. — К.: РУХ, 1927. — Т.18. — 210 с.
8. **Винниченко В.** Спостереження непрофесіонала. Марксизм і мистецтво // Дзвін. — 1913. — Кн. 2. — С.474—480.
9. **Винниченко В.** Чесність з собою. — К.: РУХ, 1926. — Т.16. — 270 с.
10. **Винниченко В.** Щоденник (1911—1920). Редактор Гр. Костюк. — Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій, 1980. — Т.1. — 500 с; Щоденник (1921—1925). — Едмонтон: Канадський Інститут Українських Студій, 1983. — Т.2. — 700 с.
11. **Вороний М.** В путях брехні (“Брехня”, п'єса В. Винниченка) // М. Вороний. Поезія, переклади, критика, публіцистика. — К.: Наукова думка, 1996. — С.255—270.
12. **Гвоздева Г.А.** Генри Джеймс о романе. (“Искусство романа”, “Будущее романа”, “Великая форма” // Анализ художественного произведения. Воронежский гос. пед. институт. — Воронеж: 1976. — Т.161. — С.90—106.
13. **Дзеркало:** Драматична поема Лесі Українки “Орґія” і роман Володимира Винниченка “Хочу!” / Упор. Володимир Панченко. — К.: Факт, 2002. — 320 с. — (Літ. проект “Текст + контекст”. Знакові літ. доробки та навколо них).
14. **Свшан М. В.** Винниченко. На весах жизни. Роман. Сборник “Земля”, Т. IX. Москва, 1912, 27 с. // Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. — К.: Основи, 1998. — С.573—575.
15. **Леонтович В.М.** В. Винниченко: “По-свій”. Київ. 1914. Вид. “Дзвін” // Леонтович В.М. Збір. творів: У 4 т. — К.: Сфера, 2006. — Т.4. — С.63—67.
16. **Наливайко Д.С.** Искусство: направления, течения, стили. — К.: Мистецтво, 1985. — 364 с.
17. **Харкун В.** Асиміляція ніцшеанських і фрейдистських ідей у романістиці В. Винниченка // Наукові читання — 1998. Праці молодих учених України. Зб. статей / Відп. ред. Г.М. Штонь. — К., 1999. — С.221—241.
18. **Христюк П. В.** Винниченко і Ф. Ніцше // Українська хата. — 1913. — №4, 5. — С.275—299.
19. **Шіллер Ф.** Естетика. — К.: Мистецтво. — 1974. — 359 с.

Віра
Фоменко

Луганськ

Урбаністичні візії Володимира Винниченка

Глобальні зміни суспільного устрою першої третини ХХ століття — руйнація моральних і духовних цінностей та поява принципово нових суспільних відносин визначила якісно нову роль міста в суспільно-історичному процесі. Відомий дослідник розвитку міст та процесів урбанізації К.Бюхер акцентує увагу на особливому ставленні до міста і його значенні в суспільстві, наголошуючи, що старі міста, до ХІХ століття відіграли свою історичну місію і зазнали занепаду в якості впливових факторів суспільного розвитку. На початку ХХ століття, під впливом “Чиказької школи” відбувається перегляд урбаністичних концепцій. Письменники все частіше зміщують акценти на місто та життєдіяльність людини в урбанізованому соціумі, бо на початку ХХ століття місту належить значна роль у тексті. Метою цієї статті є аналіз специфіки сприйняття та відтворення міста в творчому доробку В.Винниченка, тема міста розглядається з традиційної та модерної точок зору, бо ґрунтовні дослідження в цьому аспекті ще не проводилися.

В. Винниченко своїм творчими доробком постійно дискутував з буржуазними нормами моралі, людською “ідеальністю”, раціоналістичною догматикою, мовною ксенофобією. Обираючи при цьому — і це найважливіше! — темами для чергових оповідань, п’єс, романів найперше ті, що атакували розмаїте (в тому числі — революційне) філістерство, світоглядний обскурантизм. Він тим самим виводив рідномовне слово на малоосвоєні проблемні простори, був піонером прозового письма, для якого не існувало жодних заборон, окрім заборони на змістову анемію і художню сірість. Іронія, сарказм, інтелектуальна розкутість романістики та драматургії В. Винниченка стали чи й не головним фактором стрімкої ходи нашої літератури у бік європейських духовно-художніх вершин, означених іменами та

творами, щодо яких інший “порушник” духовно-естетичного спокою М. Коцюбинський в листі до В. Гнатюка писав: “Давно вже хочеться мені спробувати свої сили на чомусь більшому. Хочеться написати роман, та нема часу й сили... А тим часом читаєш — і бачиш великі зразки великих майстрів слова, бачиш, що можна зробити з тим словом. Знаєте, дорогий добродію, коли я читаю гарного автора (а в мене є любимі, от як Гамсун, Шніцлер, Лі, Ахо, Гарборг, Від, Стрінберг, Метерлінк), — мені не хочеться писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці таланти” [1, 298].

З огляду на те, що й сам М. Коцюбинський належав (принаймні, в очах українського читача) до числа авторів знаних і гарних, його зневага у власних силах виглядає суб’єктивно перебільшеною. Але її можна зрозуміти, взявши до уваги факт значно повільнішого, аніж у Австрії, Норвегії чи Швеції переходу вітчизняних загальнолітературних орієнтацій з царини традиційно реалістичної у царину пошукову. І. Франко, Леся Українка, О. Кобилянська, В. Стефаник своїми ідейно-естетичними перевагами одразу й назавжди обрали ті, що їх напрацювала модерна європейська художня думка. Це, принагідно зазначимо, суттєво міняло об’єктивно існуючий у кожній з національних літератур фактор спадковості: молоді літератори відтепер творчо наслідували (або творчо заперечували) не Г. Квітку-Основ’яненка чи Панаса Мирного, а того ж І. Франка, М. Кониського, Б. Грінченка, М. Вороного. Рівень художнього новаторства піднявся різко вверх, а з приходом у літературу В. Винниченка, О. Олеся, більш як десятиліттям пізніше — М. Хвильового, Г. Косинки, А. Головка остаточно утвердився на висотах, градуєваних термінами “символізм”, “імпресіонізм”, “експресіонізм”, “новоромантизм” тощо.

Твором, що безкомпромісно означив остаточний розрив української прози з літературою “для села і про село”, а точніше — для доволі аморфної величини на ймення “народ”,* став роман В. Винниченка “Кирпатий Мефістофель”. Зовні, себто з точки зору стилю і усіх разом взятих наративних стратегій, він не скидався на такий, що повністю підлягав художній юрисдикції модернізму. У праці С. Павличко “Теорія літератури”** цей твір не згадується в жодному з полюблених іронічних чи апологетичних контекстів, які різняться або певним набором авторів, або відсутністю чи присутністю у слові “модерністи” лапок. Про це свідчить і єдина більш-менш розлога характеристика доробку В. Винниченка, з якої стає очевидним двоїсте до нього ставлення вченої, котра, зокрема, писала: “Коли на початку ХХ століття з’явилися оповідання Володимира Винниченка, цілком позбавлені поетичного “модернізму” й прямолінійної риторики Хоткевича або Яцківа, хоч так само сильно доміновані ідеями автора, стильові й наративні експерименти Хоткевича і Яцківа залишилися епізодом, який генетично відійшов до *fin de siecle*. За всіх недоліків, оповідання Винниченка з їхніми брутальними сценами, людьми дна, відкритістю до сексуальності, навіть фізіології, характерами, написаними грубими, але сильними мазками, належали новій епосі. Пронизливий реалізм, навіть натуралізм звучав модерніше за мелодраматичну, псевдопоетичну, змужжену “модерну”, яка самоповторювалася, так і не знайшовши своєї теми” [2, 130]. З нашої точки зору, процес модерністського “переозброєння” художньої мови вітчизняних поезій, драматургії та прози не включав ні повернення до “пронизливого реалізму” ні, тим більше, якихось “недоліків” письма, що В. Винниченка, що інших письменників, кожен з яких орієнтувався не на якийсь один-єдиний взірець, а дослухався передусім до самого себе. Саме тому

я-стиль Яцківа, я-стиль Хоткевича самим фактом духовно-естетичної індивідуалізованості, а головне — змістотворчими своїми функціями тою ж мірою внутрішньо непомильні, як і все, що себе художньо паспортує і увиразнює. Інша річ — критичні всілякі смаки, а надто — феміністична ревізія літературного нашого минулого, у запалі якої Винниченко раптом постає брутальним і грубим, а, для прикладу, О. Кобилянська — чи й не рафінованою естеткою. Нова літературна епоха, на глибоке наше переконання, тому й прийшла на зміну старій, що кожен з причетних до неї письменників мінявся, що не означає — ставав взірцево показовим модерністом. Та й таких українська література в силу залежності від соціальної злоби дня (певна загроза русифікації, національно-визвольні поривання, революції, війни) практично не знала, маючи натомість цілу низку творів виразно модерного духовно-естетичного ґатунку, до яких належить і доробок В. Винниченка. Не “пронизливо реалістичний” чи пошлюблений з натуралізмом, а укладений з творів з чітко заявленою і дотримуваною упродовж всього життя письменника метастильовою орієнтацією не на “правду життя”, а на правду постійно оновлюваних ідей.

Роман “Кирпатий Мефістофель” їх нараховує, принаймні, дві: всепереможної сили й іманентно неревольюційної буденності, яка, власне, й призводить до ренегатства. Такого ж, зауважимо, неминучого, як і смерть.

За межами доби, коли участь у революційній роботі і ставлення до цієї роботи потребувало неабиякої самозреченості й героїзму, та частина романної проблематики, де головний герой Яків Васильович Михайлюк рефлексує довкола спогадів про підпілля, надій на повалення царату, арештів й заслання товаришів, давно і, гадаємо, назавше перестала бути актуальною. Власне, й сам В. Винниченко віддає їй належне не як професійний соціал-демократ, а швид-

* Ним, не зайве підкреслити, мав усі підстави вважатися кожен читач, який брав до рук українську книжку, внутрішньо при цьому звітуючи, що вона стосується буття спільноти, чия історія, культура й мова є для нього не чужою, а рідною.

** Наголошену книжку її упорядники мали всі підстави назвати “Теоретичні підвалини українського модернізму”, оскільки теорія літератури в ній є предметом всього лиш наукового користування, а не об’єктом самодостатніх наукових рефлексій.

ще як, психолог, для якого революційна ейфорія є синонімом молодості, котра, на жаль, минає. Зрозуміло, не безслідно, проте з такою самою непоступливістю, як спливає байдужий до індивідуальних спроб у ньому не мінятися час. Наративне “злиття” авторського голосу з голосом героя тому й сягає оманливої духовної суголосності, що автор з самого початку недвозначно чітко вказує на головний свій романний інтерес — віднайти бодай примарне якість порозуміння з далеко не метафізичною одноманітністю життя. Яке “родиться, розвивається, поживе, вмирає. І так вічно-вічно. Зоряні світи, окремі планети, людські царства, людина, мікроб — живуть по одному шаблону. Не розумію, який інтерес може бути в цій тяганні, кому й навіщо це потрібно?” [3, 211].

Самозрозумілим є те, що вичерпної відповіді на екзистенційну цю риторику ні Винниченко, ні будь хто інший з письменників чи філософів що давнини, що сучасності запропонувати не в силі. Не шукав її й Винниченко, цілком свідомо звітуючи, що людина — істота мало того що імпульсивно змінна, вона ще й абсолютно перед життям беззахисна. Чи й не тому усі її зачарування й розчарування, земні надії і всекосмічний за масштабами відчай не мають жодної доленосної перспективи. Хоч сама по собі рефлексія, дослухатися до мови що розуму, що ества можуть подарувати певний емоційний відпочинок від запитань: “Навіщо я живу і чому це життя у будь-якій чи то соціальній, чи побутовій іпостасі терплю?”. Терплю тому, що багато чого мені в цьому житті подобається. І насамперед — сам я, Кирпатий Мефістофель, якому “приємно заманути чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах — є найкращий. Приємно, коли увага застигає й ти обережно, м’яко повертаєш його в той бік, який тобі потрібний. А він усміхається й гадає, що сам іде, “сам іде!”. От за це ще можна багато дати: коли ти так запанував над ним, що він уже й не помічає того” [3, 201].

Роман містить чимало подібних зізнань у насолоді від розвіювання розмаїтих життєвих ілюзій, до яких нале-

жить також особиста переконаність у можливості безхмарного особистого щастя, сімейного затишку, свободі від докорів сумління, праці якого може завести хіба що нужда й відчай. А от коли ти ситий, увільнений від виснажливої боротьби за існування, а головне — коли ти маєш змогу втручатися і впливати на чужі долі, — тоді моральній твоїй одновимірності настає край. Бо Мефістофель навіть у тривіально людській подобі буквально зобов’язаний мислити і проживати кожний наступний свій вчинок чи рішення за двох — того, ким він маніпулює, кого підбиває на гріх, і того, хто до всіх попередніх своїх гріхів додає ще один.

Утім, намагання Якова Васильовича (за професією він адвокат) чи й не все особисте довкілля перетворити на театр маріонеток хоч і урізноманітнює романний сюжет, проте рухають цим героєм бажання куди більш прозаїчні: мати дітей, сім’ю, певність у тому, що його, як чоловіка, люблять. Цілком можливо, що та трійка жінок, від яких наголошена певність залежить, і потрібна для підкреслення різних рівнів ймовірності існування любові там, де у більшості випадків володарює розрахунок, чуттєва примха, звичка. Колись Яків Васильович ненадовго зійшовся з партійною товаришкою, котра від нього завагітніла і сказала про це вже тоді, коли була дружиною іншого. Звістка про те, що у нього є восьмирічний син Андрійко й стала початком болісного пошуку справжнього себе в собі, бо прізвисько Кирпатий Мефістофель — то всього лиш маска. До того ж запропонована оточенням, яке у більшості своїй складають київські обивателі з тих, що вважали себе колись радикалами, дехто навіть побував у засланні, однак все людське життя у підпіллі не заженеш: рано чи пізно з’являється сім’я, ті чи ті службові обов’язки, звичка до спокою. А загнаний у підсвідомість революційний максималізм перетворюється на бунтаря суто матримонального: проти подружньої вірності і того себе, що у ній колись коли не клявся, то самим фактом взяття шлюбу її існування визнавав. Зрозуміло, що всі нюанси одвічного протистояння статей життям одного літературного персонажа не увираз-

ниш, і письменник це компенсує риторикою тих, хто до Якова Васильовича звертається як до адвоката. Одним з них стає приват-доцент філософії Панас Павлович Кривуля, чия дружина посміла прийти на квартиру до своєї суперниці, “де вчинила “принципіяльну” балачку, на закінчення якої ударила дівчину по лиці” [3, 219]. Саме це й спричинило емоційний вибух, яким В. Винниченко перевів зміст роману у площину, де українська художня думка ще не бувала. Правда, йдеться поки що всього лиш про амбівалентне ставлення до подружньої зради, проте й це для літератури з традиційними уявленнями про подружні стосунки є більш ніж промовистим. “Та ви знаєте, — викрикує Панас Павлович, — що вона примушувала мене брать хабарі? Знаєте? Так-так, хабарі! З учнів, з їхніх батьків. Я особисто не брав, я навіть удавав, що не знав про це... Дивуетесь? А розумна, освічена, поступова жінка! Музику любить, театр розуміє та відчуває щиро. В політиці переконана республіканка, мало не анархістка. Так-так. І разом з тим безмежно-егоїстичний, злий, жорстокий паразит. Простий паразит! Та вона ж нічого не робить! Нічогосінько! Обід варить прислуга, хату прибирає прислуга, за дітьми ходить прислуга. Вона ж тільки їсть, спить, щось там собі почитує, їздить по концертах, театрах, розводить розумні, цікаві балачки й більше нічого. Та за віщо?! — раптом одхилившись назад і простягаючи до мене вивернені долонями догори руки, з непорозумінням і благанням кричить він. — За віщо, питаю я вас?! Та це ж... досмертний грабіж! За те, що вона викинула з себе два шматки живого м’яса, викинула із скотячим вереском, страхом, прокльонами, за ці подвиги вона все життя має право сидіти на шиї людини, має право вміщуватись в його життя, нівечити його, оплювати, зогидити? Так? І замітьте, замітьте собі: вона цілком щиро вважає себе безмірно вищою від тих, що варять обід, роблять панчохи, годують дітей. Для неї це все міщанство, рабство. Та ви знаєте, ви знаєте, що нема гидшої, нема паскуднішої істоти на землі, як жінка матеріально забезпеченого інтелігента...” [3, 220].

Одягнена у шати виражальної безсторонності іронія як у ставленні до самого Панаса Павловича, так і до його дружини тим не менше не затіняє суті оселеної в їхній квартирі новочасної драми, закоріненої в можливості чутися вільними від безнастанних господарських турбот, серед яких стають щезними і турботи про дітей, душевну рівновагу одне одного, зрештою — про сім’ю як одну з найдавніших осель людського духу. Читач розуміє, що дівчина, яка живе у найнятій Панасом Павловичем квартирі, така ж егоїстка, як він сам і його дружина, чий захищений законом і церквою інстинкт власності має моральне виправдання лише за наявності любові. Видумці, безсумнівно, не інтелігентській, проте саме в інтелігентському середовищі переведеній у розряд почуттів, що потребують дослідження. У тому числі й дослідження за собою літератури, яка сполучає для філософії, юриспруденції і психології малосполучне — плоть, дух і працю щохвилино підживлюваного ними сумління, котре не визнає жодних апріорних істин найперше тому, що само є Істиною. Роман “Кирпатий Мефістофель” тим і став для української літератури знаковим, що його автор не боявся багато й багато у нім речей назвати своїми іменами. Зокрема, складові почуття головного предмета художньої обсервації — любові, серед яких є різне. Скажімо, цілком позитивна “редакція” спонук до шлюбу, про які головний герой висловлюється чи й не романтично піднесено: “...Я не обіцяю тобі нічого! — ні вірності, ні вічності мого бажання, бо, кажучи так, я збрешу і тобі, і собі. Але є в мене окрім цього ще одно! — це моя давня, викохана довгими роками туга за матір’ю моїх дітей, за другом і товаришем мого життя! Маю тайну, несмілу мрію оновитися в своїх дітях і оправдати забруднене, зогиджене мною моє існування. Коли ти шукаєш батька твоїх дітей, коли маєш і ти тугу за товаришем життя і віриш моїй тузі, коли маєш сміливість шукання, і не боїшся можливих помилок та неудач, то я можу запропонувати тобі ще одно, ось це моє давнє шукання. Мою мрію, мою тугу за створенням себе...” [3, 220]. Неповідно підкреслити, що слова ці адре-

суються не конкретній якійсь особі, а уявній, якою могла б стати і та незнайома, що так чи так, але присутня у кожній зустрічній жінці, з якою у місті можна бачитися чи не щодень, але ніколи не заприятелювати. Утім, варто послухати самого героя: “Я не знаю тебе, і ти не знаєш мене. Ми знаємо голоси наших тіл, старий, прекрасний, могутній голос наших предків. Він сповнює наші душі п’яним і радісним, як старе густе вино, хвилюванням та захватом. Але не вірмо йому, бо це тільки старий, легковажний гуляка-Бог, що сумлінно виконує своє призначення. Не вимагаймо від нього більше від того, що він може дати. Його діло звести нас, штовхнути одно до одного. А що з нами буде далі, це не обходить його. Заспіваймо ж йому славу й подяку, але не складаймо на нього нашого життя, Чи розумієш ти мене, моя бажана? Вона злегка постискає мою руку й дивиться на мене коротким, соромливим поглядом, за яким я з невимовним хвилюванням схоплюю усмішку старого, прекрасного гуляки...” [3, 214].

Не зайве нагадати: усі події роману стосуються киян і Києва, а ширше — людей великого міста, в якому так само і про таке саме мріє кожен чи кожна з тих, що існують у просторі, де ступінь анонімності людського існування збільшує ризик нездійсненності надій на зустріч з духовною ріднею. І це при тому, що останньої значно більше, аніж пропонують культурні чи розважальні заклади, котрі виступають стереотипом контактної сфери, тоді коли розмова цілісного людського ества з еством одnodумця потребує тиші. Не лише, зрозуміло, альковної, проте й у алькові городянину не затишно, бо там повно цивілізаційних “шумів”, серед яких лемент всюдисущого “ринку” найчутніший.

Про це, зауважимо, мало або й зовсім не писала література, що користувалася сільською моделлю “вічності”, де теж багато важили гроші, добробут, наявність чи відсутність всіляких чеснот. Але не було усезростаючого попиту на осібні духовні ніші, до яких голоси народу, а в місті — вулиці, долітають просяніми цілою системою фільтрів у вигляді різного роду індивідуально сформованих смаків, переконань, запитів тощо. В. Винниченко своїм романом тому

й кидає виклик усім тогочасним уявленням про позитивність літературного героя, що не шукає її в моральних якостях Якова Васильовича. Мораль взагалі не є предметом розгляду у творі, головна інтрига якого — пошуки компромісу між мрією та реальністю, до якої, крім можливого батьківства Якова Васильовича і його співжиття з жінкою, що від нього вагітніє, належить найсвіжіше його кохання — норавлива Шапочка, котра з Києва, утім, утікає. А перед тим тішить головного героя красою, юністю і навіть готовністю до шлюбу. Проте за умови, що ніяких сторонніх дітей між ним і нею не буде, через що закоханий Яків Васильович вирішує новонародженого сина застудити і тим самим його зі світу прибрати. Але душевних сил на здійснення цього задуму в собі не знаходить. Оця нездатність гранично зіпсованого й підсвідомо злого на тих, хто з усіх сил чіпляється за якісь там високі принципи, чоловіка стати убивцею поселеного в бесловесній істоті життя і є тим, що романом “Кирпатий Мефістофель” констатується в якості закону, який людство багато разів переступає, але ніколи остаточно не переступить. Надто людство рефлексує, здатне не лише усвідомити невикорінену свою недосконалість, а й продовжувати з цією недосконалістю змагатися. З досить примарними сподіваннями на перемогу, але саме сподіваннями, а не інертними умонастроями, котрі досить часто плутають з мудрістю: “Сиджу на Володимирській гірці! Внизу розлився широко Дніпро, затопивши острови і Слобідку. В даліні м’якими сумирними лініями манячать дніпровські гори. На них біліє церква монастиря, звідси подібна до надмогильного пам’ятника. Ліворуч розлігся галасливий, торговельний і брудний Поділ. Сонце — червоне, величезне, запухле. Дерева зашарілись соромливо. В пам’яті стоїть настирливо одна картина. От я підходжу до будинку, в якому має бути зібрання. Я — комітетчик. Зібрання районних агітаторів. А, хай тобі біс! І раптом згадую слова Нечипоренка: “Це ж ваша молодість була”. І зразу обхоплює радість. Так, власне, це була молодість. Я тужу за молодістю. В цьому вся штука. Коли б моя молодість

пройшла десь за верстатом, я так само згадував би її з болем, сумом і дзвенячою тугою. Важна суть, а не форма. Суть же — співаючі сили, танцююча кров, жадоба за пануванням над усім світом, одважність, нахабність, безмежність юнацтва. А форма все, що хоч: вірші, революція, кохання, верстат.

Так, розуміється, в цьому корінь усього. І ніякої зради немає з мого боку. Мене самого зрадило життя, одібравши в мене молодість. Звичайно, все діло тільки в цьому! Інакше могли б згадувати тільки ті, хто брав участь у революції? Смішно.

Додому вертаюсь бадьоріше. Хутко пройде весна і минуть всі її настрої” [3, 235].

Сенс цієї асоціативної параболи для читача модерно-літературного вишколу більш ніж ясний: герой тому й розслабляється внутрішньо, що він і місто, а ще ширше — він і весняний світ не є величинами протиставними. Усе ж бо довкола людини і в самій людині рухається, спілтаючись із зовнішніми подразниками у щораз нові едності, духовно-енергетичним підживлювачем яких є всепереможна дія. Життя, зрештою, люблять не за щось од нього сторонне, а за саме життя, про що обтяжена турботами про народ, вболіваннями за народ, сподіваннями на народ традиційна українська проза тривалий час забувала. А з тим і вкрай рідко нагадувала собі й читачеві про зовні просту істину: почуття щастя залежить також від здатності його відчувати, яку — здатність — необхідно плекати у собі так само, як інтелект, естетичні смаки, волю. Головний герой роману “Кирпатий Мефістофель” до цієї істини не те що доріс — він нею свідомо керується. Зрозуміло, не сам і не заради самого себе; художній персонаж — це ще й речник літератури, яка ним засвідчує свою здатність до світовідчужань і світотлумачень, тій же літературі раніше не властивих. Або таких, що не співпадали з традиційною її ідеологією, згідно з якою, для прикладу, повнота людського буття вимагала щонайменше чистого сумління. А щонайбільше — високих ідеалів, їм служіння, схильності до самопожертви і т.ін. Яків Васильович усім цим давно знехтував, що не означає — перестав вірити в те, що людство потребує душевних чеснот, кра-

си, гуманності, віри. Він за ними сумує, проте без сліду риторики, яка застить душевний зір і відволікає від реальності, якою та є і якою теж долучається до одвічного протистояння добра і зла:

“Закоханий у Київ я блукаю по зелених, кучерявих шепотливих його вулицях. Милий тихий, задумливий красунь! Каштани обсіпають рудим цвітом дахи вагонів трамвая. Нема ніде такого життя в лініях вулиць, як у нього. Ніде нема такої ласкавої чепурності, природньої охайності, грайливості! Він подібний до якогось великого гарного звіра, який бозна-коли слідкує за собою.

От заходить сонце за Кадетським гаєм й ще горять хрести Андріївської церкви, Володимирського собору і блискають червоним, металічним відблиском вікна високих кам'яниць на горах. Внизу, в подібних до веселок алеях-вулицях, засаджених каштанами, тополями, акаціями ніжна, тепла, наша південна тінь. За палісадниками з розчинених вікон якимось особливо хвилююче, закликаюче чується сміх і музика. Біля дверей бакалійних крамничок, які через щось у Києві люблять підвали, неодмінно щовечора збирається клуб: двірники, поліцаї, покоївки. З дверей крамничок потягає холодком підвалу, политою підлогою, таранею, свіжими овочами.

А на Дніпрі в цей час ледве посуваються вгору до Чортоторію човни. З човнів тягнуться до міста нитки пісень. З міста, з Царського саду їм відповідає музика. Десь дзвонять у церкві. Як гудіння джмеля втискується гудок пароходу. Часто, завзято видзвякує такт трамвая. Я ходжу помалу, смакуючи кожен крок, кожний поворот вулиці, кожную свічку на каштані. В мені панує блаженний спокій. Я ні про що не думаю й нічого не боюсь... Проходжу повз усі небезпечні місця й чудно навіть часом, що ніякої ні ворожості, ні філософування вони не викликають в мені. Ніби й не зо мною це бувало ще не так давно” [3, 264].

У цих умонастроях і приналежному до них зоровому ряді немає жодного натяку на патріархальність, сільськість, а з тим і на критичне ставлення до міського буття, яке після з'яви роману “Кирпатий Мефістофель” з українською прозою порозумілося так само природно, як сама земна природа з містом. Можна сказати й так: наголошений твір просто

не знає іншої — не міської — форми існування і за нею не сумує як за неправдо втраченим “раєм”.

В. Винниченко й у інших своїх творах практично не озирався назад, не був ні мрійником, ні ритором, цілком звітуючи перед собою і читачем у тому, що втечі із сьогодні не існує. Інша річ — дистанціювання від цього “сьогодні” на певну концептуальну відстань, як це бачимо в його творах “проповідницького” характеру (роман “Чесність з собою”, п’єси), де він викладав свої погляди на “соціалістичну мораль” і ті засади людського гуртожитку, при розкоріненні яких світ зміниться на краще. Подальший соціальний поступ над багатьма з духовно-естетичних цих побудов жорстоко насміявся. Проте відносити подібні художні речі до невдалих, таких, де “проповідницькі замисли автора стали... в повній протилежності до артистичного, творчого трактування справи” і де “автор заплутався сам в своїх думках і фактично дав те, чого він зовсім не думав давати: аргументи проти своїх власних тез, проти самого себе” [4, 102].

Як і кожен письменник-першопроходець В. Винниченко пробував “на зуб” не одну, а багато різних ідей, серед яких — і це надзвичайно показово — траплялися такі, що цілком вдовольняли його як митця, і не збігалися з тими, що їх сповідували однопартійці. Це достатньо яскраво засвідчив роман “Кирпатий Мефистофель”, який міг комусь видатися войовниче ренегатським, а комусь, навпаки, високогуманним, таким, що передбачав цілковите духовне осатаніння тих, хто плував ідеологію з мораллю і заповзався перетворити життя на одній шостій планети на кривавий комуністичний експеримент. Слід брати до уваги й те, що переконання персонажа і його автора далеко не завжди збігаються і що різні читацькі покоління про одну й ту саму книжку і її місце в рідномовному літературному процесі можуть говорити речі якщо не взаємовиключні, то принципово одмінні. Це, на наше тверде переконання, стосується і прозового доробку В. Винниченка, який був і залишається непроминуце значущим зовсім не завдяки його різнопроблемності й стилістичній розкутості, а внаслідок свідомого розмежування його

як автора з чи й не всіма (образно-пісенним, символічним, ладово-інтонаційним) контекстами традиційної народної культури. На рівні психологічному це розмежування пішло іще далі: письменник просто не мислив своїх героїв такими, що здатні співчувати, радіти чи ненавидіти “в реєстрі” традиційно епічних чи ліро-епічних образних систем. А це означало не що інше, як непереборне і щодесятиліття активніше тяжіння до пізнання і відтворення художньо-життєвих циклів, у межах яких літературний персонаж озмістовлюється ресурсом “географії”, економіки й культури виключно міста.

Не життя у місті, а співжиття з останнім на всіх рівнях фізичних та духовних потреб, завдячуючи саме творчості В. Винниченка, стало для української літератури практично опанованою художньою нормою, що іще більш різко засвідчив роман “Сонячна машина”. Його задум дослідники пов’язують з намаганням письменника порозумітися з проблемами, що їх перед кожною мислячою людиною висунули соціально-історичні катаклізми першої чверті ХХ ст., серед яких чільне місце посіли дві російські революції і Перша світова війна. Замахи на світове панування що міжнародних імперіалістичних кіл, що войовничого керівництва пролетаріату так чи інакше актуалізували питання загальносвітового майбутнього, до вирішення якого долучилась також наука, досягнення якої практично й перетворили театр бойових дій 1914—1917 рр. на небачених масштабів бойню. З огляду на час праці над романом (1921—24 рр.) серед збудників реалізації його задуму можна передбачити й психологічно амбіційні. Перебування В. Винниченка на чолі уряду Директорії теж могло датися взнаки у намаганнях якомога довше залишатися політиком та мислителем загальноєвропейського розголосу. Про це ж, зрештою, свідчать пізніші його спроби домогтися міжнародної уваги до праці “Конкордизм”, якою письменник висловлював “гуманістичну, по-язичницьки радісну етику сприйняття життя, оголосивши вищою цінністю кожен її мить, кожний її дивний витвір. Найголовніший обов’язок людини, за Винниченком, — жити вільно й щасливо, відкинути будь-яку

фальш, ханжество, конформізм і приписи буржуазної моралі” [5, 192].

Щоправда, вважати подібні авторські настанови чимось революційно новим, таким, що перетворило всеперемагаючу буржуазність з соціального еталону на соціальну зужитість ні доробок самого В. Винниченка, ні уся разом взята література ХХ ст. була зробити не в силі: ринкова економіка і всі супутні їй форми міжлюдських і міждержавних стосунків переживуть, очевидно, не лише соціалізм з капіталізмом, а й постіндустріальні їхні модифікації. Однак спроби від чогось на цьому шляху застерегти і багато чого передбачливо усунути можна вважати не лише для художнього мислення природними, а й необхідними. Найперше це обумовлено іманентною здатністю цього мислення до узагальнень, матеріалом яких практично завжди був той чи той різновид життєплину. У тому числі й нафантазованому, що не означає — в усіх деталях і сюжетних лініях видуманий. Берлін, в якому реалізується головна інтрига “Сонячної машини” — перехід його жителів на споживання сонячного хліба, не став у цьому сенсі ні винятком, ні прикладом конструювання для романних потреб міста-ілюзії чи міста-деграданта, хоч авторська воля робить саме його першопричетним до ще одного рівня загальносвітової цивілізації, яка сприяє колапсу. Ймення останнього — духовна й фізична ейфорія, яка не потребує сил і спричинена можливістю існувати за рахунок лише наукового винаходу, який дарує як ситість, так і радісне світосприйняття. Перетворення за цих умов звиклого до боротьби за існування люду в своєрідну спільноту ельфів, істот без соціальних обов’язків і розмаїтих соціальних інституцій, без необхідності і, головне, потреби, працювати і в такий спосіб множити в собі і довкола себе розвиткові інтенції *homo sapiens*-а, стало у В. Винниченка своєрідним попередженням про те, що серед соціальних потреб, які історично множаться, незмінно актуальною залишається потреба у житті *гуманно діяльному*, такому, що виключає як матеріальне паразитування одних за рахунок інших, так і усе-

державну паразитарність. У цьому сенсі зовсім не випадковою була думка письменника про нову редакцію “Сонячної машини”, де образ Рудольфа Штора, винахід якого відкривав шлях до панування над усією планетою, мав перегукуватися (або й поєднатися) з образом Адольфа Гітлера.

Утім, справа до цього не дійшла, письменника полонили нові творчі проекти, реалізація яких жанру антиутопії не передбачала. Зрештою, й канонічної редакції роману цілком достатньо для висновку про готовність тогочасної української прози і її художніх можливостей до мистецького діалогу з жанрово-стилістичними пошуками європейського літературного модерну. Хоч найбільш важливим у межах нашого дослідження залишається факт не лише “доростання” а й своєрідного “переростання” письменницького погляду на світ над тією цивілізаційною “планкою”, що її означено поняттям і фактурною повнотою столичного європейського міста. Берлін як цілком самодостатня “дійова особа” під пером українця В. Винниченка не містить у собі ані тіні екзотики, а тим більше — художньої невідомості, що, зокрема, підкреслюється тим, як упевнено романіст почувається в кварталах пересічного люду і в помешканнях промислових магнатів та аристократії. На особливу увагу заслуговує й те, що письменник ставиться до мегаполіса як середовища багато в чому ущербного, такого, що містить загрозу цілковитої знищеності завжди і скрізь у ньому присутньої споживачької *м а с*, на чому окремо зупиняється Г. Сиваченко. “Місто в “Сонячній машині”, — зауважує вона, — ...постає досить неоднозначним, як руйнівна сила. “Лопотять мотори, гуркотить залізно-кам’яний Берлін, гримить спішить, кричить. Усі спішать, усі женуться кудись, кидають одне, хапають друге, перестрибують одне через одного, плюють на те, що вчора цінували. Нетерплячка, гарячка, невитриманість. Усе зразу, все моментально, все цілком. Зруйнувати всі фабрики, зірвати всю землю, запалити всі міста”, тобто в його зображенні автор вдається до експресіоністичного

стилю. Проте варто зазначити, що є тут і певні ознаки постекспресіонізму (місто — існування сучасної людини, місто — соціальний феномен). Ось як змальовує Винниченко берлінську біржу: “Страшна сила, якась чудодійна, колосальна стихія, якийсь дикий хаос, у якому діють страшні, неблаганні, неминучі закони. А з цих же диких, божевільних криків, із цього скаженого, безглузкого миготіння цифр складаються розумні, тверді, стрункі норми”. Образ конкретної людини в романі узагальнюється до рівня “людини взагалі”, а образ “сонячної машини” — до загрозливої перспективи з боку технічного й соціального прогресу, а конкретне місто іноді набуває надісторичних рис. Ефект загрози з боку міста створюють постійно повторювані мотиви гуркоту, колотнечі, гримас...” [5, 97].

Ми цілком свідомі того, що твір і його рецепція можуть діаметрально розходитися, оскільки письменникові важко передбачити усі контекстуальні парадигми сприймацьких про нього суджень, серед яких наразі переважає бачення В. Винниченка в гурті митців, що сповідали естетику експресіонізму та постекспресіонізму. “Якщо розглядати “Сонячну машину” під кутом зору експресіоністичної поетики, — зазначає автор процитованої праці, — то впадає у вічі справді планетарний масштаб охоплення подій та грандіозність проблематики — нової для українського роману зокрема і актуальної для всієї тогочасної світової прози загалом. Ідеться про суперечність між духовною культурою, мораллю та технічними можливостями людства” [5, 96]. Далі дослідниця уточнює, що саме у стилі В. Винниченка дозволяє проблемні ці залюблення співвідносити з “Тунелем” Б. Келлермана, романом “Фабіан. Історія одного мораліста” Е. Кестнера, утопіями Герберта Веллза. “На нашу думку, — пише вона, — “Сонячну машину” можна вважати постекспресіоністичним рев’ю або памфлетом — твором, що художньо перетворює сучасність на апокаліптичну дійсність засобами репортажа, пародії, гіперболи, монтажу, хроніки. До того ж всі ці елементи вводяться до художньої

тканини роману з допомогою різних засобів: чи то шляхом переказу (як у романах Г. Веллза), чи завдяки експресивним репортажам із графічними їх оформленням або ж без нього. Функції голосу зовнішнього світу виконують у романі повідомлення про перипетії боротьби та вбивство чи зникнення героїв. Подибуємо у Винниченка і виділені графічно квазігазетні повідомлення, наводяться тут і листи та інші квазідокументи, які, з огляду на авторське тяжіння до кіносценарного стилю, сприймаються як необхідний елемент динамізації нарративної структури. Адже одна з суттєвих ознак літератури і мистецтва 20-х років полягала у відтворенні прискороного пульсу сучасності, до того ж із максимальною конкретністю, як панорами своєрідних документальних кадрів (“Манхеттен”, “42 паралель” Дос-Пасоса; “Кінооко” Д. Вертова”) [5, 97].

Наявність перерахованих стилістичних кліше в одному романі і їхня відсутність у решті письменницького доробку ставить, щоправда, під сумнів приналежність В. Винниченка до числа письменників саме експресіоністського канону. Отже, йдеться про певний різновид талановитого стилізаторства, а незрідка — ідейно заангажованого скоропису, що, втім, не зменшує цікавості до того, що в романі зображається, дебатуються, а в кінцевому підсумкові — з різним ступенем художньої доказовості заперечується. Присутність серед “атакованих” цивілізаційних величин феномену міста, до того ж міста “живого”, чії художні функції нагадують функції античного хору, максимально наближає роман “Сонячна машина” до творів підкреслено урбаністичної кодифікації, у межах якої “голоси” міського життя стають голосами всеземної і вселюдської долі.

Примітки

1. Коцюбинський М. Твори: В 3 т. — К.: Дніпро, 1979. — Т.3. — 375 с.
2. Павличко С. Теорія літератури. — К.: Основи, 2002. — 680 с.
3. Винниченко В. Кирпатий Мефістофель // Винниченко В. Вибрані твори. — К., 2005. — 456 с.
4. Свшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. — К.: Основи, 1998. — 685 с.
5. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. — К.: Альтернативи, 2003. — 279 с.

Олександр
Галич
Луганськ

Природа рідного краю в поезії Олександра Долженка

Олександр Георгійович Долженко народився 3 грудня 1952 року в місті Алчевську Луганської області в родині вчителів. Середню освіту здобув у СШ №10, яку закінчив 1970 року. Згодом навчався в Луганському радіотехнічному училищі №44, де отримав кваліфікацію “механік радіоапаратури”. Певний час був студентом філологічного факультету Луганського педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. Його трудова біографія розпочалася на алчевському заводі “Кратон”, де Олександр Долженко пропрацював двадцять років (1975—1995), останні роки він працює на ОАО “Алчевськкокс”.

Любов до літератури виявилась у нього вже в дитячі роки. З дванадцятилітнього віку Олександр Долженко пише вірші. Згодом він створює перше творче об’єднання в м. Алчевську, до якого входять юнаки та дівчата, люди старших поколінь, яких вабить робота над словом. Окремі з них згодом видають власні книжки, відредаговані їхнім учителем Олександром Долженком. Це поетичні збірки В. Кравченка, Г. Каплуна, Г. Тарабана, С. Гавриша та ін. Завдяки зусиллям Долженка в Алчевську видаються російськомовний, а згодом і україномовний літературно-художній журнали.

Олександр Георгійович є членом Національної Спілки письменників України і ще чотирьох творчих об’єднань — Спілки письменників Росії, Незалежного об’єднання письменників Луганщини, Міжрегіональної спілки письменників, Регіональної спілки письменників “Донбас”, президентом спілки письменників Алчевська. Йому присуджені обласні літературні премії імені О.С. Пушкіна та Т.Г. Шевченка, він є Лауреатом обласної літературознавчої премії імені В.Г. Белінського.

Після відкриття в Луганському національному педагогічному університеті спеціальності “Літературна творчість”,

О.Г. Долженко вступає на неї, бажаючи отримати фахову освіту з літературної творчості: 2007 року він успішно складає державні екзамени й стає бакалавром літературної творчості. Того ж року він вступає до магістратури на спеціальність “Літературна творчість”.

Перша книжка письменника вийшла друком у видавництві “Донбас” (Донецьк, 1989). Її назва — “Поетичний календар: вірші, новели” свідчить, що Олександр Долженко зібрав під однією обкладинкою поетичні і прозові тексти, написані ним протягом тривалого часу. В анотації автор представлений як “робітничий поет і прозаїк” [1, 2].

Вірші дебютанта оспівували красу природи рідного краю, передавали любов ліричного героя до неповторних її чар. Для нього однаково привабливим і красивим є холодний січень і спекотний липень, сповнений весняної зелені травень, і щедрий на осінні дари вересень. Поетичні рядки збірки перемежуються прозовими ліричними вкрапленнями, що підсилюють експресію віршового тексту, вносять нові неповторні штрихи до гама почуттів ліричного героя. Кожному з дванадцяти місяців автор присвячує окремий цикл віршів.

Олександр Довженку належать також збірки віршів “Раздумье над строкой” (1991), “Музыка моей жизни” (1996), “Мелодии весны” (2000), тріллер “Суд восковых фигур” (2001), детективно-фантастична повість “Серебряный паук” (2001), казкова драматична поема “Почему скрипит снег” (2002), оповідання “Тайна резиновой перчатки” (2003) та “Призрак тихого переулка” (2003), дослідження міського фольклору “Вечернее привидение Алчевска” (2006) тощо.

У дев’яності роки ХХ сторіччя Олександр Довженко починає писати українською мовою. 1996 року в донецькому видавництві “Донбас” побачила світ збірка віршів та художньої прози Олек-

сандра Долженка “Рідна природо моя українська”. Потім з’явилася збірка “Пісні мого життя” (2000). У передмові до першої книжки луганський поет Іван Низовий зазначав: “Книгу О.Г. Долженка “Рідна природо моя українська” можна впевнено назвати урочистим гімном на честь краси мальовничої природи нашої рідної України. Ця чудова книга, як перше палке освідчення в любові до Вітчизни, вражає душі читачів своєю глибиною та щирістю думок, ніжністю та ліризмом в висловлюванні почуттів” [5, 3].

Слова Івана Низового чудово ілюструє вже перший вірш книжки, що має ту ж назву, що й сама збірка “Рідна природо моя українська”, який варто навести повністю:

Рідна природо моя українська!
Гамір пташиний в ранковім гаю...
Ти як та пісня щемка материнська
Вкрай переповнила душу мою.
Рідна природо моя українська!
Верби схилиються аж до води...
Ти наче посмішка чиста дитинська
В білім мереживі квітів сади.
Рідна природо моя українська!
Юна берізка край поля стоїть...
Ти як дбайлива підтримка сестринська
Жайвора пісня над степом бринить.
Падає лист золотий тихо з клена
Сніг мерехтить або квітне рілля —
Все це хвилює і радує мене —
Бо Україна — Вітчизна моя!
Будь молода, як весна, Україно,
Квітни, як пишні духмяні сади.
Рідна природа й моя Батьківщино
В серці моєму злились назавжди [2, 5].

Ця написана трьохстопним дактилем поезія Олександра Долженка є програмною, її автор зворушливо змальовує чарівний світ української природи, органічно й ненав’язливо, без зайвої літературщини використовує тропи та поетичні фігури (метафори: “пісня щемка переповнила душу мою”, “в білім мереживі квітів сади”; епітети: “посмішка чиста дитинська”, “лист золотий”, “пишні духмяні сади”; інверсії: “гамір пташиний”, “пісня щемка”, “підтримка сестринська”; порівняння: “будь молода, як весна, Україно” тощо), які допомагають створити зримий пластичний образний світ України, у котрому назавжди

синкретично злились два поняття: природа рідного краю й рідна Батьківщина.

Решту віршів, що надруковані після програмного вірша, розбито на чотири поетичних цикли, що нагадують попередню російськомовну збірку “Поэтический календарь”. Весняний цикл містить чотири вірші “Повітря квітня”, “Нічна річка”, “Провісники весни”, “Рання весна”. Кожен із цих творів відображає неповторний пейзаж весняного оновлення природи, який душою і серцем відчуває й переживає ліричний герой. Характерним є невеличкий (тільки два катрени!) вірш “Нічна річка”, ліричний герой якого через виразні деталі, що ніби спалахи в нічному просторі, окреслюють пейзажну замальовку річки в темряві: “нічка темна, наче та пташина” [2, 6], “через річку місячна стежина ... лягла” [2, 6], “очерет ... щось вербі тихенько шелестить” [2, 6], “струнка черемха ... в білім платті спить” [2, 6]. Згадка про село робить пейзажний вірш Олександра Долженка буколічним і, навіть, ностальгічним для міської людини, якою є сам автор і його ліричний герой.

У вірші “Провісники весни” поет прагне передати емоції, відтворити настрої ліричного героя, що бачить у різних дрібничках, котрі його оточують, на які падає його зір, передчуття неодмінного приходу весни. Це і пташиний спів, і гомін струмків, і ранішня роса на траві, і перші квіти:

Вони блакитними дзвіночками цвітуть
З слабеньким фіолетовим відтінком
І жадібно проміння сонця п’ють,
І виглядають, наче мала скатертинка [2, 7].

Поетична знахідка Олександра Долженка — образ скатертинки, яку весна розстелила біля ніг двох беріз — робить пейзажну весняну картину особливо одухотвореною, наповненою світлом і теплом:

Цю скатертинку рукодільниця весна
У ніг берізок двох тендітних розстелила,
І березень теплом наповнила вона,
І світлом квітів гарних світ заповнила [2, 7].

Всі вірші циклу “Весна” написані катренами, римування перехресне, рими трапляються точні й неточні. Більшість поезій створено ямбом і лише другий вірш — “Нічна річка” — хореем.

Цикл “Літо” є найбільшим, він складається з 12 поезій. Три з них мають у назвах слово “вечір” — “Вечір у полі”,

“Пізній вечір”, “Вечірній степ”, — творчі своєрідний вечірній пейзажний триптих, хоча окремі його складові не стоять поряд.

Ліричний герой цього триптиху тонко відчуває багатобарвну, побудовану на близьких і далеких асоціаціях, пластичну картину вечора в полі, внутрішнім зором, спостерігаючи, як літній вітер розчісує волосся трав, розсипає букети пізніх променів над ріллею (“Вечір у полі”), помічаючи, як плине з трав розморених тепло, пара туману лягла над ставком (“Пізній вечір”), а у хлібах кричить перепел, в небі чути спів жайвора (“Вечірній степ”).

Кілька віршів Олександра Долженка передають красу української ночі, пов’язуючи його поезії інтертекстуальними зв’язками зі знаменитими пушкінськими рядками:

Тиха украинская ночь
Прозрачно небо. Звезды блещут.
Своей дремоты превозмочь
Не хочет воздух. Чуть трепещут
Сребристых тополей листы [6, 189].

І лише один із таких творів Олександра Долженка “Духмяна ніч” має слово “ніч” у назві:

Тиха ніч зависла над селом.
Наче очі, світяться віконця.
Ковдрою туман ліг над ставком
І чекає вранішнього сонця [2, 13].

Характерним для групи нічних віршів є поезія “Казка зорепаду”. Ліричний герой милується красою літньої ночі, яка може бути в Україні лише в серпні, коли на небі падаючи спалахують зорі, а в садах досягають рум’яні яблука, що пахнуть медом, марно в підтексті бринить згадка про яблуневий Спас. Герой ніби вбирає в себе красу серпневої ночі, яку хоче запам’ятати й пам’ятати про це пронести через все життя:

Я вдихаю в себе цю красу
І дивлюсь на казку зорепаду.
Через все життя я пронесу
Яблуневу нічку біля саду.
А на небі зірки мерехтять,
Котяться і падають між віги,
Яблуками у садку лежать,
Пахнуть медом і серпневим літом [2, 12].

Автор широко використовує різноманітні образні засоби, зокрема інверсію (“квітнуть зірки”, “зіронька одна”, “пахнуть медом”), порівняння (“зірки ... наче вби-

ті золоті цвяшки”, “Ось скотилась зіронька одна, І в траву, як яблуко, упала”), епітети (“золоті цвяшки”, “яблунева нічка”), плеоназм (“пелюстками-променями”) та інші художні засоби, що дають йому можливість створити переконливі й надзвичайно ліричні, одухотворені й людяні пейзажні замальовки.

Мимоволі згадується юнацький вірш молодій луганчанки Юлії Кузьменко “Народжена в Яблуневий Спас”, де також досягають у садах червоні яблука, пахне свіжим медом і бринить легкий смуток від того, що кінчається літо:

У саду достигли яблука червоні,
А із пасіки принесли дядько мед.
Наближалось найкраще свято літа,
Літо вже хотіло вирватись з тенет.
Яблуневий Спас — як милозвучно лине,
Яблуневий Спас — і спека зігрива.
В Яблуневий Спас народжена дитина,
В Яблуневий Спас, то буде золота.
Пригощав мій тато медом цілий світ,
І несли птахи з собою пісню в небо.
Яблуневий Спас — то мій тобі привіт.
Яблуневий Спас — і іншого не треба [4, 73].

Всього з двох чотирьохрядкових строф складається вірш Олександра Долженка “Шпак”, що дозволяє через пластичну передачу пісні типово української пташки побачити ранок улітку на Україні, коли пробуджується природа і люди. Синекдоха — “звуки пісні ... пробуджують природу і село” [2, 11] — досить точно відтворюють літню буколічну картину.

Пейзажний малюнок літа доповнює вірш “Струмок”, де вдруге в Олександра Долженка з’являється образ скатертини, саме її нагадують ліричному героєві луки, через які біжить струмок. Автор порівнює струмок зі срібною ниткою, тріщинкою в нанизаній на п’яльця скатертині:

Між пагорбами луг лежить, —
Неначе в п’яльцях скатертини,
Мов тріщинка по ній біжить,
Зшиваючи дві половинки,
Як срібна ниточка, струмок
Напоє трав візерунок,
Духмяних пахошів ковток
Несе з собою, як дарунок [2, 12].

“Комбайн” — чи не єдиний пейзажний вірш, у який умонтовано технологічні досягнення цивілізації, цим самим автор ніби урбанізує сільський пейзаж, наче нагадуючи, що це кінець ХХ сто-

ліття, хоча його ліричний герой ще продовжує милуватися волошками в полі, жайворонковою піснею в небі:

Комбайн пропливає в пшеничному морі.
Над обрієм сонце встає променисте,
І на колосковім безмежнім просторі
Волошки, мов очі, синіють іскристо.

Пливе комбайн полем від краю до краю,
Врізається в обрій, де сонечко сходить.
Процальні пісні жайвір літу співає,
Одну за одною над полем виводить [2, 9].

До того ж, свідомо чи несвідомо Олександр Долженко інтертектуальними зв'язками пов'язує свій вірш з класичним оповіданням Андрія Головка "Пилипко", у якого герой мав сині, наче волошки, очі: "У нього очі наче волошки в житі" [3, 98].

У літньому циклі переважають двоскладові віршові розміри хорей і ямб. Хореем написано чотири твори ("Вечір у колі", "Рідне поле", "Казка зорепаду", "Духмяна ніч"), ямб зустрічається в п'яти віршах ("Ранкове поле", "Сокір", "Пізній вечір", "Шпак", "Струмок"). Трискладові розміри трапляються в трьох віршах, амфібрахієм написано твори "В садку" та "Комбайн", анапестом — "Вечірній степ". Переважна більшість двоскладових розмірів у Олександра Долженка традиційно п'ятистопні, хоча "Вечір у полі" написано чотирьостопним хореем.

Шість віршів ("Горіщина", "Осінній вечір", "Осінній світанок", "Першоосіння", "Дарунок осені", "Осінній ранок") складають цикл "Осінь". Майже всі ці поезії належать до пейзажної лірики, кожен вірш по черзі розгортає картини осіннього вечора, що "тихо зазирає у двори" [2, 14], осіннього світанку, який "на оксамиті трав залишив ... перли рос ясних" [2, 15], осіннього ранку, коли "поволі сходить вранішня зоря" [2, 16].

Початок осені в ліриці Олександра Долженка виливається в такий художній етюд:

Густий туман пливе понад рікою,
На травах виграє рясна роса.
Пора настала смутку і спокою,
В величній тиші мліють небеса.

Пожовкли трави, потьмяніли квіти,
Бо листопад заходить у садок.
Гай, різнобарв'ям осені розшитий,
На себе задивився у ставок [2, 15].

Подібні картини природи нагадують твори українських поетів другої половини XIX століття Я. Щоголева, І. Манжури.

Один із віршів осіннього циклу "Дарунок осені" за жанром можна віднести до елегії, його ліричний герой, споглядаючи осінні зміни в природі, журиться з приводу своїх літ, коли вже на скроні впали сріблясті нитки сивини, а в річці часу охопила вода. Однак поряд із смутком у душі ліричного героя бринить й оптимістичний мотив, бо "Літа — не біда" [2, 16]:

Жоржини і айстри — дарунок осінній
Візьми ти у руки свої.
Неначе сріблясті нитки павутиння
На скроні упали твої.

Тече коло дому твого, часу річка
В тій вже охолела вода
Як серце бадьоре, співає синичка
Мов каже: "Літа — не біда" [2, 16].

Нестабільність осінніх пейзажів Олександр Долженко передає й у ритміці своїх віршів. Там, де він просто малює картини природи, домінують двоскладові розміри ямб і хорей, здебільшого п'ятистопні, а там, де поет пробує міцніше пов'язати пейзаж із настроєм свого ліричного героя ("Дарунок осені"), з'являється чотирьохстопний амфібрахій, що уповільнює ритм твору, синхронізуючи його з елегійним настроєм героя.

Цикл "Зима" в Олександра Долженка найкоротший. Він складається лише з трьох віршів: "Зимове віконце", "Сніжинки", "Прихід зими". Всі ці твори досить короткі. Перший і третій побудовані з двох чотирьохрядкових строф — катренів, другий — з трьох. Скрізь автор використовує традиційне для нього перехресне римування — абаб і здебільшого неточні рими: білим — сивим; льоду — природу; будяка — м'яка. Розмір у всіх віршах — хорей. Єдина різниця "Зимове віконце" написане чотирьохстопним хореем, а решта віршів — п'ятистопним, який значно частіше використовує поет з Алчевська Олександр Долженко.

Невеликий розмір його віршів про зиму дає підставу жанрово класифікувати їх як етюди, в яких ніби розгонистим пензлем художника кількома мазками створюється картина природи. Звернемося в цьому зв'язку до першого вірша "Зимове віконце":

Покривалом срібно-білим
Вкриті луки і поля.
Під пухнастим пледом сивим
Спить тихесенько земля.

Куц волоського горіху
В шубі білій задрімав
І мороз собі на втіху
Шибки наші розписав [2, 17].

Фактично, зимовий пейзаж подається через сприйняття ліричного героя, що спостерігає зимову природу через заморожене вікно: йому видно те, що є традиційно типовим для українського довкілля — луки і поля, вкриті білим снігом і горіховий куц під вікном. Щоправда, виникає запитання, де автор бачив волоський горіх у вигляді куца? Але це, скоріше риторичне запитання. Адже асоціативне мислення Олександра Долженка дозволяє уявити і горіх у вигляді куца. Тим більше, що вираз “Куц волоського горіху / В шубі білій задрімав” є свіжою метафорою, що поглиблює образне сприйняття змісту поезії.

Такою ж свіжістю відзначаються метафори, що малюють картину кружляння в повітрі сніжинок, які покривають і роблять білою землю. До того ж, образ сніжинок суттєво посилює риторичний оклик на початку твору:

Ви погляньте тільки — он яка краса:
У повітрі плавають сніжинки!
І в мереживі з них мліють небеса —
З них лежать у полі скатертинки.

А вони все у повітрянім танку
Все кружляють легко й грайливо.
І собою сніжну створюють ріку,
Що з небес тече так неквапливо [2, 17].

Вірш “Прихід зими” дещо програє на тлі попередніх поезій. Тут у красивий зимовий етюд явно не вписується образ будяка, що створює дисгармонію з білосніжною зимовою ковдрою:

Променисті кришталіки з льоду
Тихо падають з синіх небес,
Прикрашаючи рідну природу
І даруючи казку чудес.

Сяє дах під їх шаром іскристим.
Сивий пух вкрив стебло будяка,
І на дворі блищить променисто
Сніжна ковдра, пухка і м'яка [2, 17].

Таким чином, вірші Олександра Долженка, написані українською мовою, хоча в чомусь і програють його російськомовним творам, відображають мальовничі картини вітчизняної природи, відтворюють у, здавалось би, буденному, зворушливу красу України, зокрема її

східного регіону, з яким міцно зрослися життя і творчість алчевського поета. Його дерева й куці, комахи й птахи живуть поруч з ліричним героєм, котрий, осягаючи навколишню флору і фауну, прагне одного — порозумітися з природою, дивовижною, незрівнянною, втаємниченою. Часом пейзажні вірші стають тлом для розгортання роздумів поета про глобальні проблеми людського буття. Іван Низовий, розглядаючи творчість Олександра Долженка, слушно зазначив, що його вірші “несуть в собі чисту сонячну енергію, заряд бадьорості і доброти” [5, 4]. І це тому, що життя навчило письменника шукати потрібні слова, переливати їх в яскраві художні образи, окремими мазками через влучні деталі творити власний художній світ. Традиційна ритмічна будова, в якій домінують п'ятистопний ямб і хорей, зближує українські вірші Олександра Долженка з його російськими творами.

Щоправда, в українськомовній ліриці Олександра Долженка трапляються певні мовні огріхи, що переважно пояснюються впливом російської мови. Наприклад, “весна / У ніг (замість біля ніг. — О.Г.) берізок двох тендітних розстелила” [2, 7]. У вірші “Духмяна ніч” вжито російське слово “стог” [2, 13]. У назву твору винесена лексема “Горішина” [2, 14], хоча для української мови притаманнішою є назва “Ліщина”.

Проте все це не применшує значення українських віршів Олександра Долженка, що є певним етапом в його еволюції входження з російської до української літератури.

Примітки

1. Долженко А.Г. Поэтический календар: стихи, новеллы. — Донецк: Донбас, 1989. — 96 с.
2. Долженко Олександр. Рідна природа моя українська: вірші та художня проза. — Донецьк: Донбас, 1996. — 64 с.
3. Головка Андрій. Твори: У 4 т. — К.: Дніпро, 1967. — Т.1. — 500 с.
4. Літературна творчість: Альманах / Упоряд. О.А. Галича, передмова Т.С. Пінчук. — Луганськ: Знання, 2001. — 106 с.
5. Низовий І.Д. Оспівувач краси рідної української природи // Долженко Олександр. Рідна природа моя українська: вірші та художня проза. — Донецьк: Донбас, 1996. — С.3—4.
6. Пушкин А.С. Собр. соч.: В 10 т. — М.: Правда, 1981. — Т.3. — 368 с.

Анатолій
Зеленько

Луганськ

Про регіоналізацію України і регіональну мову

Кінець XX і початок XXI століть — період завершення побудови української держави. А це передбачає активізацію питань про державні атрибути. На жаль, усе ще не оформлена державна атрибутика фактично не може опертися на зрозумілу національну самосвідомість, яка правлячою елітою значною мірою через її невисокий інтелектуальний рівень і століттями утверджуваний шовінізм і меншовартість не сприймається й нехтується. Процес самоусвідомлення в Україні все ще недостатньо осмислений ученими й не усвідомлений елітою, а тому не прийнятий ними для реалізації державотворення.

Якщо у сфері економіки, політики (менше — культури) помітні зрушення, то в мовному будівництві початок і кінець замкнувся на запізній дискусії українців-учених з крайніми російськими шовіністами про самотність української мови та тенденціях в українському правописі. А те все опирається на положення офіційно прийнятого положення “Закону про мови в Українській РСР” [2], відповідну статтю Конституції України [3] та численні майже утаємничені галузеві інструкції й постанови з питань функціонування сучасної української літературної мови.

Саме відділ соціолінгвістики Інституту мовознавства АН України мав би бути офіційним дорадчим державним органом Президента, Верховної Ради, Ради Міністрів України і здійснювати постійну кваліфіковану роботу по консультуванню з усіх важливих питань у галузі мовної політики й мовного будівництва в державі. Та слід констатувати, що, на жаль, державотворці й управлінці не усвідомили значимості науки (особливо гуманітарної), що успадкова-

не ще від епохи тоталітаризму, де наука й культура виконували допоміжну роль й не стали рушієм соціального прогресу.

Відділ соціолінгвістики, насправді, не був і не став ідеологічним центром з питань мовної політики та мовного будівництва. Якщо у радянський час зрозумілою була позиція фактичного глави української соціолінгвістики автора книг “Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе” (1972 р.), “Развиток мов соціолінгвістичних націй СРСР” (1963 р.) акад. І.К. Білодіда, то ніяк не можна зрозуміти мовчання співробітників Відділу соціолінгвістики у період бурхливої демократизації українського суспільства.

Унесення положення про державність української мови в його нинішній невизначеності у Конституцію України явно не свідчить про наявність методологічного мовознавчого дорадчого центру в особі Відділу соціолінгвістики науково-дослідного Інституту мовознавства АН України. Будь-який пересічний мовознавець мав би бути обізнаний з основами соціолінгвістики, зокрема тими положеннями, де йдеться про форми функціонування мови — літературну її форму, територіальні говори, соціальні говори (жаргони), аргі, розмовно-побутове мовлення, просторіччя тощо [1, 44—73]. У Конституції ж абстрактно йдеться просто про українську мову.

Таке тлумачення статті Основного Закону України дає підстави недостатньо грамотним і тенденційно налаштованим політикам не визнавати українську державну мову, фактично витискаючи її таким же чином нечітко визна-

ченою в Україні російською мовою, диференційованою за регіонами.

Усю проблематику соціолінгвістики ми не станемо розглядати у цій розвідці, а побіжно (хоч і спеціально) зупинимось на питанні про регіональну мову. На жаль, прихильники регіоналів у регіональній мові фактично вбачають другу державну мову в Україні — російську літературну, фактично дистильовану й територіально диференційовану за регіонами.

В Україні ідеологічна невизначеність у мовній політиці видає себе у всьому, а найперше, у сфері мовного будівництва. Вона виявляється в тім, що перед кожними виборами постає проблема двомовності, а фактично — про поновлення державного статусу російської мови. Показовим був прагматичний ліберальний проект Закону про мови О.О. Мороза. Як завжди, на жаль, наукова дискусія знову була підмінена публікацією відгуків непрофесіоналів — видатних артистів, спортсменів, громадських діячів, які можуть змінювати свою думку при зміні соціально-економічної ситуації.

З цього приводу заслуговує на увагу одна науково-практична конференція на захист російської мови й культури. Певні, що саме відділ соціолінгвістики має визначати статус (міжнародні, республіканські, регіональні) лінгвістичного форуму, проблематику й чинність прийнятих актів. Інакше викладачі-науковці й науковці державних університетів та інститутів стають організаторами ненаукових антидержавницьких пропагандистських заходів і виконують сепаративістське замовлення регіональних можновладців. Демократизація виявляється у підпорядкуванні політичної й державницької діяльності законам й указам, прийнятим більшістю. Усе навпаки демонструвала нещодавно проведена науково-практична конференція науковців, добре спонсорована обласними чиновниками. Вона стала пропагандистським заходом, здійсненим науковцями-русистами на догоду регіональним чиновникам-сепаративістам, які

відверто протиставляють себе у питаннях мовної політики й мовного будівництва загальноукраїнському курсу.

Серед науковців-доповідачів, крім виступаючого проросійськи налаштованого колишнього журналіста, співробітника газети “День”, особливо патетично антидержавницьки налаштованою була промова-осуд і погроза старшого викладача Сімферопольського національного університету, яка не поступалася фактично хіба що агітаційним коментарям організатора конференції, яка зачитувала то звернення батьків учнів з вимогою відкрити російський клас, то лист старшокласника, який, оголошуючи себе українцем держави України, відмовлявся від знання державної української мови й українських культурних атрибутів.

Слід з усією очевидністю визнати, що підготовлена організаторами конференція ухвала при всій її витонченості не може кваліфікуватися рекомендацією учених, бо готували й ухвалювали її не науковці-соціолінгвістики, а вузькі фахівці, які слабо обізнані з теорією мовної політики та мовного будівництва. У цьому випадку організатори конференції видали бажане за реальне.

Отже, у даному випадку мова йде про недостатню координуючу роль державних академічних установ — Інституту української мови та Інституту мовознавства, зокрема відділу соціолінгвістики. Імовірно, пленуми республіканської ради не виконують поставленої мети, залишаючи поза сферою впливу чи не більшість мовознавців України.

Навіть якби залишити осторонь політизацію лінгвістичних конференцій, не обійти питання про упорядкування проведення їх. Навіть дозволені МОН конференції як міжнародні здебільшого викликають ряд застережень, бо не дають підстав вважати їх такими вже хоча б макаронічністю проблематики, що не сприяє науковому диспуту. Пояснюється це тим, що лише такі конференції при неяви більшості гостей стають самоокупними. А це одна з умов їх проведення, бо коштів на проведення

наукових форумів не виділяють ні МОН, ні ВНЗ. І все ж особливо актуалізується питання про вишівську галузеву спрямованість. Саме МОН та ВАК мають, затверджуючи план проведення конференцій, виробити нормативні вимоги до їх проведення як однопроблемних. Тим більше, що є всі підстави це зробити. ВАКівськими мають кваліфікуватися саме такі монопроблемні конференції. Це сприятиме підвищенню їх наукового рівня й послабить ажіотаж щодо зростаючої кількості конференцій.

Проект О.О. Мороза вимагав істотних уточнень у ряді моментів. Найперше, не слід запроваджувати, крім поняття *державної мови*, ще й поняття *офіційної*, бо обидва поняття у Конституції тотожні. Навіть роблячи державну українську літературну мову офіційною й додаючи сюди офіційну російську, немає підстав останню виділяти серед інших мов, які (польська, угорська, румунська, татарська і т.д.) не повинні поставати нижчими чи вторинними по відношенню до російської мови.

Названі мови (і серед них — російська) повинні кваліфікуватися як регіональні. Правда, не можна в цьому питанні не зважати на час. Слід усвідомити, що нині, у минулому і найближчому майбутньому, російська мова функціонувала і буде функціонувати поряд з українською, бо до останнього часу Україна була частиною єдиної держави, у якій державною була російська мова. До входження у європейську співдружність, де функціонують, найперше, міжнародна англійська, міжнародна французька або німецька мови, активно функціонуватиме й російська, адже більшість науковців старшого й середнього покоління сформувалися безпосередньо в основному на російській радянській методології й галузевій науці або на трансформованій через російську методологію й науку зарубіжну філософію, соціологію, науку в цілому. З цього приводу дивує своєю непослідовністю контролюючий науковий орган. Нелогічність вимог ВАКу виявля-

ється в тім, що чергова переорієнтація оформлення бібліографії у дисертації на російський стандарт ніяк не узгоджується з тим, що захищені в Росії дисертації пере захищаються й далі в Україні. І це при тому, що в огляді будь-якої проблеми українські здобувачі й далі вітчизняними мовознавцями, як правило, називають російських лінгвістів. Останнє зрозуміле, оскільки до Жовтня українські мовознавці вивчали й викладали офіційно російську словесність, у радянський період звернення до російських мовознавців було зумовлене уніфікуючими вимогами ВАКу столиці Радянського Союзу Москви. З часом опосередковуюча роль російської філософії, науки послабиться, поступившись західноєвропейській науці, методології, а відповідно російську мову замінять західноєвропейські.

І ось, зважаючи на це, слід бути усім терплячими й лояльними. Одним не слід вимагати надавати державності російській мові через статус офіційної (відповідно не виділяти її серед польської, румунської, угорської, татарської і т.д.), другим не поспішати огульно її усувати з усіх сфер, зокрема політики, науки. Абсолютно достатньо кваліфікувати російську мову однією з регіональних.

Невже ж тверезо мисляча людина вимагатиме, щоб у Галичині не польська, а російська була регіональною та ще й другою державною. Те ж щодо Закарпаття, Буковини. Якщо згадують про чотиримов'я у Швейцарії, то слід пам'ятати, що депутати парламенту Швейцарії володіють усіма чотирма мовами. У Криму ж російські чи російськомовні депутати намагаються не дати можливості скористатися правом на рідну мову депутатам-українцям та депутатам-татарам. До речі, автор припускає, що російська мова може вивчатися на елітних факультетах університетів Прикарпаття хоча б факультативно. Певні, що однією чи двома західноєвропейськими мовами майбутній абітурієнт оволодіває уже в гімназії.

Отже, мовою міжнаціонального спілкування має бути лише українська, бо інакше на таку ж роль мають претендувати польська, угорська та інші. Визнання ж української літературної мови мовою міжнаціонального спілкування ще більше сприятиме зростанню її авторитету. Мабуть, не слід усе ще поплутувати уявлення про мовне будівництво етнічного українця й громадянина України. Російськомовним громадянам слід мати це на увазі, зокрема усвідомити, що громадянин України повинен володіти державною українською мовою, яка є четвертим атрибутом суверенної України.

Слід схаменутися й згадати, що історія Росії — це не історія України, бо російська історія — то історія імперської держави, тоді як історія України — то історія боротьби України за суверенність. Історія російської церкви — то історія імперської церкви в Росії. Історія багатой і цікавої російської філософії — то й філософське виправдання імперської російської політики стосовно багатьох поневолених народів Росії.

З приводу адміністративно-територіальної реформи відзначимо таке. Нами проведення її бачиться вкрай потрібним, але вважаємо, що робити це треба надзвичайно розважливо і не найближчим часом. Пропонована Р. Безсмертним реформа перегувалася з тим, як у Росії заради економічної самодостатності регіонів об'єднували національні області з промислово розвинутими. Спроби усе виправдати наближенням влади в особі самоуправління до населення безпідставні. Скажімо, сільрада для багатьох сіл (щоб було п'ять тисяч жителів) стала б такою ж віддаленою для стариків, як нині район. Створюється враження, що пропонована реформа вади бюрократичної влади хотіла перенести на новостворене самоуправління, щоб зро-

бити їх ще дикішими й безконтрольнішими. Позиція автора інша. Він відзначає, що в цьому випадку абсолютизується соціально-економічний чинник й нехтується природничо-кліматичний, демографічний, культурно-етнографічний, релігійний. Урахування усіх чинників дало б можливість виділити 12 регіонів: Слобожанщина, Донбас, Примор'я, Нижнє Подніпров'я, Крим, Буковина, Закарпаття, Галичина, Поділля, Волинь, Полісся, Середня Наддніпрянина. Названі регіони різні не лише природничо-кліматичними умовами, демографічними чинниками і т.п., але й кількістю мешканців. Через те у деяких регіонах мають залишитися області й райони, в інших — лише райони. Зрозуміло, у кожному регіоні має обиратися земельний (регіональний) парламент, який обиратиме виконавчу владу в особі земельного (регіонального) уряду. Статус глави такого уряду визначатиметься характером системи правління в Україні (обиратися членами земельного парламенту у парламентській Україні чи рекомендуватися Президентом президентської України).

Продовжувати комуністично-радянське двовладдя виконавської влади в особі обраного виконкому й призначеної з центру адміністрації абсурдно, безглуздо. Адже уже були непоодинокі випадки суміщення посади голови облвиконкому й глави обласної адміністрації. З часом сучасні адміністрації мають бути зліквідовані й трансформовані у невеликі контрольні органи на рівні регіону (області, району), функціонально подібні до префектур у Франції.

Примітки

1. **Бондалетов В.Д.** Социальная лингвистика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2101 "Рус. яз и лит." — М.: Просвещение, 1987. — 160 с.
2. **Закон** про мови в Українській РСР // Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця). Укл. докт. філол. наук Зеленько А.С. — Луганськ: Шлях, 2000. — С.35—40.
3. **Конституція** України. — Х.: Одісей, 2006. — 46 с.

Зінаїда
Сікорська
Луганськ

Про особливості мовної суміші в деяких науково-гуманітарних текстах

Твердження про те, що сучасний стан української мови в Україні не відповідає її конституційному статусові державної й може бути кваліфікований як критичний, стало аксіомою. Протягом 350-річної політики зросійщення, що триває, на жаль, і досі, створено явну загрозу розмити норми української літературної мови як в усній, так і писемній формі. Небайдужі, національно свідомі діячі культури, науки постійно привертають увагу української влади на чинники загрози для національно-мовного відродження в Україні та фахівців з лінгвістики на потребу активніше працювати у сфері внутрішньої мовної політики.

Виходити з кризового стану усних форм побутування мови в східних і південних регіонах України Л. Масенко пропонує шляхом поширення української літературної мови через систему освіти, засобів масової інформації, культури [9, 103].

О. Пінчук та П. Червяк наголошують на необхідності радикальної зміни дидактичних принципів та змісту курсу української мови в навчальних закладах України [11, 39].

Щоб виконати це завдання, потрібно створити навчальні методики на основі теоретичних досліджень. В останні роки з'явилися лише перші спроби досліджень змішаної субмови в статтях Л. Біланюк, Т. Кознарського, В. Радчука, О. Рудої, В. Труба, М. Феллера, М. Флаєра, О. Шарварка та ін., які, за висловом Л. Масенко, мають попередній характер, оскільки суржик має бути описаний на підставі записів зразків відповідного типу мовлення у його регіональних різновидах, а така база поки що відсутня [9, 109].

Основна мета цієї статті — проаналізувати засоби наукової мови щодо відповідності лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, орфографічним, пунктуаційним нормам, показати деформації, яких зазнає внутрішня структура української мови внаслідок перенесення особливостей російської мови в українську на різних її рівнях. Не менш важливе завдання — застерегти й від мовної недбалості, адже бережне ставлення до мови — не примха вчених-мовознавців, а цивілізована норма, дотримання якої є основою мовної культури викладача-філолога.

Слідом за укладачами “Словника-довідника з культури української мови” ми користуємося методом “антидиктанту”, який визнаний у світовій дидактиці й сконденсовано відтворений у фразеологізмі “на помилках вчаться” [7, 8]. Пояснення, подані після ненормативних слів, словосполучень, речень, фраз, допомагатимуть очищати наукове мовлення від засмічення й активізувати відповідники літературної мови.

Культура мови — це досконале володіння літературними нормами на всіх рівнях мовної системи в її усному й писемному різновидах, уміння користуватися мовними засобами, ясно, чітко й логічно переконливо висвітлювати свою думку [7, 13]. Особливо суворі вимоги щодо дотримання норм ставлять до мови науково-гуманітарних текстів, науково-навчальної літератури. Адже завдяки науковій мові як важливому складникові національної літературної мови, що виступає обов'язковим атрибутом держави та її ознакою, підтримуються національна гідність, духовність народу й передаються у світовий ін-

формаційний простір національні досягнення з різних галузей знань [10, 12].

Лінгвісти звертають увагу на низький рівень культури мови деяких новітніх гуманітарних посібників харківського виробництва. Скориставшись із безконтрольності, уседозволеності, кон'юнктурно експлуатуючи хвилю так названої "українізації", автори протягли у світ недолугі витвори [12, 683—687]. На жаль, споживацтво поширюється, кількість недолугої продукції місцевого виробництва зростає, ілюстрацією чого можуть бути три невеликі за обсягом статті викладачів іноземної мови, надруковані в збірнику наукових праць [3; 4; 5].

Аналізовані розвідки, як і багато інших, перенасичені мовними покручами, що розкитують мікросистеми української літературної мови, деформують її на всіх рівнях — лексичному, фразеологічному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному, фонетичному. Отож розглянемо різновиди помилок, допущених у цих статтях.

Одним із численних відступів від лексичних норм є вживання слова в невластивому йому значенні. Здебільшого внаслідок перекладу російського багатозначного слова з різним обсягом значень, особливо за наявності в українській мові спорідненого слова з вужчою сферою вживання, постають штучні, неприродні лексеми. Наприклад, **об'єм** слід уживати лише тоді, коли мається на увазі 'величина чогось у довжину, висоту й ширину, вимірювана в кубічних одиницях', якщо ж ідеться про 'взагалі розмір, величину, кількість, значення, важливість, межі чогось', тоді доречне слово **обсяг**. Отже, не **об'єм та зміст знань** [3, 81], а **обсяг та зміст знань**.

Порушено лексичні норми й в інших випадках. Ось приклади: *задачами науково-дослідної роботи; ця задача ще повністю не вирішена* [3, 80]; *для вирішення загальноосвітніх та гуманістичних задач; вирішувати цілий ряд задач, серед яких і задачі лінгвокраєзнавчого характеру* [4, 144]; *рішення задач економічного розвитку країни* [5, 228]; *задачею сучасної освіти; задача вищої школи; основною задачею гума-*

нітаризації; найважливішою задачею гуманітаризації [5, 229]. **Задача** — це питання, переважно математичного характеру, яке розв'язують обчисленням за визначеною умовою. Наперед же визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справи й т. ін. та мету, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити, називають словом **завдання**. До речі, задачу не рішають, а розв'язують.

Семантичним огріхом є слово *область* у реченні *Шлях до успіху в багатьох областях — доступ до інформації й уміння працювати з нею, зрозуміло, не тільки рідною мовою* [4, 144], адже згідно з контекстом мова йде про галузі.

До помилок такого типу призводить, як правило, буквальный переклад слів, близькозвучних до російських, але різних за значенням і функціонуванням. Пор.: *образ належної освіти* [5, 229], треба: напрям розвитку належної освіти, бо *образ* — ікона; обличчя, постать; художній засіб; *все більше число студентів* [3, 81], треба: більша кількість студентів; *данною мовою* [4, 141], треба: цією (у знач. рос. прикм. *эта*) мовою; *граматичний устрій* [4, 142], треба: граматична будова, бо *устрій* — установлений суспільний порядок, система організації чого-небудь; *а на першому місці* [4, 143], треба: на першому місці, бо *місто* — великий населений пункт (рос. *город*); *пробілів у знаннях*, треба: прогалин (недоліків, недоробок, хиб), бо *пробіл* — незаповнене місце між словами, рядками й т. ін. у друкованому тексті; // незаповнене місце між візерунками на тканині; *здачи іспиту*, треба: складання іспиту; *у даній роботі* [4, 144], треба: у цій роботі.

Проникли на сторінки наукових статей і квазіукраїнські слова, це, як правило, невмотивовані запозичення з російської мови на зразок *так як, разом з тим, вуз, вузівський, втуз, в якості* та ін.: *Так як ми говоримо* [4, 142]; *разом з тим* [3, 80]; *наукова робота у вузах; для всіх вузів; профіль вузу; у творчому вузі; нашого вузу; у нашому вузі; процесу у вузі; з інших вузів; вузівського навчання* [3, 79—82]; *технічних вузів; у вузі; у втузі* [5, 229]; *в якості нау-*

кових товариств [3, 79]. Російському сполучникові так як відповідають українські тому що, через те що; (поскольку) оскільки. Разом з тим — це калька. Російську словосполучку ‘вместе с тем’ можна перекласти кількома українськими синонімами: **водночас, воднораз, разом**. Відповідниками російського складноскороченого вуз є **ВНЗ** (рос. учебное заведение — укр. навчальний заклад) або **виш**, що й стали твірними основами похідних прикметників ВНЗівський, вишівський; так само: *втуз* — **ВТНЗ**. Ненормативною є конструкція *виступають в якості однієї із форм навчально-виховного процесу* [3, 82]; треба: *виступають як одна з форм*. Загальновідомо, що буквальный переклад нікому честі не робить.

Автори статей допускають помилки у слововживанні, не розрізняючи пароніми. Наприклад, сплутано слова зумовлювати й обумовлювати, приводити й призводити: *Процес навчання іноземним мовам у вузі володіє великими внутрішніми резервами, прояв яких обумовлює велику варіативність навчальних текстів іноземною мовою* [5, 230]. Лексеми зумовлювати — обумовлювати розрізняються значенням. **Зумовлювати** — ‘бути причиною чогось, приводити до чогось, викликати щось’ і ‘будучи умовою існування, розвитку, формування чогось, визначати його характер, якість, специфіку та ін.’, а **обумовлювати** — ‘ставити в залежність від певних умов, обставин; визначати умови, термін чогось’. З огляду на те що в реченні *На практиці неузгодженість мети і засобів приводить до того, що у вищій технічній школі спеціальні технічні дисципліни всупереч навіть писаним законам перетворюються в головні* [5, 229] йдеться про негативний, небажаний наслідок, треба вжити дієслово призводити.

Помилково вжито пароніми-іменники *установка, становлення, стан, приймач* замість *настанова, установлення, становище, сприймач*: 1. *сформувати такі життєво важливі установки в структурі особистості* [3, 81]. **Установка** означає ‘пристрій, механізм, який допомагає виконувати певну роботу’ і

‘стан готовності до певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби’. **Настанова** має значення ‘вказівка або порада діяти певним чином’; 2. *утверджується потреба в становленні більш тісних зв’язків в справі формування та укріплення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технологічного потенціалу Європи* [3, 79]. Лексеми становлення — установлення розрізняються семантикою. **Становлення** — це набуття характерних ознак і форм у процесі розвитку і формування когось або чогось, напр.: становлення художника, особистості, театру; а **встановлення** — здійснення чого-небудь; виявлення, введення в дію чогось, напр.: ділових зв’язків, причини, ціни; 3. *Сьогодні людина свідомість сприймає стиль наукового мислення не просто як сильну сторону індивідуального розуму, але часто як бажане надбання і навіть гостру необхідність для автономного стану особистості. Цьому, на наш погляд, може сприяти концепція наукової освіти в контексті навчально-наукового інноваційного середовища, враховуючи специфіку нашого вузу* [3, 81]. Через те що в абзаці йдеться про ‘місце, роль у суспільстві, професійному середовищі’, тут семантично точним і стилістично доречним є слово становище; 4. *від людини як об’єкта освіти (пасивного приймача інформації)* [5, 229]. Людина сприймає інформацію, а нелюдина приймає, вбирає що-небудь; прилад, наприклад, приймає звук, світло, випромінювання й т. ін.

Звукова подібність прикметникових паронімів дослідницький та дослідний спричинила невмотивовану взаємозаміну цих слів у словосполученнях *науково-дослідницька робота студентів і науково-дослідної роботи* [3, 79]. Власне паронімічні зв’язки між словами кваліфікують як явище, властиве лексичній системі української мови. Відповідні слова, які називають словниковими паронімами, мають різні принципи семантичної сполучуваності з іншими лексичними одиницями [14, 157]. Так, **дослідний** має значення ‘який стосується дос-

ліді, пов'язаний з ним' і вживається з визначеним колом інших слів: дослідний (-а, -е, -і) інститут, город, установа, господарство, рослини тощо; **дослідницький** — 'який стосується дослідника, належить йому', паронім виявляє свої особливості в синтаксико-семантичних позиціях: дослідницький (-а, -е, -і) характер, праця, мислення, матеріали тощо. Затим що в розвідці йдеться про роботу, яка стосується студентів, називати її слід науково-дослідницькою й не замінювати парним компонентом.

Іноді недоречно пояснено та використано терміни й номенклатурні назви: *Сьогодні людська свідомість сприймає стиль наукового мислення* [3, 81]. Чому людська свідомість? А хто ще, крім людини, володіє свідомістю? *Завдяки високим досягненням останніх років процеси, які відбуваються в Європі, набувають конкретного характеру, відповідають реаліям країн Європейського Союзу та потребам його громадян. Перспективи, що відкриваються у зв'язку з цим, забезпечують ще більші можливості для розвитку всіх європейських країн* [3, 79]. Європа, європейські країни та Європейський Союз — це різні поняття.

Статті мають такі хиби, як мовна надмірність і мовна недостатність: *Науково-дослідницька робота студентів у ВНЗ повинна стати органічним складовим елементом всього навчально-виховного процесу* [3, 79]. Плеонастичним є зворот *складовим елементом*, бо **елемент** — складова частина чого-небудь, складник. *Учити інтерпретувати свої власні вчинки* [5, 230]. Синоніми *свій* і *власний* дублюють значення один одного: *власний* — *свій*, *особистий*. Так само: *становлення людини науки, члена наукового колективу, товариства* [3, 80]. *Завдяки високим досягненням останніх років процеси, які відбуваються в Європі, набувають конкретного характеру...* [3, 79]. Досягненням — яким, у яких галузях? *Зрозуміло, що зміст та форми участі студентів у науковій роботі не можуть бути однаковими для всіх вузів* [3, 80]. Зміст чого? *Невже зміст участі?*

Довідники з культури української мови рекомендують не зловживати словосполученням *у першу чергу, в першу чергу* [3, 81]. Краще використовувати синоніми: **насамперед, передусім, найперше, перш за все** [7, 352].

Не враховано лексико-семантичну валентність слова виклик, що теж спричинило неправильне слововживання: *Визначена позиція являє собою прохідний виклик системі, яка існує, оскільки все більше число студентів роблять для себе не досить приємне відкриття про обмеженість особистих пізнавальних перспектив внаслідок архаїчності та непригожості внутрішнього інструментарію, що був сформований в період шкільного навчання* [3, 81]. Іменник **виклик** з оцінно-характеризувальним значенням 'категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок або дія, спрямована на те, щоб утягнути в поєдинок, виклик на двобій' не можна поєднувати з прикметником прохідний з переносним значенням 'який не має суттєвого значення'.

Немало недоречностей і щодо морфологічних форм, зокрема іменників: *формувати у них прагнення до самостійного пошуку, удосконаленню отриманих знань* [3, 79], *подолання технократизма* [5, 229], потрібно: удосконалення (родовий відмінок іменника середнього роду 2-ї відміни м'якої групи), технократизму (родовий відмінок іменника чоловічого роду 2-ї відміни — назва течії на -изм). Крім префіксального морфологізованого ступеня порівняння, найвищу міру ознаки може передавати складена форма — сполучення прислівника найбільш (або найменш) і прикметника. Обидві форми паралельно вживаються в науковому стилі. Та все ж українська мова віддає перевагу простим формам на відміну від російської. На жаль, автори не позбавилися впливу останньої й використовують переважно аналітичні форми: *більш тісних, найбільш ефективними* [3, 79—80], *більш мобільними, більш інтерактивним, більш послідовної і більш широкої, більш повного, більш широкі* [4, 143].

Надмір абстрактних іменників ускладнює текст і має відчутний чужомовний акцент: *Розкриття змісту поняття лінгвокраєзнавча компетенція виявлення особливостей організації вивчення іноземної мови в тісному зв'язку з національною культурою народу досліджуваної мови* [4, 142]; *предметом дослідження є також пошук викладацьких прийомів презентації, закріплення та активізації національно-специфічних мовних одиниць та культурологічного прочитання текстів на практичних заняттях* [4, 142]; *При вивченні іноземної мови обов'язко повинно бути передбачене: оволодіння знаннями...; залучення до діалогу...; усвідомлення студентами суті...; розуміння особливостей свого мислення; порівняння явищ...; уміння вчитися. Досягнення цих цілей навчання іноземної мови можливе за умов взаємопов'язаного вивчення мови і культури народу* [4, 143]. Відповідно до української мовної традиції перевагу треба віддавати дієсловам.

Активні дієприкметники теперішнього часу сучасній українській літературній мові не властиві. Слів на зразок *зростаючі, оточуючий* просто немає. А такі штучні утворення наявні в аналізованих статтях: *зростаючі потоки* [3, 79], *оточуючий світ* [3, 81], *існуюче замовлення* [4, 141], *вивчаючих іноземну мову* [4, 144]. Під час перекладу з російської мови активні дієприкметники теперішнього часу відтворюють підрядними означальними реченнями або замінюють відповідними прикметниками чи іменниками.

Звертає на себе увагу вживання невідповідних часток, прийменників: *Підготовка дослідника-початківця — це якби етап більш чи менш тривалого процесу становлення людини науки* [3, 80], *розвиток людини залишається як би осторонь* [5, 229], *йде по шляху самоактуалізації* [5, 229]. Як частку *якби* використовують на початку окличних речень для вираження сильного бажання здійснити те, про що в них говориться. З родовим відмінком іменника треба вжи-

ти прийменник *шляхом*, щоб передати значення 'за допомогою чого-небудь'.

Ненормативним є вживання дієслова *являтися* в ролі зв'язки в іменному складеному присудку, через те що його як зв'язку в українській мові не використовують: *Методологічна культура мислення...сьогодні являється складовою загальної інтелектуальної культури спеціаліста* [3, 81]. У науковому стилі, зокрема у формулюваннях та визначеннях, уживають дієслово *бути* у формі теперішнього часу. Хоча присудки з прив'язковим членом у називному й орудному відмінку є синонімічними в конструкціях цього типу, орудний предикативний витісняє називний предикативний у наукових текстах. Слушність цього спостереження давно обґрунтували в мовознавчій літературі [8, 114—115]. Отож замість *Освіта є розвиток особистості, а навчання є засіб досягнення цієї мети* [5, 229] варто подавати: *Освіта є розвитком особистості, а навчання є засобом досягання цієї мети*. Присудок треба узгоджувати з підметом — аббревіатурою іншомовного походження ЮНЕСКО (Організація при ООН з питань освіти, науки й культури) за змістом: *ЮНЕСКО оголосила, а не ЮНЕСКО оголосив* [4, 144].

Рясніють аналізовані статті дивовижками щодо граматичного керування й загалом поєднання слів, у тому числі й фразеологізованого: *навчання іноземній мові; навчання спілкуванню; в навчання іноземній мові* [4, 142], *навчання іноземним мовам; суб'єкта освіти, здатному до самоосвіти; відповідають моральної особистості* [5, 229]. У підрядному словосполученні, де головним словом виступає дієслово навчати або його похідник, тип зв'язку — керування: *кого — що і чого (не чому!)*.

Національну специфіку мови окреслює її прийменникове керування. Значна кількість помилок постала внаслідок перекладу російських прийменникових конструкцій, а не добору українських відповідників: *по двох взаємопов'язаних напрямках* [3, 80] — у двох взаємопов'язаних напрямках; *при наявності комплексу* [3, 80] — за наяв-

ності комплексу; при вивченні іноземної мови — під час вивчення іноземної мови; згідно концепцій [4, 141] — згідно з концепціями; йде по шляху самоактуалізації [5, 229] — йде шляхом самоактуалізації; при вивченні іноземних мов [3, 229] — під час вивчення іноземних мов; знання по історії [5, 229] — знання з історії; заняттях по іноземній мові [5, 230] — заняттях з іноземної мови.

З погляду норм сучасної літературної мови неправильними є словосполучення в свою чергу [3, 79], в певній мірі [3, 80], правильними — своєю чергою, певною мірою.

Українська літературна мова має чітко окреслені норми сполучуваності слів, порушення цих законів часто призводить до помилок: **однією з основних завдань навчання іноземних мов** [4, 144], **дати можливість розвитку, саморозвитку, усвідомлення себе як особистості всім тим, якого навчають, що йде по шляху самоактуалізації** [5, 229].

Невадим є речення *Науково-дослідницька робота студентів у ВНЗ повинна стати органічним складовим елементом всього навчально-виховного процесу, його треба організувати таким чином, щоб студенти отримували не тільки певну суму знань відповідно до програми, але й формувати у них прагнення до самостійного пошуку* [3, 79], у якому через неправильне введення парного сполучника (треба: **як... так і**) порушено порядок слів (однорідних членів речення): *не тільки певну суму знань..., але і формувати...*

Будуючи речення з однорідними членами, автори не дбали, щоб ці члени були однорідними за змістом, виконували одну синтаксичну функцію й однаково сполучалися зі словом, якого стосять: *Організація науково-дослідницької роботи студентів передбачає не тільки вдосконалення спеціальних знань, навичок та вмінь студентів. Але і ознайомлення їх з досвідом наукової роботи вчених з інших вузів* [3, 82]. Невже їх (знання, навички, уміння) можна ознайомлювати з досвідом наукової роботи учених?

Не звернуто уваги ще й на значення співвіднесеність однорідних членів речення. Як однорідні члени речення використано слова, що виражають перекрещувані поняття: *оцінці моральної сутності вчинків і дій людей* [5, 230]. Учинок — окрема дія кого-небудь, те, що здійснене, учинене кимсь.

До помилки синтаксичного плану призвело й порушення граматичних форм однорідних членів речення: *Вимоги інтеграції освіти, науки та ринку праці означають тісний зв'язок навчального процесу у вузі та науково-дослідницьку роботу студентів* [3, 82]; *Система вправ... повинна викликати емоційний відгук, прагнення до аналізу, оцінці моральної сутності вчинків* [5, 230].

Окремі речення становлять непродуману, випадкову збірку слів і форм, яка не дає змоги точно визначити смисл окремого слова чи виразу: *Шляхом організаційних структур якої розвивається особлива направленість освітньої діяльності, що дозволяє перетворити теоретичні знання та навчальні навички в практично значиму для особистості професійну та соціальну активність, зв'язати навчальний процес з такими галузями людської практики, як дослідження та розробки, маркетинг, управління, виробництво* [3, 82]. Незрозуміло, яку функцію виконує словоформа якої.

Правки потребує й таке речення: *Тематика текстів повинна... розвивати творчість тих, яких навчають* [5, 230]. У займенниково-означальному реченні, де замість означуваного іменника головної предикативної частини використовується субстантивований займенник **той (тих)**, формальним виразником граматичного зв'язку між головною і підрядною частинами служить слово **хто (кого)**, яке вживається в корелятивній єдності з названим субстантивованим займенником і без можливих синонімічних варіантів, без можливої заміни слова **хто** іншими сполучниками чи сполучними словами [15, 324].

Автори не знайомі з науковими дослідженнями, найновішими підручниками та посібниками, які засвідчують

мовні зміни, що стали помітними з початку 90-х рр. ХХ ст. в українському науковому стилі, з правилами, що ґрунтуються на традиціях української літературної мови, конкретизують найхарактерніші відмінності українського стилю від російського і відповідають сучасним тенденціям української мови. Правила українського ділового та наукового стилю викладені в ДСТУ 1.5:2003 і ДСТУ 3966—2000. М. Гінзбург, підкреслюючи винятково важливе значення основоположних національних стандартів для формування в Україні єдиного нормативного поля, для зручності основні вимоги ДСТУ 1.5:2003 та ДСТУ 3966—2000 чітко згрупував у десять правил [2, 30—43]. Вони обов'язкові для всіх, хто пише українською мовою ділові та наукові тексти. На жаль, навіть викладачі-філологи не знають їх і продовжують засмічувати науковий стиль. Зокрема в аналізованих статтях порушено такі правила:

1. Перейти на природний для української мови дієслівний спосіб позначення процесів замість іменникового, традиційного для російського наукового стилю: *домагає у визначенні* [3, 80] — *домагає визначити*.

2. Уникати мовних конструкцій дієслово + віддієслівний іменник, що не становлять усталених дієслівно-іменникових сполук, замість них уживати природніший для української мови й економічніший засіб позначення присудка — дієслово: *сприяє ознайомленню* [3, 80] — *ознайомлює, викликає зацікавленість* [3, 80] — *зацікавлює, починати підготовку* [3, 80] — *підготовлювати, відкриває можливості* [3, 80] — *уможливлює, відбувається формування* [3, 80] — *формується, роблять відкриття* [3, 80] — *відкривають, здійснюється ознайомлення* [4, 142] — *ознайомлюють, роблять подолання* [4, 143] — *долають, викликати відгук* [5, 230] — *відгукуватися*.

3. Надавати перевагу активним конструкціям над пасивними. Конструкції з дієсловом на *-ся* широко вживають у книжному стилі російської мови, в українській мові вони штучні: *наукова ро-*

бота, яка здійснюється [3, 79] — *наукова робота, яку здійснюють; лекції, які читаються* [3, 80] — *лекції, які читають; іноземна мова розглядається* [4, 141] — *іноземну мову треба розглядати (розглядають); фонетичний або граматичний устрій обстежується з метою виявлення* — *фонетичну або граматичну будову мови треба обстежувати (обстежують), щоб виявити; система вищої освіти серйозно реформується* [5, 228] — *систему вищої освіти серйозно треба реформувати (реформують); технічні дисципліни всупереч навіть писаним законам перетворюються* [5, 229] — *технічні дисципліни всупереч навіть писаним законам перетворюють; метою навчання в педагогіці проголошується* [5, 229] — *метою навчання в педагогіці проголошують*.

4. Правильно вживати віддієслівні іменники, зважаючи на відмінності української мови від російської, коли від двох російських дієслів, що утворюють видову пару, можна утворити лише один віддієслівний іменник для позначення процесу, тоді як від їхніх українських відповідників — два віддієслівні іменники. Розмежовувати засобами української мови дію, подію та наслідок події, уживаючи для них різні віддієслівні іменники: дію (незавершений процес) слід позначати віддієслівними іменниками із суфіксами *-ння (-ття)*, утвореними від дієслів недоконаного виду, подію (завершений процес) — віддієслівними іменниками від дієслів доконаного виду, а об'єкт (наслідок події) — відповідними спільнокореновими іменниками з іншими суфіксами або без них: *“Європа знань” тепер вже широко визнана як невід’ємний фактор соціального та гуманітарного розвитку, а також як необхідний компонент об’єднання та збагачення (треба: об’єднування та збагачування) європейського суспільства* [3, 79]; *Зупинимось на можливих резервах залучення (треба: залучання) студентів до наукової діяльності* [3, 79]. У двоіменникових термінологічних сполуках, що позначають назви виконавців дії, засобів і способів **виконання дії**, а також інших

характеристик дії, другим потрібно завжди вживати іменник, утворений від дієслова недоконаного виду: *Проблема поєднання* (треба: поєднування) *теоретичного навчання з практичними навичками* [3, 79]; *отже, необхідно покращення* (покращування) *роботи* (покращувати роботу) *у цьому напрямку* [3, 80]; *Навчання є засіб досягнення* (треба: досягання) *цієї мети* [5, 229]; *іноземна мова розглядається... як засіб оволодіння* (треба: оволодівання) *іноземною культурою і як засіб засвоєння* (треба: засвоєння) *світових духовних цінностей* [2, 141].

5. Уживати віддієслівні іменники із суфіксом -к(а) лише на позначення наслідків події (об'єктів, суб'єктів) і не вживати на позначення дії чи події: *Підготовка* (треба: підготовляння) *дослідника-початківця — це якби етап більши чи менш тривалого процесу* [3, 80].

6. Підпорядковувати законам української мови іноземні слова, зокрема не руйнувати її видову структуру: іменниками для позначення дії, що закінчується на -ція, -інг, -мент тощо, які унеможливають розмежування понять дії (незавершеного процесу) та події (завершеного процесу), позначати наслідки події (об'єкти, суб'єкти тощо): *Гуманітаризація* (треба: гуманітаризування) *інженерної освіти — є гуманізм у дії* [5, 229]; *Пріоритетна цінність у століття інформатизації* (треба: інформатизування) — *інформація* (треба: інформування) [4, 144].

Згідно з вимогами ДСТУ 1.5:2003, п.5.1.5 і ДСТУ 3966—2000, п. Г.9.11 іноземні слова можна вживати, коли немає власного слова, за наявності рівнозначного українського перевагу треба надавати українському слову, наприклад: *фактор* [3, 79; 4, 143] — чинник, *детерміновані* [3, 82] — обумовлені, *інтерпретувати* [5, 230] — пояснювати, тлумачити, *адекватно* [5, 230] — відповідно, тотожно, *реконструкція* [5, 228] — перебудова, *дискримінація* [5, 229] — обмеження.

7. Не калькувати російські прикметники (дієприкметники), що набули функцій іменника, за наявності в українській

мові похідних іменників з повною, завершеною морфологічною іменниковістю стосовно граматичного роду: *Методологічна культура мислення... сьогодні яляється складовою* (треба: складником) *загальної інтелектуальної культури спеціаліста* [3, 81].

Сьогодні основною проблемою функціонального впорядкування підрядних сполучників є проблема вилучення з ужитку тих із них, що були скальковані з російських і поширилися в науковому вжитку всупереч тому, що український синтаксис мав до них свої питомі відповідники [6, 9]. Автори ж розглянутих розвідок не позбавилися чужомовного впливу, використовуючи такі сполучники, як *не тільки ... але й* [3, 79, 82], [4, 141, 144], *не стільки ... але* [5, 229], *оскільки* [3, 80], [5, 228, 229] та ін. Досліджуючи сучасні наукові тексти, К. Городенська підкреслює, що автори намагаються якомога ширше залучити ті сполучники, які властиві саме українській мові: **не лише ... але й** замість *не тільки ... але й*, **не так ... як** замість *не стільки ... скільки*, **а (але, проте, однак)** *оскільки* замість *оскільки*.

Незрозуміло, яку функцію виконує протиставний сполучник *однак*, чому він відокремлений комою: *Включення студента в творчу, науково-дослідну роботу повинно проходити на ранніх етапах вузівського навчання, і, отже, на цих же етапах необхідно починати підготовку до неї. Однак, всупереч усвідомленій зараз необхідності покращення підготовки до НДРС ця задача ще повністю не вирішена* [3, 80]. Тут *однак* не прислівник, що може вживатися в значенні 'все ж, все ж таки, все-таки'. Слід також ураховувати, що в сучасних наукових текстах надається перевага органічнішому для української мови сполучникові **проте** й обмежено вживається протиставний сполучник **однак**.

Деякі речення не можна назвати граматично оформленими мовними одиницями: *Та освітніх стандартах, які регламентують об'єм та зміст знань, і намагаємося не помічати, що більшість студентів, як були так і зали-*

шаються ходячими книжковими шафами, які наповнені мертвим вантажем знань; Тільки з використанням подібних підходів до організації сучасного навчального процесу, забезпечення адекватного та природного входження в сферу формування у особистості студентів психічних корелятив науково детермінованої дійсності [3, 81].

Найвні орфографічні помилки: зростаючи (які? закінчення і) потоки [3, 79], матеріально (дефіс у складному прикметнику) технічну [3, 81], данною (суфікс -н- у прикметнику діеприкетникового походження) мовою [4, 141], лінгвокраїнознавча (ї після літери на позначення голосного) компетенція [4, 141], аутентичними (дифтонг аи в чужомовному слові) текстами [4, 144], майже незамаскована (частка не з діеприкетником) дискримінація [5, 229]. Не впорядковано правопис складних прикметників, у яких першим компонентом виступає прислівник, та сполук прикметника чи діеприкетника з прислівником: науково детермінованої, науково-орієнтоване [3, 81].

Дуже багато фонографічних порушень, як-от милозвучних чергувань у — в: більше в світі; зв'язків в справі; тепер вже; необхідні у новому тисячолітті; це в свою чергу; елементом всього; формувати у них; здійснюється у позааудиторний час; роботи у рамках; Вважаємо необхідним введення; Все це сприяє; Вбачаємо; Включення; Вважаємо; як вважають вчені; середовища, враховуючи специфіку; перспектив внаслідок; сформований в період; В наш час все частіше; В вищих навчальних закладах; формування у особистості; Таким чином, вважаємо; конструкції у цьому середовищі; завжди у контексті; В процесі; Започаткована у нашому вузі; процесів в контексті [3, 79—82]; функції включення лінгвокраїнознавства у навчальний процес; В проекті; самосвідомість, впевненість; за умов взаємопов'язаного; участь в численних; їхній взаємозв'язок [4, 141—142]; прогресу у певний вигляд; потреб в гуманітаризації; методів: включення [5, 229], чергувань і — й: потенціалу і капіта-

лу; розірвані і існують; тому і підготовка; практику і через її; Але і ознайомлення [3, 79—82]; культури і мови [4, 142], мобільними і подорожують [4, 143], педагогіці і педагогічній психології; цивілізація і культура; задачами і цілями; людини і системи; мети і засобів; наукове і гуманітарне знання; емоційну і діючу; історії і культурі; ситуації і т.п.; WTO і дозволить; емоційного і діючого [5, 229—300], чергувань з — із — зі (зо): одному із основних [3, 80], та із лексичних та фразеологічних мінімумів [4, 142], дій з соціальною відповідальністю [4, 143], не тільки з задачами [5, 229].

В око впадає й технічна (сподіваємося!) невправність: студентам; зметою; закріплення; іне; іноземною мовою; щоне; еприсутність; достану; можемовизначити; цеаспект; тав; Європи; європейського; досамоорганізації; своїх силах; обов'язко повинно; ціє імово; вжезгадувалося; ін формації; знею; поводженняностів [4, 141—144], суспільних запиті; якщо врахувати..., те неминуча зміна [5, 229]. Подібна невправність часом спотворює думку: Адже без прищеплювання студентом (треба: студентам) норм адекватної мовної поведінки у відриві від знань неможливо підготувати їх до іншомовного спілкування [4, 142], для включення матеріалів мережі в змісту року [4, 144] (треба: зміст уроку).

У розглянутих статтях дуже багато пунктуаційних помилок: На жаль (?), вставні слова) ці напрямки досить часто розірвані; наукова робота, яка здійснюється у позааудиторний час, головним чином, (?), фразеологічний зворот) в якості наукових товариств; введення спеціальних лекцій, які читаються першокурсникам (?), підрядне речення) про роль та місце науково-дослідної роботи; Даний процес, в якійсь мірі, (?), фразеологічний зворот; краще: якоюсь мірою) проходить стихійно. Така стихійність, в певній мірі, (?), фразеологічний зворот; краще: певною мірою) необхідна; На наш погляд (?), вставне словосполучення) особливу роль відіграє; впливають самоосвіта,

читання науково-популярної та наукової періодики, (? , далі в значенні й таке інше) тощо; про якість шкільних знань, знань (? , дієприкметниковий зворот) одержаних у вищих навчальних закладах; Подібне науково-орієнтоване навчання, (? , підмет і присудок) забезпечується; навчально-дослідницька та науково-дослідницька робота студентів, (?) виступають [3, 79—82]; Розкриття змісту поняття лінгвокраїнознавча компетенція (? , однорідні члени речення) виявлення особливостей [4, 142]; Цілком доцільно буде зазначити (? , підрядне речення) що (? , зворот, що починається словом крім) крім вище згаданих функцій (?) включення лінгвокраїнознавства у навчальний процес також спрямоване на реалізацію кінцевих цілей навчання; "...знань, навчків і умінь. (?)"; зазначити (? , підрядне речення) що одночасно; Безумовно (? , вставне слово) одним з найпопулярніших сучасних винаходів, що сприяють збагаченню людського життя (? , підрядне речення) є Інтернет; тобто "(а де ж закриті лапки?) цілісної системи уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мова якої вивчається [4, 142—144]; У кінцевому рахунку, (? , фразеологізоване словосполучення) це повинно привести до подолання кризи людини; Гуманітаризація інженерної освіти — (? , підмет і присудок) є гуманізм; зміна його особистості, зокрема, (? , зворот, що починається словом зокрема) у результаті самостійного навчання [5, 229].

На жаль, речень, у яких допущено помилки різних типів, багато: Навчально-дослідницька робота студентів у ВНЗ повинна стати органічним складовим елементом всього навчально-виховного процесу, його треба організувати таким чином, щоб студенти отримували не тільки певну суму знань відповідно до програми, але і формувати у них прагнення до самостійного пошуку, удосконаленню отриманих знань, налаштовувати їх на оволодіння науково-дослідними методами, нестандартними прийомами вирішення наукових проблем, навчати їх аналізувати та узагальнювати зро-

стаючи потоки соціальної, політичної та гуманітарної інформації [3, 79] > 10 помилок, серед них: лексична (складовим елементом), орфографічні (елементом всього, формувати у них, зростаючи), морфологічні (не тільки... але і; удосконаленню), словотвірні (оволодіння, інформації), синтаксична (не тільки певну суму знань, але і формувати), стилістична (аналізувати та узагальнювати... соціальної, політичної та гуманітарної). Лінгвокраїнознавство — цеаспект викладання іноземної мови, у якому з метою забезпечення комунікативності навчання та для вирішення загальноосвітніх та гуманістичних задач реалізується акумулятивна функція мови і здійснюється аккультурація адресата, причому методика викладання має філологічну природу — ознайомлення здійснюється за допомогою іноземної мови тав процесі її вивчення [4, 142] > 10 помилок, серед них: технічні (цеаспект, тав), синтаксичні (з метою забезпечення комунікативності навчання та для вирішення, реалізується функція, здійснюється аккультурація, ознайомлення здійснюється), лексична (вирішення задач), словотвірні (аккультурація, ознайомлення, вивчення). Процес навчання іноземним мовам у вузі володіє великими внутрішніми резервами, прояв яких обумовлює велику варіативність навчальних текстів іноземною мовою і проектування відповідним цілям гуманізації ВТО різноманітних передтекстових і післятекстових вправ до них [5, 230] > 6 помилок, серед них: лексичні (вузі, обумовлює, процес навчання володіє), словотвірні (гуманітаризація), синтаксичні (навчання мовам, проектування відповідним цілям гуманітаризації).

Розглянений матеріал свідчить про небувале порушення літературних норм, про низький рівень культури мови розвідок через незнання основних семантичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних, фонетичних, стилістичних закономірностей української мови, про невміння користуватися авторитетними довідковими джерелами, навіть чинним "Українським правописом".

На жаль, це не властивість одного автора чи кількох авторів, а системне явище, яке набуває масштабів епідемії, що дає ученим серйозні підстави говорити про кризу чи принаймні про передкризовий стан сучасного наукового стилю [13, 174]. Незаперечна істина: перегородити дорогу занесеному інтернаціональними вітрами чортополохові, який забур'янює чисте наукове поле, — професійний обов'язок мовознавців.

Сьогодні одним з найневідкладніших завдань має стати операційне видалення цього стороннього предмета, що загрожуює українській мові внутрішньою руйнацією всієї її системи.

Сучасний фахівець повинен володіти хоча б однією іноземною мовою. А оскільки сучасна мовна освіта орієнтована на міжкультурний аспект, то особливого значення треба надавати міждисциплінарним зв'язкам іноземної мови з предметами гуманітарного циклу, насамперед з рідною мовою [1, 73].

Нам усім слід учитися у видатних українських мовознавців, незбагненно вимогливих до свого Слова.

Пам'ятаймо: видатні українські учені — взірці синівського вболівання за долю української мови, взірці істинного, а не кон'юнктурного служіння науці. Наприклад, кожна наукова праця професора Огієнка може слугувати прикладом не лише добросовісного, а й залюбленого ставлення до копіткої, частогусто чорнової, одноманітної, виснажливої наукової роботи. Він постійно дбав про культуру видання своїх книг, їхню смислову й граматичну довершеність, сам вичитував по кілька разів коректуру одного видання. Коли ж з якихось причин не встигав перевірити коректуру (а це траплялося вкрай рідко), уважав за потрібне, на виправдання можливих помилок, сказати про це читачам [16, 41—42]. Ці взірці особливо важливі в контексті сучасних мовних проблем.

Особливо занепокоює мова наукових і навчальних видань для студентів закладів вищої освіти, а також для магістрантів, аспірантів, викладачів і всіх, хто цікавиться, як функціонує сучасна наукова мова. Не набудеш фахових

знань без якісної літератури. Якщо мовні недоліки можна пробачити студентам (з одного боку — ще не навчили, а з іншого — недовчили), то викладачам мови, тим паче кандидатам чи докторам наук, — ні. Це й через їхнє мовне безкультур'я деградує вища школа.

Кожен учений-філолог, викладач ВНЗ мусить виступати оберігачем літературної мови. Беззаперечно є нагальна потреба повернути тверде правило: те, що недолуге, не має права появлятися друком.

Примітки

1. **Ванівська О.** Особливості реалізації мовних стратегій у сучасній вищій школі // Вища освіта України. — 2006. — №4. — С.67—73.
2. **Гінзбург М.** Система правил українського ділового та наукового стилю // Українська мова. — 2006. — № 2. — С.30—43.
3. **Гладушина Р.М.** Навчально-наукове інноваційне середовище творчого вищого навчального закладу // Мистецька освіта в Україні: Традиції, сучасність, перспективи: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 21—23 березня, 2007 р. — Луганськ, 2007. — С.79—82.
4. **Калініна К.В.** Роль лінгвокраїнознавства при вивченні іноземної мови у ВНЗ // Мистецька освіта в Україні: Традиції, сучасність, перспективи: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 21—23 березня, 2007 р. — Луганськ, 2007. — С.141—144.
5. **Кудашкіна О.З.** Гуманістичні реконструкції освіти // Мистецька освіта в Україні: Традиції, сучасність, перспективи: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 21—23 березня, 2007 р. — Луганськ, 2007. — С.228—230.
6. **Горденська К.** Функціональні зони сполучників в українській науковій мові // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — Вип. VI. — К., 2005. — С.7—13.
7. **Гринчишин Д.** та ін. Словник-довідник з культури української мови. — К.: Знання, 2006. — 368 с.
8. **Коваль А.П.** Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. — 306 с.
9. **Масенко Л.** Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. — К.: ВД «КМ Академія», 2004. — 164 с.
10. **Онуфрієнко Г.С.** Науковий стиль української мови. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 311 с.
11. **Пінчук О., Червяк П.** Нариси з етно- та соціолінгвістики. — К.: ВЦ «Просвіта», 2005. — 152 с.
12. **Сагаровський А.** Культура мови деяких новітніх гуманітарних посібників // Вісн. Харківського нац. ун-ту: Сер. філологія. — №491. — Харків, 2000. — С.683—688.
13. **Селігей П.О.** Науковий стиль української мови: Ресурси оновлення // Мовознавство. — 2006. — №2—3. — С.174—186.
14. **Сучасна українська літературна мова /** За ред. А.П. Грищенка. — К.: Вища школа, 2002. — 440 с.
15. **Сучасна українська мова /** За ред. О.Д. Пономарева. — К.: Либідь, 1997. — 400 с.
16. **Тимошик М.** Життєвий подвиг Івана Огієнка як взірця для наслідування // Дивослово. — 2007. — №1. — С.40—44.

Катерина
Глуховцева

Луганськ

Говірки Луганщини як об'єкт етно- та соціолінгвістичного вивчення

У науковій літературі розрізняють поняття національна мова і літературна мова. Перше з них ширше. Національна мова репрезентована такими формами вияву, як літературна мова, міське просторіччя, діалектна мова, арго, жаргон, сленг. Якщо літературна мова, за визначенням учених, — це мова науки і освіти, мова, якою народ творить свою культуру, то міське просторіччя і діалекти побутують в усній формі. Предметом нашої розмови, за задумом, стане живе природне мовлення мешканців Луганщини, тобто діалектне мовлення у його зв'язку з міським просторіччям.

На нашу думку, діалектне мовлення і міське просторіччя відображає природний розвиток мови. За Л. Фейербахом, “Написане слово — це бідняк, який пробиває собі шлях власними зусиллями, у той час як усне, живе слово досягає вищих посад завдяки рекомендаціям її світлості княгині фантазії та її камердинерів — очей та вух”. Відомо, що матеріали діалектів — це невичерпна скарбниця, у якій зберігаються справді незлічені архаїчні слова і форми, давно вже втрачені в літературній мові. Діалекти — свідки історії народу (Г. Хабургаєв), без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлющих джерел (О. Никончук).

Специфіка мовного будівництва в Україні початку ХХІ століття є предметом посиленої уваги для компетентних і поважних інституцій, серед яких Рада з питань мовної політики при Президентові України, Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, Інститут української мови НАН України, Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка, Всеукраїнське об'єднання “Свобода”. Питання особливостей функціонування мови в різних регіонах України студіюються окремими дослідниками — філологами, філологами, істориками.

На теренах Східної України (Донецька, Харківська, Луганська області) історично склалася непроста мовна ситуація, зумовлена передусім такими чинниками, як географічне розташування (на межі з Росією), порівняно пізня колонізація земель українцями та росіянами, освоєння запасів корисних копалин, що дало поштовх новітньому заселенню краю. Звичайно, за цих умов Луганщина поєднала на своїй території близько 120 національностей та народностей: росіян, українців, євреїв, сербів тощо.

Тому Луганщина — цікавий мовно-етнографічний об'єкт. Передусім учених приваблюють соціальні та етнолінгвістичні аспекти функціонування мов в названому ареалі, що тісно пов'язані з національним складом населення краю, мовною політикою в регіоні, історією складання соціуму. Відомо, що за результатами останнього перепису населення (2001 р.) в Луганській області проживають 58% українців, 39% — складають росіяни, 0,8% — білоруси, 0,3% — євреї, 0,3% — татари, 1,6% — інші національності.

Мовна розмаїтість включає розмаїтість культурну, що стає предметом вивчення етнолінгвістів: з одного боку, на Луганщині в багатьох населених пунктах зберігаються давні культурні та мовні традиції росіян (напр., у с. Борове, Новоборове, смт Новоайдар, с. Трьохізбенка, смт Станично-Луганське та ін.), а з іншого — культурні й мовні традиції українців (у північних районах Луганщини, де українське населення превалює). Українські говірки Луганщини відносимо до материкових, бо вони продовжують ареали поширення основних мовних рис, виявлених на Полтавщині, Харківщині. У науковій літературі їх називають східнослобожанськими, бо розташовані вони на сході історичної Слобожанщини. Українські говірки Луганщини стали предметом вивчення таких учених, як О. Ветухов, Б. Шарпило, З. Сікорська, Т. Терновська, К. Глухов-

цева. Сьогодні активно працюють над вивченням говірок цього ареалу В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Р. Меньяло та ін.

Російські говірки Луганщини, що були предметом вивчення у минулому (див. праці О. Ветухова) та в наш час, у Станічно-Луганському та Краснодонському районах є продовженням південно-російських говірок, а ті, що знаходяться в північних районах області, перебувають в українськомовному оточенні, тобто є острівними. Мова цих говірок має чимало діалектних особливостей, а культура — етнічних рис.

Оскільки вивчення мовних особливостей новостворених говірок неможливе без урахування історичних свідчень, то виділяємо зовнішню і внутрішню історію говірки. Зовнішня історія — це історія складання соціуму, для кожного населеного пункту вона є своєрідною. Внутрішня історія — це історія постання визначальних рис говірки, тобто історія диференційних рис живого народного мовлення.

Свідчення першого і другого типу знаходимо під час вивчення давніх історичних праць, у яких згадується про наш край. Так, якщо в “Книге Большому чертежу” немає жодної згадки про населені пункти Подінців’я, то Філарет у своєму “Историко-статистическом описании Харьковской епархии” цитує акт, у якому під 1643 роком згадується Осінова засіка на Айдарі (нині с. Осінове Новопсковського району): “Лета 7152 ноября 20 (1643) по Государеву цареву и Великому князю Михайла Федоровича всея России указу Усердским станичным головам, ездокам и вожем, ездити одною дорогою вниз до Осінова острогу...” [5, 20]. Під 1642 р. згадується “Казачий городок”, Старий Айдар, який виник поблизу переправи через Донець, де здавна знаходився пост донських козаків. Під 1691 р. — Боровський городок, а в наказі 1704 р. — Новоборовська станиця, утворена у зв’язку з переселенням із Борової.

Значний матеріал про історію, мову і культуру нашого краю містить унікальна пам’ятка кінця XIX ст. “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края” за загальною редакцією начальника Харківського губернського статистичного комітету В. Іванова (1898), у якій вміщено записи етнографічного матеріалу та фольклору

з 48 слобід Старобільського повіту. Вихід цієї книги завдячується інспекторові народних училищ названого повіту Г. Ознобишину, котрий заохотив учителів краю до надзвичайно важливої для науки справи. Якихось спроб здійснити наукове узагальнення щодо етнічно-мовних особливостей мешканців краю в цілому в дослідженні немає. Але для нас цінні й ті окремі зауваження, що стосуються конкретних населених пунктів.

Окремі слободи визначено як суто українські, населення яких говорить українською мовою. Це, зокрема, Білокуракине, Шульгинка, Литвинівка, Кризьке, Присяне, Підгорівка, Біловодськ, Олексіївка, Штормове. Інші схарактеризовані як російські, з великоруською мовою спілкування (Райгородка, Бахмутівка, Новоайдар, Трьохізбенка, Великочернігівка) [2]. Були й такі населені пункти в Старобільського повіту, які, за свідченням записувачів, мали неоднорідний склад населення. Так, про слободи Свято-Дмитрівка, Новоастряхань, Містки, Кам’янка, Нещеретове, Микільське, Олександрівка, Бараниківка, Новопсков, Кабичине, Попівка, Марківка, Бондарівка, Білолуцьк, Євсуг, Городище записувачі етнографічного матеріалу пишуть, що населення в них — малороси, мова — малоросійська, хоча й нечиста, з домішками літературної, тобто російської. Отже, вивчення історичних та етнографічних праць XIX ст. свідчить, що джерелом колонізації краю було українське населення з Центральної України, частково з Правобережжя й Полісся та російські служилі люди.

Посилення руху населення на схід було викликано загостренням національного та соціального гніту українського населення з боку польських феодалів, особливо після жорстоких розправ з народними повстанцями на чолі з Т. Федоровичем, К. Косинським, С. Наливайком та ін. Значне переселення було також після тимчасових невдач визвольної війни, зокрема після битви під Берестечком (20.06.1651 р.) та важкого для України Білоцерківського договору (18.09.1651 р.), у період “Руїни” (1663—1687 рр.), коли непослідовна політика гетьманів принесла біду українському народові.

Є історичні свідчення про переселення більш чи менш значної частини населення з центрального Лівобережжя

на Подінців'я: у 1640 році Григорій Горський організує похід проти татар під Валуйки з участю 500 жителів Миргорода, а трохи пізніше веде в район Дінця більше тисячі козаків із Миргорода й Гадяча; у 30-х роках XVIII ст. біля 700 чоловік, у тому числі багато козаків із Лубен, переселяється на Середній Донець. У документальних матеріалах першої половини XVII ст. є згадки про росіян чи українців на Подінців'ї: в актах 1652 р. фіксуються ухідники на річках Айдар, Євсюг, Деркул; валуйські служилі люди доносять, що на Шульгиному затоні зустрілися з двома ватагами “воровских черкас” та донською ватагою, які займалися тут рибуловлею. Таким чином, як українські, так і російські поселенці, однодворці, сторожа, “камьшники”, “воровские черкасы” згадуються в ряді історичних документів у районі рік Айдару, Деркулу, Євсюгу в 40—50-х роках XVII ст.

У другій половині XVII ст. заселення краю проходить більш інтенсивно насамперед розосередженням населення, сформованого на Полтавщині, Харківщині, біля Тору, Бахмута, шляхом відоселення сімей, які переходили в постійне поселення.

За результатами перепису 1703 року на території Подінців'я нараховують 34 поселення, створені, вірогідно, упродовж XVII ст. Засновниками нових містечок були: переселенці із Середньої Наддніпрянщини (Білолуцьк, Закотне Новопокровського району), з Правобережної України (Шульгинка Старобільського району), Східного Полісся (Біловодськ), жителі Західної Слобожанщини (Коломийчиха, Мілуватка Сватівського району), змішане населення (Стара Біла, Марківка — вихідці із Полтавської та Чернігівської губерній) та ін.

Новітнє заселення краю у XX ст. викликано розвитком вугільної промисловості, металургії та машинобудування, хімічної галузі, що було пов'язане з рухом населення в СРСР.

Наявність такої унікальної пам'ятки, як “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии”, дає багатий матеріал не лише для вивчення диференційних рис українських говірок Подінців'я (фонетичних, морфологічних, лексичних, фразеологічних), а й для встановлення динаміки мовної системи,

оскільки дає можливість порівняти свідчення кількох синхронних зрізів: зокрема кінця XIX ст. і початку XXI ст. Зіставлення елементів мови на двох хронологічних зрізах засвідчує, що упродовж останніх 100 років за умов тісної взаємодії українських східнослобожанських говірок з південноросійськими говірками, українською та російською літературними мовами і просторіччям генетична природа досліджуваних говірок — їхня українська основа — не знала відчутних перетворень. За своєю структурою це залишилися українські говірки, часткові зміни яких не руйнують їхньої природи. Типи перетворень не належать до унікальних, локально обмежених, а відомі в різних ареалах українського мовного континууму. Тенденції розвитку діалектної системи відображають філософію руху новостворених говірок, характеризують не тільки східнослобожанські говірки, а й інші говірки південно-східного наріччя [1].

Первісно монолітна говірка в нових умовах функціонування внаслідок допливів груп населення і контактів з носіями інших діалектних систем може або залишатися незмінною, або утворювати новий моноліт з іншими говірками ареалу. Аналіз конкретних мовних змін, що відбуваються в окремій говірці як системі, засвідчує, що в східнослобожанському ареалі не відбулася повна інтеграція говірок і їх максимальне зближення. Переживаючи власну історію, новостворені говірки залишаються зі своїм індивідуальним обличчям, тому різномірність, на яку вказували дослідники 100 років тому, збереглася досі.

Визначальними чинниками розвитку фонологічної, морфологічної та лексичної систем українських східнослобожанських говірок є гетерогенність соціумів — носіїв говірок — та контактність з говірками російської мови, близькість великих промислових центрів, у яких превалює російська мова. Наведені чинники за суттю є екстралінгвальними.

Внутрішньомовними чинниками розвитку діалектних систем є тенденція до самозбереження структури, виявлена, окрім іншого, у гіперкорекційних змінах вимови голосних і приголосних звуків, у творенні окремих морфологічних форм, накладанні одних явищ на інші, аналогії, контамінації. Так, у типових укра-

їнських говірок Луганщини збереглася чітка вимова [o] незалежно від позиції, хоч у контактних російських говірках та російській літературній мові ненаголошений [o] зазнає змін у напрямку до [a]. У багатьох українських говірок, на противагу такій вимові, виникло так зване гіперичне “окання”, коли будь-який [a] вимовляється як [o]: *котатися, коліграфічно, оптека* та ін.

Збереження комунікативної здатності говірки також регулює зміни в системі: тому вони нерідко підпорядковані комунікативній меті — збільшенню чи зменшенню експресивності мовлення, створенню умов для взаєморозуміння мовців, збільшенню засобів, з допомогою яких можна висловити думку. Загалом українські східнословобожанські говірки еволюціонують у напрямі розширення кількості варіативних засобів мовлення. Так, при аналізі сучасних рефлексів давнього [*ě] виявлено, що збільшується не кількість континуантів у досліджених говірках, а кількість фонетичних (фонематичних) варіантів лексем, у яких цей звук уживався. Тому нині чуємо: *беда, бида, біда, беда; Веровкіне, Вирьовкіне, Вір'овкіне, Веровкіне*.

Кожний мовний рівень розвивається з неоднаковою інтенсивністю. Найбільше змінам піддаються словотворчі засоби мовлення, що виявляється у зміні та варіюванні при утворенні слів суфіксів, префіксів. Це зумовлює виникнення лексем, тотожних за значенням і функцією: *сви^ени-нец', сви^ен'ушник, све^инарник, сви^енар-н'а* ‘господарська будівля для свиней’.

Значним динамізмом відзначається також лексичний рівень, що пояснюється як виникненням нових слів, так і архаїзацією застарілих, а також зміною компонентного складу синонімічних рядів, гнізд у діалектних системах, що сприяє розширенню виражальних засобів, конкуренції лексичних одиниць.

Динаміка фонологічної (фонетичної) системи в східнословобожанських говірках виявляється в тому, що найбільшого поширення набуває урівноважений тип вимови ненаголошених голосних [e], [и], новий порівняно з підвищеним типом вимови або обниженим (обидва пов'язані з говірками, що стали основою для східнословобожанських), хоча й ці останні, не маючи чіткої локалізації в аре-

алі, виявлені в багатьох говірках регіону. Релевантною для консонантної системи східнословобожанських говірок є опозиції твердість : м'якість, глухість : дзвінкість, нейтралізація яких відбувається як за типовими, так і нетиповими схемами, що викликає рух системи.

Найбільшу сталість виявляють досліджувані говірки на морфологічному та синтаксичному рівнях, хоч нерідко статика на цих рівнях пов'язана з тенденцією до паралельного використання форм з різними флексіями: -ом, -ем в іменниках ор. в. II відм. чол. р. м'як. та міш. груп (*плацом, плащем, хлоацем, хлопцьом*); -ою, -єю, -оі, -еі в іменниках ор. в. жін. р. м'як. та міш. груп (*землею, земльою, земльой, землей*) та ін.

Проте міжмовною та міждіалектною взаємодією характеризуються як українські, так і російські говірки краю. Аналіз цих явищ дозволив виробити концепцію специфіки розвитку новостворених говірок в умовах міждіалектної й міжмовної (українсько-російської) взаємодії, що були властиві для мовного спілкування в процесі заселення й розвитку краю.

Важливою в трактуванні мовних контактів є концепція “різномовного спілкування”, що доповнює загальновідомі поняття двомовних співвідношень [6]. Близькість мов тут була підкріплена трьохсотлітнім співжиттям українців і росіян на одній території. Взаємопроникнення словникового складу обох мов на згаданій території пов'язане із взаємною зрозумілістю обох мов, внаслідок чого створилася можливість для спілкування кожного із співрозмовників своєю мовою. Усе це призводить до низки суперечливих, але єдиних у своїй сукупності тенденцій. В обставинах “різномовного спілкування” не виникало потреби в перебудові фонетичної системи, отже, й у зміні артикуляційної бази мовців. Тому зберігається, наприклад, окаючий тип українських говірок, незважаючи на сусідство і вплив південноросійських говірок. Так само стійко затримуються типові риси морфологічної будови українських говірок.

Поряд з цим особливості мовного спілкування в Слобожанщині зумовлюють певну байдужість щодо вживання тих паралельних варіантів українсько-го й російського походження, які не по-

рушують загальної фонетичної чи морфологічної системи мови. Такі варіанти здаються припустимими або тому, що відповідають певним тенденціям розвитку українських говірок, або знаходять ґрунт у говіркових варіантах, або сприймаються як елементи звукового складу окремих слів, тобто лексикалізуються. Так, у фонетиці — це факти збереження [o] в нових закритих складах (*потом, дом*), перехід [e] в [o] і навпаки після шиплячих (*жона, жєна, чотирі, четирі*), лексикалізація акаючої вимови в окремих словах (*каравай, салдат*) і т. ін. У морфології — збереження [г], [к], [х] в основах іменників у формах давального й місцевого відмінків однини 1 відміни (*у книжк-і, на дорог-і* і под.), поширення паралельних флексій (*-ою, -ої*) у формах орудного відмінка однини іменників 1 відміни та прикметників (*за бистрої рікої*) та ін.

Тому й сьогодні актуально залишається проблема українсько-російського співіснування в мовному просторі Луганщини. Тим більше, що в нашому краї росіяни, українці та цигани демонструють найбільшу відданість своїм етнічним мовам. Особливо це характерно для росіян. Так, за наслідками перепису населення 2001 р., незважаючи на всю сумнівність щодо достовірності його свідчень, у Луганській області назвали рідною мовою російську близько 68,8% населення, проте 30% луганців вважають своєю рідною мовою українську.

Комунікативна сила мов на Луганщині дещо відрізняється від західних та центральних областей України, а також значною мірою північних, де переважає збіг етнічної та мовної приналежності жителів. На Подінців'ї тільки російська і українська мови присутні в усіх сферах життя, а мови інших етнічних груп частіше за все знаходять застосування лише в деяких ситуаціях родинного чи дружнього спілкування [3, 242].

При розгляді цього питання слід звернути увагу на мовні характеристики міських та сільських жителів Луганщини. Сільські жителі Луганщини користуються двома мовами — українською та російською, але мовна приналежність українців тут значно більше відповідає їх етнічній приналежності. У північних районах області, де переважає україн-

ське населення, не рідкість прийняття росіянами української мови як рідної.

Соціальна стратифікація сільських жителів виявляється в тому, що вони по-різному відносяться до літературної мови і частка елементів літературної мови у їхньому мовленні неоднакова. Так, в с. Дякове Антрацитівського району усіх мовців умовно можна поділити на такі групи:

- елітні мовці, якими є вчителі та місцеві інтелігенція;
- школярі, що непогано володіють літературною мовою, але в побуті частіше послуговуються діалектною мовою;
- жителі середнього віку, які нерідко працюють на підприємствах у м. Ровеньки, і їхнє мовлення позначене великою кількістю росіянізмів;
- люди старшого віку, які є носіями українського діалектного мовлення, вони ж добре знають давні звичаї, обряди.

Російська мова в містах поширена більше, ніж українська. Додатковими чинниками, які підвищують комунікативну силу російської мови, є те, що вона у зв'язку з певними історичними чинниками продовжує виконувати в Луганській області функцію мови міжнаціонального спілкування, адже значні групи неросійського населення визнають її рідною (крім поляків, серед яких значний відсоток складають такі, що визнали за рідну українську мову).

На Луганщині проблема двомовності сприймається дуже гостро: йдеться про функціонування двох мов — державної та російської, яка для багатьох жителів нашого краю є рідною, хоча 1,7% росіян, які проживають в Луганській області, за наслідками Всеукраїнського перепису 2001 року визнали за рідну українську мову, а 56,5% росіян вільно володіють українською мовою. Отже, 58,2% росіян нашого краю можуть вільно використовувати українську мову в усіх сферах життя.

Проте в усному мовленні нерідко жителі нашого краю послуговуються суржиком, що давно став не тільки феноменом України, але й фактом. Але однозначного визначення поняттю “суржик” немає. Численні ранні писемні пам'ятки, у яких засвідчені суржикові явища, відносяться до XVIII століття і виходять з лівобережної України, регіону, де суржик є найбільш поширеним і на сьо-

годні. Намагаючись з'ясувати терміно-логічно-понятійну парадигму суржиків, Л. Ставицька розглядає праці вчених, які визначають суржик як язичіє, територіальний чи соціальний діалект, жаргон, макаронічне мовлення, і визначає його як розмовну мову, форму просторіччя в ситуації двомовності, що є одним із структурно-функціональних некодифікованих різновидів загальнонародної мови. Суржик не обмежений територією функціонування чи вузьколокальними рамками, однак протистоїть літературній мові разом із діалектним мовленням та жаргонами. Основною формою його функціонування є усне розмовне мовлення осіб, незнайомих у необхідному обсязі з літературними нормами внаслідок недостатньої освіченості [4, 53—59].

Причини виникнення суржиків відомі: це неправильна мовна політика в регіоні (диглосія, а не двомовність), прагнення сільської інтелігенції говорити російською мовою та ін.

Учені неодноразово робили спробу дати визначення тієї лексичної одиниці, яка постає в результаті українсько-російської чи російсько-української інтерференції. Так, Б. Ларін вживає термін **гібридний неологізм**. В. Чапленко називає одиниці, що постали внаслідок впливу однієї мови на іншу, **гіпердіалектизмами**. Сучасна мовознавча практика віддає перевагу семантично недиференційованим за характером двомовності термінологіям **суржикове слово, суржикізм, інтерферен**.

Суржикові явища у функціонуванні мов — не нове явище. Так, в окремих ареалах на території Білорусі функціонує **трасянка**, що виникла на ґрунті білорусько-російської двомовності, на північному Кавказі, за визначенням Лади Біланюк, — **гірсько-російська мова**, у США відоме іспансько-англійське змішування одиниць, у Швейцарії — італійсько-шведсько-німецьке. Лада Біланюк стверджує, що там, де існує більше, ніж одна мова, може бути певна форма міксації. О. Тараненко відзначає, що для характеристики змішаних типів мовних утворів кажуть, напр., про українсько-польський, україн-

сько-словацький, українсько-англійський суржик [4, 95—100].

Фонетична інтерференція виявляється у порушенні правил вимови окремих звуків: наприклад, м'яка вимова приголосних звуків перед [e] (*колега*), спорадичне "акання" (*аграном*); збереження давнього [e] чи [o] в новоутворених закритих складах (*шесть, Петровна*) та ін. Лексичні суржикізми найчастіше оформлені за фонетичними і морфологічними нормами української мови, що, з одного боку, засвідчує порушення лексичної системи української мови, а з іншого — фонетичної та граматичної системи російської мови (наприклад, *потолок* замість *стеля*, *сарай* замість *хлів*). Граматичні суржикізми найчастіше виявляються при формотворенні: утворенні прикметників найвищого ступеня порівняння (*самий гарний*), використання невластивих для української мови відмінкових закінчень (*по горах* замість *по горах*). Відомі також слова, у яких поєднується лексична та фонетична інтерференція (*нікада*), лексична та граматична інтерференція (*в смислі*) та ін.

Сьогодні слово "суржик" почали вживати і в ширшому розумінні — як назву деградованого, убогого духовного світу людини, її відірваності від рідного, як назву для мішанини давнього, батьківського, з тим, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Користуватися сумішшю двох мов — це одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Загальновизнано, що суржикова мова отупляє людину, зводить її мислення до примітиву.

Примітки

1. Глуховцева К.Д. Динаміка українських східно-слобожанських говірок. — Луганськ: Альма-матер, 2005. — 591 с. 2. **Жизнь** и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / Сост. В.В. Иванов. — Харьков, 1898. — Т.1. — 1012 с. 3. **Кононов І.Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України). — Луганськ: Альма-матер, 2000. — 494 с. 4. **Українсько-російська двомовність.** Лінгвосоціокультурні аспекти: Зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови НАН України. За заг. ред. Л. Ставицької. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. — 200 с. 5. **Филарет І.** Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х., 1858. — 121 с. 6. **Шарпило Б.А.** Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови. — Луганськ, 1959. — 53 с.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Науковець, педагог, письменник

(до 60-річчя Олександра Галича)

Робота людської свідомості — ніби продукування великого мозаїчного тексту, створення нескінченної книги вражень, сумнівів, осяянь, відкриттів, висновків. Окремі фрагменти цього тексту зникають, як неясні, перервані думки, — наче сторінки, що розвіюються попелом. Інші нагадують палімпсест, де мимоволі проступає все нібито й стерте з пам'яті. Деякі сторінки цієї книги помережені маргіналіями — сумнівами і запитаннями, що не дають спокою. А є сторінки, сповнені гармонією і мудрістю, які закарбовані у точному, яскравому, виразному Слові. Потрібна Божа іскра таланту, щоб об'єднувати розрізнені сторінки в мудру книгу, щоб створювати з палімпсестів і маргіналій єдиний, цілісний текст, долаючи власні сумніви, вибудовувати струнку концепцію і, — що є дуже складним завданням, — доносити відкриту істину до свідомості інших.

Велика Книга Олександра Андрійовича Галича складається з тисяч сторінок наукових розвідок, підручників і навчально-методичних посібників, літературно-критичних статей, художніх творів. Її поетичні сторінки сповнені любов'ю до рідної Донеччини. Це і є та, за словами О.А. Галича, “часом ідилічна, частина рідної землі, з якою пов'язані милі серцю спогади про дитинство, про отчий поріг, де плодоносять посаджені колись власноруч дерева, де все до болю знайоме: і комахи, і струмочки, і горизонти, і стежина, що вела колись до школи...” Серебрянська середня школа Артемівського району на Донеччині, служба в армії, Донецький державний університет, закінчений з відзнакою 1975 року, навчання в аспі-

рантурі на кафедрі теорії літератури Донецького державного університету, робота у Рівненському державному педагогічному інституті, навчання в докторантурі Київського державного педагогічного університету ім. О.М. Горького, повернення у 1998 році на Донбас — ось основні віхи біографії О.А. Галича. За цими лаконічними рядками — роки наполегливої, невтомної праці.

Професор О.А. Галич зробив значний внесок у розробку проблем теорії літератури та документалістики. Концепція документальної літератури сформульована в його кандидатській та докторській дисертаціях (“Сучасна документально-біографічна проза: проблеми розвитку жанрів”, 1984; “Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика”, 1991), у монографіях та численних статтях, які виходили друком у збірниках наукових праць, періодичних виданнях (зокрема у журналах “Вітчизна”, “Прапор”, “Радянське літературознавство”, “Українська мова і література в школі”, “Київ”, “Слово і час”, “Всесвіт”, “Бахмутський шлях” та ін.) не лише в Україні, але й у Мінську, Калінінграді, Оренбурзі, Москві. Специфіку художньої біографії, мемуаристики, письменницьких щоденників та місце документалістики в сучасному літературному процесі осмислено в ґрунтовних монографічних працях О.А. Галича “Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика” (Київ, 1991), “Эволюция мемуарной прозы в украинской советской литературе” (Москва, 1991), “Художня біографія: проблеми теорії та історії” (Рівне, 1999, у співавторстві), “Українська документалістика на зламі тисячоліть: специ-

фіка, генеза, перспективи” (Луганськ, 2001), “У вимірах NON FICTION: щоденники українських письменників XX століття” (Луганськ, 2008).

О.А. Галич є науковцем, який, збагачуючи своїми теоретичними узагальненнями академічне літературознавство, не забуває про щоденну вчительську практику, про зв'язок фундаментальної науки і методики викладання літератури в школі. Це засвідчує його праця “Письменницькі мемуари в школі” (Луганськ, 2001), що сприяє впровадженню результатів теоретико-літературних студій у практику шкільного вивчення літератури.

Окрім документалістики, до кола наукових інтересів О.А. Галича належить література нашого краю. Художньому доробку письменників Луганщини присвячено ґрунтовні розвідки “Творчість Миколи Малахути: текст і контекст” (Луганськ, 2006), “Світитиму я Україні...” Ярослав Кремінський: життя і творчість” (Луганськ, 2007), навчально-методичний посібник з літературного краєзнавства “Посівальники доби: Література рідного краю” (Луганськ, 2003), а також велика кількість наукових і літературно-критичних статей. Монографії О.А. Галича, присвячені художньому доробку М. Малахути і Я. Кремінського, є першими комплексними студіями такого плану про сучасну літературу Луганщини. Ці праці дають уявлення не лише про творчу біографію письменників. Науковець виявляє чинники формування їх світогляду, з'ясовує мистецькі впливи, інтертекстуальні зв'язки, розглядає творчу еволюцію М. Малахути і Я. Кремінського у широкому контексті української літератури другої половини XX століття, причому окремі зіставлення розширюють цей контекст до хронологічних меж усього століття. Наукова цінність праці про М. Малахуту полягає ще й у тому, що її автор досліджує так званий авантекст (тобто ще ненадруковані твори), “без знання якого практично неможливо написати об'єктивний і чесний творчий портрет митця”

(О.А. Галич). Поза увагою вченого не залишаються особливості ритміки та строфічної будови віршів — аспекти, які майже не висвітлюються в сучасних літературознавчих працях. Професор О.А. Галич приділяє особливу увагу творчості наймолодшого покоління — студентів спеціальності “Літературна творчість”, відкритої в Луганському педагогічному університеті за ініціативи науковця. Для обдарованої молоді він є і мудрим порадиником, і першим рецензентом.

Обидва напрямки наукової діяльності О.А. Галича знайшли відбиття в тематичі конференцій, проведення яких ініційоване вченим: “Слобожанщина: літературний вимір” (щорічна), “Документалістика початку XXI століття: проблеми теорії та історії” (проводиться раз на два роки).

О.А. Галичу властиве надзвичайно цінне для викладача вміння просто, доступно і виважено висвітлювати складні питання, з яких іще триває наукова полеміка. Його по-справжньому універсальними підручниками для вищої школи користуються не лише магістранти або студенти-випускники, але й першокурсники і навіть абітурієнти чи учні старших класів. Без сумніву, кожен український студент-філолог тримав у руках “Теорію літератури” (Київ, 2001, 2005, 2006), видану за науковою редакцією О.А. Галича. Згадаємо і кілька видань підручника з історії вітчизняного і світового літературознавства (найближчим часом він має вийти багатотисячним тиражем у київському видавництві “Либідь”), “Історію зарубіжної літератури” (Луганськ, 2004, 2006, у співавторстві), “Історію української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття” (Київ, 2005, 2006, у співавторстві). І це лише основні наукові зацікавлення професора О.А. Галича. У його працях висвітлено надзвичайно широкий спектр актуальних питань сучасної науки про літературу. Вражає статистика: у переліку наукових, науково-методичних, літературно-критичних студій О.А. Галича 313 назв, причому переважна біль-

шість публікацій (понад 200) з'явилася лише протягом останнього десятиліття.

Творча наснага та неймовірна працездатність дозволяють ученому реалізувати свій невичерпний творчий потенціал у багатьох сферах діяльності. О.А. Галич — викладач із багаторічним стажем роботи у вищій школі, який нагороджений знаком “Відмінник освіти України” і значком “За наукові досягнення” МОН України, має звання “Заслужений діяч науки й техніки України”; доктор філологічних наук (перший доктор філологічних наук у незалежній Україні!), науковець, який підготував 20 кандидатів філологічних наук, керує написанням докторських дисертацій. Він керівник, наділений умінням згуртовувати колектив і спрямовувати його до певної мети, про що свідчить успішна багаторічна робота на посадах завідувача кафедри української літератури Луганського національного університету та директора Східного філіалу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, а ще — автор поетичних збірок “Мнемозіна” (Рівне, 1998), “Далечінь пам'яті” (Луганськ, 2002), книги “Яблуна в батьковім саду” (Луганськ, 2002), куди увійшли новели, оповідання, повість. Чи не є свідченням найвищого професіоналізму вченого-теоретика можливість проілюструвати літературознавче поняття власними художніми творами? Тим більше, якщо це зразок рідкісного в українській літературі жанру східної поезії. Рубаї та хайку О.А. Галича, які за його словами, є експериментом, спробою “приспосувати жанри східної поезії до національного колориту українців”, зовсім не видаються стилізацією. Вони засвідчують тонке розуміння специфіки східного вірша, гармонійне поєднання властивих йому лаконічності, афористичності, споглядальності, філософської заглибленості не лише із зовнішніми реаліями нашого життя, але із самим стилем мислення, первніями ментальності. У хайку “Спалахи зірниць” чи у циклі “Новорічні рубаї” цілком органічними постають образи білої хати на узліссі, степового кур-

ного шляху, порослого чагарником берега Дінця, блакитних волошок, прозаїчної рябої корови чи загадкового цвіту папороті:

Степова квітка —
По ній повзе поважно
Смугастий равлик.

Шлях курний кудись —
Метелики літають,
Пісня бринить...

Великий Текст, написаний О.А. Галичем, Книгу, створену логікою та емоцією, пронизують дві ідеї (два концепти, якщо вжити термінологію сучасного літературознавства) — Пам'ять і Час. Мнемозіна і Хронос зримо чи неявно присутні у наукових студіях про мемуаристику й письменницькі щоденники, у віршах та оповіданнях О.А. Галича. У його поезіях людина та її рід, батьківська домівка, рідне село і столиця, український степ і Дінець, місто, народ, країна зображуються у тривимірній єдності минулого, сьогодення та майбутнього. Безмежній владі Хроноса, — “Ніщо не витримує часу, Хіба що єгипетський Сфінкс”, — здатна протистояти звичайна людська Пам'ять. Мабуть, не випадково вихідним імпульсом ліричного переживання в багатьох віршах О.А. Галича постає саме спогад. Пам'ять, що “гени рве, Перетинаючи сторіччя, Правда, давня, споконвічна”, тут уособлює нерозривну цілість триєдиного часу. Як стверджує автор поезій, саме “витвір Мнемозіни”, розсуваючи часові й просторові межі, уможлиблює нестримний рух людської думки до непізнаних обріїв:

Наша пам'ять — це Мнемозіни слід,
Шляхи, що ведуть в різні боки,
Це — думки розкутий в простір політ,
Енергії згусток глибокий.

У ювілейний для Олександра Андрійовича рік бажаємо йому творчого натхнення, щастя й відчуття гармонії. І нехай з'явиться ще багато-багато сторінок його мудрої Книги.

О. Ланко
м. Луганськ

Науковець, педагог, просвітянин

*(до 60-річчя від дня народження
професора Анатолія Олексійовича Климова)*

30 березня 2008 року виповнилося 60 років від дня народження відомого українського історика, краєзнавця, просвітянина, завідувача кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Анатолія Олексійовича Климова.

Народився Анатолій Олексійович у Лисичанську Луганської області в родині службовців, де його батьки, молоді інженери Віра Якимівна і Олексій Якович, опинилися після закінчення Харківського інженерно-економічного інституту. До цього мати під час німецько-нацистської навали в евакуації працювала на оборонному підприємстві на Алтаї, а батько протягом 1941—1944 років перебував у діючій армії, був важко поранений, став інвалідом Великої Вітчизняної війни. Батьківський селянський рід Климових мав корені в селі Лубовка Великописарівського району, що на Сумщині. Мати була з Полтавщини, з Крюкова. Її батько, Яким Ковальов, був дрібним підприємцем, а мати походила з роду Смоленків, дніпровських сплавщиків лісу.

На початку 50-х років батька, який працював у вугільній промисловості, перевели до Кадіївки (нині м. Стаханов), де Анатолій спочатку закінчив восьмирічну школу №28, потім із золотою медаллю середню школу №15. Інтереси юнака були різнобічними: література, музика, історія. Вирішивши отримати фах історика, він у 1966 році вступив до історико-філологічного факультету Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка. Його учителями були маститі професори і доценти М.Г. Гончаренко, С.П. Калпаччян, П.А. Литвиненко, Г.І. Яворський, Я.І. Корчмар, В.Г. Мотренко, В.М. Бейліс, В.Г. Пічугін, Д.О. Жданов,

Г.С. Сорока, В.А. Бадер, І.Ю. Дудников, Г.А. Образцов та ін. Здібний студент швидко виявив зацікавлення науковою роботою й, починаючи з другого курсу, активно вивчав архівні джерела з історії робітничого та молодіжного руху. Дипломна робота А.О. Климова була присвячена історії комсомолу Ворошиловградщини у передвоєнні роки. Перспективного юнака, який у 1970 році з відзнакою закінчив інститут, залишили на викладацькій роботі на кафедрі історії СРСР та УРСР. Тоді ж йому запропонували вступити до аспірантури інституту. В аспірантурі з історії була лише одна спеціальність — історія КПРС. На три роки він стає аспірантом авторитетного історика і педагога, лауреата Державної премії УРСР, заслуженого працівника вищої школи УРСР, професора М.Г. Гончаренка, а у грудні 1973 року в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка захищає кандидатську дисертацію “Комсомол — активний помічник комуністичної партії в боротьбі за подальше піднесення промисловості. 1937 — червень 1941 рр. (на матеріалах Донбасу)”. офіційні опоненти проф. М.А. Бессарабов і ст. наук. співробітник канд. іст. наук В.К. Палішко, члени спеціалізованої ради відзначили високий рівень дослідження молодого науковця, його дослідницький талант.

А.О. Климову довелося працювати як за радянської доби, так і в умовах незалежної української держави, що, без сумніву, позначилося на його поглядах, наукових працях. З 1973 року він — асистент, старший викладач, доцент кафедри історії КПРС педагогічного інституту, з 1979 року очолює після М.Г. Гончаренка цю на той час потужну (тут у 80-і роки працювали 21 викладач

і співробітник, функціонувала аспірантура) кафедру. Анатолій Олексійович досліджує різні аспекти історії комсомолу. У складі авторських колективів бере участь у створенні таких праць, як “История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Ворошиловградская область” (К.: Укр. сов. энциклопедия, 1976), “История рабочих Донбасса: В 2 т.” (К.: Наук. думка, 1981), набуває неабиякого викладацького досвіду, готує науково-педагогічні кадри. Багато поколінь студентів пам’ятають його цікаві лекції, уважне і поважне ставлення до їх проблем, допомогу в здійсненні перших кроків в історичну науку.

В березні 1989 р. вперше в історії інституту Анатолія Олексійовича на демократичних засадах колективом навчального закладу було обрано ректором. На цій посаді він працював до червня 1997 року, повною мірою розкривши свій інтелектуальний потенціал, організаторські здібності, високу педагогічну культуру. Це був дуже непростий період і в житті суспільства, і в житті очолюваного Анатолієм Олексійовичем колективу: саморуйнування комуністичного ладу, глибока економічна криза, розпад СРСР, заборона компартії (а майже всі викладачі були її членами), труднощі становлення нової держави, нових економічних відносин і нової системи освіти. В цих умовах А.О. Климов чимало зробив для забезпечення стабільної роботи колективу, деполітизації закладу, демократизації життя першого вищого педагогічного навчального закладу Донбасу. Долаючи великі матеріальні труднощі, недосконалість законів того часу, йому вдалося зберегти кращі викладацькі кадри. Було відкрито 5 нових факультетів та 14 спеціальностей, українсько-канадський культурно-освітній центр “Відродження”, інститут грінченкознавства, створено систему допрофесійної та післядипломної освіти, розпочато будівництво нового навчально-лабораторного корпусу. В інституті панував дух демократизма і творчості, частими гостями колективу

були такі яскраві представники передової інтелігенції як Євген Євтушенко і Юрій Щекочихін, В’ячеслав Чорновіл і Ігор Юхновський, Іван Драч і Костянтин Ситник, багато інших відомих особистостей сучасності.

Очоливши з 1997 року кафедру історії України (вчене звання професора кафедри він отримав у 1995 р.), А.О. Климов вивів її на провідні позиції серед соціогуманітарних кафедр університету. До роботи була залучена талановита молодь, викладачами захищені докторська та п’ять кандидатських дисертацій, ведуться цікаві наукові розвідки. Однією з прикметних рис Анатолія Олексійовича як вченого і педагога є підвищена увага до підготовки професійних істориків, науково-педагогічних працівників. У 1996 р. в аспірантурі університету він започаткував спеціальність 07.00.01 — історія України, підготував 9 кандидатів наук. З 2002 р. А.О. Климов — член спеціалізованої вченої ради Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля по захисту кандидатських дисертацій з історії, виступає офіційним опонентом на захистах.

Наприкінці 80-х років відбувається методологічна переорієнтація А.О. Климова. Нині царина його наукових інтересів — історія робітничого класу України в добу модернізації (1929—1940), політична історія України першої половини ХХ століття, історія молодіжного руху в Україні у ХХ столітті. Вченому належить близько 150 наукових, науково-популярних, навчально-методичних праць. Він брав участь у створенні книг великого суспільно-політичного значення — “Книги Памяти Украины. Луганская область. В 18 т.” (1994—2004), “Книги Скорби Украины. Луганская область. В 2 т.” (2001—2003), “Реабілітовані історією. У 27 т. Луганська область. У 3 кн.” (2004—2008), є автором монографії “Історичні красензавчі розвідки” (2008), співавтором монографії “Історія Луганського края” (2003). А ще — він визнаний знавець і дослідник історії

Луганського національного університету, автор низки робіт з цієї проблематики, в тому числі монографій “Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історичний нарис” (1998), “Історія Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка в особах його професорів” (2001).

А.О. Климова-викладачка вирізняють ґрунтовні знання, неабияка лекторська майстерність. Його педагогічному стилю притаманний постійний пошук нових форм викладання курсу історії України, спецкурсів з історії української державності. Лекції професора носять проблемний характер, а семінари перетворені на творчі дискусії з обговорення доповідей, повідомлень, рефератів з вузлових проблем вітчизняної історії, яка розглядається в контексті європейської і світової історії. В навчальному процесі головна увага приділяється вдосконаленню схеми викладання української історії, викоріненню всіляких догм та суб’єктивних нашарувань радянської доби, використанню сучасної джерельної бази, яка широко поєднується з надбаннями історіографії. З урахуванням цього впроваджені нові методичні розробки у паперовому й електронному варіантах: система пізнавальних завдань з історії України, завдань для самостійної роботи студентів, навчально-контролюючих тестів. У своїй роботі, сповідуючи педагогіку співробітництва, Анатолій Олексійович формує у студентів та магістрантів вміння виробляти власну точку зору на історичні події, науковий світогляд і професіоналізм, вміння дивитися з минулого в наш час, в майбутнє, а з теперішнього часу — у його витoki в минулому й бажання активної ролі у житті суспільства.

Анатолій Олексійович — знаний просвітянин. З початку 70-х років він активно працював в товаристві “Знання”, був відомим лектором, у 1992—2001 роках очолював правління Луганської обласної організації товариства. З відродженням Всеукраїнського товариства

“Просвіта” імені Тараса Шевченка він починає просвітницьку діяльність у ньому, зокрема, бере участь у реалізації заходів у зв’язку із 75-ми роковинами Голодомору 1932—1933 років в Україні, створенні регіональної Книги Пам’яті жертв Голодомору, в реалізації проекту “Українці в світі”. З актуальних проблем української історії постійно проводяться “круглі столи”, виступи по радіо, телебаченню, в пресі, різних колективах. За вагомий особистий внесок у справу українського національного відродження, розбудову та зміцнення української держави у 2008 р. Анатолій Олексійович нагороджений медаллю товариства “Будівничий України”.

Самовіддана й багаторічна науково-педагогічна, навчально-методична і громадська діяльність Анатолія Олексійовича принесла йому суспільне визнання й авторитет. Він почесний професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Міжнародної академії педагогічних і соціальних наук, удостоєний звання заслуженого працівника народної освіти України, відмінник народної освіти України, нагороджений Почесними грамотами Міністерства освіти України, Міністерства освіти і науки України, Луганської обласної державної адміністрації, відзначений почесними знаками Міністерства освіти і науки України “Петро Могила”, Луганської обласної державної адміністрації і обласної ради “За розвиток регіону”.

Ті, кому довелося працювати і спілкуватися з Анатолієм Олексійовичем, відзначають його високий професіоналізм, інтелект і глибоку порядність, відданість справі і вимогливість, чуйність і доброзичливість у спілкуванні з людьми. Своє шістдесятиріччя ювіляр зустрічає сповнений оптимізму і наукових планів. Тож побажаємо йому міцного здоров’я, родинного щастя, творчих здобутків і Божої благодаті на многії літа.

*В. Семистяга
м. Луганськ*

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Письменницькі щоденники — жанр древній і молодий...

Галич О.А. *У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття. Монографія.* — Луганськ: Знання, 2008. — 200 с.

У березні 2008 року побачило світ нове монографічне дослідження доктора філологічних наук, професора О.А. Галича, славетного вченого й науковця, присвяченого його ювілею, під назвою “У вимірах non fiction: щоденники українських письменників ХХ століття”.

Новітній літературний процес позначений зростаючою цікавістю до документально-біографічної літератури, інтерес до якої проявився ще на початку 70-х років ХХ століття. Зумовлюється це тим, що специфіка літературних документально-біографічних жанрів допомагає осмислити та усвідомити ті значні глобальні зміни, що відбуваються у свідомості сучасної людини, яка прагне заповнити “білі плями” у своїй історії, переосмислити роль відомих особистостей минулого, відкрити міцну завісу ідеологічних таємниць.

Сьогодні з упевненістю можна стверджувати, що мемуари, біографії, щоденники, документальні романи та біографічні повісті є не менш популярними, ніж фантастичні твори або оповідання про кохання. Документально-біографічна література постає ваговою частиною вітчизняного літературного процесу. Проте, на жаль, це явище не знайшло гідного осмислення в контексті сучасного літературознавства. Однією із вдалих спроб заповнити цю лакуну в новітньому літературознавстві є вище означена монографія професора О.А. Галича.

Одним із відгалужень літератури “non fiction” є мемуаристика, яка представлена численними жанрами (літературний портрет, щоденник, лист, повість, есе, роман, нарис тощо). Щоденник як жанр мемуарної літератури посідає помітне місце в документально-біографічній прозі ХХ століття. Він має свою довгу і цікаву історію. Письменницькі щоденники є важливим джерелом для вивчення не тільки творчої лабораторії митця, але й виступають докумен-

тами своєї доби. Вони віддзеркалюють важливі суспільні, громадсько-політичні процеси та культурно-історичні реалії розвитку суспільства.

Вагомість і значущість матеріалу, що міститься у щоденниках відомих діячів та митців, зростає в переломні моменти історії, один з яких переживає Україна сьогодні. Саме ці положення роблять дану роботу актуальним науковим дослідженням.

Крім того, актуальність даної роботи посилюється ще й тим, що, не зважаючи на посилений інтерес до документальних письменницьких творів, сьогодні практично відсутні теоретико-критичні та літературні праці, які б зверталися до розгляду жанрово-стильової специфіки щоденників, їх історії та поетики. У монографії О.А. Галича розглядаються теоретичні проблеми щоденника як жанру мемуарної літератури. У колі уваги дослідника щоденникові записи відомих українських письменників, таких, як В. Винниченко, П. Тичина, В. Поліщук, М. Драй-Хмара, О. Довженко, А. Любченко, О. Гончар, М. Москалець, П. Сорока тощо.

Монографічне дослідження чітко і логічно структуроване й має три розділи, які послідовно та ґрунтовно розкривають аналізовану проблему.

У першому розділі “Теоретичні проблеми документалістики в новітньому літературознавстві та перспективи вивчення щоденника як жанру мемуарної прози” автор звертається до стану вивчення проблем документалістики на сучасному етапі. Цілком зрозуміло, що перший розділ звертає увагу на теоретичні аспекти аналізованої проблеми й розглядає щоденник як жанр мемуарної прози в літературознавстві останніх десятиліть.

Збільшення ваги документального письменства в потоці художньої літератури змушує дослідників-науковців приділя-

ти проблемам документалістики пильнішу увагу. Останні роки у літературознавстві помітні низкою дискусії та конференції, де обговорювалися питання документальної літератури. Проте ці спроби мали спорадичний характер.

Слід віддати належне науковцю, який здійснив вдалу спробу аналізу щоденника як жанру мемуарної літератури, його історії, еволюції, поетики, значення для розумінням процесів сучасності. Письменницький щоденник розглядається автором як система в системі. З одного боку, щоденник має свої специфічні домінуючі жанрові риси, з іншого — він виступає органічним включенням до такого складного утворення літературного процесу, як документалістика.

До найважливіших жанрових рис щоденника належать: хронологічна послідовність описуваних автором подій, певна дискретність нотованих записів, спільність авторського замислу та відсутність зв'язного сюжету. Від мемуаристики щоденник перебирає суб'єктивність, концептуальність, документальність та асоціативність. Специфічно поєднуючи у собі два хронотопи (звернення до минулого й сучасність), щоденник зводить дистанцію між подіями, віддаленими у часі, фактично до нуля. Проте письменницький щоденник дає змогу подивитися на сучасну авторові дійсність з позицій майбутнього й зробити правильні прогнози щодо суспільного розвитку.

Дуже присутній є те, що автор тут окреслює коло перспективних питань, які можуть стати майбутніми темами для дисертаційних наукових досліджень, як теоретичного так й історико-літературного характеру. Наприклад: з'ясування жанрової природи письменницьких щоденників; спостереження над індивідуальними особливостями стилю письменницьких нотаток; дослідження розвитку жанру щоденника від зародження й до наших днів; спостереження над історичними формами щоденникових записів тощо.

Другий розділ "Жанрові особливості письменницьких щоденників" присвячений більш детальнішому розгляду окремих щоденників українських письменників. Сутнісною ознакою цього розділу монографії О.А. Галича є те, що що-

денники українських письменників ХХ століття розглядаються науковцем як такі, що дають матеріал не тільки для теорії та історії літератури, але можуть прислужитися й для історіографічних досліджень. З цього боку щоденникові нотатки українських авторів дослідником розуміються як історико-культурний феномен. Досить часто, щоденники, акцентуючи увагу на ніби незначущих щоденних моментах життя, у своєму підтексті містять багато відомостей для розуміння справжнього перебігу подій.

У щоденнику В. Винниченка, видатного українського письменника, громадського діяча, державотворця відображено події і дореволюційної доби, і подальших мандрів еміграцією. Хронологічно щоденник охоплює з 1911 по 1951 рік. Центральною об'єднуючою статтю у його нотатках (наприклад, на відміну від щоденників О. Гончара) є сам автор, що перебуває в центрі подій. У колі його уваги історико-літературні, суспільно-політичні зрушення доби ХХ століття. Щоденник В. Винниченка виступає неупередженим документом доби і свідчить про те, що митець тверезо аналізує ситуацію, шукаючи найкращий варіант виходу із неї.

Мемуарні записи М. Драй-Хмари, відомого літературознавця, поета, члена літературного угруповання "неокласики", є також важливою сторінкою історії щоденникового жанру. Цінним є те, що географічний простір, охоплений в щоденнику, є вужчим за всі інші аналізовані нотатки (переважно, Київ та Крим, де митець 1928 року відпочивав разом із родиною. Порівняймо з Європейським контекстом Винниченкових нотаток). Завдяки цьому зі сторінок щоденникових записів постає людина, енциклопедично розвинена, духовно багата, здатна на нестандартне мислення. Авторське розуміння С. Драй-Хмари характерне зрікістю бачення подій і людей (переважно української інтелігенції) та визначення їх візійної перспективи, і позначене емоційністю.

Повернення щоденника несправедливо забутого українського письменника А. Любченка відбувалося найважче. Перебування на території, окупованій гітлерівцями на початку 1940-х років, вповні відобразилося у нотатках митця.

Ці роки є найбільш суперечливими для того неспокійного воєнного часу, на який і проливає світло щоденник митця, через що він був надрукований лише через багато років після смерті автора. Щоденник А. Любченка — це сповідь справжньої людини, ззовні хворобливої і нещасної, але сильної духом. Узагальнюючий характер записів, що підсумовують прожите автором, дає можливість О.А. Галичу розуміти цей щоденник і як нотатки.

Події щоденників відомого українського письменника О. Гончара відбуваються у реальному часі, пов'язані із численними поїздками митця, зустрічами. Героями його записів є політичні і державні діячі, письменники, прості люди, що зустрічалися йому. На відміну від щоденників М. Драй-Хмари або А. Любченка, де на перший план висувається багатогранна особистість, записи О. Гончара, на перший погляд, скупі на особисте. Зі сторінок його щоденника постає рельєфна постать письменника-патріота, яка є цілісною, високо моральною і неупередженою. Важливим є те, що автор наголошує на тому факті, що щоденникові записи О. Гончара дають ключ до розуміння провідних мотивів творчості письменника, його світоглядних позицій, ставлення до влади, літературні смаки та вподобання. У жанровому відношенні щоденники О. Гончара є найскладнішими: іноді вони нагадують класичний щоденник з його пильним спостереженням за життям, іноді постають як ліричні емоційні мініатюри, а часом виступають аморфними і розпорошеними у часі записами.

Щоденникові записи К. Москальця недаремно постають останніми у другому розділі, бо вони репрезентують можливість щоденникового жанру на порозі ХХІ століття, охоплюючи події 1989—1999 років. Провідною константою у записах митця виступає хаос світу, його ірраціональне начало, яке є незрозумілим і незбагненим для людини. Щоденник є пробою занурення до світу ідей, створеного іншим письменником, зі сторінок якого ми бачимо таких постаей сучасності, як Є. Пашковський, В. Неборак, В. Герасим'юк тощо. Записи

ускладнюються філологічними й філософськими дискусіями, за допомогою яких автор переосмислює творчість сучасних авторів.

У третьому розділі “Особливості поезики щоденникового жанру” висвітлюються актуальні проблеми композиційної побудови письменницького щоденника, специфіка відтворення часо-просторових зв'язків у ньому та своєрідність вираження авторської свідомості. Щоденник є плідним джерелом для вивчення біографії письменника, його смаків, уподобань, оточення, бачення ним історичного процесу тощо. Через те, основним методичним підходом до вивчення поезики щоденника О.А. Галич пропонує дослідження процесу творення художності конкретними засобами та прийомами, що викликають естетичне сприйняття. Внаслідок специфічності жанру, саме композиція виступає тим об'єднуючим центром, за допомогою якої досягається цілісність щоденника. Сюжет щоденника має в основі хронологічну побудову, тому що вже сама сутність жанрової специфіки щоденникового матеріалу вимагає послідовності записів про пережите і побачене людиною-автором.

Цілком можна погодитися із тими висновками, які робить науковець щодо важливого значення розроблюваної проблематики. Література non fiction позбавляється ярлика маргінальності й більше не постає тим явищем, яке протиставляється (іноді й суперечить) художній літературі.

Запропоновану монографію слід розглядати як добротний науковий доробок у контексті світоглядного, інтелектуального, літературознавчого та історичного вимірів. Монографія вже стала предметом пильної уваги з боку науковців, освітян, студентів філологічних спеціальностей та всіх тих, хто цікавиться питаннями теорії та історії літератури. Пропоноване дослідження О.А. Галича має величезне, як практичне, так і теоретичне значення. Подібні наукові доробки будуть завжди потрібні людям, які прагнуть глибокого пізнання свого національного коріння.

*І.Л. Савенко
м. Луганськ*

Чи все достовірно й потрібно в шкільному підручнику з української літератури?

(Слоньовська О. *Українська література: Підруч. для 7 кл. загальноосв. навч. закл.* — К.: Освіта, 2007)

Тираж у цієї книги, особливо, як на сьогоднішній день, величезний, аж 230 тисяч примірників. І дивуватися тут не слід, адже йдеться про основний підручник з української літератури для 7 класу (К.: Освіта, 2007), автор якого Ольга Слоньовська. Звісно, що видання цієї книги і таким тиражем, для всіх учнів сьомих класів стало можливим завдяки рекомендації Міністерства освіти і науки України.

Подив викликає інше, як могла потрапити до основного шкільного підручника така кількість фактичних помилок, тобто таких, що не викликають будь-якого сумніву, адже йдеться про біографічні факти письменників не просто видатних.

Переважно про фактичні помилки й мова, бо ми вирішили оминати дидактичні особливості підручника, стилістику запитань, літературознавчого коментування та помилки правописного характеру.

Вивчення творчості кожного письменника розпочинається з короткого біографічного нарису обсягом дві-три сторінки. З усіма біографічними епізодами з життя письменників учні сьомого класу знайомляться вперше, тому всі вони мають бути щонайменше точними, адже навіть дрібних помилок чи недомовок у шкільному підручнику не повинно бути.

Читаємо нарис “Тарас Шевченко”. Тут розповідається, що Тарас сам домовився з дячком із Лисянки навчатися малярського ремесла, а панський управитель не дав на це згоди (с. 87). Однак, із змісту стає зрозумілим, що тут йдеться про село Хлипнівку, бо маляра із Лисянки хлопець покинув сам ще раніше (див. Шевченківський словник. — К.: УРЕ, 1977. — Т.1. — С.321). Далі говориться, що Павло Енгельгард “таки віддав Тараса в науку до справжніх майстрів пензля: спочатку в місті Вільно до художників Яна Лампі та Яна Рустема...” (с. 87). А тепер звернемося до найбільш авторитетного й сучасного джерела — монографії Івана Дзюби “Тарас Шевченко” (К.: Альтернативи, 2005), де й читаємо, що художник Франц Лампі жив у Варшаві, а до того ж Шевченко у Варшаві якщо й був, то дуже короткий

час. Щодо Яна Рустема (Йонаса Рустемаса), то він жив у місті Вільно, і за припущенням сучасних дослідників міг бути учителем Тараса Шевченка.

Далі автор підручника називає серед тих, хто клопотався за викуп Тараса Шевченка і земляка Михайла Сошенка, звісно ж, маючи на увазі художника Івана Сошенка. Потребує уточнення і твердження, що основну суму коштів за розіграній у лотерею портрет Василя Жуковського виклали члени царської сім’ї. Але із потрібних 2500 карбованців царська родина внесла тільки тисячу (Див. Дзюба Іван. Тарас Шевченко. — К., 2005. — С.82).

Як гіпербола сприймається розповідь про перепоховання Тараса Шевченка, де говориться, що “домовину несли на плечах Україною, співаючи пісню “Козака несуть” (с. 88). Викликає сумнів і те, що саме “студенти підготували місце для вічного спочинку Шевченка на Аскольдовій могилі...” (с. 88), бо, де поховати поета опікувались його родичі й друзі.

Гадаю, що в нарисі “Іван Франко” слід більш конкретно сказати про два коротких приїзди митця до Києва, бо в підручнику написано: “У 1885—1886 роках Франко живе в Києві, знайомиться з композитором Миколою Лисенком, письменниками Іваном Нечуєм-Левицьким, Михайлом Старицьким, зустрічається з іншими прогресивними людьми, одружується з Ольгою Хоружинською, якій присвятив збірку поезій “З вершин і низин” (с. 30).

У нарисі “Михайло Стельмах” розповідається про труднощі з першим виданням роману “Велика рідня”. Автор підручника зауважує: “Тільки після того як “Велику рідню” надрукували в Москві, роман опублікували й в Україні” (с. 140). Із вищесказаним пов’язане і запитання: “Чому твір “Велика рідня” спочатку вийшов російською мовою в Москві, а тоді вже його видали українською в Києві? Як ви оцінюєте цей факт?” (с. 140).

Отож, спробуємо й ми відповісти. Ще в 1949 році вийшов перший роман письменника під назвою “На нашій землі”, а

вже в 1950 році журнал “Вітчизна” (№5, №6) друкує другу частину цього роману. У 1950 році в московському видавництві “Советский писатель” виходить його продовження, але книга називається “Большая родня”. За неї в тому ж році Михайла Стельмаха відзначили Сталінською премією. А потім у 1951 році були надруковані романи українською мовою “Велика рідня” та “Великі перелogi”. З часом всі ці частини й склали роман-хроніку під спільною назвою “Велика рідня”. Разом із романами “Хліб і сіль” та “Кров людська — не водиця” роман “Велика рідня” у 1961 році був відзначений ще раз — уже Ленінською премією.

Ще семикласникам пропонуються запитання, які теж можуть бути складними: “Назвіть перший прозовий твір Михайла Стельмаха. Що ви довідалися про труднощі з публікацією книжок українською мовою в ті часи?” Як відомо, перша прозова книга письменника — це збірка оповідань “Березовий сік”, яка вийшла в Уфі в 1944 році, а демонструвати учням-семикласникам московське видання однієї із частин “Великої рідні” з тодішніми труднощами у виданні української книги зонайменше тепер є недоречним.

На нашу думку, перебільшенням є й наступне твердження: “З українських письменників саме цей митець у художніх текстах “Думи про тебе” та “Чотири броди” вперше заговорив про штучний голодомор 1932—1933 років як цілеспрямоване винищення українського народу” (с. 140). Так, окремі епізоди голоду в цих романах справді художньо відтворені, але не більше. Хоча для літератури соціалістичного реалізму подібні одкровення Михайла Стельмаха були справді нетиповими.

Біографічні неточності є і в нарисі “Григір Тютюнник”. Так у підручнику читаємо: “Коли почалася Велика Вітчизняна війна і дядька Филімона забрали на фронт, тітка залишилася з трьома власними дітьми й прийомним Григором” (с. 164). Скажемо коротко, коли почалася війна, дітей в сім’ї Филімона Тютюнника не було, а єдина донька Віра народилася в листопаді 1941 року.

Ще далі: “...коли з війни повернувся дядько, то забрав племінника із напівзруйнованої оселі до себе” (с. 164), “...Тютюнник повинен був відпрацювати три роки на тракторному заводі в

Харкові” (с. 164), “Його першою літературною спробою стало оповідання “В сумерках” (с. 165). Ці біографічні факти теж потребують уточнення. До дядька в селище Щотове Г. Тютюнник знову переїхав аж у 1949 році, після закінчення ремісничого училища він працював на Харківському заводі транспортного машинобудування (див. “Літературна Україна”, 14 грудня 2006 р.), а його перший опублікований твір — це оповідання “В сумерки” (журнал “Крестьянка”, 1961, №6).

Далі в підручнику процитовано, що республіканська премія імені Лесі Українки присуджена Григору Тютюннику “за кращі глибокоідейні і високохудожні твори для дітей, що сприяють комуністичному вихованню підростаючого покоління” (с. 165), що теж не є достовірним текстом. У газеті “Літературна Україна” від 26 лютого 1980 р. подано офіційну інформацію такого змісту: “У творах, відзначених премією, письменник змалював самотні, художньо переконливі образи дітей, характери яких мужніють в боротьбі із ворогами під час Великої Вітчизняної війни, в нелегких трудових буднях і навчанні, показав становлення особистості, вірність і відданість молодих громадян своїй Радянській Вітчизні”.

Не відповідає дійсності уявний діалог із журналістами та відмова письменника від інтерв’ю Республіканському радіо з приводу відзначення премією: “Обурений письменник категорично відмовився від виступу” (с. 166).

Уперше виступ Григора Тютюнника опубліковано в статті письменника О. Шугая “Усе живе — тепле” (“Дніпро”, 1986, №1), а ще в 1981 році цей магнітофонний запис увійшов до платівки “Григір Тютюнник. Три зозулі з поклоном” (упорядник М. Сулима). До речі, це один з небагатьох записів, що зберіг голос митця.

Також у підручнику процитовані слова старшого брата Григорія Тютюнника про необхідність писати українською мовою, боцімто написані ним у листі під час служби молодшого Тютюнника на флоті (с. 165). Насправді — це розмова братів у селі Шилівці, вже тоді коли журнал “Жовтень” опублікував першу частину “Виру”. А процитований уривок є складником літературно-мемуарного твору Григора Тютюнника “Коріння. Спогади про автора роману “Вир” Григорія Михайловича Тютюнника”.

Викликає подив завдання, яке пропонується учням: “Розкажіть про поневі-

ряння Григора Тютюнника після закінчення технікуму” (с. 166), адже він у технікумі ніколи не навчався.

Слова ж “Хата в мене є, машини не хочу...” (с. 164) належать не Григору Тютюннику, а його другові Феодосію Роговому (Див. Вічна загадка любові / Упорядник А.Я. Шевченко. — К., 1988. — С.369).

А письменник Богдан Лепкий просто не міг переколасти “Слово о полку Ігоревім” зі старослов’янської мови (с. 202), адже написаний цей літературний твір давньоруською мовою.

Нарис “Ліна Костенко” теж не позбавлений неточностей. Так, читаємо: “Тож і третя збірка поезій Ліни Костенко “Мандрівки серця” з величезними труднощами вийшла друком 1958 року...” (с. 214), а далі: “Між збірками “Вітрила” й “Над берегами вічної ріки” — дев’ятнадцять років замовчування”. Змушений нагадати, що це друга збірка Ліни Костенко вийшла в 1958 році, але назва її “Вітрила”, а третя “Мандрівки серця” в 1961 році, отож замовчування насправді тривало шістнадцять років, тобто до 1977 року. Також у підручнику згадується, що в 1966—1967 роках Ліна Костенко “взялася за історичний роман “Берестечко” (с. 213), а в одному із запитань говорить: “Що ви довідалися про великі за обсягом поетичні твори цієї авторки на історичну тему — “Берестечко” та “Маруся Чурай?” (с. 214), а тому варто вказати хоча б час першодруку, який настав аж у 1999 році.

Також сказано про те, що в шістдесяті роки в українську літературу ввійшли талановиті молоді митці. Названий тут і письменник Дмитро Павличко, але ж його перша поетична збірка “Любов і ненависть” вийшла ще в 1953 році.

У розповіді про Євгена Гуцала зазначено: “У 1961 році вийшла його поетична збірка “Зелена радість конвалій” (с. 256), але ж це не збірка, а добірка поезій в газеті “Літературна Україна” від 12 вересня 1961 року, останнє слово в назві якої написано в однині, тобто конвалії. “Які літературні премії здобув митець?” (с. 257) — таким є одне із запитань. Проте в нарисі вони чомусь названі не всі, як наприклад, імені Юрія Яновського в 1982 року.

Є неточності в короткому життєписі про Андрія Малишка, де говориться “У

1960 році побачила світ найкраща збірка Малишкової лірики “Полудень віку”. Згодом ще одна — “Дорога під яворами”, за яку автора відзначили премією імені Тараса Шевченка...” (с. 283). А тепер правильні біографічні відомості — за поетичну збірку “Дорога під яворами” в 1969 році поет був відзначений Державною премією СРСР, а за поетичну збірку “Далекі орбіти” в 1964 році Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (тепер її назва Національна премія України імені Тараса Шевченка).

А ще в підручнику згадуються “голодні 1937 та 1947 роки” (с. 274). Тут, як бачимо, зловісний тероромі 1937 рік, треба все ж замінити 1933...

У розповіді про сучасного прозаїка Любов Пономаренко теж не обійшлося без помилки, яка, однак, пов’язана з її славетним земляком Євгеном Гребінкою. Знову доводиться цитувати підручник: “До речі, місто Гребінка назване в честь українського класика Євгена Гребінки, який тут народився майже два століття тому” (с. 266). Здається, усе тут правильно, однак учням варто знати, що народився Євген Гребінка на хуторі Убіжище (Гребінчин яр), тепер тут село Мар’янівка, де він і похований. А населений пункт і залізнична станція Гребінка з’явилися аж у 1901 році, хоча й від Мар’янівки це містечко неподалік знаходиться, всього в півтора десятка кілометрів...

Дехто, прочитавши рецензію, мабуть подивується: а чи потрібно знати учням сьомого класу стільки фактів (особливо бібліографічного характеру) та епізодів із життя письменників? Чи допомагають вони виховати потребу спілкування із художнім словом, розвивати естетичні смаки, а ще розуміти, що кожний талановитий літературний твір є самотутнім, тому він і лишається в пам’яті людини та в національній культурі надовго.

Нерідко в цьому підручнику зустрічається запитання: “Коли помер і де похований письменник?”. Мені ж здається, що учні сьомого класу разом з учителем мають замислитися: “А чому так довго живуть письменницькі твори?”

А помічені тут неточності слід би виправити, що й сприятиме повноцінній літературній освіті семикласників.

*О.І. Неживий
м. Луганськ*

Просвітянський календар пам'ятних дат України на 2008 рік

Січень

- 6 — 70 років від дня народження Василя Стуса (1938—1985), видатного українського поета, правозахисника, діяча дисидентського та національно-визвольного руху
22 — 90 років від дня проголошення Центральною Радою ІV Універсалу, яким Українську Народну Республіку було проголошено незалежною державою (1918)
22 — 30 років від дня смерті (самоспалення біля могили Тараса Шевченка на знак протесту проти зрощення України) діяча українського національно-визвольного руху Олексія Гірника (1912—1978)
22 — 15 років від дня відкриття в Луганську першого в Україні національно-культурного закладу, створеного спільно з українцями західної діаспори — Українсько-канадського центру “Відродження” (1993)
22 — День Соборності України

Лютий

- 16 — 40 років від дня смерті Євгена Маланюка (1897—1968), видатного українського поета, ідеолога українського націоналізму
21 — Всесвітній день рідної мови

Березень

- 5 — 5 років від дня узаконення Верховною Радою України тексту Державного Гімну України авторства П. Чубинського (2003)
9 — 194 роки від дня народження Тараса Шевченка (1814—1861), великого українського поета, художника, провісника національно-визвольного руху, будителя нації
12 — 5 років від дня смерті Слави Стецько (Анни Музики; 1920—2003), видатної діячки українського національно-визвольного руху, довголітньої голови ОУН(б) та КУН

Квітень

- 29 — 90 років від дня проголошення Центральною Радою її голови Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки (1918)
29 — 90 років від дня підняття на кораблях Чорноморського флоту українських національних прапорів (1918)
29 — 90 років від дня державного перевороту в Україні, внаслідок якого до влади прийшов Павло Скоропадський, проголошений гетьманом (1918)

Травень

- 22 — День перепоховання Тараса Шевченка
23 — 70 років від дня загибелі в м. Роттердамі від рук агента НКВД провідника ОУН Євгена Коновальця (1891—1938)

Червень

- 28 — День Конституції України

Липень

- 11 — 900 років від часу заснування Михайлівського Золотоверхого монастиря, однієї з найважливіших пам'яток архітектури й духовності України, сучасного монастиря Української Православної Церкви Київського Патріархату (1108)
22 — 65 років від дня народження Миколи Ночовного (нар. 1943), українського письменника з Луганщини, журналіста, просвітянина
28 — 1020 років від дня хрещення Руси-України великим князем Володимиром Святославичем (988)

Серпень

- 23 — День Державного Прапора України
24 — День Незалежності України
24 — 80 років від дня народження Левка Лук'яненка (нар. 1928), видатного українського громадсько-

го, політичного та державного діяча, письменника, дипломата, учасника національно-визвольного руху, довголітнього політв'язня радянських таборів

Вересень

- 1 — День знань
10 — 125 років від дня народження Дмитра Донцова (1883—1973), теоретика українського націоналізму, публіциста, громадського діяча
28 — 90 років від народження Василя Сухомлинського (1918—1970), видатного українського педагога, письменника, громадського діяча

Жовтень

- 4 — Свято Лемківської Ватри (традиційна щорічна культурно-мистецька акція на пам'ять про переселення частини лемків із земель Закарзоння на Луганщину)
5 — День педагогічного працівника, Всесвітній день учителів
10 — 70 років від дня народження Ярослава Кременського (нар. 1938), українського поета з Луганська, лікаря, просвітянина
13 — 55 років від дня народження Василя Старуна (Старунова; нар. 1953), українського поета з Біловодська, що на Луганщині, голови Біловодського районного об'єднання ВУТ “Просвіта”
14 — День Українського козацтва, День утворення УПА
21 — 40 років від дня смерті Леоніда Кисельова (1946—1968), українського поета, дослідника творчості Тараса Шевченка.

Листопад

- 9 — День української писемності та мови
14 — 90 років від дня заснування за наказом гетьмана Української держави Павла Скоропадського Української Академії наук (1918)
14 — 90 років від дня початку протигетьманського повстання військ Армії Української Народної Республіки, очолюваного Володимиром Винниченком і Симоном Петлюрою
17 — Всесвітній день студентів
18 — 90 років від дня битви під Мотовилівкою, в якій війська Армії Української Народної Республіки завдали поразки гетьманським військовим частинам
22 — День свободи
22 — День пам'яті жертв Голодомору-геноциду української нації; 75-річчя трагедії Голодомору українців

Грудень

- 1 — 17 років від дня проведення Всеукраїнського референдуму, на якому 90,32% громадян підтвердили проголошення Верховною Радою незалежності України (1991)
6 — День Збройних Сил України
8 — 140 років тому у Львові було вперше на українських землях засновано товариство “Просвіта” (1868)
9 — 145 років від дня народження Бориса Грінченка (1863—1910), видатного українського письменника, лексикографа, громадсько-політичного діяча, автора “Словаря української мови”
13 — 45 років від дня смерті Василя Симоненка (1935—1963), видатного українського поета, учасника шістдесятницького руху
14 — 90 років тому переможно закінчилося протигетьманське повстання військ Української Народної Республіки на чолі з Володимиром Винниченком і Симоном Петлюрою; утворено Директорію УНР, яка стала найвищим органом державної влади в Україні
31 — 100 років від дня народження Миколи Фененка (1908—1969), українського письменника, науковця, учасника націоналістичного руху Опору на Донбасі в роки Другої Світової війни

CONTENTS

PROSE

Ievhen Kaleniuk <i>Fiction Nocturnes</i>	3
Nastia Sheverdina <i>Monster</i>	21

POETRY

Vasyl Holoborodko <i>The Black Book</i>	33
Ivan Nyzovy <i>On the Wind, on the Edge</i>	44
Mykola Nochovny <i>We Come from the Famine</i>	50
Oleksandr Pechora <i>Apples on the Winds</i>	52
Vasyl Starun <i>The Calendar-Leader</i>	66
Antonina Tymchenko <i>The Love Stays</i>	68

YOUNG VOICES

Natalia Chyrka <i>Happiness Hunt</i>	71
--	----

MEMOIRS

Kateryna Korots <i>Hryhir Tiutiunnyk in Kamjanets-Buzka</i>	74
---	----

READ TO CHILDREN

Ivan Svitlychny <i>Our Dear Native Land</i>	76
---	----

HRINCHENKO'S SOURCES

Oleksij Nezhyvy <i>Borys Hrinchenko's Year in Luhansk Region</i>	81
Borys Hrinchenko <i>The Way Ukrainian People Leaved (Short History of Ukraine)</i>	84

SCIENTIFIC ARTICLES • PROBINGS

Iurij Shapoval <i>Petro Shelest in the Context of Political History of Ukraine of the XX c.</i>	101
Volodymyr Tkachenko <i>Ukrainian Scientific Schools (1921–1939): the Leaders and Followers</i>	113
Nani Hohokhija <i>Memoirs of Ukrainian Peasants as a Source for Everyday Life Practice Studying of the Ukrainian Society in the 1920s–1930s</i>	119
Tetiana Anpilohova <i>The Tasks and Directions of Donbas Humanitarian Intelligentsia Use in the Communist Party Policy in the Period of NEP</i>	126
Volodymyr Semystiaha <i>Agriculture Development in Luhansk Region During the First After-War Five Years: 1945–1950 (the Historical Aspect)</i>	131
Bohdan Pastukh <i>Main Characters of Volodymyr Vynnychenko's Novels: the Ambivalent Moral Standard</i>	145
Vira Fomenko <i>The Urban Visions of Volodymyr Vynnychenko</i>	152
Oleksandr Halych <i>Nature of the Native Land in Oleksandr Dovzhenko's Poetry</i>	161
Anatolij Zelenko <i>On the Regionalization of Ukraine and Regional Language</i>	166
Zinaida Sikorska <i>On Particularities of a Mix of Languages Dialect in Some Scientific Humanitarian Texts</i>	170
Kateryna Hlukhovtseva <i>Dialects of Luhansk Region as an Object of Ethnic and Sociolinguistic Studying</i>	181

CURRENT NEWS OF A SCIENTIFIC LIFE

Olena Lapko <i>A Scholar, Teacher, Writer (on the 60th Anniversary of Oleksandr Halych)</i>	187
Volodymyr Semystiaha <i>A Scholar, Teacher, Enlightener (on the 60th Anniversary of Anatolij Klymov)</i>	190

CRITICAL REVIEWS AND BIBLIOGRAPHY

Iryna Savenko <i>Writers' Diaries as an Ancient and Young Genre</i>	193
Oleksij Nezhyvy <i>Is Everything That is in Schools Textbooks on Ukrainian Literature Really Trustworthy and Necessary?</i>	196

Бахмутський шлях, №1/2 (50/51), 2008

Трудовой коллектив журналу, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, ВУТ "Просвіта" імені Тараса Шевченка
Літературний і научний історико-філологічний журнал. Заснований в 1994 р.
Виходить ежеквартально. На українській мові

Головний редактор *Владимир Фёдорович Семистяга*
Луганськ, видавництво ПКФ "Знання"

Адрес редакції:

ул. Матросова, 4а, УКЦ "Відродження", Луганськ, Україна 91011

Телефон: 71-95-32, 8-050-139-98-53

ул. Оборонная, 2, к. 4-20, Луганськ, Україна 91011

Телефон: 55-09-39. Факс (0642) 59-90-08.

www.library.lg.ua

Bakhmutskiy Shlyakh, No. 1/2 (50/51), 2008

Editorial staff of the journal, Luhansk National Pedagogical University named after Taras Shevchenko, Taras Shevchenko VUT "Prosvita"

Literary and scientific historical and philological journal. Founded in 1994

Issued every three months. In the Ukrainian language

The chief editor is *Semystyaha Volodymyr Fedorovych*

Luhansk, publishing house "Znannya"

Address:

Matrosov St., 4a, UCC "Vidrodzhennia", Luhansk, Ukrainian 91011

Phone: 71-95-32, 8-050-139-98-53

Oboronna St. 2, room 4-20, Luhansk, Ukraine 91011

Phone: 55-09-39. Fax (0642) 59-90-08.

www.library.lg.ua

Редактори: *Галич Олександр Андрійович*
Зеленько Анатолій Степанович
Шаповал Юрій Іванович

Реєстраційне свідоцтво ЛГ №477 від 10.04.2000 р.

© Трудовий колектив журналу "Бахмутський шлях", 2008

© Автори публікацій, 2008

Технічний редактор *Петровська Г.А.*

Художник *Дудник О.С.*

Коректори *Семистяга В.Ф., Неживий О.І.*

Комп'ютерна верстка *Кладько Н.С.*

Здано до набору 23.01.2008. Підписано до друку 19.06.2008. Формат 70×108¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура Journal. Ум. друк. арк. 23,25. Тираж 300 прим. Зам. 39.

Оригінал-макет підготовлено у ВКФ "Знання", вул. Радянська, 75, Луганськ 91016. Тел. 55-11-27.